

Benda József

A szakadék szélén

**A NÉPESSÉGFOGYÁS
OKAI ÉS MEGÁLLÍTÁSA**

Barankovics István Alapítvány

A könyv elektronikus kiadását támogatta a

Gyógyszergyár Zrt.

Lektorálta:

Dr. Boros Ottilia, pszichológia
Habicsekné Richter Mária, demográfia
Dr. Halász Gábor, pedagógia

Nyelvi lektor:
Szlávics Noémi

© dr. Benda József, 2015

Minden jog fenntartva

Javaslatait, megjegyzéseit, gondolait itt várjuk: bendajoska@gmail.com

Tartalom

Köszönetnyilvánítás.....	4
Vezetői összefoglaló	5
Fékcsikorgás előtt (metaforikus bevezető)	7
Bevezető	8
1. Fókuszban az újszülöttek.....	15
1.1. A születések számának alakulása	16
1.2. A párkapcsolatok és házasságok válsága, az eltűnt nemzedék	18
1.3. Az együttélési formák és a gyermekvállalás.....	24
1.4. Az anyák termékenysége, a válás.....	25
2. A népesedéspolitikai beavatkozások eredményessége	28
2.1. A népesedési krízis narratívái.....	32
2.2. Az egyházak álláspontja.....	36
3. Új megközelítés: a kötődési képesség meghatározói.....	39
3.1. Az interaktív magzat.....	39
3.2. A biztonságos kötődés kialakulása	41
3.3. Az életkezdés zavarai.....	46
3.4. A kötődési, kapcsolódási képességek típusai	49
3.5. Mi történik az idegrendszerben, neurológiai szinten?	53
3.6. Összegzés: a társas készségek kialakulása.....	58
4. A családi szocializáció körülményei, a nők foglalkoztatása	59
5. Az iskoláztatás, a másodlagos szocializáció folyamata.....	67
5.1. A magyar iskolarendszer kialakulása	67
5.2. A családszerkezet hatása az iskolai eredményességre.....	74
5.3. Az iskolai szocializáció, a „rejtett tanterv”	77
5.3.1. Visszatekintés	79
5.3.2. A rendszer felépítése.....	82
5.3.3. Értékelés és szabályozás.....	84
5.3.4. Az ideális diák nem interaktív	88
5.3.5. Kapcsolatkultúra.....	92
5.3.6. Norma és értékrendszer: agresszió és zaklatás.....	97
5.3.7. Az agykárosító hatás.....	101

5.3.8. Összegzés: az iskola működészavarai	104
6. A szocializációs folyamatok következményei	107
6.1. A „csalódott” nemzedék nevelkedése, házassága és termékenysége	109
6.2. A „kötődési képességhiányos” nemzedék nevelkedése, házassága és termékenysége	112
6.3. Az „NBS = Ne Bízz Senkiben” nemzedék nevelkedése, házassága és termékenysége	120
6.4. Életminőség és értékrend a bizalmatlanság csapdájában.....	124
7. Társadalmi tőke	132
8. Trendek és előre jelzések	135
8.1. A népességfogyás visszahatása az általános iskolákra	141
9. Utak a megoldás felé	148
10. Jövőkép: család- és gyermekbarát társadalom	151
10.1. Társadalomstratégiai célok	156
10.1.1. Konkrét célok.....	157
11. Az időfaktor és prioritások	158
11.1. Rövid távú cél (1-3 év): „110 000 gyermek” program	158
11.2. Közép távú célok (4-8 év): „140 000 gyermek” program	161
11.3. Hosszú távú célok (8-13 év), „150 000 gyermek” program.....	163
12. Célcsoportok és eszközök.....	164
13. A megvalósítás módszertana.....	168
13.1.1. Szervezeti megoldások	170
14. Az iskolarendszer szerepe a demográfiai egyensúly helyreállításában.....	172
14.1. Kritikus tényezők, fejlesztendő területek az iskolák működésében.....	173
14.1.1. A rejtett tanterv átalakítása, nevelő iskola	173
14.1.2. Szervezeti felépítés.....	177
14.1.3. Jövőkép: család- és gyermekbarát iskolák.....	180
14.1.4. A szükséges átalakítások stratégiai prioritásai	181
14.1.5. Konkrét célok, kitörési pontok	182
14.1.5.1. Szervezetfejlesztés, szervezeti kultúraváltás.....	182
14.1.5.2. Az iskolaszervezet fejlesztése	183
14.1.5.3. Az osztályok átalakítása.....	184
14.1.5.4. Pedagógusképzés és továbbképzés.....	187
14.2. Időterv	190
15. Összefoglalás	190

A rabbi ajándéka (metaforikus befejezés)	192
Utószó: Varga Csaba (Van megoldás, de örömet szerez majd).....	194
A könyv szerzőjéről.....	198

Köszönetnyilvánítás

Köszönöm dr. Kaposi Józsefnek, az Oktatókutató és Fejlesztő Intézet főigazgatójának, hogy lehetővé tette és támogatta a könyv megírását, továbbá dr. Bagdy Gábornak, Benda Viktóriának, dr. Boros Ottiliának, Gaál-Kovács Mihálynak, dr. Gloviczki Zoltánnak, Gódor Lászlónak, dr. Hablicsek Lászlónénak, dr. Halász Gábornak, dr. Mészáros Józsefnek, dr. Pálvölgyi Ferencnek, dr. Rubovszky Csillának, dr. Setényi Jánosnak, dr. Székely Jánosnak, Szlávics Noéminek, dr. Török Baláznak, dr. Varga Attilának, Varga Csabának, hogy konstruktív javaslataikkal hozzájárultak a kézirat finomításához.

Kulcsszavak: népességfogyás, történeti demográfia, generációelmélet, népesedéspolitika, értékválság, fejlődéslélektan, kötődélmélet, szociális neuronelmélet, elsődleges és másodlagos szocializáció, iskoláztatás, rejtett tanterv, kitörési pontok, személyiség- és közösségfejlesztés, család- és gyermekbarát társadalom, iskolafejlesztés, társas tanulás, pedagógusképzés.

A születések száma Magyarországon megállíthatatlannak tűnő módon – kisebb-nagyobb hullámzással –, több mint egy évszázada¹ csökken, az utóbbi 40 évben pedig a korábbinál sokkal erőteljesebben. Bár más országokat is érint a probléma, Magyarország népessége európai és nemzetközi összehasonlításban is a leggyorsabban fogyatkozóak közé tartozik. Társadalmunk egy beláthatatlan következményekkel fenyegető krízis küszöbére érkezett. Ha nem tudjuk megállítani a tendenciát, pár éven belül felborul az egyensúly, és veszélybe kerül a nyugdíjrendszer, az egészségügy, a közoktatás.

Demográfusaink évtizedek óta jelzik a veszélyeket, de a **beavatkozási kísérletek ellenére a folyamatot sem megállítani, sem visszafordítani nem tudták**, álláspontunk szerint azért, mert eddig nem tártuk föl, illetve félreismertük a népességfogyás több meghatározó tényezőjét.² Jelen **tanulmány ezért** túllép az eddig feltételezett gazdasági természetű okok vizsgálatán, és – interdiszciplináris módszertani apparátussal – a **fiatal generációk elsődleges és másodlagos szocializációs folyamatára fókuszál**.

Fejlődés-lélektani és neurológiai kutatások alapján állítható, *hogy a kora gyermekkori anya-gyermek kapcsolat minősége meghatározza a felnőttkor érzelmi stabilitását, kapcsolódási képességét, intellektuális teljesítőképességét, szocialitását*. Mivel az 1950-es évektől a magyar nők tömeges munkába állítása megfosztotta a csecsemőket a harmonikus anya-gyermek kapcsolattól, az ekkor született generáció pszichés sérülésekkel, kapcsolati problémákkal küzd élete során, amiket gyermekeiben is továbbörökít. **Vizsgálatunk szerint ez a folyamat a népesség csökkenésének egyik legfontosabb tényezője**.

A másik alig vizsgált terület **az iskolák működésének, értékrendjének, alkalmazott módszertanának (rejtett tantervének) gyermek- és családellegenessége**. Ennek anomáliáival és következményeivel – más összefüggésben – a huszadik század reformpedagógiai mozgalma több oldalról foglalkozott, és tanulságai, eredményei a nyugat-európai iskolarendszerekbe már évtizedek óta be is épültek.

Az elsődleges és másodlagos szocializáció rendellenességeire visszavezethető sérülések nem csupán a népességfogyási statisztikákban mutatkoznak meg, hanem – a hazai és nemzetközi kutatásokból ismert, a mindennapokban is megélt – **érték- és kapcsolati válságban, az együttműködési kultúra, a társadalom öszbizalmi szintjének alacsony fokában, a kirekesztő, szélsőséges gondolkodásban, az általános elégedetlenségben is**.

Tanulmányunkban megállapítjuk, hogy **a népesség gyarapodásához, illetve társadalmunk egészségesebb mentális működéséhez** (gazdasági téren a nemzetközi versenyképesség növeléséhez) **egyetlen út vezet: egy család- és gyermekbarát társadalom kialakítása, kapcsolati kultúránk rehabilitációja, társadalmunk bizalmi szintjének emelése**.

¹ A KSH az 1945 előtti népességmozgalmi adatokat az ország mai területére vetítve számítja.

² Kutatóink többsége ma is azt vallja, hogy a gyermekvállalás pénzkérdés. „Ha már egyéni szinten is beépül az értékrendbe a gyermekvállalás tudatos elutasítása, a nemzetközi tapasztalatok alapján nagy biztonsággal állítható, hogy az értékváltozás visszafordítása még nagy anyagi erőfeszítések árán sem valószínűsíthető meg.” Pongrácz Tiborné a nemzetközi tapasztalatokból nem arra a következtetésre jut, hogy az összefüggés feltételezése tévedés, máshol vannak a kapcsolatok, hanem arra, hogy nincs megoldás. Pongrácz Tiborné (szerk.): *A családi értékek és a demográfiai magatartás változásai*. 2011, KSH Népeségstudományi Kutató Intézet, 16. o.

Nem állunk meg a következtetések levonásánál: megjelöljük a célcsoportokat, illetve a legfontosabb kitörési pontokat és módszereket, amelyekkel a kitűzött célok megvalósíthatók.

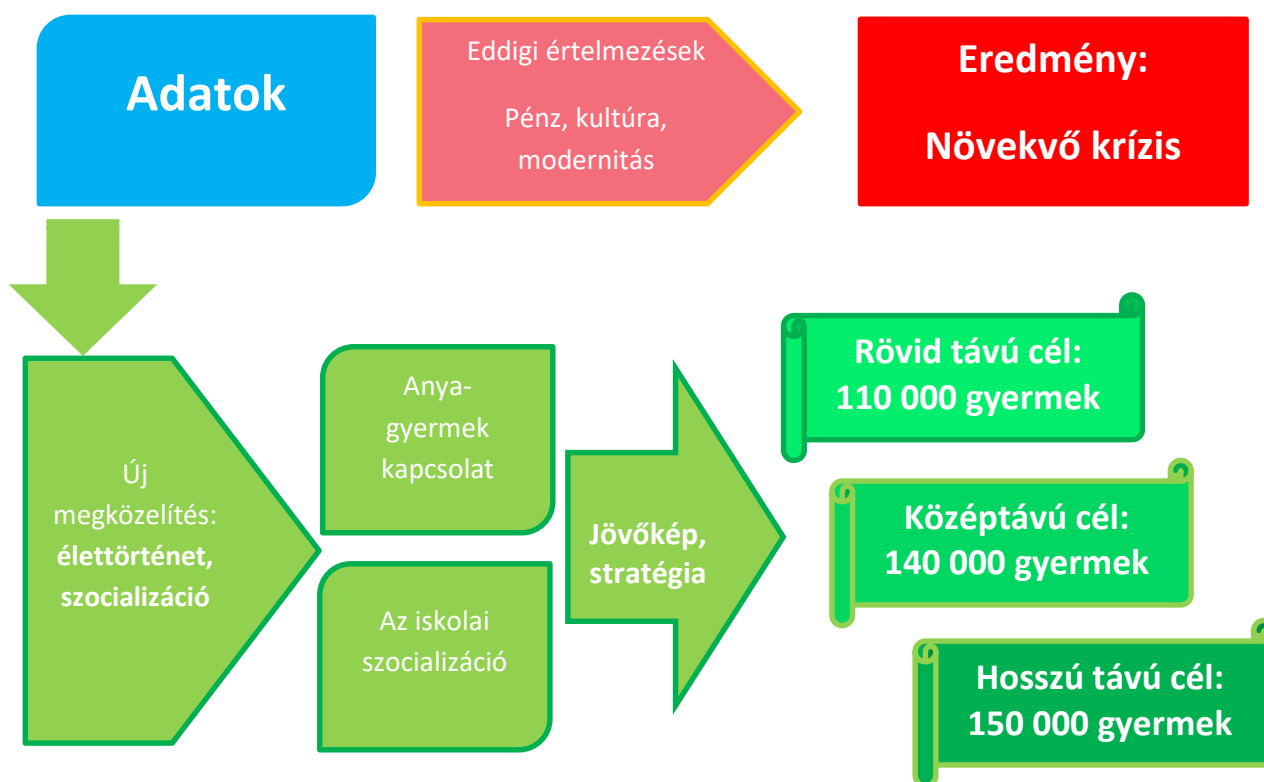
A kapcsolatcultúra átalakításának terve minden korosztályt, intézményt és települést érint. A feladat kiterjedtsége miatt a konkrét célkitűzésekbe és a megvalósítási folyamatba, az államigazgatási-jogalkotási megoldások mellett nélkülözhetetlenül szükséges az érintettek (közintézmények, egyházak, települések, helyi közösségek, civil szervezetek és népességcsoportok, magánszemélyek stb.) bevonása is.

A kapcsolatcultúra fejlesztésében az iskolának meghatározó szerepük van. Át kell tekinteni az oktatási rendszer fejlesztésének prioritásait, és integrálni a népesedéspolitikai szempontokat. **Fel kell erősíteni az iskolák személyiségformáló, nevelő funkcióját, gyermek- és családbaráttá kell alakítani az intézményeket.** A problémák gyökereinek feltárása mellett sürgető szükségszerűség az iskolák rejtett tantervének „újraírása”. Ehhez egyfelől a szervezetek fejlesztésére, másfelől az iskolák értékrendjének, működési folyamatainak átalakítására van szükség, amelynek legfontosabb eszköze a pedagógusképzésben és -továbbképzésben a társas tanulási formák, az irányításban a csapatmunka és a csoportos alkotótechnikák elterjesztése.

Mindössze 2-3 év áll rendelkezésünkre, hogy a népes Ratkó-korosztály gyermekeinek (ma 32-40 évesek) együttműködését megnyerve a születések zuhanó tendenciáját megfordíthassuk, mert az őket követő nemzedékek létszáma már harmadával kisebb, így – mivel velük a fordulat már nem érhető el – a krízis kezelhetetlenné válik.

A feladat elvégzését ezért sürgetőnek tartjuk.

Gondolati váz

Fékcsikorgás előtt (metaforikus bevezető)

Ülünk a kényelmes intercity első osztályú fülkéjében. Minden a megszokott rendben történik, és bár az előrejelzések viharos időt jósoltak, a vihar kinn van, a meleg viszont benn. Kellemes a társaság, körbevesznek a megmaradt barátok; beszélgetéssel, emlékezéssel, anekdotázással telik az idő. Minden a megszokott rendben: az égen süt a nap, madarak röpködnek, felhők úsznak, a mező zöld, a fák virágzanak. A levegő tiszta. Valaki aggodalmaskodik a hátunk mögött: a rádióban hallott valami földrengésről. Minket ez nyilván nem érint, hiszen akkor a hangosbemondón tudatnák velünk, hogy valamit tenni kell. A hangosbemondó azonban kellemes zenét sugároz. A vagon az indulás pillanatában még félig üres, ám az első két megállóban annyian szállnak fel, hogy nem jut mindenkinek ülőhely. Az ülések között is utasok állnak, és ez nem valami kellemes. A harmadik megállótól azonban egyre többen szállnak le, az ötödik megállóban pedig már egyetlen felszálló sincs. A vonat vidáman robog tovább, minden a megszokott rendben. Magam előtt azonban már nem látok senkit, mintha egyedül ülnék a vonaton. Nem baj: így még kényelmesebb. Legalább fel tudom tenni a lábam. Kellemesen ellazulok. A hangszórók recsegnek, aztán már csak a száguldás zúgását hallom. Mivel háttal ülök a menetiránynak, nem veszem észre, amikor a hatodik megállóban a vonatvezető is leszáll, és a vonat távvezérléssel robog tovább. Az én jegyem hét megállóra szól, nyugodt vagyok. A távoli halk morajlást ekkor hosszan tartó félelmetes dübörgés, majd puffanás, zuhanás, rengés váltja fel. A vonat hatalmas öntöttvas kerekei vijjogva, csörömpölve roncsojják szét a vagon, amit már csak a lendület visz tovább. Ekkor valahonnan hatalmas kötömeg zúdul alá, és maga alá temetve az üres fémkasznit, szétlapítja azt.

A nagy rengések, az óriási robaj hatalmas porfelhőt dob a magasba, ami eltakarja a tájat. Kimászom a roncok alól. A porfelhő leülepedése után vezényszavak szaggatják a levegőt, mintha egy másik bolygóra kerültem volna. Vastag talpú csizmában, fegyelmezetten masírozva, a szakadék peremén fősorakoznak a terrorelhárítók, a katasztrófavédők, a közterület-felügyelők, a készenléti rendőrség, a nemzeti védelmi szolgálat, a kormányőrség, a biztonsági őrök, a határőrök, a polgári védelem, a rendőrök, a jegyellenőrök, az idegenrendészet, a jogszabályalkotók, a végrehajtók, a bíróságok, a büntetőszázadok, a büntetés-végrehajtók, a csendőrök, a kilakoltatók, a koronaőrök, a metrórendőrök, a mezőőrök, az őrző-védő szolgálatok, a vagyonőrök, a telepőrök, a járőrök, a természetvédelmi őrök, a személyőrök, az értékőrök, a fegyőrök, a tikosszolgálatok, az elhárítók, a testőrök, a stadionőrök, a börtönőrök, a nemzetőrök, a profitőrök, a sakkőrök, a hackerek, a polgárőrök, a nemzeti gárdisták, a fehérgárdisták, a vörösgárdisták, a magyargárdisták, a hajléktalanok, az alkoholisták, a szabad fűrágók, a pankrátorok, a légzésszabályozó traffipaxok, a meleg és hideg szervezetek harcos alakulatai...

Bevezető

Több évtizedes tétlenség és csodavárás, sajnálkozás és lemondás, tehetetlenség és reményvesztettség után egyre többen gondoljuk, hogy ki kellene dolgozni a nemzet eredményeket is felmutató, sikeres demográfiai stratégiáját, családtervezési programját.³

Tanulmányunkban szeretnénk rávilágítani a népességfogyás komplex jelenségekörének kevésbé feltárt összetevőire, hozzájárulva a megoldási alternatívák megtalálásához, és egy komplex stratégia kialakításához.⁴

Ha az európai népek körében, évszázados perspektívában nemzetünk gazdasági potenciálját, nemzetközi súlyát⁵, vonzerejét, érdekérvényesítési képességét tekintjük, alig fér kétség ahhoz, hogy ebben a népességszám is meghatározó tényező. Nemzetközi mozgásterünk mellett intézményeink, kultúránk fejlődését, a belső jövedelemelosztást, a családok anyagi helyzetét döntő mértékben befolyásolják a demográfiai folyamatok.⁶ *A csökkenő gyermeklétszám és az öregedő népesség már ma is akadályozza az oktatás, a szociális és egészségügyi ellátás fenntarthatóságát. A folyamatosan csökkenő születési évjáratok jelentősen növelik a gazdaságilag aktív korúak terheit⁷, felborítva ezzel a generációk közötti szolidaritás és*

³ „Az ezeréves magyar állam megszűnése fenyeget, ha a következő 10-20 évben nem tudjuk kezelni a népességfogyást” – nyilatkozott Kövér László, az országgyűlés elnöke. Babus Endre: Vészharang? Lélekharang? HVG, 2014. aug. 30. 20. o.

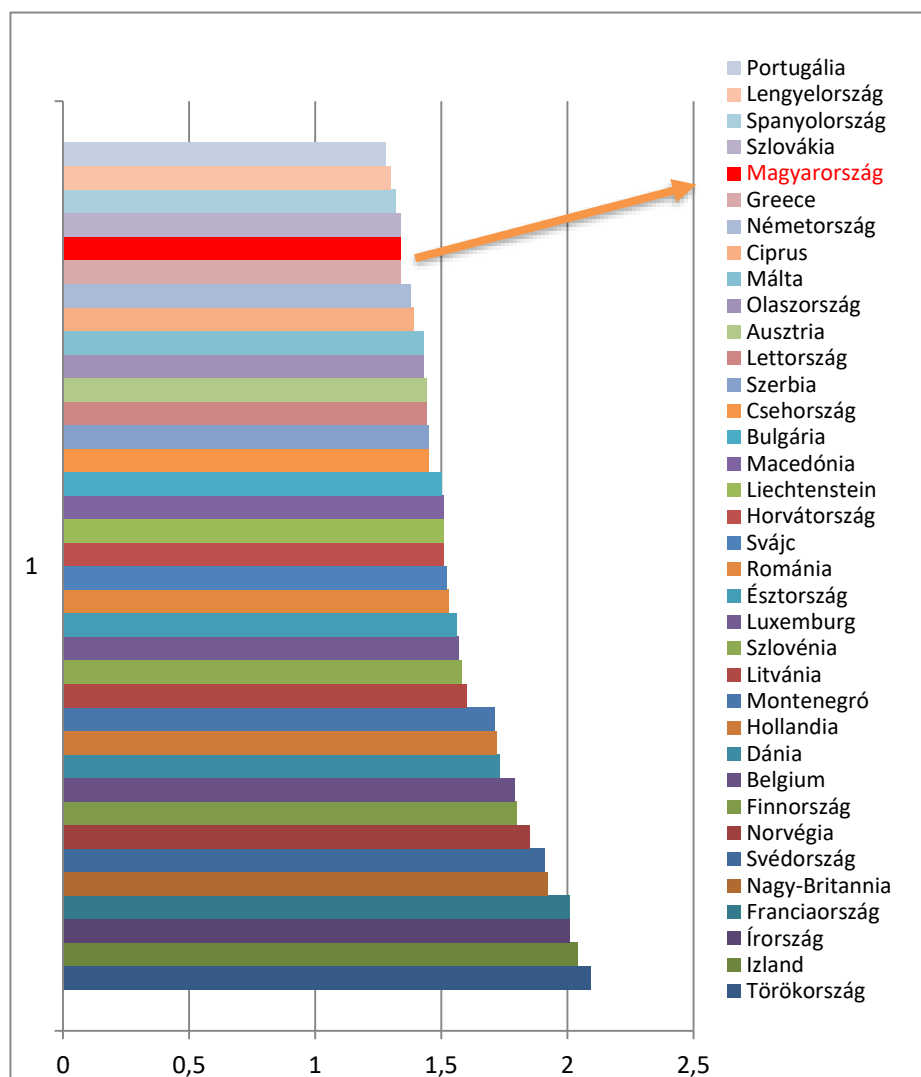
⁴ Mostanában egyre több kormányzati megnyilatkozásban hallhatunk arról, hogy 2014-ben újra növekedett a születések száma. „2014. év eredménye az, hogy javultak a népesedési mutatók, 2014 első tíz hónapjában 2,7%-kal nőtt a születések száma az előző év azonos időszakához képest, ahogy a házasságok száma is emelkedett, a válásoké és az abortuszoké pedig csökkent, ami azt mutatja, hogy a kormány intézkedései jó irányba haladnak.” Fűrész Tünde, család- és népesedéspolitikáért felelős helyettes államtitkár, Rádió Orient, Változatos eszközökkel a jövő magyar gyermekeiért, <http://orientpress.hu/137540>, letöltés 2015. március 2. Adataink szerint nincs szó trendfordulóról. A népesség szinten tartásához számításaink szerint legalább 10%-os növekedést kellene elérni 5 éven keresztül, a növekedéshez pedig 10 éven keresztül.

⁵ Radikális reformokat sürget a bevándorlás előmozdítása, az oktatás javítása és a foglalkoztatottak körének kiszélesítése révén a Világbank Kelet-Európában. Ellenkező esetben a térség 2060-ra elveszíti munkaképes lakosságának egyharmadát (miközben Nyugat-Európa vesztesége 5% körül alakul), ami veszélyezteti a felzárkózást a fejlettebb régiókhoz. A jelentés szerint a térség országai most a nyugati átlagot meghaladó mértékben fejlődnek, de a fiatal, jól képzett munkaerő tömeges elvándorlása, az alacsony születésszám, valamint az elavult technológiák alkalmazása miatt ez a folyamat megtorpanhat. <http://www.haszon.hu/hirlevel/42531-az-eloregedes-veszelyeztet-i-kelet-europa-gazdasagi-felzarkozasat.html>, letöltés: 2015. március 12.

⁶ A születésszám csökkenése egyrészt a belső piac beszűkülését jelenti (például iskolabezárásokkal és pedagógus elbocsátásokkal), másrészt egy idő után együtt jár „a munkaképes korú népesség lélekszámának a csökkenésével is, ami még a technikai, technológiai fejlődést feltételezve is csökkenti a gazdaság teljesítőképességét”. Vukovich Gabriella: A népesség reprodukciójának, a népességszám alakulásának és befolyásolásának kérdései. In Cseh-Szombathy László: *Népesedés és népességgazdaság*. Kézirat, 2000, KSH, 467. o.

⁷ „A nyugdíjasok aránya a munkaképes lakossághoz képest így a jelenlegi 33 százalékról 2039-re éri el a 40 százalékot, 2052-re pedig már az 50 százalékot.” Éber Sándor: Elöregszik a társadalom. *Világ gazdaság online*, 2014. november 15. <http://www.vg.hu/kozelet/tarsadalom/eloregszik-a-tarsadalom-439036>

együttműködés kialakult normáit, aminek egy fokozódó kivándorlási hullám⁸ és más, további beláthatatlan terhek lehetnek a következményei.⁹

A népszaporulat tekintetében 224 ország közül világvizonylatban az utolsó 10%-ban¹⁰,

Európában az elmúlt 3 évben az utolsó helyen álltunk. 2012-ben látunk némi emelkedést, amit – feltételezésünk szerint – a (később bemutatásra kerülő) Ratkó-unokák gyermekszám-emelkedése okozott (1-2. ábra).

⁸ Az IZA (Forschungsinstitut zur Zukunft der Arbeit) adatai szerint a nyugati társállamokba kivándorolt munkavállalók 83%-a közép- vagy felsőfokú végzettségű. Az uniós munkavállalás egyik hosszú távú következménye a kibocsátó ország GDP-csökkenése. A nyugatra vándoroltak többsége a képzettségi szintje alatti munkát végez, ezért az uniós munkavállalás „korlátozott mértékben járul hozzá a képességek fejlődéséhez”. Ugyanakkor a visszatérők ötször nagyobb valószínűséggel válnak állástalanná, bár képzettenek, de tudásukat a kapcsolatrendszer leépülése miatt nem tudják kamatoztatni. A Labor Migration, EU Enlargement and the Great Recession The Other Canon Foundation nevű közgazdasági kutatói hálózat új elemzése szerint a képzett munkaerő elvándorlása az egykori szocialista EU-tagállamokból hozzájárul az ipari termelőbázis leépüléséhez. Letöltés: 2014. december 1. http://www.napi.hu/nemzetkozi_gazdasag/ide_vezet_vezet_a_kivandolasi_hullam_magyarorszag_is_veszelyben.590025.html

Fölmerülhet a kérdés, hogy más módon, például a bevándorlási lehetőségek megnyitásával kezelhető-e a helyzet? A Kárpát-medence régen „a népek olvasztótégelye volt”. A „legnagyobb magyarok” szülei sem mindig magyarok voltak (Petőfi, Kossuth stb.). A nagyobb összeomlások után (tatár, török) leginkább betelepítések (bevándorlás) kunok, németek, szlovákok, zsidók oldották meg a népesedési problémákat, illetve már a honfoglalásnál is az itt élők magyarosítása játszotta a fő szerepet a népességnövekedésében. Eredetmondáink is arról szólnak, hogy férfaink hogy szereztek más népből asszonyokat. Egy bevándorló unokája már nem fogja ismerni a „küldő” ország nyelvét sem, ahogy egy kivándorló magyar unokája már nem beszél magyarul. Miért ne lehetne a XXII. század Petőfiének szómáiai a nagymamája? Miért csak XXII. századi angol és amerikai Nobel-díjasok, német sztárepítészek nagyszülei lehetnének magyarok?

Egy ilyen megoldás kétségkívül alkalmas lehet egy krízis átmeneti kezelésére, de nemzetstratégiai szempontból – álláspontunk szerint – nem szerencsés. Egyrészt azért nem, mert rendkívül gazdaságtalan a „képzett”, szocializált munkaerő képzetlenre cserélése, másrészt azért, mert ha nem tárjuk föl és nem oldjuk meg a jelenség mögött meghúzódó alapvető okokat, a krízis folyamatossá és hosszú távon alig kezelhetővé válik.

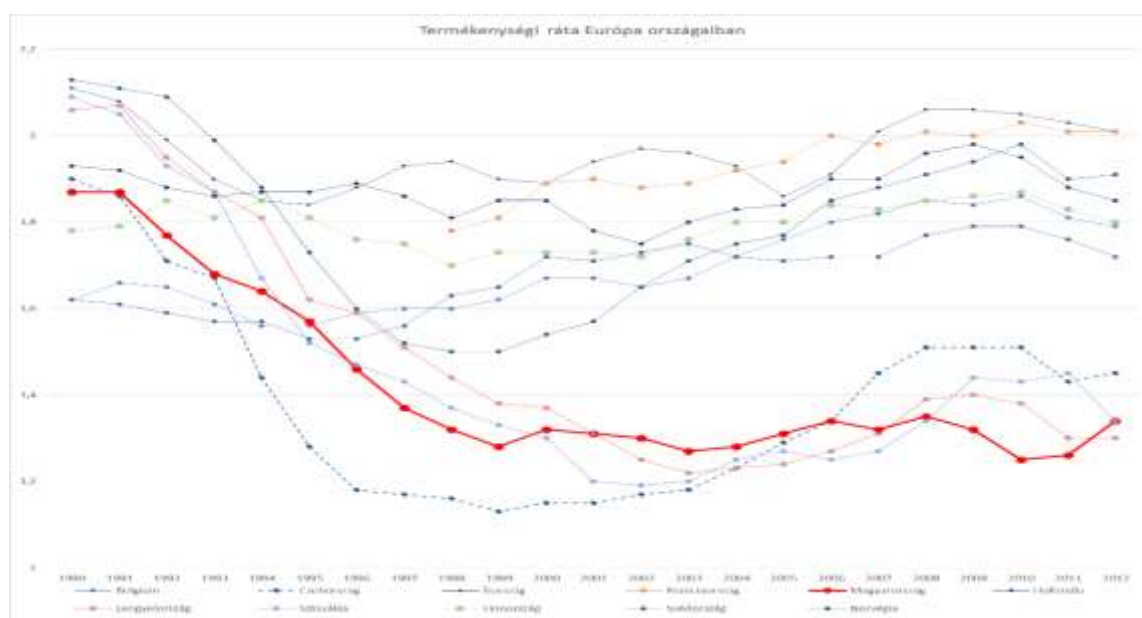
⁹ Központi Statisztikai Hivatal: Magyarország, 2011. Budapest, 2012., <http://www.piackutatasok.hu/2013/07/ksh-nepesseg-szama-europaban-2.html>, <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/mo/mo2011.pdf>, 20. o.

¹⁰ KSH, i. m.

1. ábra. Teljes termékenységi arány az Unió országaiban 2012¹¹

Ha a poszt-szocialista visegrádi országokhoz hasonlítjuk magunkat,¹² azt látjuk, hogy az 1990-es évektől az ezredfordulóig jelentős termékenységsökkenést éltek át, de ezt később emelkedés követte. Magyarországon ellenben tovább csökkent a népesség. A 2. ábráról azt is leolvashatjuk, hogy vannak olyan uniós országok, ahol válsághelyzetről nem is beszélhetünk (Belgium, Írország, Norvégia stb.).

A népességfogyás hazai okainak felderítése és a tendencia visszafordítása népünk jövőjének egyik meghatározója. 1980 óta évente többen halnak meg, mint ahányan születnek. Ha a jelenlegi tendenciák folytatódna, 10-15 év múlva évente kétszer annyian fognak meghalni, mint amennyien születnek (3. ábra). Vagyis a magyar társadalom gyorsuló ütemben fogyatkozik, és egy emberélet hossza alatt (1950–2040) megindul az önfelszámolás felé.¹³

2. ábra. Teljes termékenységi arányszám (1990–2012), néhány uniós országban. Forrás: KSH

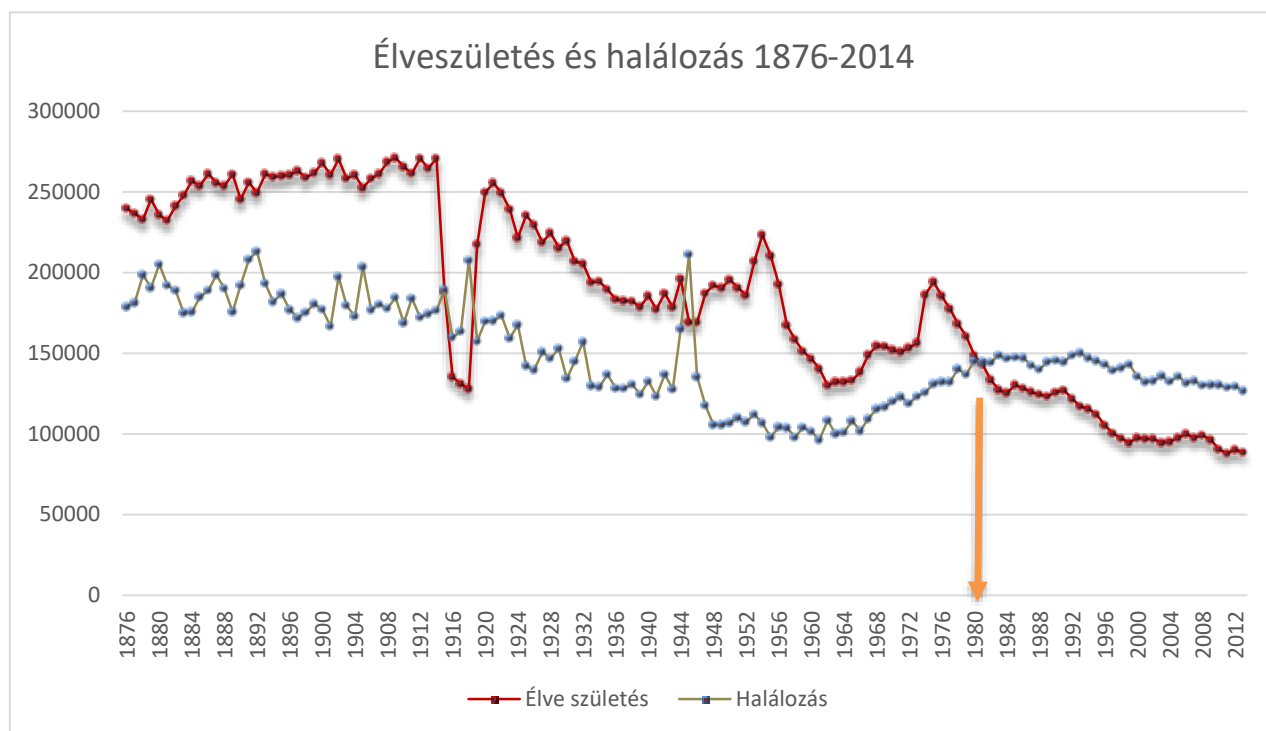
¹¹ Azon élve született gyermekek átlagos száma, akiket egy nő élete során világra hozhatna, ha termékeny évei az adott év korszpecifikus termékenységi arányszámainak megfelelően telnének. Ez az arányszám így egy hipotetikus generáció befejezett termékenységet adja meg, melyet úgy számítanak ki, hogy összeadják a nőkre vonatkozó korszpecifikus termékenységi arányszámokat egy adott évben. A teljes termékenységi arányszámot használják a reprodukciós szintű termékenység megadására is; a fejlettebb országokban a 2,1-es arányszámot tekintik reprodukciós szintnek. Forrás: KSH, letöltés 2015. január 4., http://www.ksh.hu/docs/hun/eurostat_tablak/tabl/tsdde220.html. Ez a szóhasználat kicsit különös, akár riasztóan elidegenítőnek mondható, ha nem állapotokról, hanem emberről beszélünk. Mivel a szakirodalom ezt használja, lecserélni nem tudjuk, de legalábbis jelezzük annak disszonanciáját.

¹² Az 1950-es években és az 1960-as évek első felében Magyarországon és több más, egykori szocialista országban a családok működési zavarai és instabilitása volt tapasztalható, ezzel szemben a nyugat-európai országokban a családok népszerűségének növekedése, eredményes funkcionálása volt megfigyelhető. Hablicsek László: A család kialakulása, a családformák történelmi változásai, 12. o. <http://koncertpedagogia.hu/Hablicsek%20Laszlo%20A%20csalad.pdf>, letöltés: 2015. június 1.

¹³ Az ötvenes években még kétszer annyian születtek, mint amennyien meghaltak. Bogár László: Történelmi lejtőn. Magyar Hírlap Online, 2014. április 2. <http://www.magyarhirlap.hu/tortenelmi-lejton>

Eljött tehát az ideje annak, hogy állami és politikai szervezeteink, vállalkozásaink, településeink, kisebb és nagyobb közösségeink, családjaink és személyesen is mindenki szembesüljön az élet egyik alaptörvényével. Ha nem leszünk képesek összefogni, világra hozni és testi-lelki egészségben felnevelni a következő nemzedékeket, akkor

- mindazok a szellemi és fizikai javak, értékek, amelyeket társadalmunk az elmúlt évezredekben – folyamatos küzdelmek árán – felhalmozott, pár évtized alatt az enyészetté lesznek (lásd kiürülő falvak és városok), és idegen pénzügyi befektetők kebelezik be, megsarcolva a fogyatkozó „bennszülötteket”.
- A ma még néha oly heves hatalmi harcok, egyéni ambíciók, kakaskodás mind értelmetlenné, hiteltelenné, okafogottá válik. Nemzetünket kivezetjük a történelemből,¹⁴ és Magyarország Attilával, Szent Istvánnal, Mátyás királlyal, Széchenyi Istvánnal, Kossuth Lajossal, Deák Ferencsel, Horthy Miklóssal, Kádár Jánossal és utódaival együtt visszafordíthatatlanul a legendák és mesék világába kerül. Nálunk életképesebb népek veszik át a kormányzást a Kárpát-medencében.

3. ábra. Születés és halálozás 1870-2014, Magyarország jelenlegi területére vetítve.
Forrás: KSH

Vajon mi lehet az évtizedek óta tapasztalt tehetetlenség mögött?

¹⁴ Uo.

1. Felismertük-e már, tisztán értjük-e az adatokban és a trendekben megmutatkozó mikro- és makroösszefüggéseket, vagy csak sejtésekre, benyomásokra, megérzésekre építjük cselekvési terveinket?¹⁵
2. Lehetséges egyáltalán a népességfogyás igazi okainak a feltárása?
3. Vajon miért várjuk évtizedek óta „hosszú, méla lesben”¹⁶ a jószerecsse fordulását, figyelve az előre jelzett pusztulást?
4. Ki tudunk-e dolgozni olyan modelleket, amelyek nem csak megmagyarázzák, hanem 2-3 év alatt meg is tudják fordítani a trendet?
5. Létre tudunk-e hozni egy olyan nemzeti stratégiát, amely kellő felhatalmazást és erőforrásokat rendel a feladat megoldásához?
6. Képesek vagyunk-e arra, hogy a megoldáshoz szembetűnően hiányzó, de mégis nélkülözhetetlen társadalomszervezési kompetenciákat fejlesszük magunkban?
7. Ki tudjuk-e építeni azt az országos hálózatot, amely, végrehajtva a tervet, a rendelkezésre álló **2-3 éven belül (!)** képes a trend irányát megfordítani?¹⁷

Képesek vagyunk-e arra, hogy új társadalomszervezési kompetenciákat fejlesszünk ki?

Demográfusaink jelentős része, a pronatalista álláspont híveként évtizedek óta elemzi népesedési helyzetünket, kiutat keresve a válságból.¹⁸ A szaktudomány a fennálló okok több összetevőjét felismerte

¹⁵ Az ellentmondásos kormányzati intézkedések azt mutatják, hogy a felismerések még nem jutottak el a döntéshozókig. Novák Katalin, az Emberi Erőforrások Minisztériumának család- és ifjúságügyért felelős államtitkára például így nyilatkozott: „fenntartható demográfiai fordulatot kell elérni, meg kell állítani a népességfogyást”, a célok eléréséhez hatezer új bölcsődei, óvodai férőhelyet hoztak létre, amit még növelnek. Elmondta, hogy folyamatosan nő, húszéves csúcsot ért el az országban a női foglalkoztatottság, amelynek aránya jelenleg 56,5%. Letöltés: 2015. január 28, <http://mno.hu/belfold/meg-kell-allitani-a-nepessegfogyast-1270103>. Az ilyen döntések, adataink szerint, ellentmondanak a meghatározó összefüggéseknek, a helyzet félreértéséről tanúskodnak.

¹⁶ Spéder Zsolt szavait idézem, <http://valasz.hu/itthon/panikriado-a-35-ev-felettieknél-100218>, letöltés: 2015. március 2.

¹⁷ A prognosztizált születésszámot évente 10-12 000-rel meghaladó születésszámmal lenne szükség, tíz éven keresztül.

¹⁸ A népesedéspolitikai pronatalista álláspontja uralkodónak tűnik mind Magyarországon, mind nyugat-Európában. Ezzel ellentétes álláspontot leginkább amerikai gondolkodók képviselnek, akik a XX. század első harmadától észlelt családalállapot-változást, a termékenység csökkenését mint modernizációs üdvörtörténetet könyvelik el, amelyben az egyén szabadsága arat diadalt. Melegh Attila: A globális népesedéspolitikai diskurzusok alakulása a 20. században. In Cseh-Szombathy László: *Népesedés és népeséspolitikai*. Kézirat. , 2000, KSH, 377. o. Néhányan nálunk is vitatják, hogy válságról vagy természetes folyamatról van szó. Vannak olyan vélemények, amelyek egyenesen „népesedéspolitikai luxusnak”, fölösleges szociálpolitikai juttatásnak tekintik a

már, és egyesek úgy vélik, hogy „a demográfia meglehetősen fejlett módszertani apparátussal rendelkezik ahhoz, hogy prognosztizálja a népesedési folyamatokat, mert elég kevés és szabályszerű tényező befolyásolja”¹⁹. Úgy tűnik azonban, a prognózisok, elemzések vagy nem tárták fel elég mélyen a népességfogyást befolyásoló tényezőket, vagy nem tudtak megfelelő stratégiákat felkínálni egy komolyabb trendváltozás megalapozására.²⁰ Álláspontunk szerint egyfelől az okok föltárása nem volt eléggé részletekbe menő, megálltunk egy-egy könnyen megmagyarázhatónak tűnő jelenségcsoport határán (pl.: mi az oka annak, hogy a felsőoktatásban részt vevők kevesebb gyermeket hoznak világra?), *másrészt a tudományterületek egymástól való elszigeteltsége és az interdiszciplináris teammunka hiánya miatt elmaradt az alapvető összefüggések felismerése*,²¹ harmadrészt a termékenység csökkenésének okait az éppen aktuális gazdasági és munkaerő-piaci kontextusban kerestük, és nem vizsgáltuk meg a jelenség generációtörténeti hátterét.²²

„Csak egy dolgot nem tanulhatsz meg: azt, amiről azt hiszed, hogy már tudod.”²³

2010-től kormányzati szinten elsősorban gazdasági jellegű építkezés kezdődött a negatív trend visszafordítására. A folyamat azonban ezután sem fordult meg, ami azt mutatja, hogy **a mélystruktúrák és az okok egy részének feltárásával még mindig adósak vagyunk**. A feltárt tényezők számbavétele mellett **érdemesnek tűnik a vizsgálatokat olyan tényezőkre is kiterjeszteni, amelyekre eddig kevésbé figyeltünk**, és amelyek felszínre hozhatják a fogyatkozó népesség gondolkodásának, magatartás-választásának mélyebb motívumait, és egyúttal lehetőséget kínálhatnak a megoldási alternatívák kidolgozására is.

Kutatásunkban ezért a születések egyik, ma már elismerten erősen befolyásoló tényezőjét, **a kapcsolati szocializáció történetét fogjuk elemezni**. Annak összefüggéseit keressük, hogy milyen változások történhettek mikroszinten a népesség gondolkodásában, melyek a tendenciát meghatározhatták. A kötődésemélet segítségével *vizsgáljuk meg a magyar népesség csecsemő- és kisgyermekkori (különös tekintettel az anya-gyermek kapcsolatokra), majd iskolai szocializációját, hogy feltárjuk a makroszociológiai eseménytörténet meghatározó mikrotörténeteit*. Komplex, interdiszciplináris megközelítésben keressük a folyamatok összetevőit, alkalmazva a fejlődéslélektan, a szociális neurológia, a szociálpszichológia, a demográfia, a szociológia és a pedagógia tudományterületek módszertanát. Miközben az interdiszciplináris látószögnek – az összefüggések világossága érdekében –, az átfogó összefüggések keresése a fő erénye, kérjük, nézzék el nekünk, hogy kénytelenek leszünk az egyes szaktudományok specifikus, de a komplex

gyermek- és családtámogatási rendszereket. Tárkányi Ákos: *A családdal kapcsolatos jogszabályok Magyarországon 1980–98-ig*. Budapest, 2001, KSH, Népeségstudományi Kutatóintézet, 34. o., **Hiba! A hiperhivatkozás érvénytelen.**

¹⁹ Kapitány Balázs: A „GYED-hatás”, Az 1985 és 1996 közötti családtámogatási rendszer termékenységre gyakorolt hatása. *Demográfia*, 2008. 51. évf. 1. szám 57. o.

²⁰ A harmadik verzió, bár többen képviselik, annyira eltorzult értékrendet mutat, hogy egyelőre csak vicc formájában mutatnám be, elemzése 6.4. fejezetben történik.

Sas ül a sziklapárkányon, és lógatja a lábát a szakadékba. Arra jön bagoly, megkérdi: _ Mit csinálsz itt, sas? – Laza vagyok: csak itt ülök és lógatom a lábam. – De jó, leülhetek én is? – kérdi a bagoly. Ketten ülnek tovább, amikor jön a farkas. – Ti mit csináltok itt? – kérdi. – Tudod farkas, lazák vagyunk, mondja a bagoly. Csak itt ülünk és lógatjuk a lábunk. – De jó, leülhetek én is? Hárman ülnek a szakadék szélén, mire a szikla leszakad. Zuhannak lefelé, amikor a bagoly megkérdi a farkast: – Mondd farkas, te tudsz repülni? – Nem – mondja a farkas. – Hű, de laza vagy!!!...

²¹ Egyszerre sajnálkoznak a kutatók azon, hogy a nők egy része otthon akar maradni 3 évre gyermekével, – amivel éppen az egészséges gyermek fejlődését segítik –, és azon, hogy egyre inkább csökken a gyermekvállalási hajlandóság. Pongrácz Tiborné (szerk.): *A családi értékek és a demográfiai magatartás változásai*. 2011, KSH Népeségstudományi Kutató Intézet, 15. o.

²² „Az alacsony termékenységi mutatók részben a munkaerő-piaci problémákkal, a család és a keresőtevékenység összeegyeztetésének nehézségeivel magyarázhatók”, Pongrácz Tiborné: A demográfiai értékrend változásában szerepet játszó főbb népesedési folyamatok. In Pongrácz Tiborné (szerk.): *A családi értékek és a demográfiai magatartás változásai*. 2011, KSH Népeségstudományi Kutató Intézet, 35. o.

²³ Ismeretlen szerző

szemléletmód által kevésbé releváns problémafelvetéseit nagyvonalúbban kezelni, és a gondolatmenet követhetősége érdekében a háttér adatok és elemzések egy részét a lábjegyzetekbe helyezni.

Dolgozatunk második részében egy többirányú stratégiai tervet mutatunk be, amellyel szeretnénk hozzájárulni a sikeres közösségi megoldások megtalálásához.

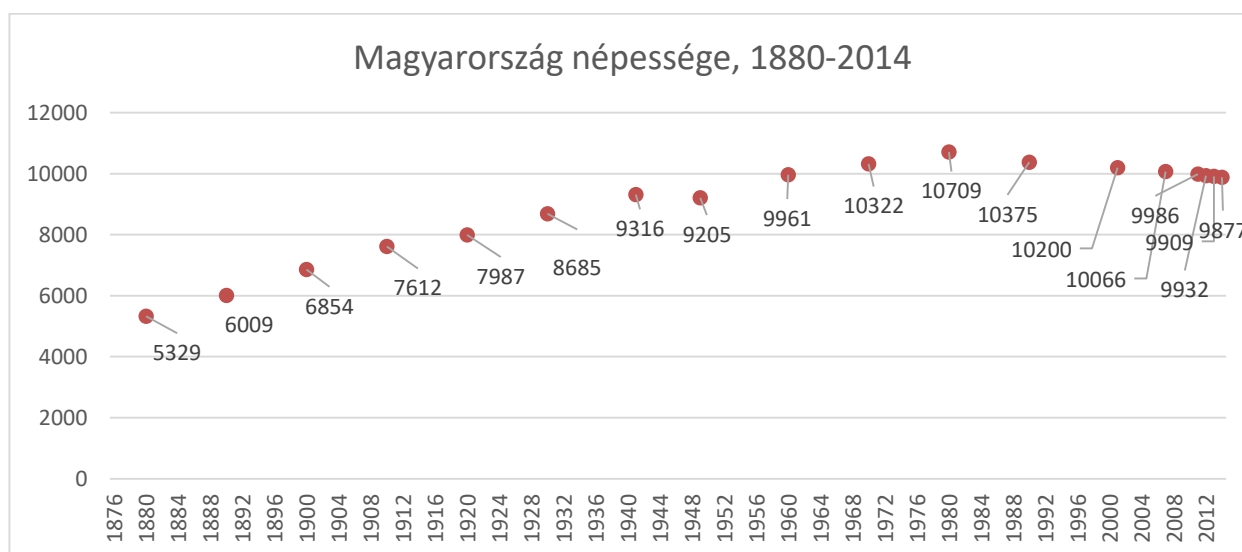

1. Fókuszban az újszülöttek

*Amíg a probléma kicsi, kevesen látják, de könnyű megoldani;
amikor a probléma már terebélyes, egyre többen látják,
de a megoldás igen nehéz.*

Mielőtt a szocializációs folyamatokat elemeznénk, nézzük meg a statisztikai adatokat: hol tartunk most, majd azt is, hogy milyen tényezőket tártak föl eddig a demográfiai, szociológiai elemzések!

A KSH-adatok elemzései elsősorban az ország teljes lélekszámának változásaira fókuszálnak. Az éves és a mikrocenzus-jelentések azt vizsgálták, hogyan alakult a népesség összlétszáma.²⁴ Ez a látószög véleményünk szerint torzítást okozhat a helyzet értékelésében, ami az elmúlt évtizedekben különösképpen abban mutatkozott meg, hogy az együtt kezelt születés, halálozás és migrációs adatok miatt kevésbé vált észlelhetővé a trendforduló, az ebből levonható következtetések rendre elmaradtak.²⁵ Ahogy a 4. ábrán látjuk, a teljes népességszám trendfordulása 1990 körüli időpontra tehető, az élve születések száma azonban már 15 évvel korábban, 1975-től (!) folyamatosan csökkent. A migráció növekedése és a halálozási szám csökkenése sajnos azok számára, akik a mélyebb elemzéseket nem kísérték figyelemmel, kevésbé volt felismerhető.²⁶

²⁴ Központi Statisztikai Hivatal: *Magyarország, 2011*. Budapest, 2012. A teljes népesség számát három tényező összevont adataiból számítjuk ki: az élve születések, a halálozások és a migráció (ki- és bevándorlás) adataiból.

²⁵ „Az 1990-es évektől a természetes fogyás fokozatosan gyorsult Magyarországon, aminek elsősorban a magas halálozás miatti veszteség a magyarázata, de hozzájárult a folyamat kialakulásához az élve születési arányszámban bekövetkezett jelentős csökkenés is.” Ádány Róza: *Megelőző orvostan és népegészségtan*, 2011, http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0019_1A_Megelőző_orvostan_es_nepegeszsegtan/ch07.html#id487289, letöltés: 2015. január 4.

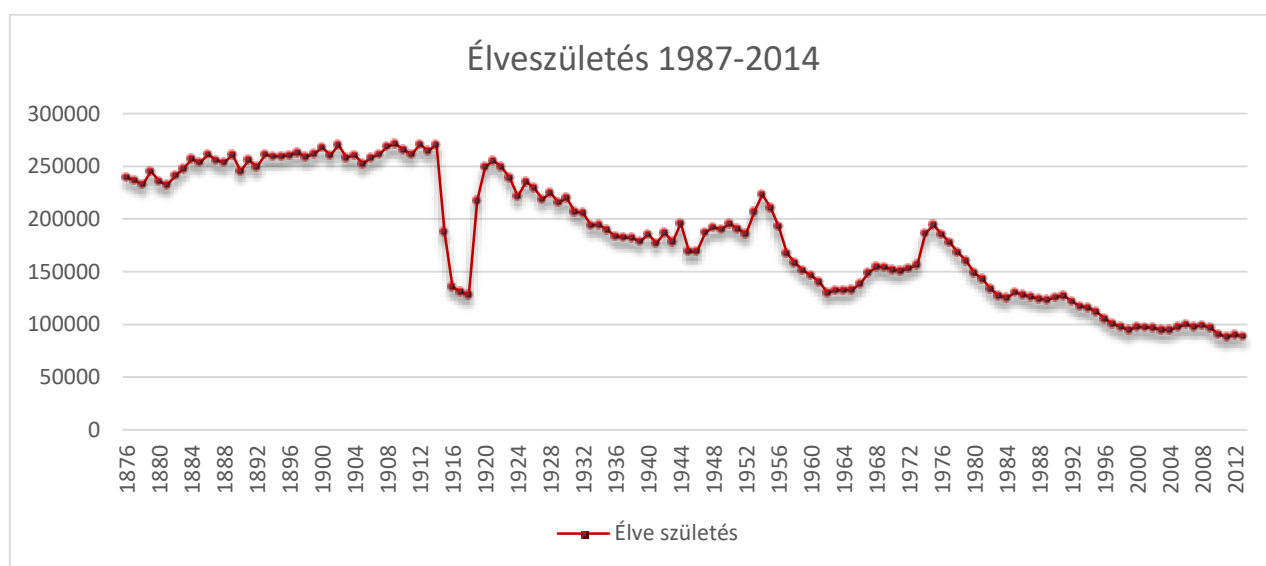
²⁶ Fekete Gyula irodalomtörténész könyveiben, előadásaiban, illetve publicisztikájában már az 1970-es évektől megkondította a vészharangot, de az nem keltett komolyabb visszhangot.

4. ábra. Magyarország népessége, január 1-én, ezer fő.²⁷ Forrás: KSH

Bár a népesség egészének számában a várható élettartam és a migrációs adatok is figyelembe veendők, úgy véljük, hogy a népesség egészséges növekedésében a születések alakulása a meghatározó tényező, ezért írásunkban kizárólag ezzel foglalkozunk.

1.1. A születések számának alakulása

Ahogy az 5. ábra mutatja, a Magyarország jelenlegi területére vetített élve születések száma **már a XX. század elejétől** csökkenő trendbe illeszkedik.²⁸ A szakértők szerint a születések összesített számának csökkenése mögött az iskoláztatás fokozatos kiterjedésével²⁹ párhuzamosan a családmódel megváltozása fedezhető föl.³⁰

5. ábra. A születések száma (1876 óta) folyamatosan csökken.³¹ Forrás: KSH

²⁷ Forrás: <http://piackutatas.blogspot.hu/2014/07/magyarorszag-nepessege-1870-2014.html>

²⁸ Faragó Tamás: *Bevezetés a történeti demográfiába*. Budapest, 2011. http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0010_2A_09_Farago_Tamas_Bevezetes_a_torteneti_demografiaba/ch04s02.html, letöltés: 2015. január 4.

²⁹ A témát később tárgyaljuk.

³⁰ A négy és annál több gyermeket nevelő családok száma radikálisan lecsökkent. „1930-ban még minden második, 1960-ban minden negyedik házas nőnek volt ennyi gyermeke, 1996-ban pedig csak 5,7%-uknak.” Szukicsné Serfőző Klára: A termékenység változásának néhány jellemzője a legutóbbi 8 évtizedben. Készült a „Kárpát-medence népe a Millenniumon” c. 2000. november 9–10-ei konferencián elhangzott előadás alapján, *Demográfia*, 0011 8249. 43/4. (2000), 456. o. http://www.demografia.hu/letoltes/kiadvanyok/Demografia/2000_4/Szukicsn.pdf, letöltés: 2015. január 5.

³¹ Forrás: KSH.

A születésszám csökkenése nem magyar sajátosság³². A XX. század fordulójának Európájában a még magas termékenységi arány³³ az 1930-as évekre számos országban felére-harmadára süllyedt (1,6–2,1). Az élve születések számának csökkenése együtt járt a népegészségügyi helyzet javulásával, vagyis a születésszám bizonyos mértékű csökkenése sokáig nem okozott demográfiai krízist: a kevesebb megszületett gyermek közül többen jutottak magasabb életkorba.

A II. világháborút követően a nyugaton „baby boom”-nak, nálunk „Ratkó-korszaknak”³⁴ nevezett időszakban³⁵ bizonyos mértékű hullámzó stagnálást, majd hirtelen emelkedést figyelhetünk meg, amit 1954-től zuhanásszerű csökkenés követ³⁶: 1954-hez viszonyítva 1965-ben már mintegy 100 000-rel kevesebb az élve születések száma³⁷ (6. ábra). A születésszámok csökkenésében tehát **két jellegzetes, több évtizeden át tartóan megfigyelhető tendenciára kell magyarázatot találnunk**: az 1912-től látható folyamatos csökkenésre (5. fejezet), és az 1954-től megmutatkozó zuhanásszerű tendenciára (3. fejezet).

Két tendenciára keresünk magyarázatot:

- az 1912-től látható csökkenésre
- az 1954-től látható zuhanásra

³² Ma már uniós irányelvek is támogatják a csecsemőkori gondoskodás kiterjesztését. A családdbarát szociálpolitika két irányban tesz ajánlásokat: egyfelől a születés utáni zavartalan anya-gyermek kapcsolat biztosítására határoz meg legalább 4 hónapos időtartamot, másfelől támogatja a szülés után a munkába való visszatérést. Az uniós tagállamok ma is eltérően szabályozzák a gyermekgondozási időszakot és a támogatás összegét. Magyarország – néhány más országgal együtt – ma a leghosszabb időt biztosítja a családok részére. European Commission/EACEA/Eurydice/Eurostat, 2014. Key Data on Early Childhood Education and Care in Europe. 2014 Edition. Eurydice and Eurostat Report. Luxembourg: Publications Office of the European Union., 36–37. o. http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/key_data_series/166EN.pdf

³³ (TTA) azt fejezi ki, hogy az adott év életkor szerinti termékenysége mellett egy nő élete folyamán hány gyermeknek adna életet.

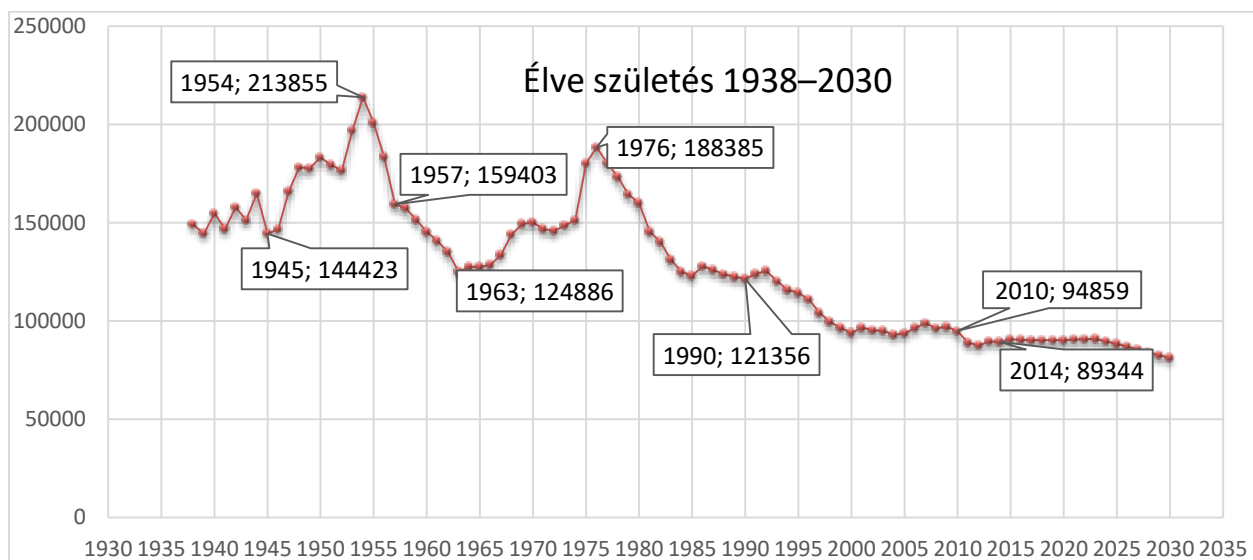
³⁴ „A terhességet csak a terhesség első 28 hetének tartama alatt és csak abban az esetben szabad megszakítani”, ha a nő életét veszélyezteti, vagy súlyos károsodással születhet a magzat. In Az egészségügyi miniszter (Ratkó Anna) 81/34/1952. EÜ.M. számú utasítás a terhesség megszakításának szabályozása tárgyában, Politikatörténeti Intézet Archivuma 276. fond 96/91., Közli: Monigl István (szerk.): *Az 1952–53 évi népesedéspolitikai program Magyarországon*. Budapest, 1992, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, 17–23. o. Politikatörténeti Intézet Archivuma 276. fond 96/91.

³⁵ KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, 2011/1., 17. o.

³⁶ A kommunista diktatúra időszakában 1956-tól az abortuszt egyszerű kérésre is engedélyezték. Az abortusz nemegyszer nőgyógyászati problémákat, meddőséget, spontán vetélést, koraszülést és a későbbiekben születő csecsemők fejlődési rendellenességét okozza, az ezek miatt fellépő lelki zavarok, családi feszültségek mértékét nem ismerjük. Olyan tömegű abortuszt hajtottak végre Magyarországon az elmúlt évtizedekben, hogy az ezek következtében előálló szomatikus, pszichés és szociálpszichológiai következmények komoly méretű – bár teljes mértékben fel nem tárt – társadalmi problémává állhattak össze. Az 1950-es évek óta végrehajtott több mint 5 millió abortusznak az ország lélekszámához viszonyított aránya ebben a vonatkozásban a világ „élvonalába” emeli Magyarországot. Tárkányi Ákos: *A családdal kapcsolatos jogszabályok Magyarországon 1980–98-ig*. Budapest, 2001, KSH, Népeségtudományi Kutatóintézet, 135. o. <http://www.demografia.hu/letoltes/kiadvanyok/Kutjelek/KJ67Csalajogsz.pdf>

³⁷ „Külön vizsgálat tárgyát képezhetné az a rohamos termékenységszökkenés, aminek kezdete az 1963-tól született generációkhoz – az ábrán az 1990-es évek elejétől induló, vagyis tulajdonképpen a rendszerváltást követő termékenységi folyamatokhoz – fűzhető.” Faragó Tamás: *Bevezetés a történeti demográfiába*. I. kötet. Budapest, 2011, 115. o.. file:///C:/Users/bendaj/Desktop/0010_2A_09_Farago_Tamas_Bevezetes_a_torteneti_demografiaba.pdf

A 2013-as felmérésekben a 15–29 éves fiatalok 60%-a úgy nyilatkozott, hogy a következő három évben nem akar (további) gyermeket vállalni (négy évvel korábban még csak 19%-uk volt ezen az állásponton). A *gyermektelenek 64%-a* (belátható időn belül) *határozottan elzárkózik a gyermekvállalástól*. Az összes megkérdezett 11%-a úgy nyilatkozott, hogy soha nem szeretne gyermeket vállalni. Ez a szándék az évek múlásával egyre határozottabbá válik.³⁸ Így a szülőkorba lépő nemzedékek létszáma és a gyermekvállalási hajlandóság alapján extrapolált (KSH) adatokból a jövőbe vetített várható születésszám folyamatos és egyre erőteljesebb csökkenést valószínűsít (6. ábra).

6. ábra. Az élve születések forduló pontjai 1930–2050. Forrás: KSH.

1.2. A párkapcsolatok és házasságok válsága, az eltűnt nemzedék

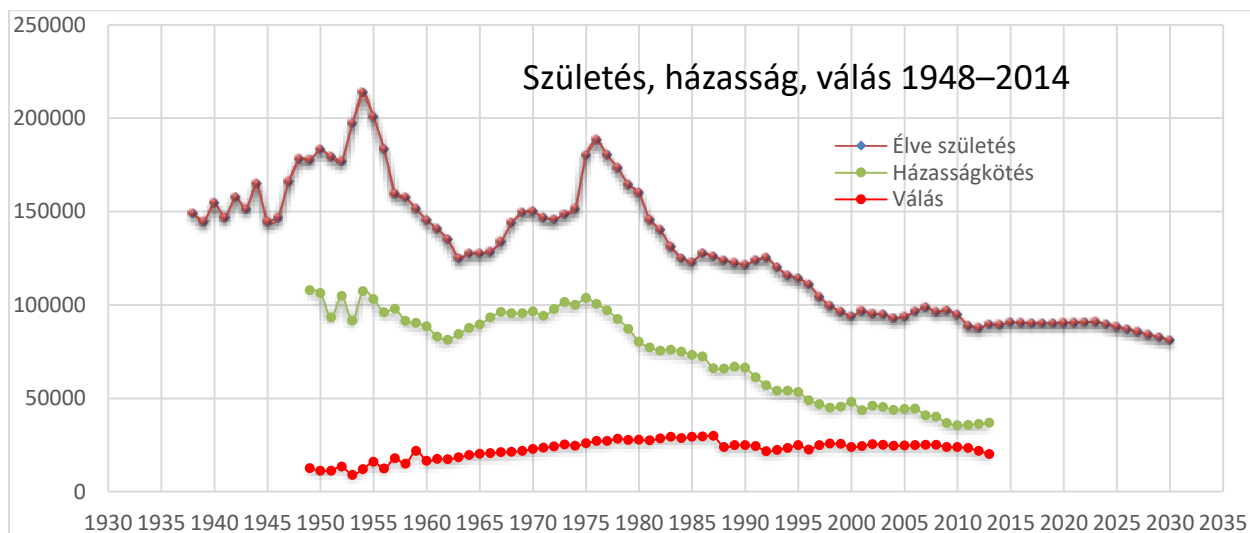
„Némelykor épp a legutolsó menedék a család. A család az, ahol zúzmara időszakban titkon ünnepelhető a titok: az együvé tartozás tudata.”³⁹

„A család, és ami vele történelmileg összefonódott, a házasság és a gyermekvállalás a modernitás beköszöntével jelentősen átalakult és jelenleg is változik. A családformák változása, a gyermekek számának

³⁸ „Míg a 15–19 éves serdülőknek csak 6 százaléka mondja, hogy nem kíván gyermeket vállalni, addig a 20–24 éveseknek már 8, a 25–29 éveseknek pedig 18 százaléka van ezen a véleményen. A serdülők 1,9, a 25–29 évesek már csak 1,5-öt gyermeket szeretnének nevelni átlagosan.” Domokos Tamás: Magyar fiatalok és a demográfiai átmenet. In Székely Levente: *Magyar Ifjúság 2012*. Budapest, 2013, Kutatópont, 23. o. Letöltés: 2014. szeptember 17. http://kutatopont.hu/files/2013/09/Magyar>Ifjusag_2012_tanulmanykotet.pdf

³⁹ Sütő András

csökkenése nemcsak a fejlett országokban vagy Európában megfigyelhető, hanem világjelenség.”⁴⁰ A házasságok változása vagy válsága két megközelítésben is vizsgálható. Értelmezhető egy hosszabb történelmi folyamatban is, minket azonban csak az aktuális válságtünetek okainak megértése foglalkoztat, hiszen a kapcsolatok alakulása kihat a gyermekvállalásra. Egyes kutatók szerint „a termékenységi mutatók romlása mögött Magyarországon egyértelműen kimutatható a családi állapot”⁴¹ változása. Vizsgáljuk meg tehát, hogyan hatnak a gyermekek születésére a felnőttek együttélési formái és szokásai. Ezek közül elsősorban a viszonylag jól adatolható családi kapcsolatokat és a válást vizsgáljuk, majd ezek hatását a gyermekek születésére. Tekintsük meg a 7. ábrát, hogy az összefüggések könnyebben föltáruljanak!

7. ábra. A születések, a házasságok és a válások száma időrendben. Forrás: KSH

A 7. ábra grafikonjáról azt látjuk, hogy a házasságok száma 1962-ig csökkent⁴², majd növekedésbe fordult, végül 1975-től – a *korosztályok létszámától függetlenül* – napjainkig folyamatosan lefelé tart. Az átmeneti növekedést (1963–72) a háború után született, majd a Ratkó-nemzedék⁴³ (1974–78) szülőkorba lépésével magyarázzuk.

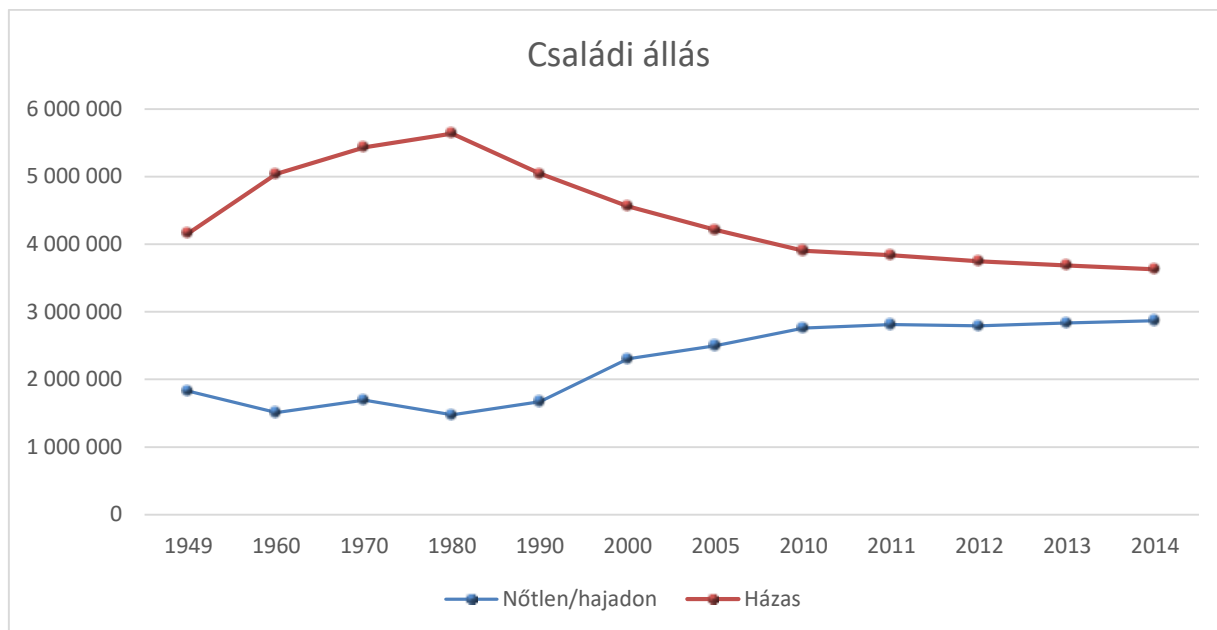
Ha a teljes populáció családi állását vizsgáljuk (8. ábra), hasonló kép tárul szemünk elé: kis késéssel 1980-tól indul meg a házasságban élők számának csökkenése, az egyedül élők számának a növekedése.

⁴⁰ Szilas István: Sikeres-e a magyar családpolitika? <http://www.penzugyiszemle.hu/vitaforum/sikeres-e-a-magyar-csaladpolitika-1>, letöltés: 2015. június 26.

⁴¹ Ahogy láttuk, a házasságkötések száma hosszú idő óta csökken, az elmúlt évtizedek mélypontját a 2010. év jelentette, amikor 35 500 házasságkötés történt. „Ma annyi szülőképes korú nő él házasságon kívül (62 százalék), mint amennyi 1990-ben házasságban élt. A párkapcsolatok közel 30 százalékát a jóval bomlékonyabb élettársi kapcsolatok alkotják, a babák 45 százaléka házasságon kívül születik.” Pongrácz Tiborné: A mai huszonevesek fele egyedül maradhat, <http://www.atv.hu/belfold/20140102-a-mai-huszonevesek-fele-egyedul-maradhat>

⁴² Az 1934–44 között született nemzedéken belül a házasságban élők létszámának becslése igen nehéz. A háborús és a háborút követő lélekvesztesség és a kivándorlás adatai, amelyek együtt érvényesültek az osztályharc éleződésével (hadifogság, kitelepítések, kivégzések stb.) ezért nehezen összesíthetők.

⁴³ 2015-ben: 60–65 évesek.

8. ábra. A 15 éves és idősebb népesség családi állapot szerint. Forrás KSH.⁴⁴

A születésszám csúcspontján (1954) kb. 214 ezer gyermek született, amiből optimális esetben mintegy 107 ezer házasságra számíthatnánk. Ebből több mint 104 ezer realizálódik is (kb. 22 évesen kötik a zömét). E nemzedék házassodási szándéka tehát egyértelmű (97%). Gondolkodása, értékrendje: házasság- és családoorientált. **Ne kerülje el azonban a figyelmünket, hogy a gyermekeik száma már nem követi a generáció létszámát újratermelő reprodukciós szintet!** Ehhez a csúcspontban (1976-ban, vagy akár több évre elosztva) a 104 ezer házasságból legalább 208 ezer gyermeknek kellett volna születni. Ehelyett mindössze 188 ezer⁴⁵ gyermek született, vagyis már ennek a kohorszának a reprodukciós szintjében megjelenik egy – eddig nem vizsgált – bizonytalansági tényező, amire később visszatérünk.

Ennek a „tényezőnek” a meghatározó ereje a következő generáció életében még erősebben megmutatkozik. Ők már sem megházasodni nem akartak, sem gyermeket nevelni. Az adatok szerint ez a kohorsz, a „Ratkó-unokák” nagy létszámú nemzedéke (a csúcs 1976-ban: 188 ezer gyermek) – optimális esetben – kb. 94 ezer házasságot köthetett volna. Ebből 48 ezer jött létre,⁴⁶ ami azt jelenti, hogy **mindössze a generáció fele,⁴⁷ 51% házassodott meg!** ⁴⁸ **A reprodukciós szint fenntartásához szükséges 190 ezer gyermeknek mindössze fele, 94 ezer született meg.**

⁴⁴ Magyar Statisztikai Évkönyv. Budapest, 2013, 28. o.

⁴⁵ A KSH adataival dolgozva azt tapasztaltam, hogy eltérések vannak a különböző kiadványokban megjelent adatok között. A trendeket azonban az elírások vagy tévedések nem befolyásolják.

⁴⁶ Az 1976-ban született 188 ezres korosztály, 2000-ben 24 éves. A házasságkötésben 2000 a csúcs, előtte 45 ezer, utána 43 ezer házasság kötötték.

⁴⁷ Ez csak az 1976-ban születettek közül több mint 80 ezer nő és férfi!

⁴⁸ 2015-ben 35–50 évesek.

Ebből azt látjuk, hogy **1948 körül egy olyan folyamat indult el a magyar társadalomban,⁴⁹ amelynek mind a házasságok, mind a születések számának szempontjából a mai napig egyre erőteljesebb, tovagyűrűző hatása van.**⁵⁰ Vagyis két generáció alatt a népesség mentalitása erőteljesen átalakult.

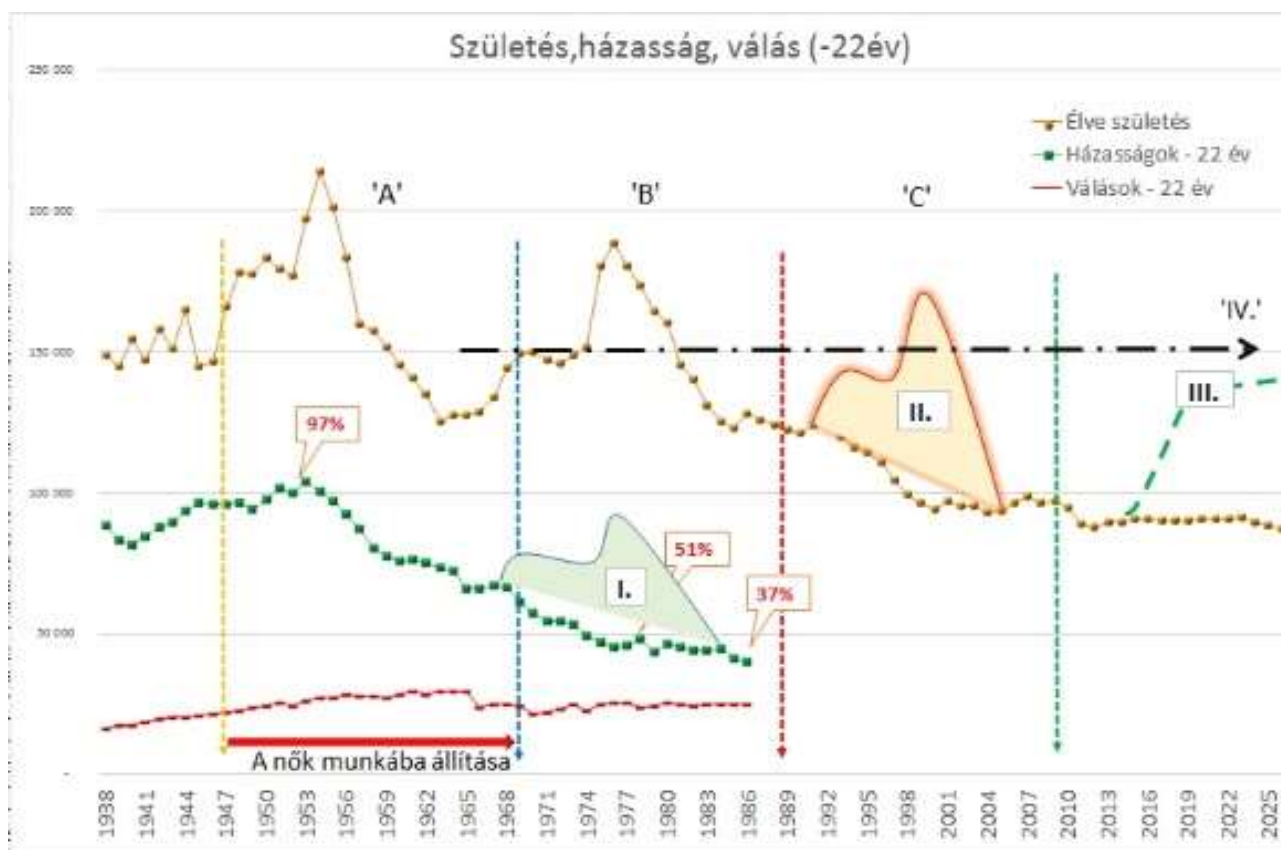
Hogy vizuálisan is jól láthatóvá tegyük a folyamatokat, készítettünk egy olyan grafikont (9. ábra), amelyben a születési évekhez igazítottuk a házasságkötések számát.⁵¹ (Az alapgrafikonon látható két születési csúcs (1956–1976) között 22 év telt el. A házasságkötések számát ezért 22 évvel korábban tüntettük fel.

***1948 körül egy olyan folyamat indult el,
amely a házasságok és a születések
számának alakulására a mai napig egyre
erőteljesebb hatással van.***

⁴⁹ A nők átlagos életkora az első házasság megkötésekor 1960 és 2008 között a Kelet-európai országok között nálunk nőtt a legnagyobb mértékben. Makay Zsuzsanna: Párkapcsolati magatartás és családalapítás. In Székely Levente (szerk.): *Magyar ifjúság, 2012*. Budapest 2013, Kutatópont, 54. o.

⁵⁰ A folyamatot később tovább elemezzük.

⁵¹ Ez persze csak egy közelítés, hiszen nem állítjuk, hogy mindenki 22 évesen házasodik, sőt az utóbbi évtizedekben már egyre későbbre tolódik ennek dátuma. Az arányok ezért becslések, de a trend állandónak tűnik.

9. ábra. Az élve születés realis időben, a házasságok és válások száma a születési évre vetítve (-22 év).

Forrás: KSH

A születési évhez igazítva a kohorsz házassági adatait könnyen átlátható, hogy

- az 1954-ben született 'A' nemzedék még 97%-ban házasodott.
- 'B' nemzedék már csak 51%-ban házasodott. Az I. zóna mutatja a meg nem kötött házasságok tömegét.
- 'C' nemzedék fele már meg sem született (II. zóna), vagyis a természetes reprodukciós folyamat jelentős része megszakadt. (A népesség újratermelődéséhez a IV. vonal által jelzett születésszámmra volna szükség.)
- A grafikonról egyértelműen leolvasható, hogy az ötvenes években erőteljes mentalitásváltozás történt, aminek okait vizsgálnunk kell. Ugyanebben az időszakban, bár nem ennyire évszámhoz köthetően, látjuk a válások számának folyamatos emelkedését is.

A 2011-es népszámlálás adatai szerint történelmi mélypontra (35 ezer) esett a házasságok száma, már csupán a korosztály 30%-a házasodott meg.⁵² Továbbra is ez a legnépszerűbb életforma,⁵³ de a felmérések

⁵² Új jelenség, hogy a jogilag házas státusz nem feltétlenül jelent együttélést, ugyanis az is kimutathatóvá vált, hogy a házas fiatalok közel 3%-a nem él együtt a házastársával.

⁵³ Más felmérésekben az élettársi kapcsolatok népszerűsége 8%-kal megelőzi a házasságot. Bauer Béla – Laki László – Szabó Andrea (szerk.): Ifjúság 2000, Gyorsjelentés. 2001; Bauer Béla – Szabó Andrea (szerk.): Ifjúság 2008. Gyorsjelentés, Budapest, 2009, Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet.

szerint folyamatosan nő az élettársi kapcsolatok népszerűsége. A különböző arányokat kimutató felmérések némelyikében már meg is előzi a házasságot.⁵⁴

Az 1990-es évekig a 25–29 éves korosztály 60-70%-a lépett házasságra. 2000-ben a korosztály 22%-ának,⁵⁵ 2012-ben a **40%-ának még élettársi kapcsolata sem volt.**⁵⁶ A férfiak 95%-a nőtlen, a nők 88%-a hajadon, egyre több az egyszemélyes háztartás.⁵⁷

„Késő bánat eb gondolat.”

A nem házas férfiak 59%-a, nők 68%-a ugyanakkor szeretne a jövőben házasságban élni,⁵⁸ vagyis nemcsak a párkapcsolatot, de a házasságot is fontosnak tartja!⁵⁹ Az adat egyértelműen arra utal, hogy nem akaratlagos „szingli” életmódról van szó, inkább arról, hogy **a fiatalok igen jelentős része nem tud megfelelő párt találni, kényszeredetten marad egyedül.**⁶⁰

Különböző felmérésekben a fiatalok szerint a házassághoz tartozó legfontosabb tényezők az elmúlt évtizedekben némiképpen változtak, de egy 1993-as és egy 2013-as felmérésben is a kölcsönös megbecsülés, tisztelet és az egymás iránti szeretet, szerelem áll az első helyeken.⁶¹ Más vizsgálatok a közös kulturális háttérrel tartják fontosnak.⁶² **A hagyományos családforma, a házasságok számának, arányának**

⁵⁴ 2000 és 2008 között 9%-kal csökkent a házasságban élők, és 6%-kal nőtt az élettársi kapcsolatban élők aránya, Bauer Béla – Szabó Andrea (szerk.): Ifjúság 2008. Gyorsjelentés. Budapest, 2009, Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet.

⁵⁵ Az első nagymintás ifjúságkutatás eredményei szerint, Szabó Andrea – Bauer Béla – Laki László (szerk.): *Ifjúság 2004*. Gyorsjelentés.

⁵⁶ Az 1990-es évekig a korosztály 60-70%-a házasságra lépett, Székely Levente (szerk.): *Magyar Ifjúság, 2013*. Budapest, 2012, Kutatópont, 62. o.

⁵⁷ Budapesten a háztartások 41%-a egyszemélyes, országszerte 4,1 millió; minden harmadik háztartásban csak egy személy él, Kovács András: Öregedő, elmagányosodó magyar népesség, interjú Vukovich Gabriella KSH elnökkel. *Délmagyar*, 2013. december 29.

http://www.delmagyar.hu/gazdasag/oregedo_elmaganyosodo_magyar_nepesseg_frissulo_gdp/2363435/ letöltés: 2014. december 30.

⁵⁸ Ugyanakkor igen magas, mintegy 18% a nem válaszolók aránya, vagyis a fiatalok egy nem elhanyagolható hányadának nincsen határozott elképzelése, illetve preferenciája a párkapcsolati formát illetően, melyet a saját életében ki szeretne alakítani. Székely Levente (szerk.): *Magyar Ifjúság, 2013*. Budapest, 2012, Kutatópont, 62. o.

⁵⁹ A Hungarostudy 2013-as vizsgálat megerősítette, hogy a 18–35 év közötti korosztály számára is fontos a házasság intézménye, bár a nemek között eltérően. A legfontosabb érvek a szoros kötelék, biztonság, teljes elköteleződés. Györffy Zsuzsa – Susánszky Anna – Ádám Szilvia – Dukay-Zsabó Szilvia: A 35 év alatti felnőtt fiatalok párkapcsolati szokásai. In Szántó Zsuzsa –Susánszky Éva: *Magyar lelkiállapot*. Budapest, 2013, Semmelweis, 199. o.

⁶⁰ Székely Levente (szerk.): *Magyar Ifjúság, 2013*. Budapest, 2012, Kutatópont, 87. o.. In Pongrácz Tiborné (szerk.): *A családi értékek és a demográfiai magatartás változásai*. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, 2011/1., 23. o. Spéder Zsolt: „Magyarországon kényszerszinglik élnek”, 2013. augusztus 7. http://mandiner.hu/cikk/20130807_speder_zsolt_magyarorszagon_kenyszerszinglik_elnek

⁶¹ Makay Zsuzsanna: Párkapcsolati magatartás és családalapítás. In Székely Levente (szerk.): *Magyar ifjúság, 2012*. Budapest, 2013, Kutatópont, 71. o.; KSH NKI: Családi értékek 1993-as felmérés. In Gödri Irén: Elvárások és a kapcsolat minőségének néhány mutatója házasoknál és élettársaknál. In Spéder Zsolt (szerk.): *Demográfiai folyamatok és társadalmi környezet*. 2002.

⁶² A párválasztás legfontosabb meghatározói a közös értékek, élmények, ízlésbeli hasonlóság, azonos kulturális háttér. A szülői kontroll is érvényesülhet különböző formákban: ismerkedési összejövetelek, anyagi támogatások, tanácsadás, iskoláztatás. A származási háttér meghatározza a képzési utat, így befolyásolja a munkaerő-piaci esélyeket, végzettséget, kulturális aktivitást, amelyek mentén alakulnak a házassági preferenciák. Bukodi Erzsébet: *Ki, mikor, kivel (nem) házasodik?* 2004, Századvég, 65. o.

folyamatos és erőteljes csökkenése tehát a (pár)kapcsolatra való képesség, a kölcsönös megbecsülés, tisztelet és az egymás iránti szeretet, szerelem hiányát mutatja!⁶³

A fiatalok jelentős része nem képes párkapcsolatot kialakítani.

1.3. Az együttélési formák és a gyermekvállalás⁶⁴

A fiatalok együttélési hajlandósága általában véve csökken. „Egyre több pár választja az együttélés kötetlenebb, lazább, tartós kötelezettségvállalást elkerülő formáját, az élettársi kapcsolatot.”⁶⁵ Mint láttuk, a Ratkó-unokáknak már csak az 51%-a házasodott meg, és a várt gyermeklétszám-növekedés elmaradt.⁶⁶

A születések számán belül intenzíven nő az élettársi kapcsolatban született gyermekek száma⁶⁷ és házasságon kívüli születések száma is⁶⁸, ám ahogy a 10. ábra mutatja, a házasságban élő nők termékenysége⁶⁹ ma is kétszerese a nem házasokénak,⁷⁰ ami további születésszám-csökkenést vetít

⁶³ Ennek a jelenségnek a természetét érdemes volna nemzetközi összehasonlításban is megvizsgálni, ez érdekes adalékokat adna az elemzéshez, minden bizonnyal tovább növelné hitelességét. Azonban szétfeszítené dolgozatunk kereteit, hiszen nekünk elsődleges célunk a hazai helyzet mozgatórugóinak a feltárása és orvoslása.

⁶⁴ A halasztott gyermekvállalás alacsonyabb gyermekszámmal jár együtt. Spéder Zsolt – Kapitány Balázs: *Gyermekek: vágyak és tények*. Budapest, 2007, KSH, 152. o. A családszerkezet szocializációs és a tanulási teljesítményre gyakorolt hatásával később foglalkozunk.

⁶⁵ Pongrácz Tiborné (szerk.): *A családi értékek és a demográfiai magatartás változásai*. 2011, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, 20. o.

⁶⁶ Forray R. Katalin – Hegedűs T. András: *Az újjáépítés gyermekei – a konszolidáció gyermekei*. Budapest, 1989, Magvető. /Gyorsuló idő./

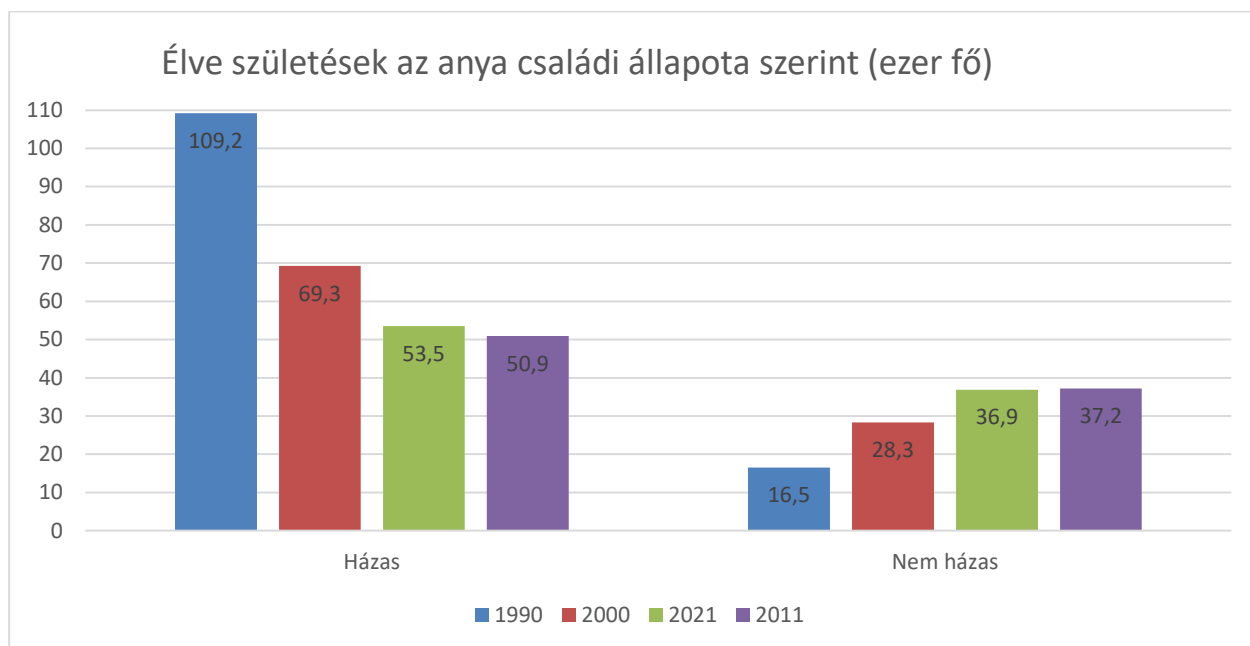
⁶⁷ „Az élettársi kapcsolatok azonban sokkal bomlékonyabbak, mint a házasságok, és kisebb eséllyel vállalnak szülőszerepet.” Spéder Zsolt – Kapitány Balázs: *Gyermekek: vágyak és tények*. Budapest, 2007, KSH, 46. o.

⁶⁸ KSH: *Gyermekvállalás és gyermeknevelés*, 2011, <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/gyemekvallalasneveles.pdf%202013-08-17>

⁶⁹ A 15–29 év közötti roma fiatalok jóval magasabb arányban élnek párkapcsolatban vagy házasságban, mint a nem roma fiatalok, és 43%-uknak már van legalább egy gyermeke. Lukács-Németh Alexandra: *Fogom a kezét, és együtt emelkedünk. Tanulmányok a roma integrációról*. Szerk. Gereben F. – Lukács Á. Budapest, 2013, Faludi F. Akadémia, . In UPSZ 2014/7-8.

⁷⁰ Központi Statisztikai Hivatal: *Magyarország, 2011*. Budapest, 2012, 18. o. <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/mo/mo2011.pdf>,

előre.⁷¹ Az anyák első szüléskori átlagéletkora emelkedik.⁷² Gyarapodik a gyermektelen nők száma; „előregedik a népesség, dinamikáját veszíti a társadalom”.⁷³

10. ábra. Az élve születések és a családi állapot összefüggései. Forrás: Szukicsné⁷⁴

1.4. Az anyák termékenysége, a válás

„Mindenkinek megvan a maga baja.”

Az anyák termékenysége az egymást követő születési kohorszokban folyamatosan, 1975-től radikálisan csökken, 20 év alatt lényegében megfelelődik (11 ábra).

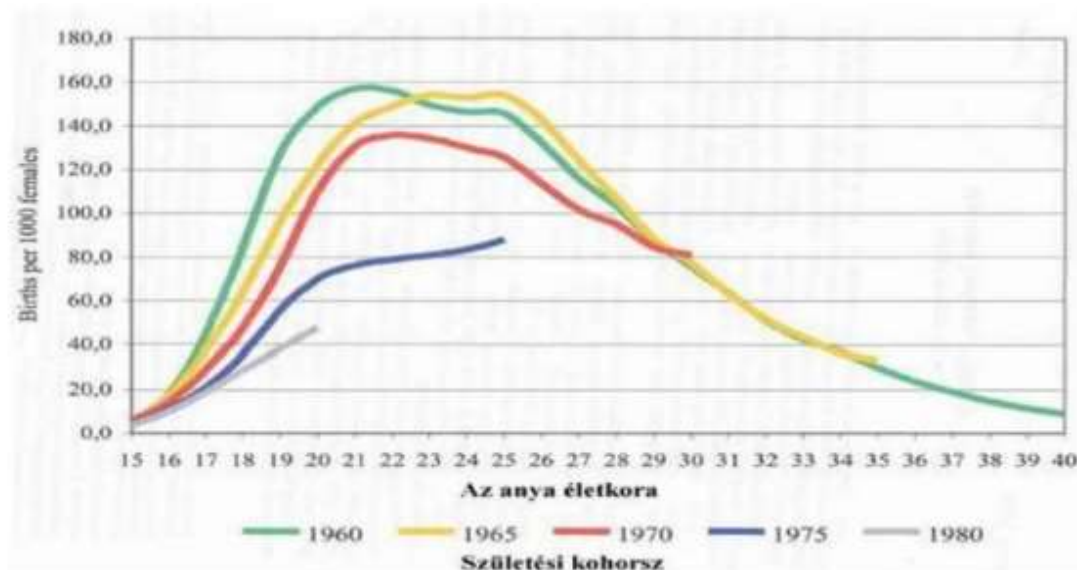
2012-ben az élettársi kapcsolatban élők 34%-ának, a házasságban élők 71%-ának van gyermeke. A nem házias fiatalok kétharmadának gyermek nélkül élettársi kapcsolata van, a fiatalok egyharmada egyedül neveli gyermekét. Forray R. Katalin – Hegedűs T. András: *Az újjáépítés gyermekei – a konszolidáció gyermekei*. Budapest, 1989, Magvető, 23. o. /Gyorsuló idő./

⁷¹ A házasságok számának a csökkenése nem minden országban jár együtt a gyermekek számának csökkenésével. Az északi országok egy részében (pl. Svédországban, Észtországban) házasságon kívül több gyermek születik. Kamarás Ferenc: Családalapítás és gyermekvállalás Európában. In Nagy Ildikó –Pongrácz Tiborné – Tóth István György (szerk.): *Szerepváltozások*. 2005, Társ. 97. o.

⁷² Spéder, Zsolt (2001): *Turning Points of the Life-course. Research plan and questionnaire of the Hungarian Social and Demographic Panel Survey*. Budapest, CSO DSI, 12. o.

⁷³ „A társadalom atomjaira hullik, szélsőséges individualizmus figyelhető meg. Mindezek rendszerré álltak össze, amelyen nehéz változtatni.” Németh Zsolt: Búcsúkeringő? Konferencia-előadás, <http://ujvaros.eu/post/12382>

⁷⁴ Szukicsné Serfőző Klára: A termékenység változásának néhány jellemzője a legutóbbi 8 évtizedben, Készült a „Kárpát-medence népe a Millenniumon” c. 2000. november 9–10-ei konferencián elhangzott előadás alapján, *Demográfia*, 0011 8249. 43/4. (2000), 456. o. http://www.demografia.hu/letoltes/kiadvanyok/Demografia/2000_4/Szukicsn.pdf, letöltés: 2015. január 5.

11. ábra. Születési évjáratok termékenysége. Faragó Tamás ábrája⁷⁵

A válások számának emelkedése 1950 körül indult meg⁷⁶ (7. ábra). Ez a rendszerváltásig folyamatos,⁷⁷ majd a születések és a házasságok számának csökkenése mellett, magas szinten stabilizálódott, vagyis arányaiban folyamatosan növekszik. **1970-ben a megkötött házasságokhoz képest 24% volt a válások aránya, 2010-ben pedig már 67%.**⁷⁸ Az egyre későbbi korba tolódó házasságkötés sem jár együtt a megkötött házasságok stabilabbá válásával.⁷⁹ Úgy véljük, hogy csak kevésbé a fontolgatás okozza a házasságok (→ a gyermekvállalás) későbbre halasztását, sokkal inkább a **kapcsolódási képességek hiánya**.

A válások aránya 2010-ben 67%.

Az adatok mellbevágóak, akár a kapcsolatok kialakításának hiányzó képességrendszerére, akár arra gondolunk, hogy mennyire válhatott alkalmassá a fiatal (ilyen kompetenciák hiányával) **egészséges gyermek fölnevelésére**. Érthető, hogy amíg egy ifjú saját életét nem tudja rendbe tenni, nem képes felelősséggel gyermeket sem vállalni. **Ha valaki nem képes kapcsolatokat kiépíteni és fenntartani életének**

⁷⁵ Faragó Tamás: *Bevezetés a történeti demográfiába*. Budapesti Corvinus Egyetem, 117. o., letöltés: 2014. december 31.
http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0010_2A_09_Farago_Tamas_Bevezetes_a_torteneti_demografiaba/ch09s04.html

⁷⁶ A férfiaknak és a nőknek 1949-ben körülbelül az 1%-a volt elvált, 1990-ben 6, illetve 8%-a, míg 1999-ben már 8, illetve 10%-a, Tóth O.: *Családformák és együttélési minták a mai magyar társadalomban*. In Pongrácz T. – Tóth I. Gy. (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*. 1999, Társi, 1999, 53–58. o.

⁷⁷ 1953-ban a házasságok 10% végződik válással, 1987-ben 45%-a, 2013-ban 55%-a. Tóth O.: *Családformák és együttélési minták a mai magyar társadalomban*. In Pongrácz T. – Tóth I. Gy. (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*. 1999, Társi, 1999, 53–58. o.

⁷⁸ Központi Statisztikai Hivatal: *Magyarország, 2011*. Budapest, 2012. **Hiba! A hiperhivatkozás érvénytelen.**
<http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/mo/mo2011.pdf>

⁷⁹ A házasságon kívüli együttélések, párkapcsolatok stabilitásáról nincsenek egzakt adataink.

ebben a legnyitottabb és legrugalmasabb szakaszában, hogyan alkalmas a modern, csapatmunkára épülő, magas hozzáadott értéket jelentő technológiák alkalmazására és egy korszerű, versenyképes munkahelyen való helytállásra? Vajon hol vesztegették el fiataljaink (?) életük első 20-25 évét, és melyik intézmény felelősségét terheli ez a „kimeneti teljesítmény”?

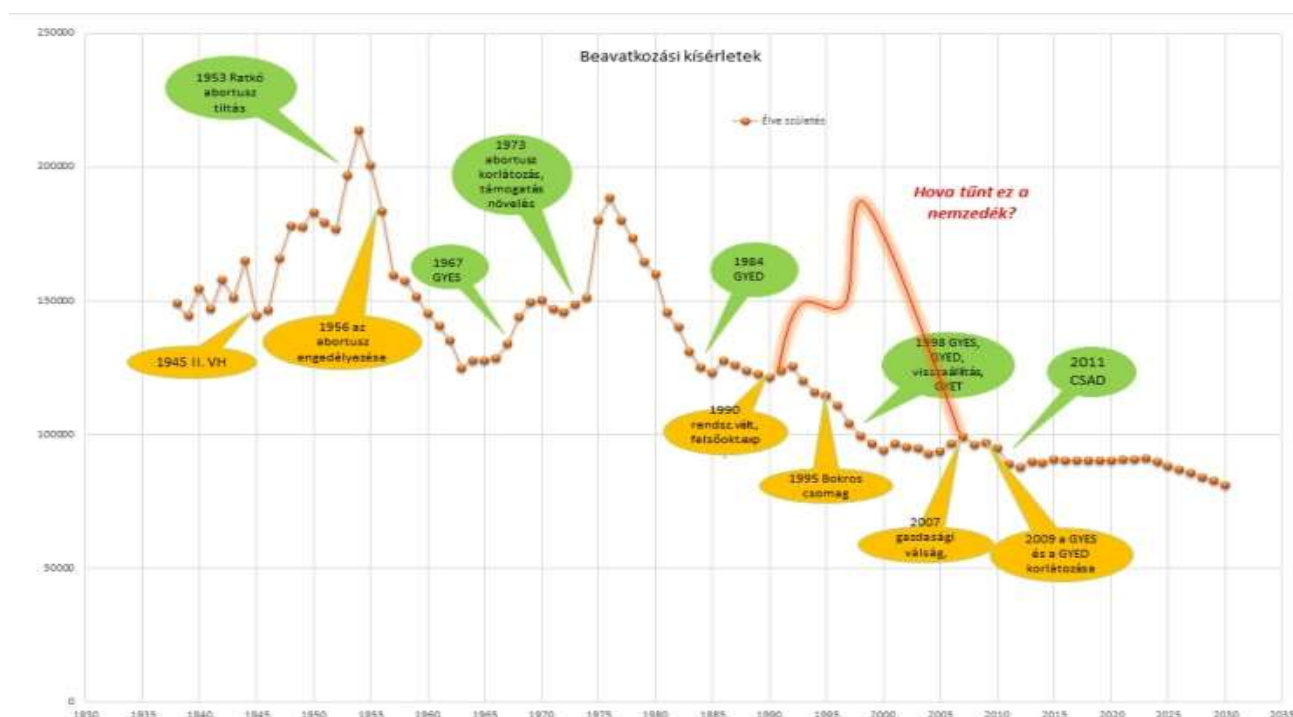
***Hol vesztegették el a fiatalok életük
első 20-25 évét?***

***Milyen folyamatok felelősek az
eredményekért?***

2. A népesedéspolitikai beavatkozások eredményessége⁸⁰

„Ember tervez, Isten végez.”

A termékenység látványos csökkenését már az 1960-as évek elején észlelték. Lefékezésére vezették be 1967-ben a gyest⁸¹, amely lehetővé tette, hogy az anyák három évig otthon maradhassanak gyermekükkel. Részben a gyes, részben az 1969-től szülőkorba lépő, nagy létszámú (az 1948–1956 között született gyermekek) miatt átmenetileg emelkedésnek indult a születések száma.⁸² A 'Ratkó-nemzedék' gyermekeinek születését követően azonban (bár a gyes és átalakított formái⁸³ később is megmaradtak), a születésszám ismét erőteljesen csökkent (1975–80), majd, kicsit lassult ütemben, de máig tart (12. ábra).

12.ábra. A születések számának alakulása és a társadalompolitikai beavatkozások

⁸⁰ A hazai és nemzetközi demográfia tudomány egyik gyakran vitatott kérdése, hogy a pénzbeli családtámogatási rendszer segítségével valóban növelhető-e a gyermekvállalási kedv. Ennek szofisztikált elemzésével foglalkozik Kapitány Balázs: A „GYED-hatás”, Az 1985 és 1996 közötti családtámogatási rendszer termékenységre gyakorolt hatása c. tanulmányában. *Demográfia*, 2008. 51. évf. 1. szám, 55. o. http://www.demografia.hu/letoltes/kiadvanyok/Demografia/2008_1/Kapitany.pdf, letöltés 2014. december 10.

⁸¹ Az európai országok is számos kísérletet tettek a népességfogyás megállítására: előbb fizetetlen, majd fizetett szülési szabadságot vezettek be, ami eltérő időtartammal és feltételekkel a kontinens valamennyi országában létezik. A családok anyagi helyzetét segítő juttatásokat, segélyeket és a családi pótlékot később vezették be. Központi Statisztikai Hivatal: *Magyarország, 2011*. Budapest, 2012, 18. o.

⁸² Kezdetben a gyes megoldásnak tűnt az egyre feszítőbb bölcsődei gondok megoldására, de később kiderült, hogy „nem csökkentette a kívánt mértékben a korai időszaki problémákat”. (A családok lakótelepekre zsúfolása és szétszakítása, a férfiak utaztatása a munkahelyekre megterhelte a fiatal generációkat.) Ranschburg Jenő: Az emberi szeretet genezise. *Valóság*, 1973/10., 27. o.

⁸³ A gyermekgondozást támogató különböző juttatások összetétele, időtartama és célcsoportja nagyon sokat változott (szűkült és bővült) az elmúlt évtizedekben, igen nehezen és pontatlanul állapítható csak meg az egyes szakaszok hatása az érintetteknek.

Figyeljük meg a grafikonon (12. ábra) a csökkenés megakadályozására hivatott legfontosabb népesedéspolitikai intézkedések hatását!⁸⁴ (1967: gyes, 1984: gyed, 1993: gyet, 2011: csad) A grafikonon látható, hogy **az egyes beavatkozások eredménye mindössze az volt, hogy a hatálybalépést követő 1-2 évben kissé stabilizálták a születések számát.**⁸⁵

A gyes⁸⁶ 10-16 ezerrel növelte a születésszámot. Amikor újra csökkenni kezdett a születések száma, sor került az abortusz korlátozására is (1973), mindez a népesebb Ratkó-generáció belépésével egyszerre hatva, mintegy 40 ezerrel növelte meg a születésszámot, de mint láttuk, **együtt sem érte el a szülők reprodukcióhoz szükséges szintjét.** Ahogy kivonult a szülőkorból ez a népes kohorsz, ismét zuhanni kezdett az újszülöttek száma.⁸⁷

A gyed,⁸⁸ amely gazdasági hatását tekintve erőteljesebb⁸⁹ családtámogatást jelentett, mindössze 5-6 ezer fővel emelte ki a csökkenő trendből a születésszámot,⁹⁰ ami a következő években ismét lejtmenetbe fordult (1992),⁹¹ majd a Bokros-csomag (1995) hatására zuhanni kezdett.

⁸⁴ A gazdasági ösztönzők termékenységre gyakorolt hatását sokoldalúan vizsgálták a hazai és a nemzetközi szakirodalomban. Spéder Zoltán – Kapitány Balázs: *Gyermekek: vágyak és tények*. Budapest, 2007, KSH, 137. o.

⁸⁵ Vannak kutatók, akik eredményesebbnek látják e beavatkozásokat. Vukovich Gabriella: A népesség reprodukciójának, a népességszám alakulásának és befolyásolásának kérdései. In Cseh-Szombathy László: *Népesedés és népességgpolitika*. Kézirat. 2000, KSH.

⁸⁶ A 3/1967. számú kormányrendelet szerint a dolgozó anyát gyermekgondozási segély illeti meg a gyermek két és fél éves koráig. Feltétele 12 hónapos munkaviszony, összege 600 Ft (tsz-tagoknál 500 Ft). 1969. április 1-jén az 5/1969. sz. kormányrendelettel kibővítik a gyesjogosultak körét, illetve időtartamát, a gyermek 3 éves korának betöltéséig. Az első esztendőben, 1967-ben a kereső szülő nők 75%-a, 1968-ban 70%-a veszi igénybe a gyermekgondozási segélyt. <http://mult-kor.hu/cikk.php?id=8182>

⁸⁷ Ezekre az évekre tehető a korszerű fogamzásgátló eszközök elterjedése is.

⁸⁸ Mivel a gyes az alacsony iskolai végzettségűek és keresetűek kivételével a társadalom többi rétegére kevésbé hatott, előtérbe került az a logikus gondolat, hogy a termékenység növeléséhez a közepes és magasabb iskolai végzettségűek és keresetűek gyermekvállalási feltételeit is javítani kell. (1) A minisztertanács 1984. szeptember 27-i, 3276/1984-es határozata, és a 3/1985. (I. 17.) MT sz. rendelet vezette be a gyermekgondozási díjat (gyed, ami a szülés után, a munkaerőpiacról ideiglenesen kilépő kismamáknak járó, a korábbi fizetés összegével arányos pénzbeli juttatás). (2) 60%-kal megemelte a gyermek születésekor járó egyszeri pénzjuttatásnak (akkori nevén anyasági segélynek) elértéktelenedett összegét, (3) a szülés előtti egy hónapra is kiterjesztette a szülési szabadságot, (4) kiterjesztette a gyesjogosultságot (pl. azok részére, akik felsőfokú tanintézmény nappali tagozatán tanultak), (5) megemelte a három- és több gyermekesek szociálpolitikai lakásépítési kedvezményét, (6) megemelte a három- vagy több gyermekes anyák családi pótlékát (mintegy 10%-kal), (7) növelte a gyermekápolási táppénzzel igénybe vehető napok számát. In Tárkányi Ákos: *A családdal kapcsolatos jogszabályok Magyarországon 1980–98-ig*. Budapest, 2001, KSH, Népeségtudományi Kutatóintézet, 34. o., <http://www.demografia.hu/letoltes/kiadvanyok/Kutjtelek/KJ67Csaljogsz.pdf>, letöltés: 2014. december 11.

⁸⁹ A gyed bevezetésével párhuzamosan mintegy a felére csökkent a gyes igénybe vevők köre (1984-ben 220 ezer, 1988-ban 80 ezer körüli volt), ami a gyed kivezetésével 240 ezer fölé került, ami azt mutatja, hogy a térítési összeghatártól függetlenül az intézmény meghatározóan fontos a kisgyermekes anyák részére. Gábor András: Családok helyzete és családtámogatások a kilencvenes években. In Kolosi Tamás – Tóth István György – Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 2000*. Budapest, TÁRKI, 99–122, 102. o. <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a845.pdf>, letöltés: 2014. december 10.

⁹⁰ „A GYED bevezetése nélkül folyamatosan és egyenletesen csökkent volna a gyermekvállalási kedv. Így viszont 1985 és 1995 között a második és harmadik gyermek vállalása növekedett. A gyermekszámtöbblet 11 év alatt 123 297 fő. A hatás egyértelmű és kimutatható, azonban nem volt átütő erejű, és egy költséges juttatással sikerült csak elérni.” Kapitány Balázs: A „GYED-hatás”, Az 1985 és 1996 közötti családtámogatási rendszer termékenységre gyakorolt hatása. *Demográfia*, 2008. 51. évf. 1. szám, 69–74. o., letöltés: 2014. december 10. http://www.demografia.hu/letoltes/kiadvanyok/Demografia/2008_1/Kapitany.pdf

⁹¹ „Makroszinten a gazdasági átalakulás nagymértékű termelésű csökkenéssel, növekvő inflációval és munkanélküliséggel, a nemzeti jövedelem, és így újraosztható részének csökkenésével járt együtt. Mindez az állam jóléti programjainak és a kiadások finanszírozásának újragondolása irányába hatott. A változások mikroszinten mindenekelőtt a munkaerőpiachoz való viszony teljesen új formáit jelentették. A gazdaság szerkezetének és tulajdonviszonyainak átalakulása a korábbi stabil viszonyokhoz képest bizonytalanságot, kiszámíthatatlanságot eredményezett a foglalkoztatásban. A növekvő egyenlőtlenségek és a társadalom szerkezetében bekövetkezett – akár az egyén-, akár a háztartásszintű – mozgások legfontosabb dimenzióját az egyén, illetve a háztartás szempontjából pedig elsősorban a háztartásfő munkaerő-piaci helyzete jelentette, és jelenti ma is. A változások nyomán a gyermekes, és ezen a kategórián belül is mindenekelőtt az egyszülős, illetve a sokgyermekes családok helyzete rosszabbodott

A gyet,⁹² a gyermekgondozási támogatás bevezetésének (1993), majd a gyes és a gyed visszaállításának (1999) hatását annyiban látjuk, hogy **pár évre megállította az erőteljes születésszám-csökkenést.** Ám a gazdasági válság következtében,⁹³ valamint a gyes és a gyed ismételt korlátozása miatt újra erőteljesen csökkeni kezdett.

Ennek az időszaknak az eredménytelensége különösen feltűnő. 1990-ben lépnek ugyanis szülőképes életkorba a háború után született (1947–52) népesebb korosztály unokái, majd 1995-től a Ratkó-unokák. Ezeknek a nagyszülő- (214 ezer), szülő- (188 ezer) generációknak a lélekszáma az unokákban már nem ismétlődik (1998: 99 ezer). Ebben az időszakban (1990–2010) tűnt el több százezer gyermek a népességből, amelynek értelmezésére később visszatérünk.

Az előző intézkedésekhez mérten a csad, a családi adókedvezmény⁹⁴ bevezetésének (2011) hatását ismét úgy értékeljük, hogy mindössze **arra volt alkalmas, hogy lefékezze a csökkenés ütemét.**⁹⁵

Összegezve az egyes család- és gazdaságpolitikai intézkedések hatását, bármennyire jelentősnek is tűntek egy adott időszakban, még arra sem voltak elégségesek, hogy rövid távon kiegyensúlyozzák a kedvezőtlen hatású társadalmi-gazdasági folyamatokat,⁹⁶ és lefékezzék a születésszám csökkenésének mértékét. Egyik sem tudta, még rövid távon sem megváltoztatni a trend irányát.

mind abszolút, mind pedig relatív értelemben.” Gábor András: Családok helyzete és családtámogatások a kilencvenes években. In Kolosi Tamás – Tóth István György – Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 2000*. Budapest: TÁRKI, 99–122, 104. o. <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a845.pdf>, letöltés: 2014. december 10.

⁹² „A GYET a három- és többgyermekes, gyermeküket otthon nevelni kívánó anyák által igényelhető (1998-tól jövedelemvizsgálathoz kötött, 1999-től alanyi jogon járó) támogatás. Az ellátás a legkisebb gyermek nyolcéves koráig jelent a mindenkori öregségi nyugdíjminimum összegével megegyező összeget.” Gábor András: Családok helyzete és családtámogatások a kilencvenes években. In Kolosi Tamás – Tóth István György – Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 2000*. Budapest, TÁRKI, 99–122, 105. o. <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a845.pdf>, letöltés: 2014. december 10.

Tárkányi Ákos: *A családdal kapcsolatos jogszabályok Magyarországon 1980–98-ig*. Budapest, 2001, KSH, Népeségtudományi Kutatóintézet, 67. o. <http://www.demografia.hu/letoltes/kiadvanyok/Kutjelek/KJ67Csaljogsz.pdf> letöltés: 2014. december.

⁹³ Központi Statisztikai Hivatal: *Magyarország, 2011*. Budapest, 2012, 15. o., „A termékenységemelkedést vagy legalábbis nagy részét a modernizációval járó strukturális változások semlegesítették.” Szukicsné Serfőző Klára: A termékenység változásának néhány jellemzője a legutóbbi 8 évtizedben, Készült a „Kárpát-medence népe a Millenniumon” c. 2000. november 9–10-ei konferencián elhangzott előadás alapján, *Demográfia*, 0011 8249. 43/4. (2000), 463. o. http://www.demografia.hu/letoltes/kiadvanyok/Demografia/2000_4/Szukicsn.pdf, letöltés: 2015. január 5.

⁹⁴ A gyermekvállalás ösztönzésére 2011. január 1-jétől életbe lépett a családi adókedvezmény, ami az adókedvezmény mértékét a nevelt gyermekek számától teszi függővé. Az összevont adóalapot egy és két eltartott esetén 62 500 forinttal, 3 vagy több eltartottnál 206 250 forinttal lehet csökkenteni Központi Statisztikai Hivatal: *Magyarország, 2011*. Budapest, 2012, 46. o.

⁹⁵ A családi adókedvezmény mindössze egy évre és kétezer fővel növelte a világra jött gyermekek számát. „Itt nem néhány száz gyermek nem született meg a halasztás következtében, hanem legalább 400 ezer” – kesereg Spéder Zsolt. Élő Anita: Párok időscapdában, interjú Spéder Zsolttal, a KSH Népeségtudomány kutatóintézetének vezetőjével. *Heti Válasz*, 2014. május 22., 27. o. <http://valasz.hu/itthon/panikriado-a-35-ev-felettieknél-100218>

Nemzetközi példák (Spanyolország, Izrael) alapján a családi adókedvezmények meglehetősen alacsony hatékonyságú intézkedések. Még ha a célzott csoportban jelentősen növekedett is a gyermekvállalási kedv, egy ilyen kis csoport országos szinten nem hozhat fordulatot. Kapitány Balázs: Kihívások és megoldások, a rugalmas népesedéspolitika lehetőségei Magyarországon. A 2014. november 11-én a Népesedési Kerekasztal alapításának 5. évfordulója alkalmából tartott konferencián elmondott beszéd. **Hiba! A hiperhivatkozás érvénytelen.** kerekasztal.hu/files/2014nov/Kapitany%20Balazs.pdf, 4. o. letöltés: 2015. június 28.

⁹⁶ A magyar anyasági és gyermekgondozási segélyek történetét figyelve megállapítható, hogy ezek fejlesztését népesedéspolitikai szempontok, illetve a női munkavállalás és a gyermekvállalás harmonizálásának az igénye egyaránt motiválta, a kétféle szempont egybefonódott. Véleményünk szerint a törvényhozók szemlélete reális volt, e két szempont a gyakorlatban tényleg összefügg. Tárkányi Ákos: *A családdal kapcsolatos jogszabályok Magyarországon 1980–98-ig*. Budapest, 2001, KSH, Népeségtudományi Kutatóintézet, 35. o., <http://www.demografia.hu/letoltes/kiadvanyok/Kutjelek/KJ67Csaljogsz.pdf>

Egyik sem tudta megváltoztatni a trend irányát.

Érzékelhető demográfiai hatást az abortusz tiltása, illetve korlátozása jelentett (1953, 1973), ami más tényezőkkel együtt,⁹⁷ valóban fordulatot mutatott – ha csak pár évre is – pozitív irányban.

A gyermekek születése nem csak pénzügyi kérdés.

Szélesebb méretben – a vallásos családoknál – találunk szignifikánsan magasabb születési arányokat,⁹⁸ ami azt a feltételezésünket erősíti, hogy **nem csak pénzügyi kérdés a gyermekek számának alakulása**.

Ezzel szemben az ellenkező irányban hatott egy jelentős, és több kisebb volumenű társadalmi változás. Az az első negatív hullám az ötvenes években látható, amit a rendszerváltást követően (1990–2005) megfigyelhető gazdasági átrendeződés⁹⁹ és a munkanélküliség növekedése¹⁰⁰, a felsőoktatási expanzió¹⁰¹, a Bokros-csomag¹⁰² vagy a 2007-től érvényesülő gazdasági válság¹⁰³ hatása is követ (12. ábra).

⁹⁷ 1973-tól lépett szülő korba a Ratkó-nemzedék.

⁹⁸ Németh Zsolt: Búcsúkeringő? Konferencia-előadás. Új Város Online, 2013. szeptember 6., <http://ujvaros.eu/post/12382>

⁹⁹ A rendszerváltást követő néhány év alatt ugrásszerűen megnőtt a munkanélküliség, és 1993-ra több mint 13%-os szinten érte el a csúcspontját.

¹⁰⁰ Harcsa István – Monostori Judit: Családi struktúrák az életciklusban. In Kolosi Tamás – Tóth István György (szerk.): *Társadalmi riport, 2012*. TÁRKI, 87. o.

¹⁰¹ Dokumentálható a meghosszabbodó posztadoleszcens életszakasz, a fiatalok egyre több időt töltenek tanulással, kitolódik az első munkába állás időpontja, egyre későbbre tevődik a családalapítás. Bauer Béla – Laki László – Szabó Andrea (szerk.): *Ifjúság 2008*, Gyorsjelentés. Budapest, 2009, Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet..

A felsőoktatásban a hallgatók számának növekedése 2005 és 2008 között visszaesett, azóta lényegében stagnál. Freid Mónika: Központi Statisztikai Hivatal: *Magyarország, 2011*. Budapest, 2012, 15. o. Ennek hatása a születésszámban nem mutatkozik meg. <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/mo/mo2011.pdf>.

¹⁰² A Bokros-csomag legfontosabb és legnegatívabb családpolitikai tartalmú rendelkezése a gyed megszüntetése, a családi pótlék és a várandóssági támogatás korlátozása volt 1995–1996-ban. „Nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy a családtámogatási rendszer leépítése kedvezőtlen hatással volt a teljes termékenységi arányszám alakulására, egyrészt az anyagi ösztönzők elvonása, másrészt a támogatási rendszer átalakítása nyomán előálló bizonytalanság révén. Gábos András: Családok helyzete és családtámogatások a kilencvenes években. In Kolosi Tamás – Tóth István György – Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 2000*. Budapest, TÁRKI, 99–122, 111. o. <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a845.pdf>

¹⁰³ A 2000-es években az uniós átlaghoz képest kedvezőbbek voltak a hazai munkanélküliségi mutatók, amelyek azonban a válság hatására lényegesen romlottak. A születésszám 2009 óta a gyes és a gyed korlátozásáról szóló rendelkezések következtében újra csökken. Központi Statisztikai Hivatal: *Magyarország, 2011*. Budapest, 2012, 10. o.

Úgy látjuk tehát, hogy a születések számának befolyásolási kísérletei korlátozottan voltak eredményesek.¹⁰⁴ **A gyermekek születését pusztán gazdasági kérdésnek tekintettük, és figyelmen kívül hagytuk az emberek gondolkodásával, értékrendjével, hitrendszerével, mentalitásával, mentálhigiénés állapotával – vagyis neveltetésével – való összefüggéseit.**

Csak a „befejezett” tényekre, adatokra fókuszáltunk,¹⁰⁵ (vagyis arra, hogy megszülettek-e a gyermekek vagy sem), és azt feltételeztük, hogy a gyermekek megszületése leginkább a család eltartásával függ össze. Ezért gazdasági jellegű intézkedésekkel (mint a gyés, gyed, családi adókedvezmény) próbáltuk befolyásolni,¹⁰⁶ figyelmen kívül hagyva azt a – csecsemőkorban elkezdődő – személyiségfejlődési folyamatot, amely a fiatal párokat elvezeti a személyes döntéshez, az elköteleződéshez és a felelősségvállaláshoz.

2.1. A népesedési krízis narratívái

Ahogy a fenti elemzésekben bemutattuk, a népességfogyás nemzetközi jelenség, de a magyar népesség évtizedek óta, világviszonylatban a leggyorsabban fogyatkozó lélekszámú országok között áll.¹⁰⁷ A közép-európai országok is alacsony termékenységi mutatókkal rendelkeznek, de a nyugat-európai régió számos országában a termékenység stabilizálódott és növekedésnek indult¹⁰⁸ (2. ábra, okaira még visszatérünk).

A termékenységszökkenés magyarázatai a XX. század során többször is változtak a szakirodalomban. Az alacsony gyermekszámot sokáig a „gazdasági és társadalmi fejlődés velejárójának tekintették”,¹⁰⁹ amit alátámasztott a mezőgazdaságban dolgozók számának csökkenése, a városiasodás,¹¹⁰ az iskolai végzettség emelkedése.¹¹¹ A II. világháború után azonban a folyamatok rácaffoltak az előrejelzésekre. A baby boom-folyamat hatása a legtöbb európai országban és az USA-ban is megmutatkozott, és több országban – így

¹⁰⁴ „A gyermekvállalást minden valószínűség szerint egyre több olyan tényező befolyásolja, mely direkt módon nem függ össze az anyagi javakkal (a női életpályák átalakulása, az életmód, az értékrendszer változásai, stb).” Faragó Tamás: *Bevezetés a történeti demográfiába*. Budapest, 2011, 276. o. http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0010_2A_09_Farago_Tamas_Bevezetes_a_torteneti_demografiaba/ch09s02.html

¹⁰⁵ „A kérdés érzékeny természetét jelzi, hogy míg a negatív változtatások hatására rendkívül gyorsan csökken a születések száma, a családpolitika pozitív irányú elmozdulása csak lassan fejt ki kedvező hatást a gyermekvállalásra.” Központi Statisztikai Hivatal: *Magyarország, 2011*. Budapest, 2012, 10. o. Nem értünk egyet ezzel a megközelítéssel. Mint azt később majd kifejtjük, véleményünk szerint nem „érzékenységről” van szó, hanem arról, hogy nem (kizárólag) pénzügyi okai vannak a gyermeklétszám csökkenésének. A pénzügyi megoldások ezért nem lehetnek elég mélyek és hatékonyak a változás előidézéséhez.

¹⁰⁶ Feltételezésünk szerint, bár adatokkal nem tudjuk alátámasztani, a különböző társadalmi rétegekre eltérő módon hatnak az egyes intézkedések.

¹⁰⁷ Magyarországon 1,25 a termékenységi arányszám, Európában az utolsó előtti helyen vagyunk, Központi Statisztikai Hivatal: *Magyarország, 2011*. Budapest, 2012.

¹⁰⁸ S. Molnár Edit: A közvélemény gyermekszám-preferenciáinak alakulása Magyarországon az elmúlt évtizedekben. In Pongrácz Tiborné (szerk.): *A családi értékek és a demográfiai magatartás változásai*. 2011, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, 69. o.

¹⁰⁹ „Klasszikus megközelítés szerint közvetlen és közvetett jövedelmi hatások befolyásolják, hogy valakinek élete során hány gyermeke születik”, míg a dinamikus megközelítésekben a döntés életszakaszokra korlátozódik. Spéder Zsoltz – Kapitány Balázs: *Gyermekek: vágyak és tények*. Budapest, 2007, KSH, 111. o.

¹¹⁰ A lakótelepi lakások számának nagy mértékű növekedése sem kedvezett a gyermekek felnevelésének. „Az 50 m²-es két szoba összkomfort a sokadik emeleten inkább az emberek elraktározására alkalmas”, mint kulturált életmódra. Legnagyobb részükből olyan alapfunkciók hiányoznak, mint a konyha, a spájz, a háztartási helyiség, hobbi szoba. Molnárné Venyige Júlia: Gondolatok a lakáskérdés társadalmi-gazdasági összefüggéseiről. *Valóság*, 1980/10., 191. o.

¹¹¹ Andorka Rudolf: *Gyermek, család, történelem*. Budapest, 2001, Századvég, 135. o.

nálunk is – tovább tartott, mint azt az elhalasztott gyermekvállalás indokolta volna.¹¹² A hatvanas évektől felerősödött csökkenés magyarázatát a hatékonyabb születésszabályozási módszerek elterjedésében látják (kevesebb nem kívánt gyermek jött világra, csökkent a kívánt gyermekek száma is).

A magyarázatok közül az elmúlt évtizedekben a közgazdasági-pénzügyi megközelítések váltak uralkodóvá. Ennek két elemét hangsúlyozzák legtöbbször: az egzisztenciális, gazdasági meghatározókat, a család anyagi helyzetét,¹¹³ és a nők munkaerő-piaci körülményeinek megváltozását.¹¹⁴ Ennek a gondolkörnek a jegyében születtek intézkedések a gyermekek születésének támogatására.¹¹⁵ Az elmúlt évtizedekben azonban bebizonyosodott, hogy az intézkedések nem érték el a kívánt hatást,¹¹⁶ ezért mégsem tűnnek sem termékeny magyarázó oknak,¹¹⁷ sem pedig beavatkozási irányjelzőnek – bár befolyásoló erejük kétségbevonhatatlan.

Más elemzések *a tanulmányi idő meghosszabbodását tekintik* a gyermekvállalás elmaradásának vagy későbbi életkorba tolódása fő okának,¹¹⁸ és csak másodsorban említik a megfelelő anyagi hátteret, a biztos munkahelyi pozíciót és lakáshelyzetet.¹¹⁹ Az iskolarendszer hatásáról másfelől ellentmondásos interpretációkat olvashatunk. A kutatók az iskoláztatás hatását egy sajátos gazdasági-munkapiaci tükörben értelmezik. Egyfelől úgy tekintik, hogy *a rendszerben eltöltött idő* tolja későbbre a házassodást – az önálló egzisztencia megteremtése miatt –, ugyanakkor a főiskolák és egyetemek „házassági piacokként” is működhetnek, ami támogathatja a házassági döntéseket.¹²⁰ A házasságkötést az érettségi tűnik legerőteljesebben visszafogni, az egyetem viszont a férfiak esetében növeli, a nők esetében csökkenti a hajlandóságot.¹²¹ ***Az iskolával kapcsolatos elemzések azonban megmaradnak az időbeliség és az iskolafokozat vizsgálatánál, és nem nézik meg közelebbről, hogy az iskolarendszer működésének pontosan mely elemei válthatják ki a hatást.*** (Erre később visszatérünk.)

A rendszerváltozás utáni helyzetelemzések egy része a *társadalmi átalakulást, majd a világgazdasági válságot* tesz ki felelőssé a folyamatért.¹²² Ezek a környező világban tapasztalható folyamatos változást, a

¹¹² Uo. 137. o.

¹¹³ A férfiak házasságkötési hajlandósága a nyolcvanas évek elején jobban visszaesett, mint a nőknél. „Elképzelhető, hogy mindez azzal függ össze, hogy a nyolcvanas években kezdődő gazdasági nehézségek, majd a kilencvenes évek elején tetőző foglalkoztatási gondok, karrierkezdesi problémák elsősorban a férfiak házassági esélyeit nehezítették. Spéder Zsolt – Kapitány Balázs: *Gyermekek: vágyak és tények*. Budapest, 2007, KSH, 102. o.

¹¹⁴ „A közgazdasági megközelítés egyik legfontosabb hipotézise szerint a nők munkaerő-piaci szerepvállalásának kiterjedése, képzettségük emelkedése, foglalkoztatottsági struktúrájuk megváltozása előbb-utóbb a család hanyatlásához vezet.” Bukodi Erzsébet: *Ki, mikor, kivel (nem) házasodik?* 2004, Századvég, 257. o.

¹¹⁵ Gyes, gyed, gyet, csad, családi pótlék, szociálpolitikai lakástámogatás, és más számos, kisebb volumenű népesedéspolitikai intézkedés.

¹¹⁶ Spéder Zsolt – Kapitány Balázs: *Gyermekek: vágyak és tények*. Budapest, 2007, KSH, 162. o.

¹¹⁷ „Egy francia demográfus mondta, hogy ha mindenki számításokat végezne, mielőtt gyereket vállalna, akkor nem születnének gyerekek.” Haiman Éva: Emelni kell a nyugdíjkorhatárt. Interjú Spéder Zsolttal, 2015. július 11. <http://www.napigazdasag.hu/cikk/49457/>, letöltés: 2015. július 11.

¹¹⁸ Spéder Zsolt – Kapitány Balázs: *Gyermekek: vágyak és tények*. Budapest, 2007, KSH, 112. o.

¹¹⁹ Központi Statisztikai Hivatal: *Magyarország, 2011*. Budapest, 2012.

¹²⁰ Bukodi Erzsébet: *Ki, mikor, kivel (nem) házasodik?* 2004, Századvég, 85. o.

¹²¹ A kvalifikáció olyan erőforrásokhoz juttatja őket, amelyek könnyebbé teszik önálló boldogulásukat. Bukodi Erzsébet: *Ki, mikor, kivel (nem) házasodik?* 2004, Századvég, 85. o.

¹²² „Az új nemzedék legfontosabb életszakaszát egy olyan világban éli, ahol a társadalom alrendszerében strukturálisan kódolt a bizonytalanság, ahol az elhomályosult tradíciók helyett csupán ködös és távoli igazodási pontok léteznek.” Ebben a változóvilágban a fiatalok nehezebben köteleződnek el, kevésbé kötnek házasságot, kevésbé vállalnak gyermekeket, bizonytalanok a továbbtanulással, a munkával, a „menni vagy maradni” kérdésével kapcsolatban, bizonytalanok értékválasztásukban és kevésbé

gazdasági helyzet bizonytalanságát, magasabb fokú kiszolgáltatottságot hoztak a fiatalok számára.¹²³ Sokan e változásokat vélik megtalálni az együttélési szokások megváltozásának, a házasságkötések csökkenésének, a szingli életmód térhódításának hátterében, és ezeket azután a lélekszámcsökkenés végső okaként rögzítik.¹²⁴ Végül vannak, akik a *nők kiszolgáltatott helyzetét* és reménytelen lelkiállapotát¹²⁵ tartják a meghatározó tényezőcsoportnak.

Több kutatás foglalkozott az utóbbi években a fiatalok mentalitásának a változásával. A posztmodern ember igazi céljának a korlátlan önérvényesítést, saját hajlamainak, érdeklődésének, tehetségének kibontakoztatását tartja. Ez a nők fokozódó függetlenségével, a szexuális tabuk lebontásával, a fogamzásgátlási eszközök könnyű hozzáférhetőségével,¹²⁶ a fogyasztási ideológia térnyerésével jár, amely a spontaneitást támogatja a gyermekhez való kötődés helyett.¹²⁷ A gyermeknevelés ezzel szemben lemondást, áldozatot kíván, amely – a fiatalok korábbi élettapasztalatai alapján – kényszerként jelenik meg.¹²⁸ (Ennek további elemzésére visszatérünk.)

Sajátos nézőpont, amikor a vágyott és született gyermekszámot hasonlítják össze a kutatók, azonban módszertanilag ez azért okoz nehézséget, mert a vizsgált csoportok mentalitását szinkronicitásban méri fel, vagyis egy konkrét időpontban keresik a viselkedés és a mentalitás vélt összefüggéseit, **figyelman kívül hagyva a generációk élettörténetét, vagyis azt a szociálpszichológiai–fejlődés-lélektani–neurológiai megközelítést, miszerint a jelenkori döntések a csecsemőkorban kialakult, majd egy későbbi életszakaszban rögzült kapcsolódási, kötődési mintázathoz is igazodnak.**¹²⁹ Ezért nem érthetünk egyet azzal az állítással, hogy az „ideák és a megvalósítás közötti távolságot alapvetően az aktuális társadalmi, gazdasági helyzet” befolyásolja.¹³⁰

biztosak a jövőjükben. Mindezek mellett a magyar fiatalok vágnak a rendezettségre, nem keresik a változást, de a folyamatos változás megtalálja őket – ahogy azt a Tankcsapda is mondja: „Az egyetlen változatlan az örökös változás”. Székely Levente: *Magyar Ifjúság 2012*. Budapest, 2013, Kutatópont, 7. o. Letöltés 2014. szeptember 17. http://kutatopont.hu/files/2013/09/Magyar>Ifjusag_2012_tanulmanykotet.pdf

¹²³ Dukay-Szabó Szilvia – Ádám Szilvia – Susánszky Anna – Györffy Zsuzsa: Gyermekvállalás fiatal felnőttek körében: vágyak kontra tények. In Szántó Zsuzsa – Susánszky Éva: *Magyar lelkiállapot*. Budapest, 2013, Semmelweis, 227. o.

¹²⁴ Pongrácz Tiborné szerint a halogatás, a tervezett és a vállalt gyerekek számának különbsége legalább annyira egzisztenciális okokra, mint a megfelelő párkapcsolat hiányára, azaz az elmagányosodásra vezethető vissza. Csökken a házasságok száma, és nő az élettársaké, ám összességében kevesebb a párkapcsolat, azaz megnőtt az egyedül vagy tartós párkapcsolat nélkül élők aránya. A folyamat kevesebb gyermek születésével is jár, már csak azért is, mivel a házasságok termékenyebbek az élettársi kapcsolatoknál.

¹²⁵ Tóth O.: Családformák és együttélési minták a mai magyar társadalomban. In Pongrácz T. – Tóth I. Gy. (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*. 1999, Társas, 53–58. o.

¹²⁶ Szilas István: Sikeres-e a magyar családpolitika? <http://www.penzugyiszemle.hu/vitaforum/siker-es-a-magyar-csaladpolitika-1>, letöltés: 2015. június 26.

¹²⁷ Andorka Rudolf: *Gyermek, család, történelem*. Budapest, 2001, Századvég, 141. o., S. Molnár Edit: A közvélemény gyermekszám-preferenciáinak alakulása Magyarországon az elmúlt évtizedekben. In Pongrácz Tiborné (szerk.): *A családi értékek és a demográfiai magatartás változásai*. 2011, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, 85. o.

¹²⁸ Cseh-Szombathy László: *A reprodukció változó keretei*. 1999, Századvég, 28. o.

¹²⁹ S. Molnár Edit azt írja: „A közgondolkodás számottevően módosult az elmúlt 1-2 évtizedben”. In Pongrácz Tiborné (szerk.): *A családi értékek és a demográfiai magatartás változásai*. 2011, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, 71. o. Ezt a gondolatot úgy pontosítanám, hogy 'X' generáció véleményéről van szó. Azért érdemes erre külön kitérni, mert a KSH adatok azt bizonyítják, hogy a különböző generációk egymástól eltérő módon választanak együttélési formákat. Ehhez adalék például: Pongrácz Tiborné: A demográfiai értékrend változásában szerepet játszó főbb népesedési folyamatok. In Pongrácz Tiborné (szerk.): *A családi értékek és a demográfiai magatartás változásai*. 2011, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, 22. o.

¹³⁰ Uo. 71. o.

Külön említhetők azok a vizsgálatok, amelyek a férfi-nő együttélési szokásait, szerep- és munkamegosztásának egyensúlyhiányát teszik felelőssé a gyermekvállalás elmaradásáért.¹³¹ Végül több vizsgálat is kiemeli a fiatalok párválasztási nehézségeit, mint a házasság és a gyermekvállalás egyik fontos akadályát.

Miközben ezek a megközelítések nyilvánvalóan tartalmaznak részgazságokat, túlnyomó többségük úgy tekint egy adott év vagy szakasz termékenységi adataira, mintha azok meghatározó tényezői kizárólag az adott pillanatban keletkező és ható összefüggésszerekből táplálkoznak. Az elemzések arra a paradigmára épülnek, hogy megjelenik egy törvény, pl. egy pozitív vagy negatív családtámogatási döntés, aminek nyomán az adott korosztály vagy megcélzott réteg a következő évben megváltoztatja addigi gondolkodását, döntését, magatartását. Vagyis rendre figyelmen kívül hagyják, hogy **egy adott korosztály mentális struktúrái, döntései nem csak az aktuálisan mérhető értékrend, gazdasági-politikai helyzet, a hozzáférhető fogamzásgátló eszközök stb. által meghatározottak, hanem egy sokkal komplexebb, és hosszabb idő alatt kialakuló személyiségfejlődési folyamatba ágyazódva születnek meg.**

Ez persze nem jó hír a gyors eredményekre törekvő közpolitika számára, de a hosszú távú trendeket figyelve talán éppen ezért volt valójában eredménytelennek mondható minden beavatkozási kísérlet, amennyiben az a trendforduló elérésére irányult. A folyamatok megértéséhez tehát sokkal komplexebb, transzdiszciplináris elemzési apparátusra van szükség, meg kell ismerni és érteni **a párválasztási képesség, a bizalom, a mentalitás kialakulásának neurológiai, csecsemőkori, majd iskolai meghatározottságát**, amelynek további elemzésére később kitérünk.¹³² Csak ennek tudatában születhetnek olyan (gyökeresen más lefutású, ágazatokon átívelő) társadalomtervezési folyamatok, amelyek – figyelembe véve a személyiségfejlődéshez szükséges eszközöket és körülményeket is – eredménnyel kecsegtetnek.

Egy pár döntését nem csak aktuális helyzete határozza meg, hanem a felek szocializációs folyamata is befolyásolja.

Különösen fontos lehet annak a – ma még alig kutatott – összefüggésnek a tanulmányozása, amely a felnőttkor gondolkozási és magatartási jellemzőit (pl.: önbizalom, együttműködés, magabiztosság, nyitottság, tolerancia stb.) a kora gyermekkori tapasztalatok tükrében vizsgálja, illetve megfordítva: hogy

¹³¹ Például: a háztartásban, gyermekgondozásban végzett munka mennyisége, az apasági szabadság igénybevétele stb. Ezek a kérdések, bár bizonyos helyzetekben fontosak lehetnek, véleményünk szerint nem vizsgálják a probléma gyökereit. Dorota Szelewa: Mi befolyásolja a gyermekvállalással kapcsolatos döntéseket? Régi és új válaszok. Budapest, 2015. április 23-án elhangzott előadás, Friedrich Ebert Stiftung, kézirat.

¹³² Dukay-Szabó Szilvia – Ádám Szilvia – Susánszky Anna – Gyórfy Zsuzsa: Gyermekvállalás fiatal felnőttek körében: vágyak kontra tények. In Szántó Zsuzsa – Susánszky Éva: *Magyar lelkiállapot*. Budapest, 2013, Semmelweis, 241. o., Szalma I. – Takács J.: A gyermektelenséget meghatározó tényezők Magyarországon. *Demográfia*, 2012; 1. 44–68. o.

a felnőttkori párválasztási hajlandóság, az önérvényesítési késztetés, a fogyasztói szemlélet térnyerése, a spontaneitás iránti igény milyen korai szocializációs élménybázison fejlődik erőteljesen.

Amikor tehát az értékrend változását, a „modernizációt” – mint kiváltó tényezőt – tesszük felelőssé az együttélési, gyermekvállalási döntések meghozataláért,¹³³ megfelelünk arról, hogy a tömeges értékrendváltozás egy szocializációs folyamat következményeként is definiálható. Ez a megközelítés viszont éppen azért tűnik jóval termékenyebbnek elődjénél, mert míg az értékrend változtatása nem tartozik a közpolitika mozgásterébe, a korai és az iskolai szocializáció annál inkább.

2.2. Az egyházak álláspontja

*„És mond honfi, mit ér epedő kebel e romok ormán?
Régi kor árnya felé visszamerengni mit ér?”¹³⁴*

Ehhez a kérdéskörhöz tartozik a vallás tekintélyének csökkenése. Miért fontos a vallás? Mint korábban említettük, a vallásos családokat szignifikánsan magasabb születési arányok jellemzik.¹³⁵ A kis egyházak, illetve a nagy egyházak¹³⁶ ugyan némileg eltérő módon, de sikeresen kezelik a hatókörükbe tartozó híveket, ezért helyzetértelmezésük tanulságos lehet.¹³⁷

A Magyar Katolikus Püspöki Kar álláspontja szerint posztmodern korunk individualizált és gazdaságorientált tömegkultúrája egy hamis „önmegvalósító” csapdába csalja a nőt, és ezáltal megfosztja élettovábbadó funkcióitól. A nők egy félreértelmezett egyenlőségeszménytől vezérelve (összekeverve azt az egyenjogúsággal), olyan férfiszerepekbe kényszerülnek, amelyek idegenek természetüktől (verseny, küzdelem, harc), és amelyek elvonják energiáikat pótolhatatlan rendeltetésű női szerepük boldog és elfogadó kiteljesítésétől.¹³⁸ „Az egyéni érdekvényesítést, örömszerzést bálványozó divat hatására úgy érzik, hogy a házasság és a család gátolja énjük kibontakozását, az önmegvalósítást.”¹³⁹

Ezzel szemben az egyház azt hirdeti, hogy az ember ismerje el „teremtény voltának” nyilvánvalóságát, s hogy a létet és az életet ajándékként és feladatként kapja Istentől. Csak a veleszületett létbeli függés elfogadásával képes teljesen megvalósítani életét és szabadságát, tiszteletben tartva minden más személy életét és szabadságát.¹⁴⁰

¹³³ Szilas István: Sikeres-e a magyar családpolitika? <http://www.penzugyiszemle.hu/vitaforum/sikeres-e-a-magyar-csaladpolitika-1>, letöltés: 2015. június 26.

¹³⁴ Kölcsey Ferenc: Huszt.

¹³⁵ Németh Zolt: Búcsúkerülő? Konferencia-előadás. *Új Város Online*, 2013. szeptember 6., <http://ujvaros.eu/post/12382>

¹³⁶ Németh Sándor: Megmenthető-e a civilizáció alappillére, a házasság? <http://www.hit.hu/irasok/megmenthető-e-civilizacio-alappillere-hazassag>, letöltés: 2015. március 3.

¹³⁷ Az egyházak, intézményesen szabályozva, a normák kollektív pszichológiai internalizálása révén korlátozzák az individualizmust. Bukodi Erzsébet: *Ki, mikor, kivel (nem) házasodik?* 2004, Századvég, 68. o.

¹³⁸ A boldogabb családikért, *A Magyar Katolikus Püspöki Kar körlevele a hívekhez és minden jóakarátú emberhez a házasságról és a családról Magyarországon*. Budapest, 1999, Magyar Katolikus Püspöki Kar, 139. o. <http://www.katolikus.hu/csalad.html>, letöltés: 2015. március 3.

¹³⁹ Uo. 133. o.

¹⁴⁰ II. János Pál pápa: *Evangelium vitae*, <http://uj.katolikus.hu/konyvtar.php?h=78#EV95>, letöltés: 2015. március 13.

Az óhajtott változás azt kívánja, hogy *egy új életstílust öltünk magunkra*. „Ez abban mutatkozik meg, hogy a konkrét döntések alapja – személyes, családi, társadalmi és nemzetközi szinten egyaránt – az értékek helyes rendje kell legyen: *a lét elsőbbsége a birtoklással, a személy elsőbbsége a dolgokkal szemben*. Ez az új életstílus azt is magában foglalja, hogy átlépünk *a másik iránti közömbösségből az iránta való érdeklődésbe, és elvetéséből az elfogadásába*: a másik nem konkurens versenytárs, aki ellen védekezni kell, hanem fivér és nővér, akivel szolidárisnak kell lennünk; szeretnünk kell őt önmagáért: már pusztán jelenlétével gazdagít minket.”¹⁴¹

Ahogy láttuk, a magyar népesség fogyatkozásának okait sokoldalúan vizsgálták a demográfusok. Az elemzések sok részigazságra rábukkantak, ám az eddig vizsgált szakirodalomban nem találtunk olyan megközelítést, amely nagy biztonsággal fel tudta volna mutatni azokat a tényezőket, amelyek a folyamatok nagyobb részére magyarázatul szolgálhatnának.¹⁴² Andorka Rudolf így fogalmaz: „Ebben a pillanatban a demográfia nem tud biztos választ adni arra kérdésre, hogy mi okozta a termékenység szintjének lecsökkenését a reprodukciót biztosító szint alá az elmúlt húsz évben, a fejlett országok nagy részében.”¹⁴³

Mivel a feltételezések eredményeképpen született intézkedések nem érték el a kívánt hatást, álláspontunk szerint ésszerűnek tűnik továbblépni az okok feltárásában. Elfogadva azokat az

¹⁴¹ II. János Pál pápa: uo.

¹⁴² Pongrácz Tiborné (szerk.): *A családi értékek és a demográfiai magatartás változásai*. 2011, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, 10. o.

¹⁴³ Andorka Rudolf: *Gyermek, család, történelem*. Budapest, 2001, Századvég, 142. o.

értelmezéseket, amelyek a fiatalok gondolkozásában, a társas kapcsolatok minőségének a megváltozásában látják az eredendő okokat, ***szeretnénk feltárni azokat a folyamatokat, amelyek a mentalitás kialakulásában és megváltozásában szerepet játszhattak.***

Nézzük meg tehát a „fogyatkozó nemzedékek” életútját, szocializációját, hogy felszínre hozzassuk a népesség magatartás-választásának mikromotivációs rétegeit. Ha ugyanis szeretnénk gyógyírt, megoldást találni a problémára, kíváncsi lenne annak megértése, hogy a gyermekek születésének elmaradását magyarázó, a szülők társas kapcsolati attitűdjét meghatározó motívumok miatt, hogyan és mikor alakulhattak ki.

Ezért arra vállalkozunk, hogy (1) bemutassuk a korai családi szocializáció meghatározó folyamatait, (2) feltárjuk ennek történeti alakulását, (3) feltárjuk az iskolai szocializáció latens folyamatait, (4) elemezzük ezek következményeit társadalmunk értékrendjére, az életminőségre, a házasságkötések és a gyermekszületések számára vonatkozóan.

A demográfia nem tudja
megválaszolni, mi okozta a
termékenység csökkenését.

3. Új megközelítés: a kötődési képesség meghatározói

„Aki nem tud emlékezni a múltra, arra ítéltetik, hogy megismételje.”¹⁴⁴

3.1. Az interaktív magzat

A fogantatást követő magzati fejlődés vizsgálatai alapján mára elfogadottá vált az a megfigyelés, hogy az emberre jellemző pszichológiai sajátosságok kialakulása már az anyaméhben elkezdődik. Az anya és a magzat között „párbeszéd”, interakció zajlik, amely egyszerre történik emocionális, viselkedéses és pszichoneuro-immunológiai szinteken.¹⁴⁵ A kapcsolat kialakulásának kezdete leggyakrabban a magzat mozgásának érzékeléséhez kötődik.¹⁴⁶ Az apa számára ugyancsak a – láthatóvá váló – magzatmozgások jelentik a kapcsolódás első lehetőségét.¹⁴⁷

Szembevetendő, hogy **már ekkor megmutatkozik a** – sokszor magatehetetlennek tekintett – **magzat (inter)aktív viselkedése**: számos kísérlet és megfigyelés bizonyítja,¹⁴⁸ hogy a magzat folyamatos mozgásban van: egyrészt reagál a külső fény- és hangingerekre, zenére, beszédre stb.,¹⁴⁹ másrészt „önmagából”, belső bio-fizikai-kémiai folyamatainak következményeként indulnak el azok a mozgások, „mozdulatok”, amelyek idővel neurológiai irányítás alá kerülnek, és részben tudatosulnak.

A pár hónapos kortól már kívülről is észlelhető *interaktivitási igény*¹⁵⁰ először az anyai szeretet kiváltásának, később a szociális és kognitív kompetenciák kifejlődésének alapja. Ez a kapcsolódási drive ¹⁵¹ – a vizsgálatok

¹⁴⁴ George Santayana

¹⁴⁵ Andrek Andrea: Mindentudó kisbabád, mindentudó magzatod. A korai kötődés kezdete és kontinuitása. 22. o. ncsszi.hu/download.php?file_id=991

¹⁴⁶ „Nagyon sokat sírtam akkoriban: még akkor is csak arra tudtam gondolni, bárcsak elmenne tőlem a gyerek. Egy hajnalban arra ébredtem, hogy megmozdult. Olyan boldog voltam, hogy úgy éreztem, fenn vagyok a plafonon... Percekig csak néztem a hasam... Azóta is nagyon örülök, amikor érzem, hogy rúgkapál a kis lábaival, és most már csak arra gondolok, hogy éljen és erős legyen és meg tudjam szülni” (Mendi, 1992. In Andrek Andrea: Mindentudó kisbabád..., 24. o. ncsszi.hu/download.php?file_id=991).

¹⁴⁷ Egy anya így fogalmaz: „Amikor megmozdult a gyerek, az Lacinak is, nekem is olyan öröm volt, hogy elképesztő. (...) És mind a kettőnknek. Azt lestük, simogattuk a kis lábát: ez a lába lehet! (...) Képzelnem nem képzeltem magam elé. De akkor vált mégis gyerekké. Megmozdult: és elkülönült tőlem! Érzékeltem egy tőlem független életet. Ez nekem gyakorlatilag olyan előszülés féle volt. Ez a viszony szigorúan hármas volt. Ez kettőnk gyermeke!” (idézi H. Sas: Három generáció – A nagyanyák, az anyák, az unokák: terhesség, szülés, születés. . In Hanák K. (szerk.): *Társadalmi változások – életfordulók*. Budapest, 1988, MTA Szociológiai Kutató Intézet, 226–244. o. 235. o.

¹⁴⁸ A magzat reagál a hőmérséklet-változásra, és heves nyugtalansággal vagy megdermedéssel reagál az anya félelemmel, szorongással együtt járó állapotaira, illetve bármilyen invazív eljárásra. In Andrek Andrea: Mindentudó kisbabád..., 25. o. ncsszi.hu/download.php?file_id=991).

¹⁴⁹ Az érzékszervek közül legkorábban a tapintás és ízérezékelés fejlődik ki, majd a születést követően a magzat érzékelőrendszere kiegészül a szaglással és a hallással, majd a jóval később tökéletesedő látással, melyek döntő szerepet játszanak az újszülött érzékelésében. Az érzékszervek kifejlődésének szerepét az interakcióban lásd i. m. 24. o.

¹⁵⁰ Magyar kutatók pszicho-fiziológiai adatokkal alátámasztva arra hívták fel a figyelmet, hogy később az újszülött már nemcsak utánozni képes, hanem aktív, kezdeményező résztvevő. Molnár P. (1996): A csecsemő veleszületett szocialitása. In Hidas György (szerk.): *Megtermékenyítéstől a társadalomig*. Budapest 1996, Dinasztia, 24. o.

¹⁵¹ „A csecsemőben megvannak az önálló, közösségi emberré válás előfeltételei, ezek a feltételek azonban csak a szülői, nevelői hatás segítségével bontakoznak ki... A házaspár megkezdte gyermeke közösségi lénnyé, a társadalom hasznos tagjává nevelését, a csecsemő viszont megkezdte anyja és apja szülővé nevelését. A csecsemő sikertelensége szülői nevelésében súlyos következményekkel járhat saját szocializációjára nézve.” Ranschburg Jenő: *Szeretet, erkölcs, autonómia*. Budapest, 1993, Integra-Projekt Kft., 19. o.

szerint – egyértelműen idegrendszeri, biológiai, pszichológiai meghatározottság, amely érzékszerveink kifejlődésével összefonódva alakítja ki az emberi érintkezésre való alkalmasságunkat. Egy titokzatos, misztikus belső erőközpont, biológiai-genetikai program irányítja sejtjeink szaporodását, szerveink felépülését, minden külső akarattól, beavatkozástól, elvárástól függetlenül. Az emberi természetnek (és minden élőlénynek) ez az önvezérelt működésmódja egész életünkre jellemző.

„Fakó minden teória, s a lét aranyló fája zöld.”¹⁵²

Mivel ritkán vagyunk képesek ezt a belülről¹⁵³ vezérelt folyamatot akár fogalmilag, akár a maga konkrét, valóságos létezésében lekövetni, elméleti, sokszor „hamis” tudatunk meg akarja állítani, hogy képes legyen értelmezni, vizsgálni, modellezni, befolyásolni, hogy birtokba tudja venni. Ezért aztán lefékezzük, ’kiszögeljük’, ’felszeleteljük’, ’megregulázzuk’ az ÉLET működést, hogy korlátozott képességű érzékszerveinkkel fel tudjuk fogni a valóság teljességét.¹⁵⁴ Ez ellen érthető okból minden élőlény, sejt, szövet tiltakozik a maga szelíd eszközeivel, s ha gyengébbnek bizonyul az „erős” embernél, vagy intézménynél, hát feladja: először jeleket küld, majd megpróbál ellenállni, végül elengedi az életet: kimúlik. Ez az élőlényeken elkövetett emberi erőszak sok pusztulás akaratlan okozója.

A születéssel új szakasz indul az anya és a csecsemő életében.¹⁵⁵ Az egység végérvényesen kettéválik, és a korábbi minden tekintetben szoros és összezárt életfolyamatot a csecsemő egy sokkal bizonytalanabb, törékenyebb, finomabban vezérelt láthatatlan szálon, a pszichológusok által kötődésnek¹⁵⁶ nevezett szoros szimbiózison keresztül irányítja. A kötődés forrása, mint láttuk, a méhen belüli egység állapota, amely már a születés előtt szétválik, és – egy testi-lelki interaktív folyamatban – megkezdődik a magzat biológiai lényéből a szociális ember kialakulása. A folyamat a sikeres felépülésének egyik meghatározó tényezője a biztonságos kötődés lehetősége, amelynek jellegzetességei meghatározzák a csecsemő későbbi fejlődését.

¹⁵² Johann Wolfgang von Goethe: *Faust*.

¹⁵³ A Biblia, a hívők szerint *Isten által*

¹⁵⁴ Az iskolai tananyag és a tanítás módszertana sok esetben ilyen természetű.

¹⁵⁵ Az „egész”-ség szétválik, és megjelenik a „fél”-elem.

¹⁵⁶ A kötődés nem azonos a kötődési viselkedéssel. Ez utóbbi pillanatnyi magatartás, míg az előbbi egy tulajdonság, amely hosszú ideig fennmarad. John Bowlby: A biztos bázis, a kötődésmélethez klinikai alkalmazásai. 2009, Animula, 34. o.

3.2. A biztonságos kötődés kialakulása

*„Itt vagy velem, mint egy új remény,
Az éjszakát felváltja a fény,
Csak egy perce élsz, nézlek boldogan,
Úgy vártam rád, édes kisfiam.
Ezt érzem én, ahogy nézek rád,
Más lesz a föld, más lesz a világ.”¹⁵⁷*

Az újszülöttnak közismert fizikai szükségletei mellett (éhség, szomjúság, fáradtság stb.) tapintási, hőmérsékleti, érzelmi, nyugalmi, biztonsági és más szükségletei vannak, amelyekhez hozzá akar jutni, és ezeket jelzi is környezete felé.¹⁵⁸ Ily módon „kezdetben a gyermek formálja az anyát, és később éppen ez teszi lehetővé, hogy az anya formálja őt”.¹⁵⁹ A gyermek jelzéseire adott pontos válaszok az újszülöttnél földidéznek az intrauterin egyensúlyi állapot megszokott ingereit, ami biztonságot teremt számára.¹⁶⁰ Az egyensúlyi állapot megbomlását az anya a testével megteremtett szerteágazó kapcsolatrendszer segítségével (például az addig ismeretlen éhségérzetet szoptatással) szünteti meg, vagyis – optimális esetben – biztosítja gyermeke számára egy közel változatlan, nyugalmi-egyensúlyi állapot fenntartását. Az egyensúlyi állapotok megbomlását azok várható helyrebillentése követi, és ezzel a csecsemő lassan hozzászokik a kellemetlen érzések eltűréséhez, illetve igényeinek a késleltetett kielégítéséhez. „A későbbi szeretetkapcsolatok ereje és minősége – ahogy ezt Ranschburg megjegyzi – az e fázisban megvalósuló testi

¹⁵⁷ Cserháti Zsuzsa előadásában, Fred Joy, ford.: Bradányi Iván.

¹⁵⁸ Ranschburg Jenő: *Szeretet, erkölcs, autonómia*. Budapest, 1993, Integra-Projekt Kft., 20. o.

¹⁵⁹ Ranschburg Jenő: i. m. 67. o.

¹⁶⁰ Szívhangok, ölelés = a belső részek egykori szorítása, ringatás = az anya járása, bőr-érintkezés, testhőmérséklet stb. „A gyenge akusztikus, taktilis, kinezetikus ingerek az intrauterin élet homeosztázisát idézik”, és ezzel gondoskodnak a feszültségi szint egyensúlyáról, amely kitörölhetetlenül beépül a gyermek idegrendszerébe.” Ranschburg Jenő: *Az emberi szeretet genezise. Valóság 1973/10.*, 30. o.

kontaktusok bőségétől és intenzitásától függ”,¹⁶¹ amelyben különösen az együttlét „kölcsonös gyönyörúsége” fontos.

„A szeretet, mint őszinte önátadás a személy életének és szabadságának legigazibb értelme.”¹⁶²

Csak ez a kapcsolat fejlesztheti ki a csecsemőben azt a meggyőződést, hogy képes befolyásolni a környezetét. Ha igényeit, elvárásait az anya észleli, és megfelelő válaszokat ad azokra, a kapcsolat harmonikusan tud fejlődni. A harmonikus kétoldalú lelki kötődés kialakulása természetes folyamatnak tűnik, ám fontos szerepe van benne a születést követő szoros fizikai együttlétnek. Az anya és gyermeke közötti szoros kommunikatív kapcsolat eredményessége az újszülöttnak a világgal és a másokkal való későbbi kapcsolatának mintáját adja. A sikeres kapcsolatban a csecsemő folyamatosan megéli, hogy fontos, a teremtés egyszeri, megismételhetetlen csodája, szeretetre méltó és szeretett személyiség.

Az emberi természet a fogantatástól önvezérelt és interaktív.

Az anya-újszülött kapcsolat irányítását – a csecsemő részéről – veleszületett genetikai-neurológiai program biztosítja. Az agy fejlődése a méhen belüli élettől kezdve nagyon érzékeny a korai gyermekkorban bekövetkező külső hatásokra. Mint láttuk, e hatások, köztük a személyes kötődések és a nyelvi környezet szó szerint alakítják a fejlődő agyat.”¹⁶³ A tapasztalatok nyomán, a külső környezet hatására, génjeink egy jelentős része oly módon kapcsolódik ki vagy be, hogy az eldönti a későbbi fejlődés irányát, új kapcsolatokat alakulnak ki, elkezdődik idegrendszeri hálózatba szerveződésük. Az újszülöttre ráhangolódó anya a pozitív és a negatív érzelmek megosztásával segíti a testi és a mentális egyensúly fenntartását, amely az interaktív regulációtól az autoreguláció felé halad.¹⁶⁴ Ha valóban sikeres az anya-gyermek kapcsolat, ez alakítja ki a kora gyermekkori biztonságérzetet, ami a felnőttkori frusztrációtűrés alapja, és lehetővé teszi a partnerek igényeinek kielégítését vagy elviselését.

„Hallgatlak és mindig értelek,
azt mondd csak, amit érzek,
gondolatra így ébredtem én.”¹⁶⁵

Vizsgálatok megállapították, hogy az anya igen hamar képessé válik saját gyermeke sírásának megkülönböztető jelzéseire (éhség, fájdalom, foglalkoztatási igény stb.¹⁶⁶). Úgy teremt sikeres kapcsolatot

¹⁶¹ Ranschburg Jenő: Az emberi szeretet genezise. Valóság 1973/10., 30. o.

¹⁶² II. János Pál pápa: Evangelium vitae, <http://uj.katolikus.hu/konyvtar.php?h=78#EV95>, letöltés: 2015. március 13.

¹⁶³ Ádány Róza: Megelőző orvostan és népegészségtan, Debrecen, 2011, http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0019_1A_Megelozo_orvostan_es_nepegeszsegtan/ch01s06.html, Letöltés 2014. szeptember 17.

¹⁶⁴ Dr. Makói Zita: Korai életkori hatások. Kézirat. 2014.

¹⁶⁵ Bródy János

¹⁶⁶ Ranschburg Jenő: Szeretet, erkölcs, autonómia. Budapest, 1993, Integra-Projekt Kft., 57. o.

a csecsemővel, hogy hangszínével, mozdulataival, közeledésével egy rituálisan ismétlődő folyamatban maximálisan alkalmazkodik hozzá, és rendkívül érzékenyen reagál jelzéseire.¹⁶⁷ Azok az anyák, akik érzékenyebben reagálnak a csecsemők által kifejezett finom jelzésekre, biztos kötődést alakítanak ki gyermekükkel. A kevésbé érzékenyeknél bizonytalan kötődés alakulhat ki. Az érzékenység nem csupán a jelzések észlelését jelenti, hanem gyors és megfelelő válaszreakciót is egyben.¹⁶⁸ Ez a tükröző-reagáló odafigyelés megnyugtatja a csecsemőt, segíti környezet-felfedező tevékenységét, hangicsálását, gügyögését, magára eszmélését, amely egyre stabilabbá és önirányítottabbá válik. A kölcsönös alkalmazkodás elégedetté is teszi a babát, de biztosítja a kölcsönösség mintáját is, amely a későbbi sikeres társas kapcsolatok kialakításának modellje.¹⁶⁹

Az anya és az apa¹⁷⁰ közvetlen fizikai jelenlétében szerzett tapasztalatok, a mindennapi interakciók és kölcsönhatások a csecsemőben bizonyos munkamódokat, reprezentációkat, neurológiai rendszereket és folyamatokat (dinamikus sztereotípiákat) alakítanak ki, amelyek a viselkedést, a társas kapcsolatokra való nyitottságot – már az anya jelenléte nélkül is – fenn tudják tartani.¹⁷¹ A saját érzéseivel, élményeivel kombinálódó szülői helyzetértelmezések (fizikai érintés, hangszín, hőmérséklet, egyensúly, ritmus, és a narratív hozzátartozók: „ügyes vagy”, „jó melegen vagy felöltözve”, „aranyos vagy anyucival”, „ne bánts a cicát” stb.)¹⁷² alakítják ki benne a jó és a rossz elválasztását és értékelését. Ezek a sok ismétléssel rögzülnek, egyre könnyebben előhívhatókká, majd implicitté válnak, később pedig tájékozódási pontokat nyújtanak önmagáról, a szüleivel és a környezettel való kapcsolatáról.

Amíg biztonságosan előrejelzik a helyzeteket (adaptív mintázatok), megőrződnek, más környezetben is automatikusan működésbe lépnek, megkönnyítve az alkalmazkodást, és az ismétlődés biztonságát nyújtják akkor is, ha esetleg a környezet már nem a megszokott módon működik, de nincs a készletben egy megfelelő új minta.¹⁷³

A kötődési-függési viselkedés az első hat hónapban alakul ki, egyéves korra megszilárdul, szervezett sztereotípiává válik.¹⁷⁴ A pszichikum stabilitásának kialakulásában az első kapcsolat jelentőségét egyetlen kutató sem vonja kétségbe, sokan azonban tovább is lépnek ennél: rámutatnak az első interakciós kapcsolat várható személyiség-következményeire is. Többek között Ranschburg¹⁷⁵ kísérletet tett a kölcsönös emberi vonzalom, a szeretet pszicho-fiziológiai alapjainak, illetve az aszociális és antiszociális magatartás kialakulásának megfogalmazására.

Egy magyar kutatás azt vizsgálta, hogy milyen szerepe van a stabil gyermekkori kötődésnek a későbbi antiszociális viselkedés kialakulásában. A vizsgálat megállapítja, hogy a börtönbe kerültek többsége súlyos

¹⁶⁷ John Bowlby: *A biztos bázis, a kötődéstudomány klinikai alkalmazásai*. 2009, Animula, 14. o.

¹⁶⁸ Martin Dornes: *A kompetens csecsemő*. Budapest, 2002, Pont, 205. o.

¹⁶⁹ John Bowlby: i. m. 14. o.

¹⁷⁰ Más megfigyelések azt mutatják, hogy a csecsemő sokkal inkább ahhoz a személyhez ragaszkodik, akivel állandó szociális interakcióban van, mint ahhoz, aki csak testi szükségleteit elégíti ki. Ainsworth (1967) kutatásait idézi Zsolnai Anikó: *Kötődés és nevelés*. Budapest, 2001, Eötvös, 32. o.

¹⁷¹ Benda József: *Egy kooperatív pedagógia, kandidátusi disszertáció*. Kézirat. 1997, 25. o.

¹⁷² John Bowlby: i. m. 122. o.

¹⁷³ John Bowlby: i. m. 120. o.

¹⁷⁴ John Bowlby: i. m. 120. o.

¹⁷⁵ Ranschburg Jenő: *Ragaszkodás és szeretet az állatvilágban*, Valóság 1973/1.

bántalmazásokat szenvedett el gyermekkorában, és nem tudott igazi emberi kötődést kialakítani a környezetében.¹⁷⁶

Ahogy láttuk, a testi és a lelki fejlődés biztosítéka az első években az anyával való intenzív kapcsolat.¹⁷⁷ Ebben az időszakban alakulnak ki és stabilizálódnak a későbbi társadalmi beilleszkedéshez nélkülözhetetlen érzelmi kötődési minták: a bizalom, a szeretet, a másokhoz való kapcsolódás képessége, az önreflexió, az empátia,¹⁷⁸ a kölcsönös támogatás és segítségnyújtás, valamint más tanulási készségek¹⁷⁹ agyi alapstruktúrái, amelyek később nem vagy csak részben alakíthatók, pótolhatók.¹⁸⁰

A korai kötődési lehetőségek meghatározzák a csecsemő későbbi fejlődési irányát, azokat a mintázatokat, amelyekkel később „birtokba veszi”, megismeri környezetét. Hároméves kora körül már egyre hosszabb ideig tud egyedül maradni, és már nem fél az anyja eltávolodásától, sőt – ha a korábbi időszakban zavartalanul fejlődött – igényelni kezdi a más emberekkel, gyermekekkel való kapcsolatot is.¹⁸¹

Az anyával való harmonikus kapcsolat az utódgondozási képesség alapja.

Ez a különleges anya-csecsemő kapcsolat közvetlen evolúciós érdek. Megfigyelések szerint ilyenkor az anya olyan különleges lelkiállapotban van, amit nehezen lehet kognitív kategóriákkal jellemezni. Teljes ráhangolódást jelent a gyermekre: ez az úgynevezett „mentalizáció”. Az anya nem kitalálja, hogy mi történik a gyermekben, hanem egyszerűen megérzi, átéli, befogadja: nincs szükség hozzá szavakra. Ha beszél a babával, teljesen elváltoztatja a hangját, és máshol nem használt kifejezésekkel, hangokkal, szavakkal

¹⁷⁶ John Bowlby: A biztos bázis, a kötődésméletek klinikai alkalmazásai, Animula, 2009. A kérdőíves vizsgálatot az a tapasztalat indította el, hogy a gyermekvédelemben felnövő fiatalok közül a több nevelőszülőnél nevelkedett, majd gyermekotthonba kerültek volt a legnehezebb támogatni. 162 (19 és 46 év közötti) férfi életútját vizsgálták meg. A vizsgálat idejében éppen börtönbüntetését töltötte 42 állami gondozott és 40 fő, aki a vér szerinti családban nőtt fel, és 40-40 büntetlen előéletű volt, mindkét csoportból. Osváth Viola – Dr. Pohárnok Melinda, Pécsi Tudományegyetem, Pszichológia Intézet: A gyermekkori kötődés védő szerepe az antiszociális viselkedés kialakulásával szemben, gyermekvédelmi gondoskodásban és családban felnövő férfiak körében, kézirat, elhangzott a Szegeden, a Család-Tükör Konferencián, 2014. november.

¹⁷⁷ Uo., 76. o.

¹⁷⁸ A mások segítésére kész gyermekek éppen azok körül kerülnek ki, „akiknek anyái fogékonyak voltak az ő jelzéseikre és vigasztaló testi kontaktust nyújtanak nekik. Nem ritkán, amit a gyermek tesz ilyen körülmények között, világos másolata annak, amit az anyától látott és tapasztalt”. John Bowlby: i. m. 23. o.

¹⁷⁹ „Simogatással, szemkontaktussal, testi kontaktussal serkenteni lehet az oxitocin agyi termelődését, ezzel pedig növekszik a kisgyermekek szociális befogadó képessége.” Topál József: Szemkontaktus és simogatás fejleszti a baba társas képességeit, <http://richpoi.com/cikkek/tudomany/szemkontaktus-es-simogat-as-fejleszti-a-baba-tarsas-kepessegeit.html>, letöltés: 2013. október 20.

¹⁸⁰ Frans de Waal, az Emory Egyetem kutatója emberszabású majmoknál megfigyelte, hogy a magára hagyott „elárvult kölykök fele annyi időt töltöttek játékkal, fele annyszor kezdeményeztek játékot, és csak harmadannyi baráttra tettek szert, mint az anyjukkal élők. Később kisebb valószínűséggel vigasztaltak más, szorult helyzetben lévő egyedeket, valószínűleg azért, mert az ilyen társak pusztán látványa olyan mértékű aggodalmat keltett bennük, amelyet nem tudtak kezelni. Hasonló megfigyelésekről számolt be intézetbe került gyermekeknél is.” Forrás: <http://richpoi.com/cikkek/tudomany/emberhez-hasonloan-vigasztaljak-egymast-a-bonobok.html>, letöltés: 2013. október 17.

¹⁸¹ Zsolnai Anikó: *Kötődés és nevelés*. Budapest, 2001, Eötvös, 33. o.

kommunikál. A harmonikus kapcsolathoz arra van szükség, hogy mindkét fél 'stabil reprezentációval' rendelkezzen a másik állapotáról, szükségleteiről, érzelmeiről, hogy viselkedését a másikhoz tudja igazítani, az összhang megteremtésének feladatához alkalmazkodjon. Az irányító ilyenkor –szerencsés esetben – a csecsemő, és az anya az, aki ráérez szükségleteire. A biztonságosan fejlődő csecsemő édesanyjára „az jellemző, hogy a figyelme folyamatos és egyenletes; amikor a baba jelez, azt észreveszi és megjegyzi, és annak megfelelően cselekszik”.¹⁸²

*„Ha nem tudod, melyik a helyes út, mindig
válaszd a nehezebbet.”*

Azért, hogy valaki sikeres szülő legyen, nagyon keményen meg kell dolgoznia.¹⁸³ A babáról való gondoskodás napi huszonnégy órás munka, sok-sok aggodalommal, vesződséggel és teljes önátadással. **Azt is látni kell, hogy nem egyszemélyes feladatról van szó.** Az anya teljes ráhangolódása a csecsemőre, amely a gyermek számára az élet harmonikus kibontakozásának a biztonságos kezdete lehet, csak akkor tud megvalósulni, ha az anya úgy érzi, gondtalanul átadhatja magát a gyermekének, föloldódhat ebben a szimbiózisban. Ez akkor valósul meg, ha az ő élete is hasonlóan biztonságos védőövezetben van: kapcsolatai rendezettek és támogatóak. Nem kell dolgoznia, nincsenek körülötte elmélyült és megoldatlan konfliktusok, a családja, szülei és a férj teljes mellszélességgel mögötte állnak.¹⁸⁴ Párja – amúgy érthető okokból¹⁸⁵ – nem riválist lát a babában,¹⁸⁶ elfogadja ezt a különleges állapotot, és ha az anya elfárad a huszonnégy órás önátadásban, irányítottságban, kiváltja őt és helyettesíti. Ehhez azonban a férj sem mindig elég, jó, ha ott vannak mögöttük a nagyszülők és a barátok is.

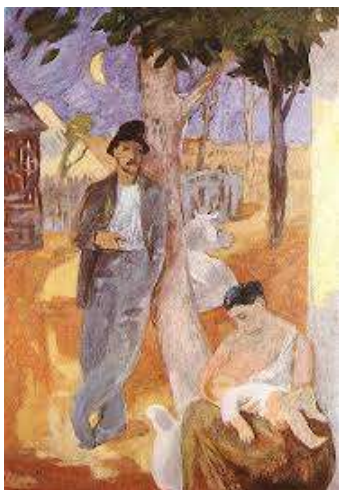
¹⁸² John Bowlby: *A biztos bázis, a kötődéelmélet klinikai alkalmazásai*. 2009, Animula, 123. o.

¹⁸³ Makói Zita kutatásai szerint az anya újszülöttjével való kapcsolatának alakulását sorrendben az alábbi tényezők befolyásolják leginkább: a férjjel, partnerrel való kapcsolat: 62%; szüleivel való kapcsolat: 50%; gyermekkori emlékek a szülőkkel való kapcsolatáról: 34%; más gyerekekkel való tapasztalat: 24%; a terhesség alatti események: 12%; a szülés lefolyása: 10%; az újszülött neve: 2%; Dr. Makói Zita – Szénay Márta: *Hogyan születik a szeretet az újszülöttünk iránt?* Kézirat, 2014.

¹⁸⁴ Különböző családi állapotú anyákat csecsemőikkel magukra hagyva figyelték meg, hogy a szétesett családból származó anyák kétszer annyi időt töltöttek a babáik látókörén kívül, mint az átlagos anyák, és ha együtt is voltak a kicsivel, kevesebb ideig tartották ölben, ritkábban pillantottak rá, és rövidebb ideig beszéltek hozzá. John Bowlby: *A biztos bázis, a kötődéelmélet klinikai alkalmazásai*. 2009, Animula, 23. o.

¹⁸⁵ Ha a férj biztonságos kötődési mintával rendelkezik, a gyermek érkezésekor a párkapcsolat egyértelműen átalakul: a férfiak átmenetileg kiszorulnak a helyzetből, feladatukká a baba-mama páros együttes támogatása válik. Csóka Szilvia – Lázár Imre: *Kötődési jellemzők a mai magyar népesség körében*. In Szántó Zsuzsa –Susánszky Éva: *Magyar lelkiállapot*. Budapest, 2013, Semmelweis, 196. o.

¹⁸⁶ A válások meglehetősen gyakori esete éppen az újszülött érkezéséhez köthető. Ilyenkor az egészséges anya minden figyelmét és energiáját a gyermek felé fordítja, amely meglehetősen frusztrációt okozhat a férjnek, ha korábbi kapcsolatukra a kölcsönös egymásra figyelés volt jellemző. Ez azokban a férfiakban, akiknek nem biztonságos a kötődési mintázatuk, csalódást, heves féltékenységet és akár erőszakot is kiválthat. John Bowlby: *A biztos bázis, a kötődéelmélet klinikai alkalmazásai*. 2009, Animula, 92. o.

3.3. Az életkezdés zavarai¹⁸⁷

„S anyánkat, ezt az édes jó anyát,
O Pistikám, szeresd, tiszteld, imádd!
Mi ő nekünk? azt el nem mondhatom,
Mert nincs rá szó, nincsen rá fogalom.”¹⁸⁸

A fent bemutatott ideális anya-gyermek kapcsolat nem jön létre minden esetben. A kapcsolat sikertelenségének, már a magzati élettől¹⁸⁹ kezdődően sokféle oka lehet. A konkrét fizikai hatások mellett a pszichés terhelés is befolyásolhatja az újszülött sorsát.¹⁹⁰

- Hazai és külföldi kutatók megfigyelték, hogy ha az újszülötteket (egyes kórházakban még ma is) szeparálják, betegség, esetleg alacsony súly miatt hosszabb ideig el vannak különítve az anyától, az zavarokat okoz az anya kötődésében gyermekéhez, amelynek komoly további idegrendszeri következményei lehetnek mindkét fél részére.¹⁹¹ Ilyenkor a „mentalizáció” elmarad, a csecsemő felől jövő jelzéseket az anya nem észleli. Vagy nem érik el ingerküszöbét, vagy félreérti, esetleg

¹⁸⁷ Az 1950-es években kezdték el vizsgálni az Egyesült Államokban a kisgyermek elhanyagoltságával összefüggő kórképeket. Mintegy húsz év kellett ahhoz, hogy longitudinális vizsgálatokkal minden kétséget kizárjanak: mára senki nem kérdőjelezi meg a kora gyermekkor traumáinak életre szóló hatását. John Bowlby: *A biztos bázis, a kötődélmélet klinikai alkalmazásai*. 2009, Animula, 9. o.

¹⁸⁸ Petőfi Sándor: István öcsémhez

¹⁸⁹ Az életébe történő beavatkozásokra már a magzat is erőteljes, adekvát reakciókkal válaszol. Állatkísérletekből és intenzív ellátásban részesült koraszülöttek utánkövetéses vizsgálataiból tudjuk, hogy az ismétlődő testszövet-ingerlés változásokat okoz az idegrendszeri fejlődésben, sérülékennyé teszi azt későbbi stresszhatásokkal és egyéb kórformákkal szemben a gyermeket.

¹⁹⁰ Ilyen terhelés lehet például a mostoha gyermeké. Dr. Makói Zita –Szénay Márta kutatásában azt vizsgálta, milyen jelei vannak, ha valaki nem szereti a gyermekét. A szülő gondolkodásában az jelenik meg, hogy „A sajátot fenntartás nélkül el tudom fogadni, más szemüvegen keresztül látom. A másikéra, ha rá nézek, sokszor azt gondolom, hogy jaj de borzasztó ez a gyerek...”, „Nem vagyok oda a gyerekekért, csak a sajátjaimat szeretem...”.

Viselkedés szintjén a 'nemszeretés' jeleihez sorolták a lelki és testi bántalmazás számos formáját: így pl. a gyerekekkel való kiabálást, verést, a nem törődést, a vele való foglalkozás elmaradását, az elhanyagolást, a durva, goromba, bántó beszédet, a szoptatás elmaradását, a csecsemő nagyszülőkre való hagyását. Dr. Makói Zita –Szénay Márta: *Hogyan születik a szeretet az újszülöttünk iránt?* Kézirat. 2014.

¹⁹¹ Valószínűbb, hogy magára hagyják, kevésbé aggódnak érte és éreznek együtt vele, kevésbé vigasztalják, inkább veszélyeztetik vagy verik is. Kevesebb a kontaktus, ami 3 év múlva már az intelligenciában is megmutatkozik. Ranschburg Jenő: *Szeretet, erkölcs, autonómia*. Budapest, 1993, Integra-Projekt Kft., 59–60. o.

„elvi” alapon utasítja el a csecsemő jelzéseit, ezáltal¹⁹² a személyes interakció alacsony intenzitású lesz.

- Előfordulhat, hogy a csecsemőtől érkező jelzésekre az anyák nem képesek adekvát választ adni: elhanyagolják őket, vagy egyszerűen keresztül néznek rajtuk, hagyják őket sírni,¹⁹³ önkényesen megzavarják tevékenységeiket.¹⁹⁴ Esetleg durván, gorombán bánnak és beszélnek velük, a gondozás gépies, rutinszerű, személytelen, esetleg rapszodikus, és nem a baba igényei vezérlik.¹⁹⁵
- Súlyosabb következményekkel jár, ha az elhanyagolás és a szeparáció mellé bántalmazás is társul. A családban „bántalmazott gyermek a szülővel szemben gyakran ölti fel a fagyos óvatosság szembetűnő képét”, éberrel figyelve a várható eseményekre, vagy épp szokatlanul érzékennyé válik a szülők szükségleteire, elkerülni akarván az újabb bántalmazást.¹⁹⁶ A bölcsődékben bántalmazottakkal az a tapasztalat, hogy nehezen teremtenek kapcsolatot, és mindemellett nagyon agresszívek.¹⁹⁷ A bántalmazottak viselkedésében látható, hogy „feltűnően közönyösek társaik keservei iránt, miközben a jó szülő-kapcsolatokban élők” figyelmet mutatnak és vigasztalják a szenvedőket. A bántalmazási helyzetek megszűnésével azt figyelték meg, hogy egyes esetekben helyreáll a szociális viselkedés, más esetekben nem. Ha a hosszú ideig tartó bántalmazás hatására a gyermek már kifejlesztette saját ’agresszív viselkedési repertoárját’, igen nehéz dolga lesz a felnőtt gondozónak (terapeutának), hogy folyamatosan elfogadó és szeretetteljes bánásmódot nyújtson a kicsinek, miközben el kell viselje az oktalannak tűnő ismétlődő támadásokat.¹⁹⁸ „Az érzelmileg eltaszított és bántalmazott gyermekek jelentős hányada felnőttként tovább örökíti a családi erőszak körforgását, mivel továbbra is a gyermekként kialakított viselkedésmintákkal reagál a társas helyzetekre.”¹⁹⁹

A csecsemőnek lehetnek olyan fizikai és lelki szükségletei – az éhezéstől a félelmeken át a betegségekig –, melyekkel nem tud megküzdeni, és az ilyen helyzetek kemény próba elé állítják. Korábbi életének zavartalan boldogsága átalakul számára megoldhatatlan nehézségek sokaságává. Ilyenkor az újszülött elveszíti a külvilággal való aktív kapcsolatát, érdeklődését, és nem fejleszti képességeit. Az anyai gondoskodás hiánya késlelteti a kognitív ismeretszerzéshez szükséges adekvát viselkedés agyi struktúráinak kialakulását,²⁰⁰ a

¹⁹² John Bowlby: *A biztos bázis, a kötődéelmélet klinikai alkalmazásai*. 2009, Animula, 126. o.

¹⁹³ Egyes kutatások szerint a sírással elalvó csecsemők kortizol- (stresszhormon-) szintje, amelyet az agy akkor bocsát ki, amikor stressz alatt áll, magas marad a „sírós” kisbabákban még napokkal az után is, hogy látszólag képesek voltak segítség nélkül megnyugodni. Vagyis a gyermek nyugtalan, de már nem jelzi. *A stresszállapot fennmaradás arra utal, hogy a csecsemők nem tanulták meg, hogyan győzzék le egyedül a diszkomfortérzésüket.* <http://www.earlyhumandevlopment.com/article/S0378-3782%2811%2900270-2/abstract>, http://www.szoptatasportal.hu/a_sirni_hagyott_kisbabak_meg_orakkal_elalvas_utan_sem_nyugszanak_meg_mivel_a_stresszhormon-szintjuk_magasan_marad, letöltés: 2015. június 5.

¹⁹⁴ John Bowlby Ainsworth megfigyeléseire támaszkodik, mikor a kötődési minták alapeseteit bemutatja, i. m. 122. o.

¹⁹⁵ Ma már vitathatatlan, hogy a szülőkkel kapcsolatos kedvezőtlen élmények a gyermekkorban nagy szerepet játszanak a kognitív zavarok keletkezésében. Az észlelés, a tulajdonságok felismerése, kisebb-nagyobb emlékezetvesztés, összefüggések nem felismerése vagy torzítása mind ezen élmények lecsapódásainak tekinthetők. John Bowlby: i. m. 97. o.

¹⁹⁶ John Bowlby: i. m. 89. o.

¹⁹⁷ Main és George hasonlította össze bántalmazott és kontroll-gyermekcsoportok viselkedését. A megfigyelésekben az agresszív viselkedést mindkét csoportban gyakorinak találták, de a bántalmazottak kétszer gyakrabban támadtak meg másokat, provokálták ki másoktól a megtorlást, sőt még a felnőtteknek is neki támadtak. John Bowlby: i. m. 90. o.

¹⁹⁸ John Bowlby: i. m. 91. o.

¹⁹⁹ John Bowlby: i. m. 92. o.

²⁰⁰ Állatkísérletek nyomán megalapozott az a feltételezés, hogy a magára hagyott, bizonytalan érzelmi közegben lévő csecsemők kedvezőtlen fejlődés-lélektani pályára kerülnek (Lázár 2001). Az epigenetikai vizsgálatok fokozott stresszérzékenységet tártak föl az ilyen vizsgálati személyek esetében (Fish et al. 2004). Az összefüggést számos pszicho-neuro-immunológiai kórkép és más vegetatív idegrendszeri egyensúlyvesztéssel hozzák összefüggésbe. Ezek között jellegzetes kórkép az allergia, amelyet hazai kutatások tártak föl (Stauder, Kovács 2002). Idézi Csóka Szilvia – Lázár Imre: Kötődési jellemzők a mai Magyar népesség körében. In Szántó Zsuzsa – Susánszky Éva: *Magyar lelkiállapot*. Budapest, 2013, Semmelweis, 189–190. o.

kisgyermekkori fejlődés girbe-gurba utakon halad, „sebezhetővé teszi a személyt, ha komolyan károsító eseményekkel találkozik”:²⁰¹ az egyedben nem alakul ki a pszichés küzdőképesség. Az ember, akárcsak az állatok, szorongással reagál olyan helyzetekre, amelyek számára kockázatosnak tűnnek. Ilyen a hirtelen mozgás, az erős hang- és fényhatás, de az anya pusztta távolléte is.²⁰² Ha a baba magára marad a félelmeivel, és ez sokszor ismétlődik, riadalma, szorongása egyre erősebbé válik, és könnyebben kiváltódik újra.

Ha az anya az első hónapokban magára hagyja a csecsemőt, nem lesz képes kapcsolatot építeni és gyermeket nevelni.

A gondozónak a csecsemő jelzéseire adott válaszai, interakciós tapasztalatként összegződve, a csecsemő számára az első év végére „specifikus mentális reprezentációt, belső munkamodellt alakítanak ki a gondozóról, a kapcsolatról, a világról és önmagáról. A reprezentációnak érzelmi és kognitív összetevői

²⁰¹ John Bowlby: i. m. 126. o.

²⁰² John Bowlby: i. m. 35. o.

vannak, és befolyással van a gyermek tanulási attitűdjére, társas kapcsolataira, különösen a bensőséges viszonyok (pl. barátság, párkapcsolat) kialakítására.”²⁰³

A munkamodell vagy minta rögzül a kisgyermek alakulófélben levő viselkedésspektrumában, és később is megfigyelhető domináns eleme lesz kapcsolódási képességének. Biztos kötődés esetén a kapcsolat folyamatos marad, bizonytalan kötődés esetén stresszhelyzetben a kommunikáció szakadozása figyelhető meg. Ha a csecsemő például tapasztalatai alapján nem képes szorongásainak kifejezésére az anya felé, ez egyfelől beépül önképébe („nem vigasztalnak, nem szeretnek, nem vagyok méltó, nem vagyok szerethető”), másfelől később kapcsolódási nehézségekhez vezet, harmadsorban jelentős egészségügyi terhelést jelent számára. Emiatt jelentős (érzelmi, kognitív és szociális) készségdimenziók maradnak ki kommunikációjából, (rejtőzködnek), amiket később csak egy megfelelően erőteljes hatású másik kapcsolat (szerelem?) lehet képes kibontakoztatni.²⁰⁴

Ha az első hat hónapban és még azon túl is anya nélkül fejlődik a csecsemő, a gyermek képtelen lesz a környezethez való adaptív kapcsolódásra, sem kortársaival, sem másokkal nem tud majd érzelmileg megalapozott, tartós kapcsolatot kiépíteni.²⁰⁵ Szeretet nélküli, pszichopata karakterré válik, felnőtt korában pedig képtelen lesz párt találni és beilleszkedni a közösség életébe,²⁰⁶ vagy idegrendszeri elváltozásokat szenved,²⁰⁷ feszült, ingerlékeny, neurotikus személyiséggé válik.²⁰⁸ Bár a szociális környezet alapvető megváltozása a kötődési reprezentáció módosulását is eredményezheti, a kora gyermekkorban kialakult kötődési mintázat az egyén életútján át viszonylag végig változatlan marad.²⁰⁹

3.4. A kötődési, kapcsolódási képességek típusai

„Az eredményes szülői gondoskodás alapvető feltétele a következő nemzedék lelki egészségének.”²¹⁰

²⁰³ Tóth Ildikó – Gervai Judit (2005): A kötődés minőségének mérése csecsemő- és óvodáskorban. *Alkalmazott Pszichológia*, VII, 4, 14–26. o.

²⁰⁴ A kötődés elmélet ebben a gondolatmenetben értelmezi „a mentálisan egészséges, rugalmas személyiség és a szorongásra, depresszióra vagy hamis szelf kialakítására hajlamos személyiségtérő fejlődését”. John Bowlby: *A biztos bázis, a kötődésemélet klinikai alkalmazásai*. 2009, Animula, 124. o.

²⁰⁵ Ranschburg Jenő: *Szeretet, erkölcs, autonómia*. Budapest, Integra-Projekt Kft., 1993, 83. o.

²⁰⁶ Ranschburg Jenő: Az emberi szeretet genezise. *Valóság*, 1973/10.

²⁰⁷ Egy 1952-ben készült film egy csecsemő kórházba kerülése utáni változásait, a deprivációs folyamatot mutatja be, <https://www.youtube.com/watch?v=VvdOe10vrs4>, letöltés: 2015. április 2.

²⁰⁸ Sziklai László Péter: A humanisztikus kooperatív tanulás. *ÚPSZ*, 1993/12., 74. o.

²⁰⁹ Az anya-gyermek kapcsolat jelentőségét próbálták a kutatók felmérni, az izoláció különböző fokain felnevelt majomcsemetékkel folytatott kísérletekkel. Azt tapasztalták, hogy ha az izoláció teljes volt, egyes majmok képtelenné váltak az önálló életmódra, és később a magzatukat sem voltak képesek fölnevelni. A társakkal való hosszabb-rövidebb együttlét már annyi esélyt biztosított a majomcsemeték számára, hogy a – rendkívül bonyolult magatartást követelő – párási feladatnak eleget tegyen, de ez szociális viselkedés elsajátításához nem elégséges eredmény. A szociális magatartásra való képesség kialakítására csak a mamával együtt felnőtt, vagy az első hónapokban a társak között hosszú időt eltöltött majmok voltak képesek. Harlow, 1958, 1960, 1964. In Buda B.: *A szexualitás modern elmélete*. 1980, Tankönyvkiadó, 76–80. o.

²¹⁰ John Bowlby: *A biztos bázis, a kötődésemélet klinikai alkalmazásai*. 2009, Animula, 9. o.

A modern fejlődéslelektan és gyermekpszichiátria a személyiség- és énefejlődés alapját a kötődési képességben látja, a „kötődéseméletet a legjobban alátámasztott elméletnek tekinti a társas-érzelmi fejlődés területén”.²¹¹

A kötődésemélet az intim kapcsolat kialakításának igényét az emberi természet egyik alapvető összetevőjének tekinti, amely a születéstől (szüléstől) a párválasztáson át az iskolai és munkahelyi viselkedésen keresztül a halálig, minden életszakaszban elkísér bennünket. Ez a kapcsolat nincs alárendelve sem a táplálkozásnak, sem a szexualitásnak, és nem is épül rájuk. Etológiai-homeosztatisz eredetű, a támogatás, vigasztalás, védelem, gondoskodás köré szerveződik, és a hatékony, egészséges személyiség-, párkapcsolati és csoportműködés lelki alapja. A kötődéskeresés kétirányú, amely a gyengébb és az erősebb fél oldaláról is indulhat. Amikor a kötődési igény kielégült (biztonságban érzi magát a gyengébb fél), egy ezzel ellentétes viselkedés is megnyilvánul, amely a kötődési személytől való eltávolodást jelenti. Ainsworth írta le először, hogy a leváláskor egy felfedező-tanuló-exploráló késztetés aktivizálódik.²¹² Ez a kisgyermeknél pár métert és percet, később napokat és nagyobb távolságokat jelent, a közben fenntartott biztos támaszpont tudatában. A szoros kötődés teszi lehetővé, hogy megismerjen új helyzeteket, tevékenységeket, személyeket. Az 1970 óta folytatott kutatások megerősítették azt az álláspontot, hogy az emberi újszülöttnak állandó, szeretettel és biztonságot nyújtó személyközi kapcsolatra van szüksége, különben romlani kezdenek intellektuális és kommunikációs teljesítményei.²¹³

A kötődés kialakulása a születés első perceiben kezdődik, magatartássá szerveződése féléves korra tehető, amikor a kognitív képességek megerősödnek, így az a társas környezettel való homeosztatisz önszabályozásnak tekinthető.²¹⁴ Kutatások feltárták, hogy az első három évben kialakult kötődési mintázatok következményei már óvodáskortól, minden iskolafokozatban megmutatkoznak a viselkedésben és a kognitív eredményességben egyaránt. A biztonságosan kötődő fiatal jobban teljesít az iskolában, nagyobb a figyelmi kapacitása, kedvezőbbek a tanulással kapcsolatos kognitív, viselkedési és érzelmi beállítódásai.²¹⁵ *A biztonságos kötődési mintával nem rendelkező fiatal energiájának nagy részét ennek pótlására fordítja, és nem explorációra, felfedezésre, másokhoz való kapcsolódásra.*

Az anyai gondoskodás megvonása – a leírások szerint – egy szeretet nélküli, a környezetéhez kapcsolódni képtelen pszichopata karakter kialakulásához vezet.²¹⁶ A sérülések és következmények hatása attól függ, hogy milyen korán és milyen hosszú ideig tart az anyától való elkülönítés. *Bowlby a kötődés 3 + 1 mintáját azonosította:*

1. **Biztos kötődés.** Az egyén bízik abban, hogy szülője elérhető és segítőkész igényei kielégítésében, félelmei eloszlatásában, és ezzel a biztonságtudattal indul a világ felfedezésére.

²¹¹ John Bowlby: i. m. 33. o.

²¹² John Bowlby: i. m. 114–115. o.

²¹³ Somlai Péter: *Szocializáció*. 1997, Corvina, 67. o.

²¹⁴ John Bowlby: i. m. 116. o., Láng András: A kötődésemélet alkalmazhatósága a nevelés-oktatási folyamatban. *Képzés és Gyakorlat*, 2008/1. 16–29.

²¹⁵ Simon Larose – Annie Bernier – George M. Tarabulsy: Attachment State of Mind, Learning Dispositions, and Academic Performance During the College Transition. *Developmental Psychology*, 2005, 1. 280–289.

²¹⁶ Ranschburg Jenő: *Szeretet, erkölcs, autonómia*. Budapest, 1993, Integra-Projekt Kft., 75. o.

2. **Bizonytalan-szorongó.** A szülő kiszámíthatatlansága miatt az egyén bizonytalan, hogy elérhető-e vagy fog-e segíteni, ezért szorongó, szeret másokon csüggni, és kutató-kereső viselkedése bizonytalan.²¹⁷
3. **Elkerülő.** Az egyén nem bíz a segítségnyújtásban, mások szeretete nélkül, önellátásra rendezkedik be.²¹⁸
4. **Dezorientált.** Lefagyást, kába, monoton cselekvéseket mutat.²¹⁹ A bántalmazott és durván elhanyagolt csecsemőkre jellemző.

A korai kötődési minták, mint láttuk, mély nyomot hagynak a személyiségfejlődésben. Ha már kialakultak, meglehetősen állandóságot mutatnak, és önfenntartó körbe rendeződnek: a magabiztos gyermek több pozitív visszajelzést kap, ami erősíti az önbizalmát, és több támogatást kap, míg a szorongó gyermek nyafog és csimpaszkodik, ami még erősebb távolságtartást vált ki a szülőből, és ez gyűrűzik tovább. Az egyéves korban

²¹⁷ Az egyéves korukra biztosan kötődők könnyen tudtak a megfigyelések szerint 6 éves korukban is kapcsolódni másokhoz, míg a bizonytalan kötődésűek kommunikációja akadozott, a témák személytelenek voltak és félbeszakadtak. Ezek a feltűnő eredmények segítenek megérteni azt a különbséget, amit a biztos és bizonytalan kötődésűek intellektuális fejlődésében tapasztalunk. John Bowlby: i. m. 122. o.

Bizonytalan mozgás, tétovaság, fátyolos hangszín, elcsukló hang, önmarcangolás, erőtlenség, önbizalomhiány, hisztérikusság, céltalanság, határozatlanság, döntésképtelenség, befolyásolhatóság. Bezáródik saját „szellemi koporsójába”, ahonnan nincs ablak, nincs ajtó a világra, nincs kiút.

²¹⁸ Ha 6 hónap után vesztí el anyját, amikor már kiépült a kötődési minta, erős szeretetigény fogja jellemezni, de csalódása őt magát is hűtlenségre, mint természetes cselekedetre sarkallhatja. Szeparációs félelemben él. Az ilyen kisgyermekkorai szeparációs traumát átélt felnőtt, „félve egy később újabb eltaszítástól, annak minden gyötrelmével” vonakodik bárkihez szorosan kötődni. Megrendül a bizalma az emberi kapcsolatokban, és felhagy minden reménnyel, hogy egyszer biztos és szerető kapcsolata lehet valakivel.” John Bowlby: i. m. 54. o. Nem vállalkozik többé az őszinte mélyről fakadó szeretet kockázatára. „Gátat épít fel magában ahhoz, hogy érezni merjen bármiféle természetes vágyat a szoros bizalmi kapcsolat, a gondoskodás, a vigasz és szeretet iránt.” John Bowlby: i. m. 59. o.

²¹⁹ Ha az anya elvesztése 6 hónapos kor előtt történik, és huzamosabb ideig tart, súlyosan sérül a gyermek képessége emocionális kapcsolatok létesítésére. Hiányozni fog a vágy az elismerésre, az örömszerzésre stb. és a gyermek érzelmszegény, sivár személyiséggé válhat. John Bowlby: i. m. 54. o.

Megfigyelések szerint az intézetben nevelkedett csecsemők 8-9 hónapos korukban „feküdtek vagy ültek, tágra nyílt, kifejezéstelen szemmel, dermedt, mozdulatlan arccal, a messzeségbe meredve, mintegy kábulatban. Nyilvánvalóan nem fogták fel, mi történik környezetükben.” Ranschburg, i. m. 74. o.

Az intézetben nevelkedett gyermekek esetében több területen mutatható ki lemaradás, mint pl. a motorikus- és beszédfejlődés, kapcsolat és szeretetigény. Ranschburg Jenő: *Félelem, harag, agresszió*. Budapest, 1995, Nemzeti Tankönyvkiadó, 53–55. o.

Az első 3-4 évben az anyához való kapcsolódás teljes hiányának az a következménye, hogy a gyermek felnőttekhez fűződő kapcsolata „személytelené” válik. Képtelenek tartós, igazi érzelmekre épülő kapcsolatokra, nem éreznek bűntudatot és nincs szilárd belső értékrendjük, ezért nem tudnak ellenállni a külső csábításnak. John Bowlby: i. m. 117. o.

rögzült viselkedési minta megjósolja az óvodai, iskolai magatartást, és később, serdülőkorban, sőt a felnőtteknél is felismerhető. A szorongó gyermekek távolságtartóak, félénkek, mintha attól félnének, hogy ismételt elutasításban lesz részük. Kevésbé törődnek társaikkal, beszélgetéseik akadozottak.²²⁰

A kialakult kötődési minták kapcsolatban állnak azzal, hogy miként próbálnak később helyzeteket megoldani a gyermekek. Egy vizsgálatban két év körüli kisdedeknek különböző nehézségű feladatokat adtak. Azt figyelték meg, hogy a biztos kötődésű gyermekek lelkesen és kitartóan dolgoztak a nehéz feladatokon, míg a bizonytalan kötődésűek frusztrációként élték meg, könnyen bedühödtek, nem fogadtak el segítséget, és hamar feladták a próbálkozásokat.²²¹

Szerencsés esetben a minták megfelelő hátteret biztosítanak mind a környezet felfedezésének folyamataihoz, mind a társas kapcsolatokhoz, a családalapításhoz, a szülővé váláshoz, az értékrend és a szocializáció megalapozásához egyaránt, mindezek által pedig a társadalom újratermelődéséhez. Ha ez a fajta ideális folyamat nem sikerül, a személy folyamatos küzdelemben áll önmagával és környezetével, amely egyfelől energetikailag megterheli, mentális csapdában tartja, másfelől környezetének megismerésében és megértésében, értékrendjében tévútra vezeti. Társadalmi kapcsolataiban, viselkedéskultúrájában könnyen téved deviáns utakra, *korlátozottan vagy egyáltalán nem lesz képes egészséges utódok felnevelésére.*

A kötődési típusok mintázata generációkon keresztül tovább örökítődik. „A gyermek követi a modellként szolgáló szülő viselkedését. Az utánpótlás szerepe különösen fontos az egész életen át ható magatartási minták elsajátításában. A szülői viselkedési minták belülről szabályozzák a gyermek magatartását, tartósan elraktározódnak, interiorizálódnak, s később irányítják a felnőttkori cselekvést. Mindezek következményeképpen a gyermekek olyan magatartásokat is megtanulnak a szülői családban, amelyekre tudatosan nem tanítják őket, felhasználásukra a szülői családban nincs lehetőségük, és csak jóval később alkalmazhatják az elraktározott mintákat.”²²²

A kötődési típusok a későbbi párkapcsolat, az utódgondozási képesség és más társas viszonyok mellett kapcsolatba hozhatók a spirituális élet alakulásával, az Istennel való kapcsolattal is. A bizalmi kötődés, a biztonságot nyújtó első ember élménye „teremti meg a harmonikus Isten-kapcsolat élményét”. A hit a bizonytalan kötődéshez ugyanakkor bizonyos kompenzációs megoldási lehetőséget kínálhat, ha a csalódott ember Jézus Krisztussal, Szűz Máriával alakít ki imában kapcsolatokat.²²³

²²⁰ John Bowlby: i. m. 120. o.

²²¹ Matas és Mtsai (1978). Számos más vizsgálat idéz Zsolnai, hasonló eredménnyel: Zsolnai Anikó: *Kötődés és nevelés*. Budapest, 2001, Eötvös, 33. o.

²²² Hablicsek László: A család kialakulása, a családformák történelmi változásai, 6. o., <http://koncertpedagogia.hu/Hablicsek%20Laszlo%20A%20csalad.pdf>, letöltés: 2015. május 31.

²²³ Ezt igazolta Granqvist (2002) a biztos kötődés jellemzők és a vallásos neveltetés alapján álló hitet mérő skálaértékek összefüggése kapcsán. Székely András – Lázár Imre: Vallásosság és kötődés. In Szántó Zsuzsa – Susánszky Éva: *Magyar lelkiállapot*. Budapest, 2013, Semmelweis, 64. o.

3.5. Mi történik az idegrendszerben, neurológiai szinten?

„Én még őszinte ember voltam,
ordítottam, toporzékoltam.
Hagyja a dagadt ruhát másra.
Engem vigyen föl a padlásra.”²²⁴

Mit jelent az anya-gyermek kapcsolatok minősége, intenzitása, tartóssága az idegrendszer fejlődése szempontjából?

Az utóbbi években egyre behatóbban ismerjük meg az anyát és magzatát érő stressz fejlődésre gyakorolt rövid és hosszú távú hatásait. Az ismétlődő vagy tartós stressz biokémiai egyensúlyvesztést hoz létre az anya agyában,²²⁵ amely a kognitív funkciók fejlődését gátolva mintegy „beprogramozza” az állandó stresszállapotot. A magzati korban elszenvedett stresszhatások hosszú távú, gyakran tartós morfológiai változásokat (idegsejtpusztulást) idéznek elő.²²⁶

Az érzelmi elhanyagolás és az anyától való tartós szeparáció az egyik legsúlyosabb stresszfaktor az embergyerek számára. Az ilyen behatások irreverzibilis anatómiai és neurobiológiai következményeiről nem régóta tudunk.²²⁷ A magzat megszületése után csecsemő- és kisgyermekkorban folytatódik idegrendszeri hálózatunk alapstruktúrájának kialakulása.

Ha állatokat vagy embereket hosszú időre megfosztunk a szülői gondoskodástól, és azok ingerszegény környezetben élnek, agyuk alulműködése krónikussá válik, ezáltal pedig nemcsak tanulási nehézségeik

²²⁴ József Attila: Mama http://www.jomagam.hu/versek/jozsef_attila_mama.htm

²²⁵ A hipofízis-hipotalamus-mellékvese (HPA) tengely túlműködése miatt az ACTH-, a kortizol-, a katekolamin- és a glukagonszint krónikusan emelkedik. Ez rövid távon úgy hat a magzatra, hogy összehúzza annak viscerális vérereit, hogy a lehető legtöbb vért préselje a perifériás vérkeringésbe, ellátva azokat a hátsó agyi területeket, amelyek a végtagok és reflexes reakciók vezérléséért felelnek. Ugyanakkor a viscerális és előagyi területek, többek között azok, amelyek pl. a magasabb rendű kognitív funkciókért felelnek, hiányt szenvednek, és ez kihat e területek fejlődésére. A katekolamin túlműködés tartósan alacsony szerotoninszinttel jár együtt, aminek következtében egy folytonos oxigénhiányos izgatottsági, készenléti állapot jellemzi az utódot. Állatkísérletek bizonyították, hogy ha a vemhes majmokat tartós fenyegetettségnek és ismétlődő, szimulált támadásoknak tették ki, gyakrabban fordult elő magzati asphyxia (kóros oxigénhiány), megváltozott keringés, és gyakoribb volt az utódok hiperaktivitása (Myers, 1977). Egy másik vizsgálatban azt találták, hogy ha vemhesség idején a patkányembriókat auditív stressznek tették ki, az újszülött patkányok agyában az átlagnál több stresszhormon, ugyanakkor kevesebb benzodiazepin és GABA-receptor fejlődött, amelyek a stresszreakció fékezésében töltenek be kulcsfontosságú szerepet (Bessel A. – Saporta K. –, Saporta J.: The Biological Response to Psychic Trauma: Mechanisms and Treatment of Intrusion and Numbing. *Anxiety Research*, 4, 1991, 199–212., idézi: Andrek Andrea: Mindentudó kisbabád, mindentudó magzatod, A korai kötődés kezdete és kontinuitása, ncsszi.hu/download.php?file_id=991, letöltés: 2015. április 2.).

²²⁶ Azt találták, hogy a stressz okozta magas kortizolszint a hippocampusban sejtpusztulást és az új sejtek képződésének gátlását okozza (Kaufman és mtsai., 2000). Gould és munkatársai vizsgálatában a pszichoszociális stressz (anyától való tartós szeparáció) hatására az újszülött patkányok agyában a gyrus dentatus (hippocampusz) mérete 30%-kal csökkent (2000). Miután a hippocampusz kiemelt szerepet játszik számos kognitív funkcióban (tanulás, emlékezet stb.), valamint a stresszválasz-szabályozásban, a korai sejtpusztulás maradandó hátrányt okoz az egyednek. Idézi Andrek Andrea: Mindentudó kisbabád, mindentudó magzatod, A korai kötődés kezdete és kontinuitása, ncsszi.hu/download.php?file_id=991, letöltés: 2015. április 2.

²²⁷ Egy kutatásban olyan örökbefogadott 7–11 éves gyerekeket vizsgáltak, akik életük első 3 évét romániai árvaházakban extrém rossz körülmények között (szociális deprivációban, ingerszegény környezetben) töltötték, majd később angol jómódú, szerető családok örökbe fogadták őket (Chugani, 2001). 5-7 évvel a deprivációt követően agyműködésük vizsgálata során azt találták, hogy alulműködnek mindazon területek, amelyek az érzelmi ingerekre adott zsigeri válaszok, valamint a stresszválasz szabályozásában játszanak szerepet (prefrontális kéreg, hippocampusz, amygdala stb.). Idézi Andrek Andrea: Mindentudó kisbabád, mindentudó magzatod, A korai kötődés kezdete és kontinuitása, ncsszi.hu/download.php?file_id=991, letöltés: 2015. április 2.

lesznek, hanem pszichológiai problémáik is, amelyek tanulási teljesítményüket is befolyásolják.²²⁸ Ilyen elszigetelő stressznek téve ki a gyermekeket arra szoktatjuk az agyukat, hogy véglegesen kapcsoljon ki bizonyos áramköröket. Ilyen esetben az agy idegsejtjei és szinapszisei másként fejlődnek, mint a normális körülmények között felnövekvő gyermekek esetében. A szülők tehát pusztán a jelenlétükkel is nagyon fontos szerepet játszanak gyermekük fejlődésében.²²⁹

A szociális idegtudomány²³⁰ (social neuroscience) szerint, amikor figyelnek ránk, és szabadon fejezhetjük ki magunkat, amikor azt tapasztaljuk, hogy elfogadnak minket, és nézőpontunkat akceptálják, agyunkban megemelkedik egyes, a pozitív érzelmek létrejöttében szerepet játszó agyi ingerületátvivő-anyagok szintje:²³¹ a dopamin és szerotonin hatására az egyén energikusabbá válik, növekszik önbecsülése, és bizalma ébred a pozitív érzés kiváltójával kapcsolatban. Ezen ingerületátvivő-anyagok hiánya viszont depresszióhoz, önpusztító magatartáshoz vezethet, egészen az öngyilkosságig.

Amikor az édesanya hiánya miatt fenyegetettségérzés alakul ki a gyermekben, vagy ha az egyén nem tudja megvédeni magát, olyan neurotranszmitterek lépnek működésbe, mint a norepinefrin. Ezek a vegyületek veszélyhelyzetben a túlélés biztosítására védekező állapotba állítják idegrendszerünket, és agyunk fejlődéstörténetileg régebben kialakult, primitívebb, ősi részét, az agytörzset hozzák működésbe. Ez a folyamat interferál a homloklebeny működésével, a limbikus rendszer gátlás alá helyezi agyunk munkamemóriájának működését, fizikailag egy bizonyos szűklátókörűséget okozva²³² (13. ábra).

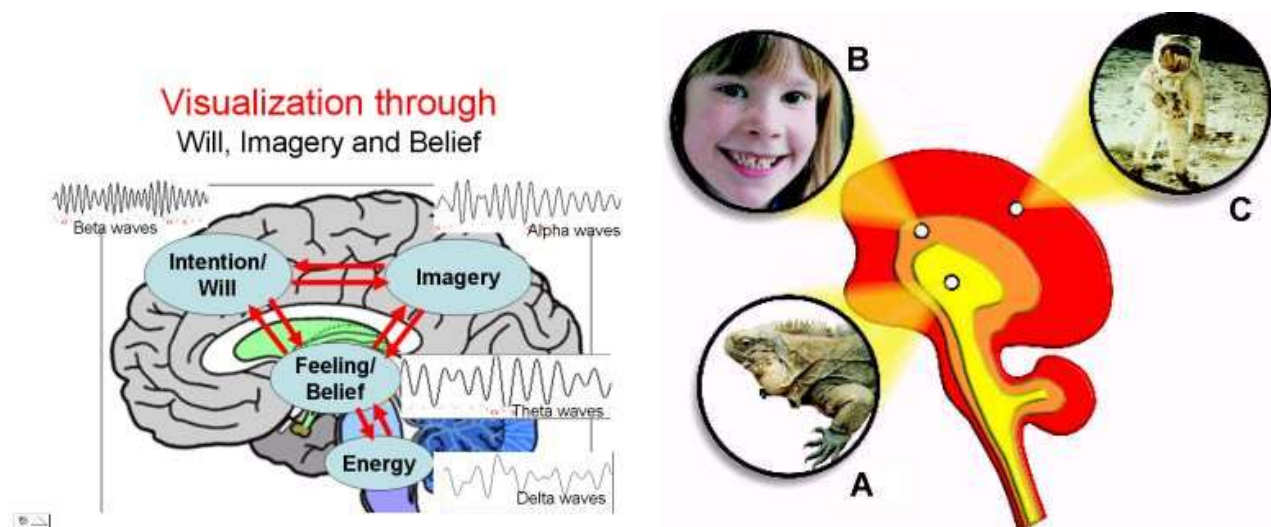
²²⁸ A szakterület aktualitását és jelentőségét mutatja, hogy 2014 novemberében a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Pszichológia Intézete, majd 2015 januárjában az ELTE hirdetett meg „Csecsemő-szülő kapcsolatdiagnosztika és konzultáció” és az „Integrált szülő-csecsemő konzultáció” szakirányú továbbképzési szakot. További információk: <https://btk.ppke.hu/kepzesek/tovabbkepzesek/szakiranyu-tovabbkepzesek/csecsemo-szulo-kapcsolatdiagnosztika-es-konzultacio>, E-mail: hamori.eszter@btk.ppke.hu, Telefon: +36 70 2130549, letöltés: 2014. december 1.

²²⁹ Katharina Pram. Ulm, Mamfred Spitzer prof. <https://www.youtube.com/watch?v=kOzEl1-SQmw> letöltés: 2014. december 1.

²³⁰ Athene's Theory of Everything, Edited, Directed & Narrated by Reese Leysen, Based on research by Chiren Boumaaza, Full soundtrack coming soon at, <http://www.ProfessorKliq.com>, <https://www.youtube.com/watch?v=dbh5l0b2-0o>, letöltés: 2015. április 2.

²³¹ Az ingerületátvivő-anyagok vagy neurotranszmitterek specializált kémiai hírvivő molekulák, melyek feladata, hogy egyik [idegsejttől](#) a másikig, a [szinapszison](#) „átúszva” üzenetet szállítsanak. Ilyen például az [acetilkolin](#), [dopamin](#), [norepinefrin](#), [szerotonin](#).

²³² Ezt a folyamatot figyelhetjük meg a félelemkeltő politikák alkalmazásában, vagy a póker játékban is, vagy amikor valaki nagyon makacsul ragaszkodik valamihez. Corey Anton, Grand Valley State University, <https://www.youtube.com/watch?v=dbh5l0b2-0o> letöltés: 2014. december 1.

13. ábra. Az agytörzs, a limbikus rendszer és a prefrontális lebeny együttműködése. A = agytörzs vagy hüllőagy, energiabázis, delta-hullámok B = limbikus rendszer, érzelmek, hitrendszer, alfa-hullámok C = neocortex, homloklebeny, akarat és cselekvés, béta-hullámok

Ha az agy működése a sok stressz miatt hosszú ideig van ilyen védekező állapotban, károsodhat a limbikus rendszer, és drasztikusan növekedhet az érzelmi ingerlékenység, ami a mentális funkciók már magzatkorban is kimutatható veszteségéhez vezethet.

Tehát a csecsemőnek mentális és fizikai egészsége, szociális fejlődése, intimitásra, kapcsolatra való képessége és majdani párválasztása szempontjából is nélkülözhetetlenül szüksége van a folyamatos anyai jelenlétre, babusgatásra, félelmeinek eloszlatására, a szoptatásra, első lépései bizonytalanságának önbizalomébresztő, biztonságot nyújtó támogatására, amelyek később felnőtté válásának, az életben szükséges rugalmasságnak, megküzdési stratégiáinak a bázisát fogja jelenteni.

„Amennyiben a spontánul jelentkező késztetések megnyilvánulásait külső erők gátolják, büntetik, vagy ingerszegény a környezet, a gyermek sokat van egyedül és nincs lehetősége a boldog felfedezés élményeinek átélésére, esetleg nem kap megerősítést, visszajelzést, akkor magatartásában és gondolkodásában érzékelhető szociális deficit alakul ki, mely olyan viselkedési anomáliákban jelentkezik, mint a szétszórtság, figyelmetlenség, a céltudatosság hiánya, határozatlanság, a magabiztosság hiánya stb. Az, hogy valaki szeret-e tanulni vagy sem, motivált-e új ismeretek szerzésére vagy sem, attól függ, hogy kisgyermekkorában ki tudott-e alakulni nála a gondolkodási folyamat motivációs bázisa. A kisgyermekkorban megfigyelhető pszicho-motorikus teljesítménykülönbségek és a tanulási zavarok nagy része is erre vezethető vissza.”²³³

Az interakció meghatározó szerepét a csecsemők fejlődésében Wayne Dennis (1973) bizonyította, amikor egy libanoni árvaház csecsemőinek fejlődését figyelte meg. A csecsemőket röviddel születésük után vitték az intézménybe, és attól kezdve kevés figyelem irányult rájuk. Egy gondozóra 10 gyermek jutott. Ritkán beszéltek a gyermekekkel, hangadásaikra nem válaszoltak, alig játszottak velük, csak etették, öltöztették, pelenkálták őket. Egész nap a hátukon feküdtek, vagy a járókában ücsörögtek egy labdával. Az interakció hiánya már az első évben szembetűnő lemaradást okozott fejlődésükben. A kutató azt találta, hogy értelmi

²³³ Sziklai L. P.: Humanisztikus Kooperatív Tanulás. *Új Pedagógiai Szemle*, 1993/12., 78. o.

fejlődésük nagyjából fél évvel volt lemaradva. Későbbi fejlődésük az interakció minőségétől függően alakult. Akiket örökbe fogadtak, azok figyelemre méltóan felépültek, és lemaradásuk jelentősen csökkent. Az intézetben maradtak azonban 16 éves korukra olyan súlyosan károsodtak, hogy képtelenek voltak a társadalomban önállóan megélni.²³⁴

Számtalan műalkotás²³⁵, mese, történet, idézi, dolgozza föl emberi életünknek azt a mozzanatát, amikor a bennünk élő, fejlődő, kibontakozó, életteret igénylő bizonyos 'rút kiskacsa', 'hernyó', 'béka', 'boszorkány' hirtelen, egy külső ösztönzésre magára talál, átváltozik, átlényegül, gyönyörű hattyúvá, pillangóvá, királyfivá, királylánnyá válik, azzá, aki mindig is volt, a születése pillanatától kezdve: az igazi, belülről vezérelt önmagává.

Ahhoz, hogy ez a sorsforduló, a felnőtté, édesanyává és édesapává válás, önmagunk vállalásának meghatározó pillanata életünk során bekövetkezhessen, olyan ősi, megkérdőjelezhetetlen, minden félelmet és ellenállást elsöprő önbizalomra és erőntartálékokra van szükségünk, amelyet a teremtés ajándékeként csecsemőként, édesanyánktól kaphatunk csak meg, a pszichológia szaknyelvén a „korai kötődési mintában”, és a természetes leválás, elengedés, bátorítás, támogatás folyamatában. A mesék és történetek szimbolikusan azt üzenik, hogy – még egészséges kötődés esetén is – csak hosszú és küzdelemmel teli úton juthatunk el önmagunkhoz, oda, ahol megszabadulhatunk attól, amit korai éveinkben valamilyen fatális tévedés (szocializációs hiba) folytán magunkba szippantottunk, és „elnyerhetjük a királylány kezét, a királyságot” – illetve „megszabadulunk a gonosz boszorkától, a varázsló hatalmától”.²³⁶

A kötődési minta a korai érzelmi élményeket jelenti: szerencsés esetben azt, hogy fontos vagyok mások számára, és szerethető, megismételhetetlen csodája a Teremtésnek. Ennek a varázslatnak a létrejöttéhez

²³⁴ Michael Cole – Sheila R. Cole: *Fejlődéslélektan*. Budapest, 1997, Osiris, 269. o.

²³⁵ „Az emberélet útjának felén / egy nagy sötétlő erdőbe jutottam, / mivel az igaz utat nem lelém. / Ó, szörnyű elbeszélni mi van ottan, / s milyen e sűrű, kúsza, vad vadon: / már rá gondolván reszketek legottan. / A halál sem sokkal rosszabb tudom.” A. Dante: Az Isteni színjáték, <http://mek.oszk.hu/00300/00362/html/isteni1.htm>, letöltés: 2014. december 1.

²³⁶ pl.: Fehérlófia, Hófehérke stb.

szükségünk van társkapcsolatra,²³⁷ a párunkra, aki 'rútságunkban', 'rút kiskacsa formánkban' is meglátja a kibontakozni vágyó hattyút, vagy – a másik oldalon – kellő önbizalommal és erővel rendelkezik ahhoz, hogy kibontsa társából a legszebbik énjét.

A kiegyensúlyozott és boldog felnőtté válás folyamatait a mesék világán túl számtalan kutatás is feltárta. Venezuela dzsungeléiben egy fiatal amerikai pszichológus kutatónő felkereste a ma is kőkorszaki körülmények között élő jekána indiánokat. Lenyűgözte ezeknek a „vadembereknek” a szemmel látható boldog és kiegyensúlyozott élete: nincs agresszió, nincs válás, nincs bűnözés, nincsenek elhagyott gyerekek, magányos, boldogtalan emberek. *A kutató az indiánok boldog életének kulcsát a csecsemőkkel és a gyermekekkel való bánásmódban találta meg: a nők alkalmazkodnak a csecsemők szükségleteihez.* Mindenhova magukkal viszik, és folyamatosan karban, illetve hordozókendőben tartják őket. Az újszülöttet sosem hagyják egyedül, akár alszik, akár ébren van, és legfőképp akkor nem, ha sír. A folyamatosan az édesanya karjában tartott csecsemő azt érzi, hogy minden rendben van, hogy alapvetően jó és szívesen látott vendég, fontos helye van a családban, nélküle semmi nem történik. Ez alapozza meg későbbi életükben önbizalmukat, felelősségvállalásukat, kiegyensúlyozottságukat. Mernek bízni önmagukban és a többiekben, abban, hogy minden körülmények között számíthatnak egymásra.²³⁸

Hogyan történik ez nálunk? Minden családban kicsit másképpen, de a csecsemőgondozás mai kórházi és otthoni sztenderdjei messze állnak ettől a gyakorlattól. Születésük után (a legtöbb kórházban még ma is) elválasztjuk a kicsiket az anyától, külön szobában kiságyba fektetjük, babakocsiban tologatjuk, óra szerint szoptatjuk őket, és csak akkor érünk hozzájuk, ha tisztába tesszük vagy etetjük, mert attól félünk, hogy a „túl sok szeretet” elkényezteti a gyermekeket. Egy macska- vagy egy majomanya esetében megütköznénk, ha az állatok újszülött kicsinyeikkel ugyanezt tennék.

²³⁷ Dante esetében Beatricé-re, vagy Rómeó és Júlia, Ocassen és Nicolette, Trisztán és Izolda, Gargantua és Pantagruel, és sorolhatnánk tovább az irodalomtörténet gyönyörű fejezeteit.

²³⁸ Jean Liedloff: *Az elveszett boldogság nyomában*. Budapest, 2013, Kétezerégy Kiadó.

Claudia Tremblay kanadai illusztrátor Guatemalában készült képei a maja nőkről. Képein megmutatja a majákra jellemző erőt, és a felbonthatatlan családi kötelékeket.²³⁹

3.6. Összegzés: a társas készségek kialakulása

Az emberi élet a fogantatástól kezdve belülről vezérelt program alapján bontakozik ki a térben és az időben. Vannak látható és láthatatlan (mégis megtapasztalható) összetevői, mint a test és annak részei egészen a génekig, vagy a testben is megnyilvánuló lélek, a gondolkodás, a viselkedés, a társas kapcsolódási képességek, a kultúra, az utódgondozási képesség stb. Ezek kialakulása, fejlődése összetett folyamat, amely az anyaméhben kezdődik, és a megszületés után az első személlyel való interakcióban kezd kibontakozni. Az első kapcsolat minősége erőteljesen befolyásolja, sokszor meghatározza a személyiség további életkilátásait. Ha az anya érzékenyen reagál a baba szükségleteire és megfelelő biztonságot nyújt, a baba stabil és kötődésre, utódgondozásra alkalmas személyiséggé válik. Ha ez a kapcsolat gépies, zavart, elutasító, bántalmazó vagy hiányos, a csecsemő különböző mértékű károsodást szenved, amely megnehezíti alkalmazkodását a környezetéhez, csökkenti intellektuális kapacitásait, párkapcsolati és utódgondozási készségei kevésbé alakulnak ki, és szélsőséges esetben alkalmatlanná teheti a társadalomba való beilleszkedésre is, amely az idegrendszerben is megnyilvánul.

Az eddig bemutatott fejlődés-lélektani és ideglettani kutatások tükrében szeretnénk most elemzés alá vonni **a kisgyermekkorai anya-gyermek kapcsolatok társadalmi feltételrendszerének alakulását.**

²³⁹ <http://lemon.hu/2015/03/16/elkepeszto-festmenyek-egy-elfeledett-neprol/>

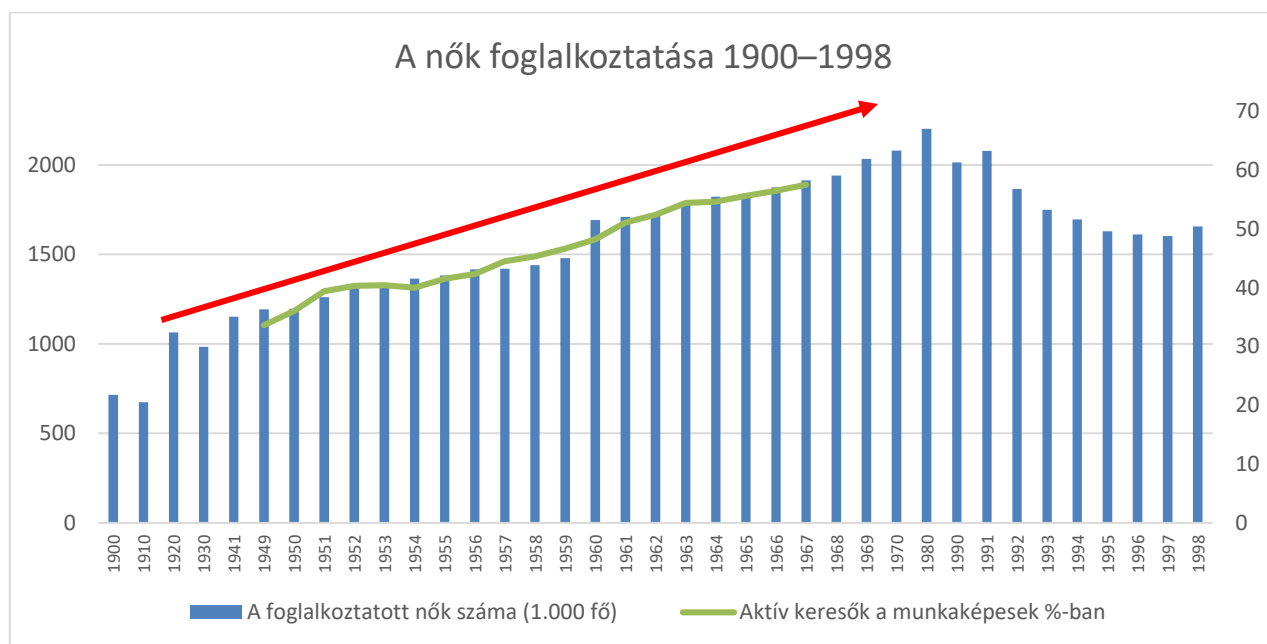
4. A családi szocializáció körülményei, a nők foglalkoztatása²⁴⁰

„Ami elmúlt, elmúlt?”

„Az a mód, ahogyan életünk első éveit töltjük, döntő befolyással van egész további életünkre, s ha elmondanám Önnek, hogyan töltöttem első ifjúságomat, sok mindent megértene bennem, amin ma csodálkozik.”²⁴¹

1880 körül a 15 éven felüli nők mindössze 12%-a végzett gazdasági tevékenységet, 88%-uk az akkori statisztika szerint „eltartott” volt, illetve a mezőgazdaságban – a háztartásban, a családi birtokon – dolgozott, és ellátta, nevelte, oktatta gyermekeit.²⁴²

Az iparosítás kezdeti korszakában Magyarországon (1890–1914) főként a férfiak léptek be a munkaerőpiacra. A női munkaerő iránti kereslet alapvetően a cseléd és napszámos munkaterületen jelentkezett, illetve később a textiliparra, az élelmiszeriparra és a közszolgáltatásokra terjedt ki (tanügy, egészségügy, közigazgatás). A két világháború közötti időszakban a nő igazi hivatásának az anyaságot tekintették, a foglalkoztatás nem volt társadalompolitikai cél.²⁴³

14. ábra. A nők foglalkoztatottsága 1945 és 1970 között megduplázódott, és a kötetlenebb időbeosztású mezőgazdaságból és a háztájiból az iparba helyeződött át

²⁴⁰ A családi szocializáció jellegzetességeit csak a születések számának nézőpontjából vizsgáljuk.

²⁴¹ Tarlé: Talleyrand. Budapest, 1945, Franklin.

²⁴² Az adatokat több forrásból gyűjtöttem össze, azonban ezek gyakran tartalmaznak egymástól eltérő számítási módszereket és adatokat. Előfordulhat ezért, hogy bár pontosan idézek, más forrásokból a részletek másként állhatnak össze. A trendet azonban ez lényegében nem érinti.

²⁴³ Hetényi Gyula: *A nőkérdés*. 1920, Szociális Missziótársulat Bizománya, Rusznyák Gyula: *A nő a modern társadalomban*. 1936, Szent István Társulat.

A helyzet alapvetően 1948 után változott meg (14. ábra). Az extenzív iparosításhoz egyfelől szükség volt az olcsó női munkaerőre, másrészt a „női egyenjogúság” megteremtésének politikai szándéka a női foglalkoztatás gyors bővülését eredményezte. A családon kívül dolgozó nők aránya 1950-ig 18%-ra emelkedett,²⁴⁴ a munkamegosztásban elfoglalt szerepük alig változott. (A számuk 1949 elején még nem érte el a felnőtt nők 10%-át).²⁴⁵

„A pénz jó szolga, de rossz úr.”

A nők munkába állása ebben az időben „társadalmi vívmánynak” számított, mivel önálló keresővé válásuk – a korábbiaktól eltérően – független gazdasági egység kialakítására tette őket alkalmassá.²⁴⁶

1950 és 1953 között az iparban foglalkoztatott nők száma majdnem megháromszorozódott (128 ezerről 371 ezerre nőtt), a háztartásbeli nők aránya drasztikusan csökkent: 1949-ben 58,3%, 1983-ban 5,8%. A foglalkoztatott nők aránya ez idő alatt 27,3%-ról 44,2%-ra emelkedett. A nőknek részt kellett vállalniuk a fizetett munkából, miközben a háztartási, családi feladatok nagy része is rájuk hárult, és egyre nehezebbé vált ezek egyeztetése.²⁴⁷ Míg a nő korábban a ház körüli munkát végezve feladatait maga osztotta be, és rugalmasan alkalmazkodni tudott az aktuális szükségletekhez, ez a távolabb levő munkahelyek esetében már nem volt lehetséges.

²⁴⁴ Fényes Hajnalka szerint 1900 és 1930 között a hét éven felüli nők 25-30%-a dolgozott. Fényes Hajnalka: *A nemi sajátosságok és különbségek vizsgálata az oktatásban*. 2010, Debrecen Egyetemi Kiadó

²⁴⁵ Fóti János – Lakatos László: A népesség főbb demográfiai és foglalkoztatási jellemzői. *Statisztikai Szemle*, 84, 2006, no. 5–6: 470-490. In Faragó Tamás: *Bevezetés a történeti demográfiába*. Budapesti Corvinus Egyetem, letöltés: 2014. december 31. http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0010_2A_09_Farago_Tamas_Bevezetes_a_torteneti_demografiaba/ch09s04.html

²⁴⁶ Koncz Katalin: A nők bővülő foglalkoztatását kísérő feminizálódás jelensége és történelmi folyamata. In *Nők és férfiak*. 1985, Magyar Nők Országos Tanácsa, Kossuth, 184. o

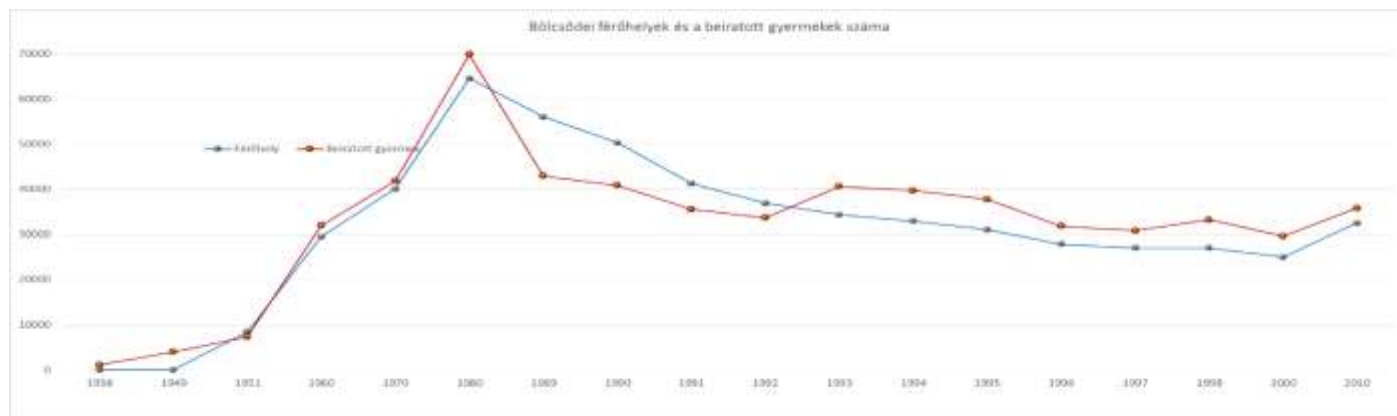
²⁴⁷ Uo. 42-43. o.

1948 és 1980 között több mint 1 millió fővel bővült a női foglalkoztatás, a munkaképes korú nők 82%-a volt foglalkoztatott (gyessel együtt),²⁴⁸ és a fejlett piacgazdaságokét messze felülmúlva elérte a demográfiai lehetséges maximumot. A nők foglalkoztatása 1990-ben 20%-kal haladta meg az Európai Unió átlagát.²⁴⁹

Mit jelentett az újszülöttek számára a nők teljes foglalkoztatása?

„Nagymamám sokszor mesélt a régi időről. Elbeszélései alapján bemutatom, milyen volt gyermeket várni az 1950-es években.²⁵⁰ 1955-ben, édesapám születésekor, a gyermekáldás örömét számos nehézség övezte: a várandós nők egészen a szülés pillanatáig dolgoztak az üzemekben, a gyárakban, sokszor kemény fizikai munkát végezve. Nagymamám idézve: „Súlyos vasalkatrészeket emeltünk, cipeltünk. Itt nem néhány kilóról, hanem 10-20-30 kilóról van szó. Emlékszem több asszony is elvetélt a gyárban, sokszor a forró napon dolgoztunk még nagy hassal is. Nem volt más választásunk... Akkor sem volt jobb a helyzet, miután szültünk. Másfél hónap után visszamentünk a gyárba dolgozni, a csecsemőket bölcsődébe vittük, az anyák meg a szünetekben mentek megetetni a gyermekeiket. Tudtuk, hogy ez így természetellenes, de nem volt más választásunk... Nem voltam karrierista nő – ahogy ma mondanák –, akkoriban a nőknek ez kényszer és nem választás kérdése volt. Sokszor értem úgy be a bölcsődébe, hogy a fiam sírt és senki sem ment hozzá. Egy dadára jobb esetben 5-6 csecsemő jutott. Szükségleteikről nem tudtak, nem tudhattak gondoskodni. Mindennap, amikor a fiamat ott kellett hagynom, megszakadt a szívem, de nem volt mit tenni. Sajnálom, hogy ezeket az éveket nem tudtam a fiammal tölteni, ezt már senki és semmi nem adja vissza.”

Az adatok szerint az 1950-es évektől a nők egyre szélesebb rétegei voltak kénytelenek *hathetes (!) gyermekágyi segély* után munkába állni. Ekkor indult meg a bölcsődei²⁵¹ (és az óvodai) hálózat kifejlesztése (15. ábra), amelynek napos, „hetes” és hónapos formái működtek (és működnek ma is).

²⁴⁸ Az 1984-es mikrocenzus adatai, KSH 1985. 121. o., 155. o.

²⁴⁹ Frey M.: Nők a munkaerőpiacon. In Pongrácz T. – Tóth I. Gy. (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*. 1999, Társi, 17–20. o.

²⁵⁰ Tóth Alexandra: Anyának lenni az 1950-es években: Interjú, kézirat. 2015.

²⁵¹ 1938-ban 37 bölcsődében 1070 kisdedet gondoztak. A második világháború után, állami irányítással, üzemek, tanácsok kezdtek bölcsődét kialakítani lakásokból és más intézményekből, például kórházakból. Az intézmények száma 10 év alatt 800 fölé, a beiratott gyermekeké 3920-ról (1949) 31 970 emelkedett. A hatvanas években a bölcsődések népességen belüli aránya jelentősen növekedett (15%). 1967 után némi csökkenés látható, majd mintegy 50%-os növekedés a bölcsődét igénybe vevők számában és kortársak arányában. KSH: Kisgyermekek napközbeni ellátása, 2012, <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/kisgyermnapkozbeni.pdf> 3. o. 14. o.

15. ábra. A bölcsődék túlszűfoltak voltak, rendre több gyermeket vettek fel, mint amennyi férőhely volt.
Forrás: KSH

A „hetes” bölcsőde (óvoda) azt jelentette, hogy a gyermekeket hétfőn reggel „leadták” a bölcsődében, és pénteken vitte őket haza édesanyjuk.²⁵² A fiatal nőket foglalkoztató munkahelyek mellett tömegesen épültek fel az ötvenes évektől az üzemi bölcsődék, ahol megengedték, hogy az édesanyák négyóránként, „szoptatási idő”-re a gyermekeikhez menjenek.

Ilyen körülmények között a gyermekek fiziológiai ellátása sem történhetett konfliktusok nélkül. A csecsemők egy részének elhelyezését az akkortájt még létező többgenerációs családokban élő nagyszülők²⁵³ és rokonok tudták megoldani, ám egyre növekvő számban a bölcsődék fogadták be őket (15. és 22. ábra). Az akkor tömegesen kialakított, folyamatosan túlszűfolt napos/hetes bölcsődékben²⁵⁴ el tudjuk képzelni, hogy milyen szakértelem, gondoskodás, tárgyi környezet, szeretetteljes gondoskodás és megértő figyelem juthatott egy-egy hathetes vagy fél éves csecsemőre.

Nilvánvalóan nem tud egy gondozó alkalmazkodni 5-6 csecsemőhöz egyszerre. A gyermekek kénytelenek elviselni a körülményeket, a társakat, azok hasonlóképpen kiszolgáltatott és esetenként zavaró, egymást bántalmazó viselkedését, miközben nincs jelen az anyjuk, aki megvigasztalna, megnyugtató, biztonságba tudná ringatni őket. Mivel nem biztosítható a teljes körű alkalmazkodás, nem a sikeres alkalmazkodási, társas kapcsolódási mintát interiorizálja a csecsemő, hanem egy olyan viselkedést, amely figyelmen kívül hagyja a partner igényeit. Megfigyelésekkel is igazolták ennek folyamatnak a működését. Azok a csecsemők,

²⁵² A „hetes” bölcsődében nevelkedett gyermekekről kevés adatunk van, de ilyen intézmények ma is léteznek. A jogszabályok szerint „az alapfeladatként nyújtott ellátás esetén a gyermek napi gondozási ideje a tizenkét órát nem haladhatja meg. A hetes bölcsődébe csak azokat a gyermekeket lehet felvenni, akiknek az otthonában – a család szociális helyzete, illetve az otthoni körülmények miatt – hét közben nem biztosítható az egészséges testi vagy szellemi fejlődése. A hetes bölcsődékben hetenként legalább 120 órában, bentlakásos formában biztosítják az elhelyezést. Ezt az ellátási formát azonban csak addig lehet igénybe venni, amíg az elhelyezésre okot adó körülmények fennállnak.”
http://www.noefon.hu/aloldal.php?page=gyermekek_napkozben

²⁵³ Ebben az időben a nagyszülőkre még számíthattak a családok.

²⁵⁴ Egy bölcsődei csoport gyermeklétszáma 2015-ben 12-14 fő, sajátos nevelési igényű gyermek integrálása esetén 10 fő, két bölcsődei szakgondozó (OKJ) képesítésű kisgyermeknevelővel. Nincsenek adataim a csoportlétszámról és a képesítési követelményekről az 1950-es évekből. Balogh Lászlóné – Barbainé Berci Klára – Kovácsné Bárány Ildikó – Nyitrai Ágnes Dr. – Rózsa Judit – Tolnayné Falusi Mária – Vokony Éva: *A bölcsődei nevelés-gondozás szakmai szabályai*. Budapest, 2012, Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, 39. o.

akiknek viselkedésére az édesanyjuk érzékenyen reagált az első év folyamán, nemcsak kevesebbet sírtak, de szívesebben is tettek eleget a szülők kívánságainak.²⁵⁵

„...mert zsarnokság van az óvodákban,
az apai tanácsban, az anya mosolyában,
abban, ahogy a gyermek dadog az idegennek,
ahogy, mielőtt sügtál, hátra fordultál...”²⁵⁶

Az 1 éves kor alatti bölcsődei gondozás hatását sokan vizsgálták. Jay Belsky (1986, 1990) megfigyelései szerint azok a csecsemők, akik heti 20 óránál hosszabban vannak távol édesanyjuktól, inkább mutatnak bizonytalan kötődési mintát az idegen helyzet-tesztben, kevésbé tesznek eleget a felnőttek követelményeinek, és agresszívakabbak kortársaikkal szemben. A bölcsődei gondozás azonban sokféle lehet. A kutatók felhívják a figyelmet arra, hogy egészen eltérő eredményeket hordozhat egy olyan bölcsődei neveltetés, ahol minőségi interakció várja a gyermeket, mint egy olyan, ahol a gondozás a magára hagyást és a pusztai fizikai ellátást jelenti. Nagyon jelentős társadalmi feladatról van szó, hiszen ez mindenkit érint.²⁵⁷ Mindannyiunk érdeke, hogy a gyermekek érzelmileg stabil és szociális személyiséggé váljanak, mégis sokan, a gazdasági nyomás miatt, kényszerhelyzetben vannak, és nem maradhatnak otthon gyermekeikkel.²⁵⁸

A kutatások azt látszanak igazolni, hogy egy deprivált körülmények között nevelkedett csecsemő útja sincs végérvényesen meghatározva, bár az nehezebb a biztonságosan kötődő társaiénál. Az elszigeteltségből való kijutás után azok, akiknek sikerül bekerülni egy folyamatosan támogató interaktív és szeretetteljes új csoportba, be tudják hozni lemaradásukat, és fel tudják dolgozni traumáikat.²⁵⁹

Ehhez arra van szükség, hogy olyan összehangolt terápiás környezetet teremtsenek, amely érzékenyen képes reagálni a gyermekek és fiatalok, vagy akár felnőttek interaktív szükségleteire. Ha azonban hagyjuk, hogy a sérült személyiség maga küzdjön meg élethelyzetével, számíthatunk arra, hogy megoldásai – akár önmagával, akár társaival szembefordulva – esetleg ki is léphetnek a társadalom elfogadottsági zónájából.²⁶⁰

²⁵⁵ John Bowlby: *A biztos bázis, a kötődéelmélet klinikai alkalmazásai*. 2009, Animula, 16. o.

²⁵⁶ Illyés Gyula: *Egy mondat a zsarnokságról* (1950).

²⁵⁷ A bölcsődei gondozással kapcsolatban az egyik szélső álláspont a bölcsődék hasznosságát hangsúlyozza, amely lehetővé teszi az édesanya gyors munkahelyi reintegrációját, ezáltal komfortérékének növelését, ettől remélve a gyermekvállalást. A másik a bölcsődék káros hatásait emelik ki, mert nem támogatja az anya-gyermek kapcsolatot. Minthogy a hosszú távú reprodukciós képesség fenntartásában nem az anya munkavállalói szerepe a döntő tényező, hanem a csecsemő kapcsolatcultúrájának a megalapozása, a magunk részéről ez utóbbit támogatjuk. Ezt az álláspontot képviseli – szemben az unió legtöbb országával – Csehország, ahol alig van bölcsőde, és náluk sikerült is a népességfogyás megállítása. Dercsényi Dávid: A helyzetünk pocsek, most kezdünk visszamászni a pincébe; interjú Kapitány Balázs demográfussal, [www.HVG.hu](http://hvg.hu/itthon/20150624_nepesseg_helyzetunk_pocsek_most_kezdunk), http://hvg.hu/itthon/20150624_nepesseg_helyzetunk_pocsek_most_kezdunk

Az unió vonatkozó irányelvei sajnálatos módon nem a jövő generáció védelmét szolgálják. A „barcelonai célkitűzések” (2002) szerint a tagállamoknak fel kell számolniuk a nők munkaerő-piaci részvételét akadályozó tényezőket, valamint arra kell törekedniük, hogy a három év alatti gyermekek legalább 33%-a számára nyújtsanak gyermekgondozási ellátást. Szilas István: Sikeres-e a magyar családpolitika? <http://www.penzugviszemle.hu/vitaforum/sikeres-e-a-magyar-csaladpolitika-3>, letöltés: 2015. június 26.

²⁵⁸ Az eredményeket más kutatók vizsgálatai is alátámasztották: Peter Brglow, Brian Vaughn, Nancy Molitor (1987), idézi: Michael Cole – Sheila R. Cole: *Fejlődéslélektan* Budapest, 1997, Osiris, 270. o.

²⁵⁹ Michael Cole – Sheila R. Cole: *Fejlődéslélektan*. Budapest, 1997, Osiris, 281. o.

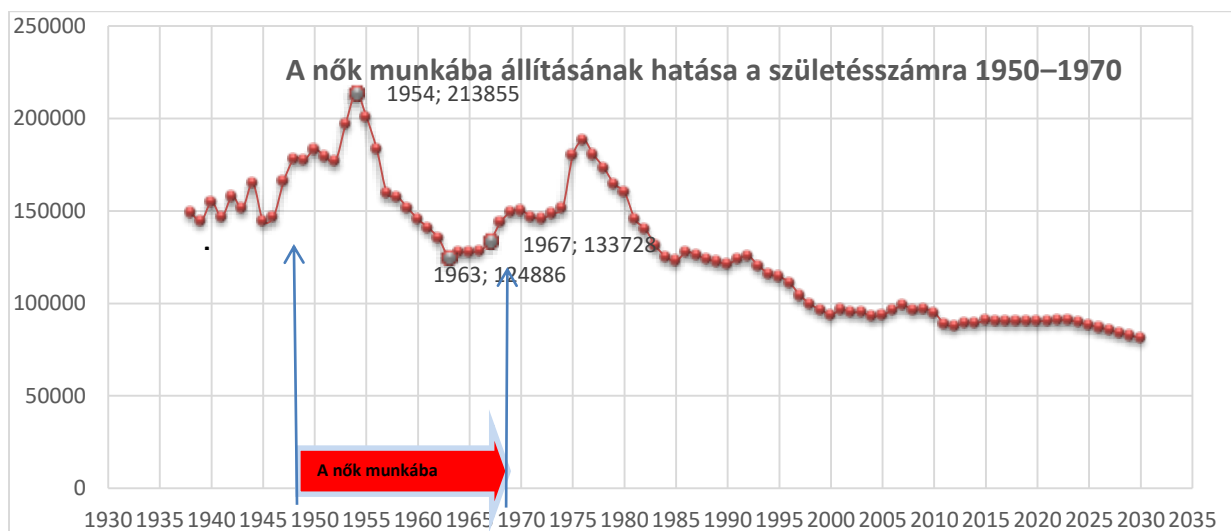
²⁶⁰ Michael Cole – Sheila R. Cole: *Fejlődéslélektan*. Budapest, 1997, Osiris, 282. o.

Ahogy a 16. ábrán látjuk, 1954-től kezd zuhanni a gyermekszületések száma. 8 év múlva (1962) már 93 ezer gyermekkel kevesebben születik, 22 ezerrel kevesebb, mint a II. világháború évében, 1945-ben!

Az erőszakos munkába állítás mellett nem hagyhatjuk figyelmen kívül az erre az időszakra jellemző internálásokat, a beszolgáltatásokat, a besúgóhálózat kialakítását, a faluközösségekből a városokba terelt tömegek életmód-átalakulását, a családok szétszakítását, és a proletárdiktatúra más, fegyveres erőszakkal levezényelt társadalomromboló törekvéseit, amelyek a gyermekvállalást külön (is) megterhelték. Az 1956-os forradalom után kivándoroltak tízezrei ²⁶¹ is nagyobb részt a szülőképes fiatal korosztályt tizedelték.

A zuhanás megállása az 1963-as konszolidációhoz tűnik köthetőnek, amit pár év stagnálás követ. A fordulat a gyűjtőbevezetésével indul (10-13 ezer gyermekkel születik több), amit 1969 körül a baby boom, a Ratkó-nemzedék szülőképes korba lépése (1973) erősít föl.

16. ábra. A nők munkába állítása, a teljes foglalkoztatottság kiterjesztésének hatása a gyermekszületésre

²⁶¹ 1956–57-ben 163 106 fő vándorolt ki. In Szász Ferenc: Adatok a magyar kivándorlás történetéhez 1945–1989. In Valuch Tibor (szerk.): *Magyar társadalomtörténeti olvasókönyv 1944-től napjainkig*. Budapest, 2004, Osiris, 145–155. o.

Vajon mit élhetett át az 1950-1967 között született nemzedék a kapcsolatokra legérzékenyebb csecsemőkorában, akkor, amikor 6 hetes korától napos/hetes bölcsődékbe került? Biztonságot, együttérzést, örömet, fontosságélményt, nélkülözhetetlenséget és bizalmat? Vagy inkább félelmet, elhagyatottságot, csalódást, kitaszítottságot, magányosságot, cserbenhagyást, csak átmenetileg beteljesülő vágyak és frusztrációk tömegét? Milyen sérülések, károsodások történhettek az agyában, neurológiai szinten?

Az adatok azt valószínűsítik, hogy ez a nemzedék²⁶² (nevezzük őket 'csalódott, vágyakozó' generációnak), *tömeges méretekben szenvedhetett el pszichés sérülést* az erőszakosan megszakított anya-gyermek kapcsolatok miatt. Jelentős részének közös élménybázisa az „anyátlanság”, az intimitáshiány, a meghitt családi együttlétek nélkülözése, a szoros kapcsolatokra való képesség hiánya, amelyek a tartós és boldog házassághoz, az utódvállaláshoz egyaránt fontos, nélkülözhetetlen feltételek,²⁶³ s amelyeknek hiánya még sokáig fog továbbgyűrűzni társadalmunkban (7–8. ábra).

A nők foglalkoztatásának kérdése nemcsak az ötvenes években volt jelentős, ma is meghatározója a gyermekek elsődleges szocializációjának, bár ezt nem mindig kezeli kellő súllyal a szakirodalom. Általános alapelvként tartják számon a foglalkoztatás bővítését annak érdekében, hogy minél többen kapjanak lehetőséget az önfenntartásra és életük „kiteljesítésére”. A közvélemény ma is csak részben (gyes, gyed, csad) ismeri el a gyermeknevelést a társadalom újratermeléséhez szükséges munkatevékenységnek, ami abban is kifejeződik, hogy a foglalkoztatási mutatókban a kisgyermekeket nevelők nem úgy jelennek meg, mint „foglalkoztatott”, hanem mint inaktív szereplő.

A foglalkoztatottság növelése uniós célként is megjelenik, de ott a részmunkaidős foglalkoztatással oldják meg a gyermekek ellátását. A női foglalkoztatottság az EU28 csoportban 62,6%, Magyarországon 57,0% volt 2013-ban, ám ebből az EU-ban 39,4%, míg nálunk 48,2% esetében jelent teljes munkaidős állást.²⁶⁴

Ennek a nemzedéknek, mint a későbbieknek is, az óvodát követően az iskolákban folyt a „másodlagos” szocializációja. Mielőtt részleteiben is bemutatnánk 3 nemzedék szocializációjának történetét – a rejtett tanterv-kutatásokat idézve –, nézzük át, milyen élményeket szerezhetett ez a generáció az iskolákban.

²⁶² 1950 és 1967 között született.

²⁶³ Egy friss felmérés szerint a házassághoz a legfontosabb tényezők a fiatalok szerint azok, melyek a „kapcsolat harmóniájához kapcsolódnak: megbízhatóság, szerelem, kölcsönös megbecsülés, jó szexuális kapcsolat és hasonló gondolkodás. Ezt a házasságpartí nőknek és férfiaknak is több mint 90 százaléka fontosnak tartja.” Székely Levente: *Magyar Ifjúság 2012*. Budapest, 2013, Kutatópont, 70. o. Letöltés 2014. szeptember 17. http://kutatopont.hu/files/2013/09/Magyar>Ifjusag_2012_tanulmanykotet.pdf. Ha ezt a kutatási eredményt összevetjük a majomcsemeték izolációs kísérletében olvasottakkal, megerősíteni tűnik a szociális viselkedés csecsemőkori elsajátításának deficitjét.

²⁶⁴ Szilas István: Sikeres-e a magyar családpolitika? <http://www.penzugyiszemle.hu/vitaforum/siker-es-a-magyar-csaladpolitika-3>, letöltés: 2015. június 26.

5. Az iskoláztatás, a másodlagos szocializáció folyamata

5.1. A magyar iskolarendszer kialakulása

Az iskolai és a családi szocializáció kölcsönös összefüggéseinek három tényezőjét elemezzük dolgozatunkban. Először **az iskolarendszer időbeli kiterjedésének** történeti folyamatait mutatjuk be, és azok valószínűsíthető hatását a termékenységre. Ezt követően **a családi státusz befolyását elemezzük a gyermekek iskolai eredményességére**, majd **az iskolai szocializáció** elemzésével az iskoláknak a családokra, a párkapcsolatokra és a születésekre gyakorolt tudatformáló, nevelő hatására fókuszálunk, végül pedig a jelenkori demográfiai folyamatok következményeiről szólunk az iskolarendszer területi alakulásával kapcsolatban.

A korábbi évszázadokban folyó oktatás csak szűkebb társadalmi réteget érintett, leginkább a társadalom vezető rétegeinek (papok, nemesek, katonák) képzését szolgálta. A közoktatás megszervezését két szükséglet indukálta. Az egyik a polgárosodás századának kiművelt emberfőkre való szüksége, ²⁶⁵ a másik a gyermekmegőrzés igénye volt (a gyári munkába állított szülők már nem tudták a gyermekek felügyeletét ellátni).²⁶⁶

Az iskoláztatás általános elterjedésével a korábban csak a családban történő szocializációs folyamatok átalakultak. A fiatalok „emberré” nevelése alapvetően a többgenerációs családokban és a rokonság által történt, miközben az időben is korlátozott kiterjedésű iskola – a munkaerő képzésére fókuszálva – inkább a közismeretek és a tudományok közvetítését tartotta céljának.²⁶⁷ Ez az elvárás, munkamegosztás még ma is jelen van a rendszerben, hiszen ha egy gyermekkel baj van, rögtön a „családi hátteret” emlegetjük.

Az elemi oktatási rendszer 1845–1914 között épült ki Magyarországon ²⁶⁸ (hat osztályos elemi + 6 osztályos felső népiskola [polgári], a városokban osztályokra bontva, falvakban osztatlan). 1905-ben az iskolák 67%-a

²⁶⁵ Somlai Péter: *Szocializáció*. 1997, Corvina, 27. o.

²⁶⁶ „...amint Őfelsége londoni felügyelő megjegyezte: ha nem lenne Londonnak ötszáz elemi iskolája, barbár fiatalok hordái árasztanák el a várost.” David Landes: *Az elszabadult Prométeusz*. Budapest, 1986, Gondolat, 474. o.

²⁶⁷ Somlai Péter: *Szocializáció*. 1997, Corvina, 33. o.

²⁶⁸ 1849. október 9-én kibocsátott kormányrendeletben a nevelés és oktatás fölött az állam gyakorolja a felügyeletet. Ez a felügyelet nemcsak az iskolára (katolikus és protestáns iskolákra) vonatkozott, hanem kiterjedt a házi oktatásra, a családi nevelésre is. Szigorúan ellenőrizték a 6-12 esztendő gyermekek tankötelezettségének érvényre juttatását. A gyerekeket sok esetben csendőrrrel vitették el az iskolába, s emellett a szülőket súlyos pénzbüntetésre ítélték.

A bécsi kultuszminisztérium 1855. évi rendelete alapján kétféle elemiiskola-típus létezik: a két- vagy háromosztályos alelemi és a négy osztályos főelemi. Az alelemi tulajdonképpen falusi népiskola volt, ahol egy tanító gyakran több mint száz gyerekekkel foglalkozott egyidejűleg. 1858-tól kezdve ez az iskolatípus is négyosztályossá vált, és számuk 9000-ről 12 437-re emelkedett. (Mintegy öt-hatezer településen nem volt iskola, a tanköteles gyermeknek 48%-a járt iskolába.) Az osztrák centralizáció megkövetelte az iskolába járást. A hatvanas évektől lazult a felügyelet, csökkent az iskolák látogatottsága. 1863 tavaszán már legalább százezerrel kevesebb gyermek járt iskolába, mint 1859-ben.

A kiegyezés után az Andrássy-kormány vezette be az Eötvös-féle népoktatási törvényt (1868. évi 38. tc.). Községi iskolák létesítését ott rendelte el, ahol nem működtek egyházi népiskolák. Pénzbüntetés terhe mellett kötelezett minden szülőt, hogy gyermekét hatéves korától tizenkét éves koráig iskolába járassa. Ettől kezdve lépett érvénybe Magyarországon a tankötelezettség, létrejött a hatosztályos elemi népiskola. A törvény létrehozta a felsőbb népiskolát (vagy a fiúk hat-, lányoknak négyéves polgárit), amely a hatosztályos elemire épült. Ilyen intézetet az ötezer lakosnál nagyobb lélekszámú helységeken kellett felállítani. Tantárgyait a gyakorlati hasznosság, a polgári életforma szükségletei alapján állították össze.

A városi iskola minden osztálya számára külön tanítót ír elő a törvény, a falvakban csupán egy tanító foglalkozott a hat osztályos tanulóival. Az 1869-es adatok szerint kis községekben egy tanító 25-30 gyermekkel foglalkozott egyszerre, városokban viszont ez a szám 200 főre is emelkedhetett. (A népoktatási törvény szerint egy tanító 80 gyermeknél többet nem taníthatott.)

osztatlan volt (több évfolyam járt egy osztályba), egy tanítóra átlagosan 61 gyermek jutott (25 és 200 között voltak az osztálylétszámok kialakítva). A tanítási idő az iskolák egyharmadában tíz hónap, a többiben kevesebb volt (vö.: 5. ábra).

1. táblázat

	A tankötelezettek iskolába járásának aránya ²⁶⁹
1868	48%
1872	55%
1896	79%
1913	93%

Az iskolákban nagy volt a „lemorzsolódás”, az 1950-es évek közepéig az első osztályosok fele fejezte be a nyolcadik osztályt.

Népiskola, 1900

A meglévő népiskolák nagy részének hihetetlenül elhanyagolt volt az állapota. Olyan termekben szorongtak a tanulók, melyeknek „sem közegészségügyi, sem pedagógiai szempontból nem volna megengedhető iskolául használatuk”. Pukánszky Béla – Németh András: *Neveléstörténet*, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt. 1996, Budapest, <http://mek.oszk.hu/01800/01893/html/08.htm#Heading30>, letöltés: 2014. december 31.

²⁶⁹ Forrás: Pukánszky Béla – Németh András: *Neveléstörténet*. Budapest, 1996, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt. **Hiba! A hiperhivatkozás érvénytelen.**, letöltés: 2014. december 31.

Népiskola, Hevesivány, 1920

Népiskola, Domaszék, 1920

Az óvoda törvényi szabályozással 1891-ben illeszkedett be a köznevelési rendszerbe. Célja a 3-6 éves gyermekek ápolása, testi, értelmi és erkölcsi fejlődésük segítése.

A második világháború után az óvodák a Vallás- és Közoktatási Minisztérium hatáskörébe kerültek.²⁷⁰

1938-ban 1140 óvodában 112 ezer,

1945-ben 992 óvodában 52 ezer,

1955-ben óvodában 146 ezer gyermeket gondoztak-neveltek.

Középfokú oktatás

Az 1850-es években **10-18 éves fiúk** számára osztrák mintára hozták létre a nyolcosztályos gimnáziumot és a reáliskolát. A lányok részére csak a hetvenes évektől nyílt meg erre néhány intézmény (céljuk a művelt családanya és feleség szerepkörre való felkészítés volt). Az egyetemek bölcsész, orvosi és gyógyszerészeti fakultását 1895-ben nyitották meg a nők előtt.

2. táblázat

	Polgári iskola	Gimnáziumok ²⁷¹	Szakközépiskolák	A diákok létszáma ²⁷²
--	----------------	----------------------------	------------------	----------------------------------

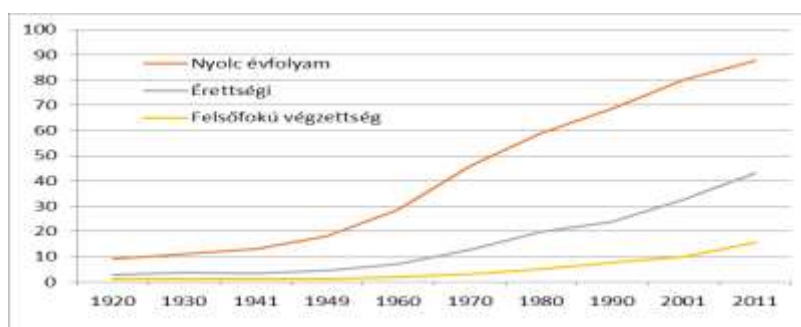
²⁷⁰ Ettől kezdve rendszeresen foglalkoztak az óvónők át- és továbbképzésével, amelyeken a szakmai ismeretek nyújtásán túl céltudatos ideológiai nevelés is folyt. Az országgyűlés 1953-ban kisdóvászról szóló törvényt fogadott el, amely szerint az óvoda célja az „óvodáskorú gyermekeknek a szocialista pedagógia célkitűzései szerint történő nevelése, gondozása és az általános iskolai tanulmányok előkészítése”.

²⁷¹ Ahol lehetett, külön fiú- és leánygimnáziumokat működtettek, a lányok, ahol csak egy gimnázium működött, beiratkozhattak fiúgimnáziumba. A koedukáció a hatvanas évektől vált általánossá középiskoláinkban. Pukánszky Béla – Németh András: *Neveléstörténet*. Budapest, 1996, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt. <http://mek.oszk.hu/01800/01893/html/08.htm#Heading9>, letöltés: 2014. december 31.

²⁷² Politikai cél volt a középiskolákban tanuló fiatalok szociális összetételének megváltoztatása, a munkás és szegényparaszt származásúak erőltetett beiskolázása. 1948 őszétől 1955-ig a minisztérium szakértettségi tanfolyamokat szervezett. Ez az előbb egy-, majd kétéves bentlakásos tanfolyam a középiskolát nem végzett munkás- és parasztfiatalok számára tette lehetővé, hogy

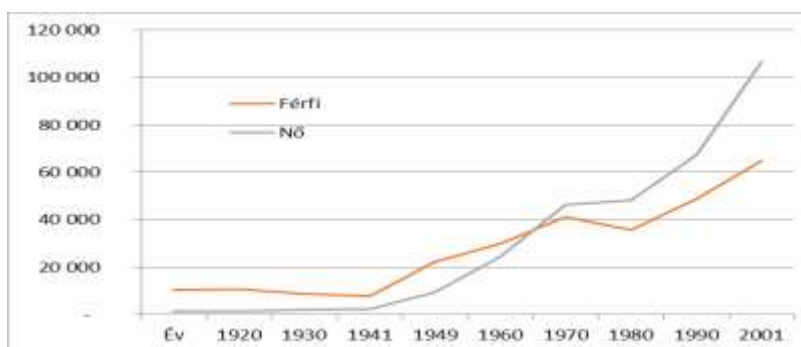
1880/81	57 fiú, 53 leány			
1913/14	201 fiú, 325 leány			
1937/38		173	112	52 349
1946/47		175	197	66 100
1950/51		175	230	95 765

Az iskolázottság kiterjedéséről 1920 óta állnak rendelkezésre pontosabb statisztikai jelzőszámok.²⁷³ (17. ábra)

17. ábra. Az iskolázottság növekedése a népesség százalékában. Forrás: Nagy Péter Tibor²⁷⁴

Ha külön kinagyítjuk a felsőoktatásba kerülők létszámát, erőteljes növekedés mutatkozik.²⁷⁵ Az összesített adatok mellett érdemes ránézni a felsőoktatásban részt vevők nemi arányára is (18. ábra), hiszen a gyermekek megszületését a két nem közül elsősorban a nők mentalitása (viselkedése, foglalkozása, ambíciója, aspirációja stb.) határozza meg. A grafikon mutatja, hogy a felsőoktatásban 1970 után egyértelműen a nők kerülnek többségbe, a férfiakhoz mért arányuk megduplázódik, vagyis a felsőoktatási expanzióban a főszerep a hölgyeké.

két középiskolai tantárgyból érettségi vizsgát tegyenek, majd az ezeknek megfelelő főiskolai vagy egyetemi szakon folytassák tovább tanulmányaikat.

²⁷³ Nagy Péter Tibor: A tömegesedés évszázada. *Educatio*, 20. évf. 4. szám, 2014/nyár, 225. o.

²⁷⁴ Nagy Péter Tibor: A tömegesedés évszázada. *Educatio*, 20. évf. 4. szám, 2014/nyár, 225. o.

²⁷⁵ Az expanzió jelenségének kettős oka van: egyik a 1974–81 között született népes kohorsz (Ratkó-unokák) felsőoktatásba kerülése (1986-tól kezdődően), a másik az egyetemek és főiskolák kapuinak megnyitása.

18. ábra. A 25–30 éves felsőfokot végzett férfiak és nők száma. Forrás: Nagy Péter Tibor²⁷⁶

Amint a 17. ábra mutatja, a népességen belül folyamatosan növekszik az alap-, közép- és felsőfokú iskolát végzettek aránya. ²⁷⁷ Az iskolarendszer kiépülése – ahogy erre már utaltunk (1.1. fejezet, 5. ábra) – közvetlen hatással lehet a nők termékenységre.

A nők legtermékenyebb rétege az 1950-es évekig még létező iskolázatlan csoport volt (4 fölötti gyermeklétszámmal). Az oktatás igen gyors kiterjedése nagyrészt felszámolta ezeket a csoportokat,²⁷⁸ ami a termékenység csökkenésével járt. Az alacsony iskolai végzettségen belül az elvégzett osztályok számának növekedése a gyermekszám jelentős (20–40%-os) csökkenésével jár együtt. Ahogy a 19. ábra mutatja, minél több osztályt végeztek el a nők 1910–1956 között, annál kevesebb gyermeket hoztak világra, vagyis a népesség legtermékenyebb része rendelkezik a legalacsonyabb iskolai végzettséggel.²⁷⁹

A szakmunkásképző iskolát végzett nők termékenysége 10-15%-kal volt alacsonyabb az általános iskolát végzetteknél, és inkább a középiskolát végzettekéhez van közelebb. A középiskolát és az egyetemet, főiskolát végzett nők termékenysége között ebben az időszakban nem volt jelentős különbség.²⁸⁰

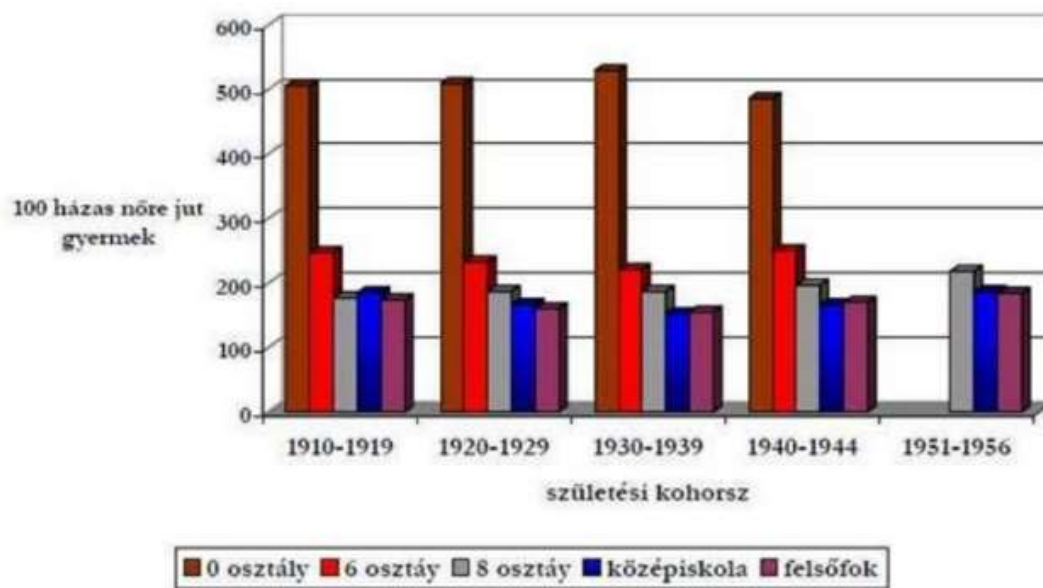
²⁷⁶ Nagy Péter Tibor: A tömegesedés évszázada. *Educatio*, 20. évf. 4. szám, 2014/nyár, 225. o.

²⁷⁷ A roma fiatalok negyede, a többiek közel a fele vesz részt a 15–29 éves korosztályból valamilyen oktatásban. A felsőoktatásban tanulók és diplomások aránya rendkívül alacsony a roma fiatalok körében. Lukács-Németh Alexandra: *Fogom a kezét, és együtt emelkedünk. Tanulmányok a roma integrációról*. Szerk. Gereben F. – Lukács Á. Budapest, 2013 Faludi F. Akadémia, . In *ÚPSZ*, 2014/7–8.

²⁷⁸ Pontosabban szólva jórészt a roma népesség egy részére korlátozta a jelenséget. Faragó Tamás: *Bevezetés a történeti demográfiába*. Budapesti Corvinus Egyetem, 300. o., letöltés: 2014. december 31. http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0010_2A_09_Farago_Tamas_Bevezetes_a_torteneti_demografiaba/ch09s04.html

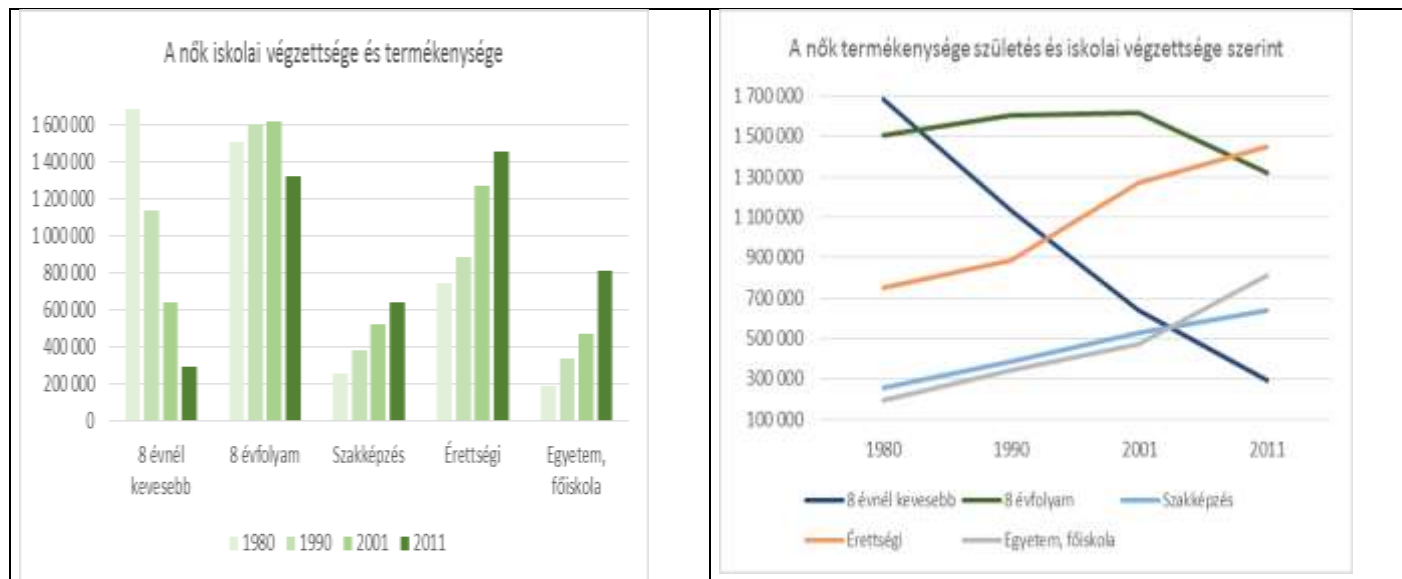
²⁷⁹ Szukicsné Serfőző Klára adatai alapján készített diagram. In Faragó Tamás: *Bevezetés a történeti demográfiába*. Budapesti Corvinus Egyetem, 117. o., 300. o., letöltés: 2014. december 31. http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0010_2A_09_Farago_Tamas_Bevezetes_a_torteneti_demografiaba/ch09s04.html

²⁸⁰ Szukicsné Serfőző Klára: A termékenység változásának néhány jellemzője a legutóbbi 8 évtizedben. Készült a „Kárpát-medence népe a Millenniumon” c. 2000. november 9–10-ei konferencián elhangzott előadás alapján, *Demográfia*, 0011 8249. 43/4. (2000), 459.o. http://www.demografia.hu/letoltes/kiadvanyok/Demografia/2000_4/Szukicsn.pdf, letöltés: 2015. január 5.

19. ábra. A házas nők befejezett termékenysége iskolai végzettség szerint 1910–1956. Forrás: Faragó Tamás²⁸¹

Az 1970-es évektől ez a tendencia megváltozott (20-21. ábra). Jelentősen csökkent a 8 osztályt el nem végzők aránya (17–18. ábra) és termékenysége, illetve növekedést mutatnak – arányszámuk növekedésével együtt a közép és felsőoktatásban részt vevők. A 8 osztályt végzettek termékenységét csak az érettségizettek érték el 2011-ben.

20–21. ábra. A nők iskolai végzettségének és a gyermekei számának változása 1980–2011 között

²⁸¹ Faragó Tamás: *Bevezetés a történeti demográfiába*. Budapesti Corvinus Egyetem, 300. o. letöltés: 2014. december 31.
http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0010_2A_09_Farago_Tamas_Bevezetes_a_torteneti_demografiaba/ch09s04.html

Több elemzésben is olvashatunk arról, hogy a felsőoktatás tömegesedése későbbre tolja ki az első gyermek megszületésének az időpontját, amely tovább csökkenti a termékenységet.²⁸² Ha összevetjük a 14. ábrát az 5. ábrával, első pillantásra kirajzolódik az összefüggés az iskoláztatás kiterjedése és a folyamatosan csökkenő népszaporulat között.

Konszenzus mutatkozik a demográfusok között abban, hogy a legtöbb fiatal megvárja a tanulmányok befejezését, mielőtt komoly párkapcsolatot alakítana ki.²⁸³ Ennek **az egyik feltételezett oka bizonyára a fiatal generációk gazdasági függőségével**, az anyagi alapok megteremtésével kapcsolatos. Ez az összefüggés azonban csak a felsőoktatásban részt vevőkre vonatkozhat, hiszen ez az iskolafokozat érinti csak a házasodási időszakot, a szakmunkás és az érettségizett réteget nem érinti, ebben az életkorban ők már dolgoznak. Mi egy másik, kevésbé elemzett összefüggést keresünk: **arra vagyunk kíváncsiak, hogy az iskolákban megélt hatások, történések, nevelési-szocializációs tényezők hogyan befolyásolhatják a termékenységet**, amit a rejtett tanterv fejezetben (5.3.) vizsgálunk meg közelebbről.

²⁸² „A nők növekvő aránya a felsőoktatásban, az egyéni karrier és önmegvalósítás felértékelődése stb. szignifikáns hatással vannak az egyes életszakaszokhoz kötődő demográfiai események bekövetkezésére...” Spéder, Zsolt: *Turning Points of the Life-course. Research plan and questionnaire of the Hungarian Social and Demographic Panel Survey*. Budapest, 2001, CSO DSI, 12. o.

- Józan Péter: *Jelentés a demográfia állapotáról és a népesedési viszonyokról*. 2005, 160. o.

<http://econ.core.hu/doc/parbeszed/jozan.pdf> letöltés: 2014. december 31.

²⁸³ Azok, akik 16 éves korukig befejezték tanulmányaikat 25-29 éves korukra már 78%-ban éltek együtt élettárral vagy házastárral, míg ez az arány csak 55%, akik csak 23 éves koruk után fejezték be tanulmányaikat, és csak 37% azoknál, akik az adatfelvétel idején is tanultak. Székely Levente (szerk.): *Magyar Ifjúság*. Budapest, 2013, Kutatópont, 62. o.

5.2. A családszerkezet hatása az iskolai eredményességre

„Amiről hallgatunk, az nincs is.”

A családszerkezet – mint korábban láttuk – a csecsemők és kisgyermek korai szocializációjára is egyértelmű hatást gyakorol, az esetek jelentős részében meghatározza a kötődési képesség kialakulását, amely viszont további képességek fejlődésének az alapját képezi. A biztosan kötődő gyermekek képességfejlődése már 12 hónapos kortól különbözik a bizonytalanokétól: utóbbiak kevésbé kooperatívak, kitartóak, kezdeményezők, alkalmazkodóak (Matas és mtsai 1978), és könnyebben válnak frusztrálttá, dühössé, illetve visszahúzódóak és bátortalanok (Waters, Wippman, Stroufe 1979).²⁸⁴

Most csak azokra a kutatási eredményekre fókuszálunk, amelyek a családszerkezet hatását tárták fel a fiatalok iskolai teljesítményére.²⁸⁵ „A kétszülős családmodell több támogatást, kontrollt, információt ad, s nagyobb hozzáférést biztosít a családi erőforrásokhoz. Az egyszülős családban a szülői kontroll bizonytalanabb, a normabiztonság sérülékenyebb. Az egyszülős családstruktúra egyértelmű negatív hatással van a gyermekek iskolai teljesítményére.”²⁸⁶

Lauglo egy 2004-es vizsgálat adatait elemezve²⁸⁷ (16-17 évesek) **bizonyítja, hogy a kétszülős családok gyermekei jobban teljesítenek az iskolákban, mint az egyedülálló szülőké.**²⁸⁸ A vizsgálat James S. Coleman (1988) társadalmi-tőke-elméletét veszi alapul, mely szerint *a család a felhalmozott társadalmi tőke része, nem csupán informális kapcsolatrendszer.* Ez a „tőke” a gyermek felnevelésével sokszorozódik az egyén és a társadalom számára egyaránt, amely egyben a családok eredményességének mutatója is.²⁸⁹

A szerző az alábbi kategóriákra bontja a családokat: házas szülők, nem házas szülők, anya nevelő apával, apa nevelő anyával, egyedülálló anya, egyedülálló apa. Megállapítja, hogy a teljesítmények a nukleáris kétszülős családokban jobbak, mint a többiben. Még abban is van különbség, hogy a szülők házasság vagy csak élettársi kapcsolatban élnek, az előbbiek javára. A szerző a különbséget a kapcsolat stabilitásával magyarázza. Az egyszülős és a nevelőszülős családokban a gyermekek gyengébben teljesítenek.

²⁸⁴ Zsolnai Anikó: A gyermekkorai kötődések szerepe a szociális kompetencia fejlődésében. In *Neveléstudomány az ezredfordulón*. Budapest, 2001, Nemzeti Tankönyvkiadó, 144. o.

²⁸⁵ A családi háttér hatása az iskolai eredményekre évtizedek óta kutatott terület, és a hazai makroszociológiai és a nemzetközi felmérések egyértelműen bizonyították, hogy a településszerkezet és a szülők társadalmi státusza meghatározza a gyermekek iskolai előmenetelét. Magyarország a nemzetközi mezőnyben azok közé tartozik, ahol a gyermekek előmenetelét, sorsát, életperspektíváit sokkal erősebben határozza meg az iskolarendszer, mint ez más országokban tapasztalható.

²⁸⁶ Pusztai Gabriella: Az eredményesség kapcsolati beágyazottsági háttere. In Imre Anna (szerk.): *Eredményesség*. OFI, 2015, kézirat, 21. o.; Számos esettanulmány, analitikus beszámoló és vizsgálat tárgya a későbbi viselkedészavar, vagy iskolai teljesítményromlás, amelynek hátterében mint „történeti mag” a bizonytalan kötődés fedezhető fel. Martin Dornes: *A kompetens csecsemő*. Budapest, 2002, Pont, 207. o.

²⁸⁷ A kutatást érdemes volna magyar mintán, egy fiatalabb korosztályban megismételni, mert az összefüggések nálunk, a sajátos történelmi előzmények következtében valószínűleg fokozottan érvényesülnek.

²⁸⁸ Jon Lauglo, az Oslo-i Egyetem emeritus professzora azt a kérdés kutatja, hogy vajon hat-e a családszerkezet a tanulók teljesítményére. (Family Structure as Social Capital for Education? – A családszerkezet mint társadalmi tőke szerepe az oktatás eredményességében.) Kozma Tamás: *Educatio*. Budapest, 2014/1. *ÚPSZ*, 2014/7–8. 130. o.

²⁸⁹ James S. Coleman: Social Capital in the Creation of Human Capital. *The American Journal of Sociology*, Vol. 94, Supplement: Organizations and Institutions: Sociological and Economic Approaches to the Analysis of Social Structure. 1988, S95-S120. o.

A kutatás azt is vizsgálja, hogy a családi háttér milyen befolyást gyakorol az előmenetelre. A szülők iskolai végzettségét és az iskolák módszertani beavatkozásait összevetve norvég és migráns tanulók esetében azt tapasztalta, a pedagógiai beavatkozásoknak nincs számottevő hatása, és a szülők végzettsége meghatározóbb, mint a norvég-betelepült változó.

Felteszi a kérdést, hogy a szülő iskolázottságának hatása ugyanígy semlegesíti-e a családszerkezeti hatást? A kérdést háromdimenziós elemzéssel válaszolja meg, amelyben a szülők hat iskolázottsági szintjét összeveti a tanulói teljesítmények változásával, három családszerkezeti csoportban (házas, együtt élő, külön élő). Arra az eredményre jut, hogy *mind a hat iskolázottsági szinten a házas szülők gyermekei nyújtják a legjobb teljesítményt, a legrosszabbat pedig az egyszülős családok gyermekei*. Természetesen az anya iskolázottsági szintjével nő a gyermekek teljesítménye is. Az adatokat más mintán is tesztelték, és hasonló eredményre jutottak. A szerző arra a megállapításra jut, hogy a szülő iskolázottsága továbbra is a legerősebb hatású, de a családszerkezet is meghatározó elem a gyermekek teljesítményében.

„Jaajj, anyám, anyám, édes jó anyám,
miért hagytál el engem?”²⁹⁰

Az egészséges társadalom alapsejtjei a kétszülős családok.

A válás erőteljesen megviseli a fiatalokat, feldolgozása nem könnyű. Más kutatások szerint is csökken a gyermek életrevalósága, örömképessége, úgyszólván minden kapcsolati terepen. Megnehezített feltételekkel szembesül a fejlődése a válás előtt, alatt és után, és ez fokozza az akut lelki zavarok, neurotikus betegségek kialakulásának veszélyét. Rontja az önértékelését, hiszen azt élte meg, hogy elhagyták, nem szerették, nem sikerült összetartania a családot. Ez problémássá teheti az azonos korúakkal való kapcsolatát: alárendelődik, vagy folyamatosan bizonyítani akarja fölényét. A megmaradó szülőhöz fűződő szoros kötelék akadályozhatja a leválásban, új kapcsolatok kialakításában. Nehezen alakít ki párkapcsolatot, hajlamos beleragadni az otthoni függőségbe.²⁹¹ Erősebben van kitéve az iskolai bántalmazásnak, agresszióknak is.²⁹²

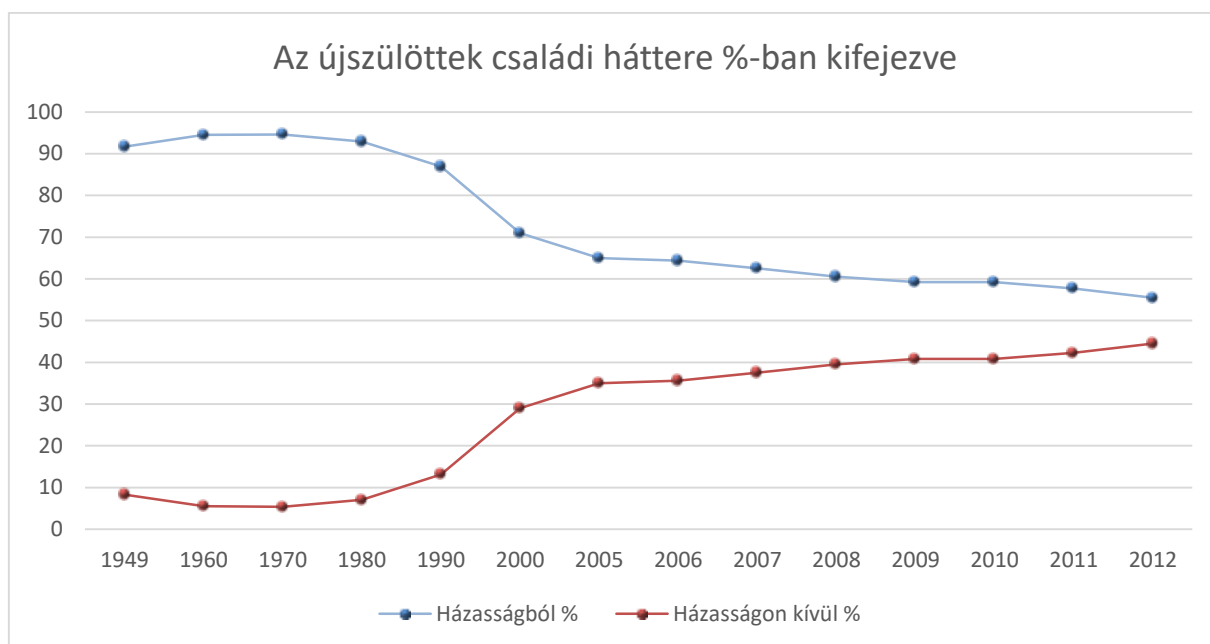
*Gondolatmenetünk szempontjából tehát érdemes megjegyezni, hogy az ép, kétszülős házasságok nem csak a népszaporulat szempontjából fontos alapsejtjei a társadalomnak, hanem **meghatározzák a felnövekvő generáció intellektuális teljesítményét, életesélyeinek alakulását is.***

Pillantsunk most rá, hogyan alakult Magyarországon a gyermekek családi háttere (20. ábra).

²⁹⁰ Örkény István: Tóték.

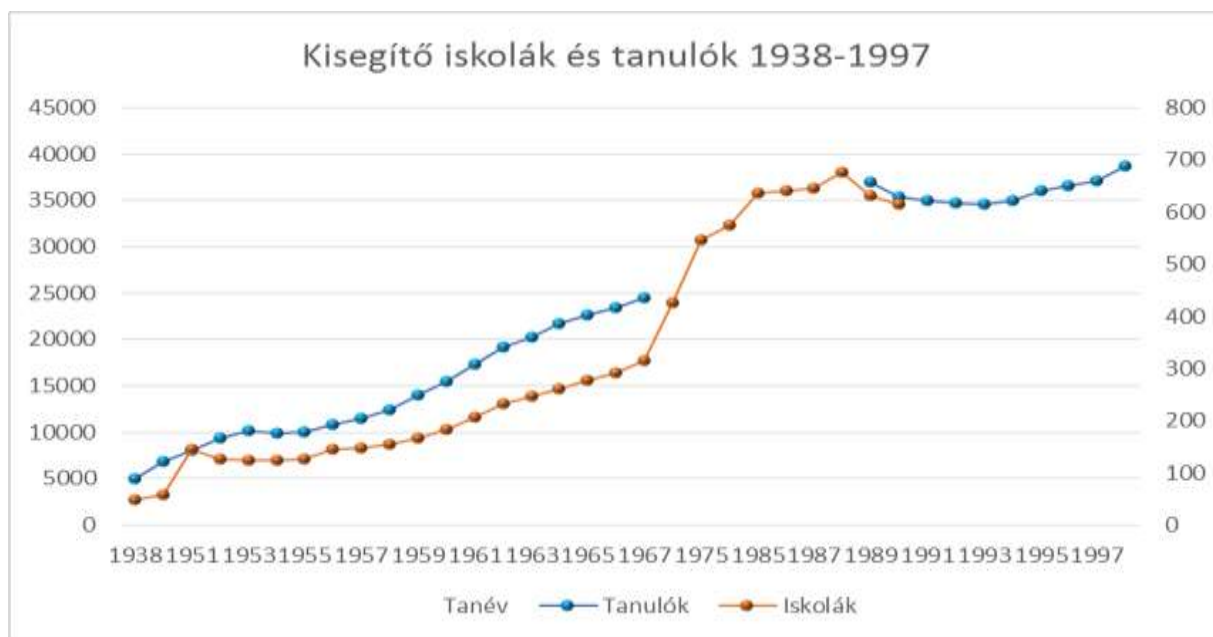
²⁹¹ Helmuth Figdor: *A reménység peremén, elvált szülők gyermekei*. Budapest, 1996, Fekete Sas, 195; 200; 207. o.

²⁹² Simon Dávid –Zerinváry Andrea – Velkey Gábor: Az iskolai bántalmazás megjelenése az 5–8. évfolyamos diákok körében. 21. o. OFI, 2015. http://iskon.opkm.hu/admin/upload/Osszegzo_tanulmany.pdf, letöltés: 2015. július 17.

22. ábra. Az 1980-as évektől megváltozott a gyermekek körül a család. Forrás: KSH²⁹³

Egyre többen születnek házasságon kívül, amely a bemutatott kutatások tükrében minden bizonnyal befolyásolta a populáció iskolai teljesítményét is, és erre a hatásra a jövőben fokozottan számíthatunk (vö.: PISA és más teljesítményvizsgálatok). Talán az sem véletlen, hogy az 1950-es években indult meg a kisegítő iskolák hálózatának kiépülése, melynek létszáma 1990-re meghétszereződött (23. ábra).

23. ábra. A kisegítő iskolák és tanulók száma. Forrás KSH²⁹⁴

²⁹³ Magyar Statisztikai Évkönyv. Budapest, 2012, 55. o.

²⁹⁴ Művelődés-statisztikai adattár, 1968, 27. o, dr. Lakatos Judit – Molnár Erika: Demográfiai és életszínvonal-statisztikai idősorok 1989–1998, KSH 2000.

A kutatásokból adódó következtetések egyike, hogy tudatosítsuk a gyermekek jövője szempontjából ezeket az összefüggéseket, és dolgozzunk azoknak a személyes lelki és intézményes feltételeknek a megteremtésén, amelyek segíteni tudják a kétszülős együttélést.

Emellett arra is oda kell figyelnünk, hogy az egyszülős család társadalmi realitás. Ezért az iskolákba (az egyszülős családokból is) érkező gyermekek számára biztosítani kell az egészséges kapcsolatrendszer és kötődés kialakításának a lehetőségét.²⁹⁵ Kutatni kell azokat a megoldási lehetőséget (pl.: kooperatív tanulás),²⁹⁶ melyek legalább részben pótolják a másik szülő, illetve a testvérek hiányát.

Fejlesszük a gyermekek kapcsolati képességeit!

5.3. Az iskolai szocializáció, a „rejtett tanterv”²⁹⁷

„Magyarország a tanulás
világában egyre jobban lemarad
versenytársaitól.”²⁹⁸

Amikor az iskoláztatás demográfiai hatását vizsgáljuk, nem állhatunk meg annál a következtetésnél, hogy „minél több osztályt végez el egy nő, annál kevesebb gyermeket hoz világra”.²⁹⁹ Álláspontunk szerint nem csak az ott eltöltött idő jelent kockázati tényezőt, hanem az iskolák működése, értékrendje, az ott zajló folyamatok hatása a fölnevelkedő generációk gondolkodására és viselkedésére.

Ahogy a családban a gyermek személyiségének, érdekeinek figyelembevétele – mint korábban elemeztük – neurológiai szinten befolyásolja a gyermekek kognitív, párválasztási, kapcsolatépítő képességeit, utódgondozási esélyeit, gyermekvállalási döntéseit, majdani életvitelét és boldogulását, az iskolák szocializációs hatásrendszerének hasonló ereje van.³⁰⁰ Említettük, hogy ha egy gyermeknek kevésbé

²⁹⁵ Zsolnai Anikó hasonló következtetésekre jut egy empirikus vizsgálatban, amelyben megállapítja, hogy „a tanulók 98,9%-a egyetlen tanárt sem említett meg, akihez szorosan kötődne”. Zsolnai Anikó: A gyermekkori kötődések szerepe a szociális kompetencia fejlődésében. In *Neveléstudomány az ezredfordulón*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 150. o.

²⁹⁶ A Hkt-program hatásvizsgálata bizonyítottan képes kezelni a kapcsolatrendszer tartós fejlesztésére, a hiányzó kötődések kialakítására. <http://hktprogram.hu/page44.php>, letöltés: 2015. április 2.

²⁹⁷ „Az oktatási hatóságok és tantervkészítők nem ismerik eléggé a rejtett tanulás folyamatát és eredményeit, s ezért nem is tudják figyelembe venni ezeket a tanítás és tanulás tervezésekor.” Somlai Péter: *Szocializáció*. Budapest, 1997, Corvina, 42. o.

²⁹⁸ Zöld könyv 2008, a magyar közoktatás megújításáért. Oktatás és Gyermeksegély Kerekasztal, Ecostat, Miniszterelnöki Hivatal, 2008, 7. o.

²⁹⁹ Faragó Tamás: *Bevezetés a történeti demográfiába*. Budapesti Corvinus Egyetem, 300. o. letöltés: 2014. december 31. http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0010_2A_09_Farago_Tamas_Bevezetes_a_torteneti_demografiaba/ch09s04.html

³⁰⁰ A szociálpszichológia a társas beilleszkedést egy alapvető emberi szükségletnek tartja, és „normatív társas befolyásnak” nevezi. Amikor felnövünk, erkölcsi és etikai iránytűnk saját környezetünkéből ered, így tetteink gyakran a társadalomtól kapott értékek eredményei. *Athene's Theory of Everything*, Edited, Directed & Narrated by Reese Leysen, Based on research by Chiren Boumaaza,

adaptív szülő jut, egy megfelelően érzékeny iskolai környezet nagy mértékben képes lehet életesélyei javítására, a hátrányos otthoni körülmények kompenzálására.

Az érzékeny iskolai környezet nagy mértékben javíthatja a gyermekek tanulási és életesélyeit.

Vizsgáljuk meg tehát, mi „szokott történni” az iskolákban. „Az iskoláról” beszélni természetesen csak korlátozott érvényességgel lehet, hiszen egy rendkívül összetett, sokrétű és fokozatú makrorendszerrel állunk szemben, amelyben egyszerre vannak jelen egymással ellentétes tendenciák és folyamatok.³⁰¹ A rendkívüli változatosság mellett azonban kétségtelenül vannak közös, általánosan megragadható jelenségek, amelyek az iskolák kisebb-nagyobb köreire jellemzők, és amelyeket a reprezentatív vagy nagy mintájú hazai és nemzetközi vizsgálatok közvetve vagy közvetlenül érvényesülni mutatnak.

Az iskolai szocializáció, a „rejtett tanterv” vizsgálata több évtizedes múltat tekint vissza, amit a hazai és a nemzetközi szakirodalomban többféle kutatásmetodikai háttérrel, sokan vizsgáltak.³⁰² *Most főként azokat a megállapításokat vesszük szemügyre, amelyek – álláspontunk szerint – erőteljesen befolyásolhatják az iskoláinkban felnövekedő népesség házassági és gyermekvállalási szokásait,*³⁰³ *és a rendszer több fokozatán, iskolatípusában közöseknek tűnnek.*

Az esetenként nyersnek és kíméletlenül, riasztóan őszintének tűnő megállapításokhoz számos ponton hazai és nemzetközi, sokszor reprezentatív vagy nagy mintán végzett kutatásokat hívunk segítségül. Hangsúlyozzuk, hogy nem az egyes résztvevők szándékáról vagy személyiségvonásairól beszélünk, hanem

Full soundtrack coming soon at, <http://www.ProfessorKliq.com>, <https://www.youtube.com/watch?v=dbh5l0b2-0o>, letöltés: 2015. április 2.

³⁰¹ Kiváló példa erre egy friss szakiskola-vizsgálat, melyben kétféle, egymással teljesen ellentétes iskola-kultúra, rejtett tanterv mutatkozik meg.

1) „Tehát a tiszteletet náluk megkövetelni *eréllyel* lehet. Teszem azt, egy órai rendet nagyon nehéz fenntartani. Csak folyamatos munkával, illetve *eréllyel* lehet. Tehát következetességgel, *eréllyel*. Én vagyok itt a pedagógus, és én itten tanítani fogok, és gyerekek az a dolga, hogy azt csinálja, amit én mondok.” Berényi Eszter: Kudarc-rutinok vagy megoldás-keresés – probléma-narratívák a szakképzésben. In Fehérvári Anikó – Tomasz Gábor (szerk.): *Kudarcok és megoldások - Iskolai hátrányok, lemorzsolódás, problémakezelés*. Budapest, 2015, OFI, 95. o.

2) „Egy kicsit ilyen inkubátor-iskola vagyunk, tehát nagyon szoros a kapcsolatunk a gyerekekkel, és ők szívesen veszik azt, ha itt maradhatnak, mert itt ismerik a tanárokat, a helyet, a diákokat, tehát nekik ez egy biztonságos környezet. Visszajárnak hozzánk a gyerekeink, hozzák a gyerekeket bemutatni. Sok házasság itt kötődött. Kell, hogy legyen egy iskola, ahova ezek a hányattatott sorsú gyerekek is be tudnak kerülni, egy befogadó intézmény, ahol adott esetben azt a szocializációs tevékenységet, amit a család nem képes ellátni, mondjuk azért, mert nincs nekik, vagy olyan zűlélt körülmények vannak, tehát hogy azért valamit kapjanak ezek a tanulók.” Uo.: 98. o.

³⁰² A rejtett tanterv módszeres vizsgálatának története külön kutatásokat igényelne, itt csak néhány jelentősebb szakirodalmi vonatkozást tárgyalunk. (Szabó L. Tamás: *A „rejtett tanterv”*. Budapest, 1988, Magvető Kiadó; Tomasz Gábor: *A rejtett tanterv – fogalom és kutatások*. Budapest, 2006, FKI; Gatto, J. T.: *Dumbing Us Down. The Hidden Curriculum of Compulsory Schooling*. Canada, 1992, New Society Publishers. Peszleg Brigitta: *Hogyan hallgattatnak el minket, avagy a rejtett tanterv a kötelező oktatásban*, 2013/4. http://nevelestudomany.elte.hu/downloads/2013/nevelestudomany_2013_4_131-136.pdf, Barbara Coloroso: *Zaklatók, áldozatok, szemlélők: az iskolai erőszak*. Budapest, 2014, Harmat; Hunyadi Györgyné – M. Nádasi Mária – Serfőző Mónika: *Fekete pedagógia*. Budapest, 2006, Argumentum.)

³⁰³ Nagy Katalin 8. osztályos tanulók értékrendjét vizsgálva bizonyította, hogy a mikrokörnyezetben lejátszódó események sokkal erősebben befolyásolják az erkölcsi viselkedést, mint a tankönyv. Nagy Katalin: *Igazságos, becsületes, bátor*. Budapest, 1982, Tankönyvkiadó.

az iskolarendszer által sokszor törvényi és a több évtizede áthagyományozódó szokásjog által garantált szerepmegvalósításról, amelyeknek jelentős része nem is tudatosan a résztvevők körében.

5.3.1. Visszatekintés

„Az iskola valami nagy pazarló üzem, rossz kihasználású kályha, amely sok fáradsággal, rengeteg idő alatt aránylag kevés eredményt ad.”³⁰⁴

Az iskolák tantervét és módszereit már az 1880-as évektől bírálták, bírálják a hazai és a nemzetközi szakirodalomban.³⁰⁵ Sokan túlhaladottnak ítélték a hagyományos klasszikus műveltségre építő képzési modellt, és a gimnáziumi oktatás életszerűségének szükségességét, a valós társadalmi igények figyelembevételének, a tanulók sajátosságai iránti nagyobb érzékenységnek a jelentőségét hangsúlyozták. Ezt a XX. század elejétől kibontakozó magyar gyermektanulmányi³⁰⁶ és a nemzetközi reformpedagógiai mozgalom képviselte. Magyarországon e mozgalom hatása – szemben a nyugat-európai folyamatokkal, ahol az eredmények beépültek az iskolarendszerbe –, a történelem sodrása miatt alig érvényesült. Az I. világháborút követő társadalmi zűrzavarban a mozgalom visszaszorult.³⁰⁷ A szétszakadt ország életének újraszervezése fontosabb feladatnak mutatkozott a gyermekek szükségleteire való odafigyelésnél. Az 1930-as évektől ismét erőre kapott az iskolamegújító mozgalom, amit Karácsony Sándor, Faragó László, Kiss Árpád, Mérei Ferenc, Nemesné Müller Márta és Domokos Lászlóné és mások képviseltek.³⁰⁸ A II. világháború után, a nyílt kommunista diktatúra időszakában az iskolák bírálata lekerült a napirendről, így az iskolák működési anomáliáinak feltárására csak a hatvanas évek végétől nyílt ismét lehetőség.³⁰⁹

³⁰⁴ Németh László: *Utolsó széttekintés*. 1980, Magvető, 402. o.

³⁰⁵ Mivel témánk a magyarországi fejleményeket vizsgálja, nem térünk ki a nemzetközi reformpedagógiai mozgalom részletes bemutatására, amely ugyancsak ezekben az évtizedekben bontakozott ki. Ellen Key 1900-ban hirdette meg könyvében „A gyermek évszázadát”, amely – prognózisa szerint – egy új pedagógia kidolgozását és elterjesztését kínálta.

³⁰⁶ 1914-ben 10 fiókkör működött 4000 taggal.

³⁰⁷ Nagy László 1889-től, Ranschburg Pál kísérleti lélektani laboratóriumában 1899-től foglalkozott a gyermekpszichológia kérdéseivel. Ranschburg Pál egyik előadásában így fogalmazta meg a középiskola reformjával kapcsolatos javaslatait: „A tanulás anyagának megszorítása mellett az individualizálás tökéletes keresztül-vitelét tartom követelendőnek.” <http://mek.oszk.hu/01800/01893/html/09.htm#Heading4>

³⁰⁸ Jelentős reformpedagógiai lap volt a Szegeden megjelenő A Cselekvés Iskolája (1933–1944). A reformpedagógia (és ezen belül a gyermektanulmányozás) elveit kívánta a gyakorlatba átültetni két európai hírű budapesti iskola. Az egyik Domokos Lászlóné vezetésével 1915–1949 között működő Új Iskola, a másik pedig Nemesné Müller Márta 1915–1943 között fennálló intézete, a Családi Iskola.

³⁰⁹ Azonnal meg is kezdődtek az iskolamegújító kísérletek, amely a rendszerváltásig „a kommunista, majd a szocialista mindenoldú közösségi embertípus” kialakításának álarcában jelentek meg, azt követően pedig egyre erőteljesebben fölállalták a személyiség fejlesztésének célját. Az ideológiai burkot lehántva azonban érdemes meglátni mindezen kísérletekben a bürokratikus, ellenőrzés-központú, gyermek- és családellemes iskolarendszer átalakításának ma sem szűnő meghatározó társadalmi igényét.

Hatékony iskola nem létezik az iskolához való pozitív viszony nélkül. Ezért szükség van az „érzelmi elhanyagoltság veszedelme” elleni küzdelemre, a formális, csak a látszatot kikényszerítő pedagógia háttérbe szorítására, amely a tevékenység minőségének a romlását idézi elő – írja Veczkó József.³¹⁰ Az 1968-ban felvett vizsgálati anyagból kitűnik, hogy *a gyerekek szeptemberben, illetve a második osztályban szeretik legjobban az iskolát, majd ez a lelkesedés folyamatosan csökken*. Szorongásuk, félelmeik mértéke évről évre növekszik, az órákat 87%-ban egyhangúnak, unalmasnak tartják, 78%-ban rossz személyes kapcsolatban vannak tanáraikkal, stb. Az 1972-ig kisebb mintán kontrollált adatok a negatív viszonyok erősödését mutatták.

Sok pszichológus egybehangzó tapasztalata, hogy a pedagógiai kultúra nem a személyiség és más morális értékek tiszteletét közvetíti gyerekeinknek,³¹¹ hanem ellenkezőleg, „érték- és érzelmromboló, pszichopatizáló hatású”.³¹²

Az 1970-ben (45 éve!) készült nemzetközi IEA-vizsgálat is megállapítja, hogy a diákok fokozatosan eltávolodnak az iskolák értékrendjétől, amely más országokhoz viszonyítva Magyarországon kedvezőtlen.³¹³

Az 1971-ben készült budapesti diákéletmód-vizsgálat megállapítja, hogy az oktatás igen kevésbé teszi képessé a tanulókat az önálló ismeretszerzésre, az alkotó gondolkodásra, és „a diákok többsége nem sajátítja el az értelmes tanulás készségeit”. Felületes, extenzív, időrabló lekötöttségre kényszerítik a gyerekeket, ami nem szellemi, hanem inkább pszichikai túlterhelést jelent. „Ez sokszor fásultságban és közönyben, máskor az elfojtott energiák kirobbanásában jelentkezik.” Mindezek következménye, hogy a diákok jelentős részének az iskolához fűződő élménye „a sikertelenség és a kudarc, ami nem csupán önbizalmukat kezdi ki, hanem elidegeníti őket a tanulástól, sőt magától az iskolától is”.³¹⁴ Iskoláinkban tehát

³¹⁰ Veczkó József: *Gyerekek, tanárok, iskolák*. 1986, Tankönyvkiadó, 289. o. uo.: 35. o., 147. o., 149. o.

³¹¹ Dr. Sziklai László Péter: Az iskolai oktatás-nevelés fejlesztésének lehetőségeiről. *Pedagógiai Szemle*, 1988??., 899-909. o.

³¹² F. Várkonyi Zsuzsa: Egy dichotómia csapdájáról. *Pedagógiai Szemle*, 1986/4., 380. o.

³¹³ Tanulmányi Teljesítmények Értékelésének Nemzetközi Szervezete. E szervezetnek a hetvenes évek eleje óta Magyarország is tagja: legutóbb a kilencvenes évek közepén vettünk részt egy olyan vizsgálatban, amely a tanulók matematikai és természettudományos ismereteit mérte fel. (IEA) Ballér Endre: Tanulói attitűdök vizsgálata. *Pedagógiai Szemle*, 1973/7–8., 655. o.

³¹⁴ Gazsó Ferenc – Pataki Ferenc – Várhegyi György: *Diákéletmód Budapesten*, Gondolat, 1971, 92, 272. o.

egy „kontraszocializációs” folyamattal kell számolnunk.³¹⁵ Egy 1983-as vizsgálat pedig már „az emberi-baráti kapcsolatok felületességéről, örömtelenségéről” tanúskodik.³¹⁶

Az elmúlt évtizedekben számos olyan kutatási eredmény született, amely a szocializációs és tanulmányi eredményesség deficite mellett felhívta a figyelmet a magyar iskolák társadalmi egyenlőtlenségeket növelő hatására is.³¹⁷ Ez annak ellenére növekvő problémának tűnik, hogy a hetvenes évek eleje óta folyó tanulói teljesítménymérések ráirányították a figyelmet az iskolarendszer diszfunkcióira.³¹⁸

Bár az értékeléssel és minőséggel kapcsolatos kutatások, innovációs programok és publikációk száma növekedésnek indult, sőt a közoktatási törvény 1999-es módosításának a minőségfejlesztés az egyik orientáló elve lett, és létrejött egy erre épülő fejlesztési program (Comenius 2000), melyben a partnerközpontúság kiemelt helyet foglalt el,³¹⁹ nagy kérdés, hogy az iskolák belső szervezeti-működési viszonyainak átalakításában ez mennyire tudott érvényesülni. Az utóbbi évek PISA-vizsgálatainak egybehangzó következtetése, hogy iskolarendszerünk nem támogatja eléggé a fiatalok társadalmi beilleszkedését.³²⁰

A PISA-vizsgálatok hatására az elmúlt évtizedben megnőtt a társadalmi figyelem az iskolarendszer működése iránt. Ennek eredményeképpen készültek különböző indíttatású diagnózisok³²¹ és programok, megkezdődött a rendszer szisztematikus átalakítása. Az Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet keretében jelentős költségvetésű uniós kutató-fejlesztő programok indultak *a leírt működésmód meghaladására, és számos intézmény már másként működik*.

³¹⁵ Az iskolakutatások több évtizede föltárták már az intézményes nevelési rendszer anomáliáit. Gázó Ferenc: *Iskolarendszer és társadalmi mobilitás*. 1976, Kossuth, 137. o.

³¹⁶ Kádárné F. J.: *Fogalmazás*. Kézirat. 1988, 107. o.

³¹⁷ „A vizsgálatok az egyenlőtlenségek sokféle fajtáját regisztrálták, így azokat, amelyek a különböző társadalmi rétegek vagy csoportok, vagy a különböző települési kategóriák, földrajzi régiók között találhatók. Számos kutatási eredmény utal az iskolaszervezeti viszonyok egyenlőtlenségeket erősítő voltára, és nyilvánvaló módon láthatóvá vált a települési kategóriák közötti mindig is meglévő olló tágabbra nyílása. Ez utóbbi egyebek mellett a mérhető tanulmányi teljesítményekben mutatkozott meg különösen feltűnő módon, amit a nemzetközi szervezetek (OECD, 1995, 1997, 1999) is kritika alá vontak.” Halász Gábor: *A magyar közoktatás az ezredfordulón*. Budapest, 2001, OKKER, <http://halaszg.ofi.hu/download/Ezredfordulo-1.htm>, letöltés: 2015. április 1.

³¹⁸ „A bizonytalan kötődésű gyermekek jóval nagyobb mértékben vannak kitéve a deviáns viselkedésnek, szomatizációnak, szorongásos kórképeknek, mint biztonságosan kötődő társaik. Az iskolai beilleszkedési zavarok és a gyermekkori kötődési deficit között jól dokumentálható a kapcsolat. A lányok a fiúk eltérően reagálnak rájuk nehezedő teherre. A nyomás hatására az alkalmazkodóbb, engedelmesebb, türelmesebb nem leginkább szomatikus tüneteket mutat (fejfájás, migrén, hasfájás), a fiúk heves indulatokkal, rendbontással, verekedéssel, beszólásokkal vezetnek le feszültségeiket, jelzik ezzel az értő szemnek elégedetlenségüket.” Lásd Vekerdy Tamás: *Az iskola betegít?* Budapest, 2004, Saxum..

³¹⁹ Halász Gábor: *A magyar közoktatás az ezredfordulón*. Budapest, 2001, OKKER. <http://halaszg.ofi.hu/download/Ezredfordulo-1.htm>, letöltés: 2015. április 1.

³²⁰ Az OECD által 1998-ban elindított PISA-program (The Programme for International Assessment) az olvasás, a matematika és a természettudományok területén végez háromévente összehasonlító vizsgálatokat. Az első ilyenre 2000-ben került sor (*OECD, 2000d*). Itt már nem annyira a tantárgyi teljesítményeket, mint inkább az életben való boldoguláshoz szükséges készségeket mérik fel, 15 éves korban. Halász Gábor: *A magyar közoktatás az ezredfordulón*. Budapest, 2001, OKKER, <http://halaszg.ofi.hu/download/Ezredfordulo-1.htm>, letöltés: 2015. április 1.; PISA 2009, Összefoglaló jelentés, OH, 2010, 76. o.

³²¹ Zöld könyv 2008, a magyar közoktatás megújításáért, Oktatás és Gyermeksegély Kerekasztal, Ecostat, Miniszterelnöki Hivatal, 2008, Csermely Péter, Fodor László, Eva Joly, Lámfalusi Sándor: *Szárny és teher. Ajánlás a nevelés-oktatás rendszerének újjáépítésére és a korrupció megfékezésére*. 2009, Bölcsék Tanácsa Alapítvány.

Pedagógia kultúránk sok iskolában érték- és érzelemromboló, pszichopatizáló hatású.

Összegezve az iskola működési zavarait, megállapítható, hogy az elmúlt évtizedekben egymásra torlódtak a megoldásra váró problémák, és az általános iskola csak korlátozottan volt képes a felnövő generációk szocializációját megoldani. A gyerekeket csak mint a bürokratikus gépezethez illeszthető tanulókat kezelte, elhanyagolva a személyiségfejlesztés, a nevelés feladatait. Az oktatási-ismeretátadási feladatok túlhangsúlyozása mellett sokan nyolc év alatt sem sajátították el az olvasás eszközszintű használatát, nem alakult ki a beszéd-, gondolkodás- és munkakultúrájuk. A gyerekeket – egyoldalú értékrendszere mentén – erőteljesen szelektálta. A lemaradókat és perifériára kerülteket kiszolgáltatta a spontán társadalmi és csoporteffektusok kíméletlen logikájának. A sokszor értelmetlen teherviselés a gyerekek tömegeit idegenítette el a tanulástól, a kultúrától, és semmilyen tekintetben nem oldotta a származásból eredő társadalmi esélykülönbségeket.³²²

Bár nem foglalkozunk más országok iskolarendszerének működésével, egy rövid kitekintést megér annak a fölvilágítása, hogy a legtöbb nyugat-európai országban, ahol a reformpedagógia eredményeit integrálták az iskolák működésébe, a népesedési problémák is kezelhetőbbé váltak³²³ (2. ábra).

5.3.2. A rendszer felépítése

*„Drámában kellene érzékelteni, hogy a
»tudományos és mérhető objektivitás« ürügyén
hogyan lett az iskola diákostól és tantestületestől
a félelem és a rettegés sötét szellemű
birodalmává.”³²⁴*

A pedagógusok túlnyomó többsége azért választja ezt az élethivatást, mert szereti a gyermekeket, és alapvetően támogató-segítő beállítódású. A pályán eltöltött évek azonban erősen átalakítják gondolkodásukat, attitűdjüket. Ezek okainak feltárása még előttünk álló feladat. Ebben a fejezetben arra teszünk kísérletet, hogy bemutassuk az iskolaszervezet működését. Ebből a nézőpontból nem az egyes pedagógusok gondolkozásáról, viselkedéséről, megnyilvánulásairól szólunk, hanem azokról a szabályokról, működési feltételekről, keretekről, szokásrendszerekről, amelyek az egyes pedagógusok nézeteitől nagymértékben függetlenek, sok helyzetben megtapasztalhatók. Inkább szerepviselkedésről, „maszk”-ról

³²²

Dr. Benda József: A kooperatív pedagógia sikerei és szocializációs lehetőségei Magyarországon I–II. *Új Pedagógiai Szemle*, 2002/9–10. 26–38. o.; PISA 2009, Összefoglaló jelentés, OH, 2010, 76. o.

³²³ Írország, Franciaország, Norvégia, Svédország, Finnország, Belgium stb.

³²⁴ Polgár László: *Nevelj zsenit!* 1989, Interant, 6. o.

van szó, amit az adott helyzet és kultúra kitermel, elvár az adott pozícióban lévő egyéntől, annak szubjektív szándékától függetlenül, sőt esetleg ellenére.

„A közoktatás a tömeglojalítás fenntartására irányuló politikai szocializáció egyik legfontosabb szervezete lett. Ez különösen feltűnik az autokratikus politikai rendszerekben, a diktatúrákban és az olyan országokban, amelyek szomszédaikkal vagy más hatalmakkal örökös konfliktusban védik kulturális, nemzeti, vallási identitásukat.”³²⁵ Az „iskolamonopóliumban” az első évtől az utolsóig a hierarchikus személyközi viszonyok és a törvény által előre meghatározott normatív működési folyamatok határozzák meg a személyes igények és szükségletek kielégítését. Ez a személyek és csoportok társadalmi és településbeli hovatartozásától függetlenül történik, olyan formában, hogy minden iskola és minden pedagógus önmaga testesíti meg a – jól vagy rosszul értelmezett, de – megkérdőjelezhetetlen szabályokat. Ez a legitimizáció biztosítja³²⁶ a szabályozott intézményi normák elsajátíttatását és az intézmények működésének zavartalanságát. Mindezzel együtt az egyes pedagógusok, illetve iskolák között komoly felfogás- és működésbeli különbségek is léteznek.³²⁷ Az egyes iskolák eltérő szabadságfokot biztosítanak a tanulók számára, de a rendszer történeti alakulását megfigyelve azt látjuk, hogy az alapelvárás a feltétlen szabálykövető magatartás. A gyermekek/szülők választási szabadsága maximum az iskola és/vagy a pedagógus kiválasztásáig terjed.³²⁸ A rendszeren belül (diák és tanár számára egyaránt) a siker kulcsa az engedelmesség, amely a saját késztetések, érzések, gondolatok háttérbe szorításától az önfeladásig (néha az öngyilkosságig) terjed.

„Az iskolában azt éreztem, hogy formálnak. Nem akartam,
hogy tudomat deformálja az iskola. (...)
Azzal védekeztem, hogy semmit sem tanultam.”³²⁹

Az osztályokba sorolás kijelöli minden gyermek helyét. Az „okosabb” osztályokat dicsérik, a kevésbé értelmeseket „le húzzák” a tanárok a gyermekek előtt. Megtanítják, ki melyik kaszt része. A nemzetközi vizsgálatokból tudjuk, hogy a magyar iskolarendszer szelekciós rendszere a legerősebben szegregáló országok közé tartozik. Ennek első lépése az iskolába lépéskor történő osztályokba sorolás (tagozatos, napközis stb.), amelyek minden kutatás szerint a társadalmi háttér kifejezési formái,³³⁰ majd folytatódnak a piros és fekete pontokkal, mosolygós és szomorú fejekkel, elismerő és megszégyenítő szavakkal, osztályzatokkal és a büntetés, a megalázás tucatszori kifinomult eszközeivel a pedagógusok 1-2 év alatt elérik,

³²⁵ Somlai Péter: *Szocializáció*. 1997, Corvina, 163. o.

³²⁶ Az iskolák közötti átjárhatóság a szabályok bizonyos koherenciáját igényli.

³²⁷ Ez neveltetésükből, családi háttérükből, a helyi kulturális sajátosságokból, a tanulmányaikból, a különböző fejlesztések és programokban való részvételből, a vezető szaktudásából stb. adódik.

³²⁸ Anglia a legjobb példa arra is, hogy az oktatásügyi minőség kérdése, a minőség hanyatlása, a standardok romlása miatti aggodalmak milyen módon kapcsolódnak össze az ország jövőjéért, különösen a gazdaság versenyképességéért való aggodással. Az oktatás korábbi viszonyait e tekintetben talán itt érte a legkeményebb bíráló, amelyben az fogalmazódott meg, hogy az oktatás túlságosan a szolgáltatást nyújtók – azaz a tanári szakma – ellenőrzése alá került, és a szolgáltatás fogyasztóinak – azaz elsősorban a gazdaságnak és a családoknak – az igényei a háttérbe kerültek. Halász Gábor: *A magyar közoktatás az ezredfordulón*, Budapest, 2001, OKKER, <http://halaszg.ofi.hu/download/Ezredfordulo-1.htm>, letöltés: 2015. április 1.

Szociológiai tény, hogy az oktatási rendszert működtető szakmai elit túlnyomó többsége soha nem szerzett tapasztalatot az iskolarendszeren kívül működő társadalmi valóságról. Az általános iskolák elvégzése után a gimnáziumban, majd a felsőoktatásban tanult, végül visszakért a katedrára, majd az oktatásirányításba, az államigazgatásba. Saját személyes látásmódom azért különbözik sok tekintetben radikálisan kollégáimtól, mert az egyetem elvégzése előtt 4 évig, a későbbiek során további 10 évig a gazdasági szférában és nemzetközi forprofit szervezetekben dolgoztam.

³²⁹ Géczi J.: *Vadnarancsok*. Budapest, 1982, Szépirodalmi, 212. o.

³³⁰ Csapó Benő: *A közoktatás második szakasza és az érettségi vizsga*, Zöld könyv 2008, a magyar közoktatás megújításáért. Oktatás és Gyermeksegély Kerekasztal, Ecostat, Miniszterelnöki Hivatal, 2008, 76. o.

hogy a gyermekek lemondjanak érzelmeik kifejezéséről, érdeklődési körükről, sokszínűségükről, játékaikról, ambíciójukról, társkapcsolati vonzalmaikról, akaratukról, és vessék alá magukat a „felsőbb” utasítások folyamatosan áramló rögtönzéseinek.³³¹ Mivel csak a „homo intellectus” viselkedés elfogadott, amely egy meghatározott társadalmi réteget kiemel a többi közül, aki nem ismeri, vagy nem tudja, nem akarja elfogadni ennek nyelvi kultúráját és szabályait (a hátrányos társadalmi helyzetű gyermekek), kizorul a legitim folyamatokból, belső emigrációba vagy ellenállásra kényszerül.

Külön fejezetben elemezhetnénk a diákok fiziológiai-pszichológiai leterheltségét, amely önmagában is súrolja az egészségkárosítás határát.³³² A tantervek által az egész ország számára egységesen és kötelezően előírt tananyagmennyiség még a legválogatottabb elitiskolákra is túlméretezett, elsajátíthatatlan. Ez egyrészt – mivel kötelezően végrehajtandó törvény – eleve tiltja a differenciált megközelítést, másrészt lehetetlenné is teszi, ezzel előre borítékolva az iskolai kudarcok tömegét.³³³

„Az iskolának ez a szervezete döccenőkkel sem alkalmas arra, hogy mindenkinek azt nyújtsa, amire fejlődéséhez szüksége van. Ezért hát úgy működik, hogy akik nem férnek el keretei között – akár fizikailag, vagy értelmi fejlődésük ütemében –, azokat valamilyen formában kilöki magából. Vagy fölfelé úgy, hogy kiválasztja, kiemeli vagy kitünteti – vagy lefelé úgy, hogy leminősíti és kezét tördelve azt mondja, nem tud vele mit kezdeni.”³³⁴

5.3.3. Értékelés és szabályozás³³⁵

*„Qvod licet Iovi, non licet bovi.”
„Amit szabad Jupiternek, nem szabad a kisökörnek.”*

Az iskolarendszer képviselői (tanítók, tanárok, vezetők) „objektívnak” tűnő értékeléssel ítélkeznek és hoznak döntéseket a gyermekek tudásáról (egyben személyes jövőjükéről). A gyermekek ennek alapján

³³¹ „Baj van a társadalomban, ha az egyén elveszíti sorsának alakulásáért való felelősségérzését.” Ha sorsunk alakításában tehetetlenek vagyunk – és ennek a kialakítása az iskolába lépés első napján megkezdődik, jönnek létre tömegesen az önsorsrontó és a társas értékek megvalósulását destruáló magatartásformák. Kopátsy Sándor: Egy reformkoncepció világgazdasági háttere. *Valóság*, 1986/2. 6. o.

³³² „Én nagyon sokallom azt a tanítási órát, amit egy diáknak el kell töltenie a tanulópadban. Hiszen minden áldott napon egy diákunk minimum 7 órát eltölt a tanulópadban, és a tizedikesnek pedig egy 8. órájának is kell lenni, mert a 35-36 kötelező óra ugye ezt hozza magával. Ez véleményem szerint eléggé embertelennek hat, mert ugye, ha azt számoljuk, hogy mellette a 66%-nyi kollégista diáknak még 15 olyan órát el kell látnia, amely szintén foglalkozással lekött, akkor egy kollégista diáknak az oktatáshoz szorosan kapcsolódó tevékenységként valami 51 órányit kell valamilyen úton-módon tanulópad környékén eltöltenie. Ez véleményem szerint eléggé kemény és eléggé durva dolog” – mondja egy szakközépiskolai tanár. Bánkuti Zsuzsa – Lukács Judit: *A kerettanterv iskolai fogadtatása és adaptálása*. Kézirat. 2015, OFI, 17. o.

³³³ Bánkuti Zsuzsa – Lukács Judit: *A kerettanterv iskolai fogadtatása és adaptálása*. Kézirat. 2015, OFI, 61. o.

³³⁴ Kozma Tamás: *Bevezetés az oktatásügyi szervezetelméletbe*. Budapest, 1981, Művelődési Minisztérium, 9. o. Ez a 35 évvel ezelőtt készült helyzetleírás mai is ráillik a szervezet működésére.

³³⁵ 2011-ben jelentős átalakítások előkészületei kezdődtek meg, a szervezeti irányítástól a folyamatokon át a továbbképzésekig, amelyek hatása ma még nem látható.

határozzák meg önmagukat. A felmérők, a dolgozatok és a bizonyítványok indirekt módon azt üzenik, hogy személyes emberi értékeik, identitásuk, önbecsülésük felett az iskola hivatott ítélkezni.³³⁶

Az értékelési rendszerek azonban a szakmai írássok tömege és a nemzetközi sztenderdek ösztönzése³³⁷ ellenére sem tűnnek megalapozottaknak. ³³⁸ Az iskolákban az első osztálytól kezdve a tantárgyi teljesítmények alapján ítélik meg, ki mennyit ér. Ez a szűk értékelési spektrum dezorientálja a diákokat, a pedagógusokat és a vezetőket egyaránt.

Az eredményesség valódi fokmérője ugyanis nem az iskolák belső értékrendje, hanem a munkaerőpiac és az ország nemzetközi versenyképessége. A munkaerőpiac másként értékeli. Az iskolákban „megszerzett tudás a mindennapi életben kevésbé hasznosítható, nem elégséges a szolgáltatászektorban és a modern gyárparban végzendő munkához. A kutatási eredmények azt mutatják, hogy a nyolc általánost vagy szakiskolát végzettek sokkal kisebb eséllyel kerülnek be... a munkahelyekre, mint az azonos számú iskolai osztályt végzett nyugat-európai társaik... A legfeljebb 8 osztályt végzettek példátlan mértékben kiszorultak a munkaerőpiacról”, foglalkoztatásuk 20%-kal alacsonyabb a nyugat-európainál.³³⁹ „Az általános iskolából kikerülők egy részének tudása olyan gyenge, alapvető készségeik és képességeik olyan fejletlenek, hogy arra még gyakorlatias szakmunkásképzést sem lehet építeni.”³⁴⁰

Az iskolák értékelése évtizedekig meghatározza a diákok önbecsülését a pedagógusokat egy hamis „elégedettséghez” juttatja. Ha ugyanis egyetlen diáknak sikerül egy osztályban megfelelni a szaktárgyban feltett kérdésre, már úgy érezheti, hogy teljesítette a feladatát attól függetlenül, hogy az osztály nagy része esetleg elégtelenre tudja. Ha sikerül „taníthatóvá fegyelmezni” az osztályt – akár a diákok megfélemlítésével, fenyegetésével (pl.: „aki nem marad csöndben, az holnap felelni fog” stb.) –, azt érezheti, hogy kellő erélyességgel lépett fel, mert „csönd van” az osztályában. Mivel csak ilyen feltételek között tudja teljesíteni az előírt haladási ütemet, föl sem merül benne, hogy milyen hosszú távú (egészségügyi, mentálhigiénés, neurológiai, életminőségi) következményei lehetnek annak, hogy a diákok túlnyomó része évtizedeken keresztül passzívan és mozdulatlanul stresszel a padban.

³³⁶ Peszleg Brigitta: Hogyan hallgattatnak el minket, avagy a rejtett tanterv a kötelező oktatásban. *Neveléstudomány*, ELTE, 2013/4., http://nevelstudomany.elte.hu/downloads/2013/nevelstudomany_2013_4_131-136.pdf, letöltés: 2014. december 1.

³³⁷ A pedagógusmunka minőségét meghatározó adottságok és képességek, többek között: a gyermekek szeretete, példaadásra való képesség, morális viselkedés, a csoport hatékony vezetésének a képessége, a tanítás és a tanulás többféle modelljének birtoklása, reflektivitás: az a képesség, hogy a másoktól jövő információkat megértsük, feldolgozzuk, arra reagáljunk stb. Részvétel a társadalmi problémák megoldásában, Education at a Glance c. kiadványban (OECD, 2000g) in Halász Gábor: *A magyar közoktatás az ezredfordulón*. Budapest, 2001, OKKER. <http://halaszg.ofi.hu/download/Ezredfordulo-1.htm>, letöltés: 2015. április 1.

³³⁸ A kereskedelem és az iparban alkalmazott minőségbiztosítási technikák, a fogyasztók megnyeréséért folytatott gazdasági verseny ráirányította a figyelmet a termékek minőségének fontosságára és azokra a szervezeti eszközökre, amelyekkel ez a leginkább biztosítható. Ilyen például a Magyarországon is jól ismert TQM, azaz a Teljes Körű Minőségmenedzsment, amely azonban pár év alatt, zömében formális teljesítése miatt elveszítette támogatottságát, kikerült az intézményfejlesztés eszköztárából. Halász Gábor: *A magyar közoktatás az ezredfordulón*. Budapest, 2001, OKKER. <http://halaszg.ofi.hu/download/Ezredfordulo-1.htm>, letöltés: 2015. április 1.

³³⁹ Zöld könyv 2008, a magyar közoktatás megújításáért. Oktatás és Gyermeksegély Kerekasztal, Ecostat, Miniszterelnöki Hivatal, 2008, 8. o.

³⁴⁰ Uo. 9. o.

A vezetők számára sem ad az értékelési rendszer a folyamatszabályozásához, a minőségelvű fejlesztéséhez megbízható indikátorokat.³⁴¹ Erre utalnak – többek között – az eredményesség országos szintű statisztikai mutatói, melyek szerint: az általános iskolások 4-5%,³⁴² **a gimnazisták 18%-a, a szakközépiskolások 38%, a szakiskolások 48%-a megbukott;**³⁴³ a vizsgált középiskolások diákok 68,2%-ának nincs olyan tantárgya, amelyben kiemelkedően jó teljesítményt tudna nyújtani; a végzeteknek mindössze a 30%-a marad a tanult szakmájában.³⁴⁴ „A folyamatos kudarc, a sokszoros sikertelenség elidegeníti a fiatalokat a tanulástól”,³⁴⁵ egymástól.

Egy ilyen „selejt”-indikátor a vállalati szférában azonnali cselekvést váltana ki a tulajdonosból vagy a vezetőkből, de a pedagógusszakma vezetői számára közömbös, mert évtizedek óta ilyen mutatókkal dolgozik. Nem csak az vált közömbössé, hogy gyermekek nagy része nem szeret iskolába járni, talán barátja, barátnője sincs, nem tud integrálódni az osztályok közösségeibe, hanem az is indifferens, hogy megbukik. Sőt, bizonyos mértékig célja is az iskolarendszer egészének a „szelekció”, a lemorzsolódás elősegítése, mert ez által válogatja ki a továbbtanulásra legalkalmasabb személyeket.

A középiskolások 18-48%-a megbukik.

Miközben a személyes boldoguláshoz, a családi egyensúly fenntartásához és a társadalmi beilleszkedéshez szükséges készségek egyik legfontosabbika a rugalmasság, szembetűnő, hogy az iskolák működésére ez

³⁴¹ „A sikeres gazdasági szervezeteket egyre gyakrabban mutatják be olyan *tanuló szervezetként*, amely nagy hangsúlyt helyez arra, hogy folyamatosan új tudást állítson elő, és ezt a tudást saját működésének javítására használja fel. A tanulás szervezésével foglalkozó iskolákra ugyanakkor paradox módon az jellemző, hogy nagyon ritkán működnek tanuló szervezetként. Az oktatási szektor, amelynek legfőbb feladata a társadalmi tudás átadása, meglehetősen kevés figyelmet fordít a saját magára vonatkozó, a saját működését jobbá tevő tudás létrehozására és menedzselésére.” Halász Gábor: *A magyar közoktatás az ezredfordulón*. Budapest, 2001, OKKER. <http://halaszg.ofi.hu/download/Ezredfordulo-1.htm>, letöltés: 2015. április 1.

³⁴² A legmagasabb arányban Ózdon (7%), Edelényben (6%) és több környékbeli járásban; 4-5% körüli az arány néhány nógrádi, Tisza menti térségben, illetve Baranyában Sellye térségében. Budapesten, jelentősek az eltérések: az I. és az V. kerületben csupán 0,3% (4,5 fő), a VIII. kerületben 5,2% (163 fő) az évfolyamismétlők aránya. Híves Tamás: *A hátrányos helyzet területi aspektusai*. In Fehérvári Anikó (szerk.): *Snapshot of Hungarian Education 2014*. 2015, OFI, 26. o.

³⁴³ A bukott szakiskolások fele évismétlő. Nemzetgazdasági szempontból milyen hatalmas pazarlást jelent az iskolarendszer által előállított döbbenetes „selejttömeg”, amely a pedagógusok jelentős részének a diákokkal való hatékony együttműködésre való képtelenségét, az elavult oktatáscentrikus technológiát mutatja. Korai lenne azonban a pedagógusokat felelőssé tenni az eredménytelenségért. A folyamatok alapvetően az iskolarendszer diszfunkcionális működését, a párbeszédre, együttműködésre való képtelenségét, adaptivitásának, fejlődőképességének a hiányát mutatja. Ebben a funkciók és feladatok félreértelmezését, a képzési és továbbképzési célok helytelen megállapítását, az irányítás tehetetlenségét, a szervezetfejlesztés hiányát érhetjük tetten. Ercsei Kálmán: *Az előrehozott szakképzésben végzők tanulási útja és jövőtervei*. In Ercsei Kálmán – Fehérvári Anikó – Híves Tamás – Hórich Balázs (szerk.): *Tanulási utak – pályautak*. Kézirat, 2015, OFI, 105–106. o.

³⁴⁴ Hórich Balázs: *A tanult szakmában való elhelyezkedés esélyei és tapasztalatai*. In Ercsei Kálmán – Fehérvári Anikó – Híves Tamás – Hórich Balázs (szerk.): *Tanulási utak – pályautak*. Kézirat 2015, OFI, 57. o.

³⁴⁵ Csapó Benő: *A közoktatás második szakasza és az érettségi vizsga*, Zöld könyv 2008, a magyar közoktatás megújításáért. Oktatás és Gyermeksegély Kerekasztal, Ecostat, Miniszterelnöki Hivatal, 2008, 77. o.

jellemző talán legkevésbé.³⁴⁶ A túlnyomóan frontális oktatás bemerevíti a szerepeket, és sokszor teremt csapdahelyzetet a tanárok és a diákok számára egyaránt.³⁴⁷

Nézzünk egy példát: milyen szabályok érvényesülnek a „felszólításra” az osztályban?³⁴⁸ A feladat egy hiba felismerése a táblán. Amint befejezte a pedagógus a felírást, hátrafordul, és azt látja, hogy egy kislány jelentkezik.

– Jól van, látom, te vetted először észre a hibát, mondd! (Más gyerekek közbeszólnak.)

– Én is! Én is észrevettem! stb.

– Csönd! Nem kiabálsz! – így a pedagógus, és belekezd a következő mondatába, majd kérdést tesz fel. Ekkor némán mintegy 8-10 kezét lát felemelkedni. Habozik, majd:

– Csak azt szólítom fel, aki egyenes háttal ül és rám néz!...

Majd máskor a következőt mondja:

– Nna, te ma még nem nagyon jelentkezted, te válaszolj!

A tanuló meglepetten feláll, keresi gondolatait, mire a többiek „kilógnak” a padból, úgy jelentkeznek:

– Hmmm...!!! Enng...! Ühhmm...!

– Mire való ez?! – mordul oda a pedagógus. – Csak azt szólítom fel, aki nem kiabál bele... stb., stb.

(Más ötletek: aki kiugrik, aki soha nem, hosszú haja van, tudom a nevét, kedvelt, érthetően beszél, jó választ ad.)

Az epizódból látható, hogy ennek az osztályrendszerű szervezeti felépítésnek és a **frontális tanítási technológiának köszönhetően** a pedagógusok és a gyermekek gyakran élnek át a csalódás, a becsapottság

³⁴⁶ Talán nincs egyetlen olyan tulajdonság, amelyet gyakrabban említenének, mint a *rugalmasság*. A sikeres vállalatok legfontosabb ismérve, hogy gyorsan tudnak reagálni a változó piaci igényekre, azaz rövid idő alatt képesek technológiai váltásra, és az általuk alkalmazott dolgozók az új technológiákat gyorsan el tudják sajátítani. Halász Gábor: *A magyar közoktatás az ezredfordulón*. Budapest, 2001, OKKER, <http://halaszg.ofi.hu/download/Ezredfordulo-1.htm>, letöltés: 2015. április 1.

³⁴⁷ „A rossz nem csak a szívekben lakozik. Van olyan rossz, amely a társadalmi struktúrákba fészkelte be magát..., amelyből kiindulva nem lehet jobb jövőt várni.” Andrea Tornielli – Giacomo Galeazzi: *Ferenc pápa – Ez a gazdaság öl*. 2015, Jezsuita kiadó, 67. o.

³⁴⁸ Sok országos reprezentatív vizsgálat tárta már fel az elmúlt évtizedekben, hogy a pedagógusok kedvelt tevékenységtípusai kivétel nélkül oktatáscentrikusak (előadás, magyarázat, felkészülés stb.), a kudarokat pedig javarészt a nevelő jellegű tevékenységekkel kapcsolatban élik át (érzelmi nevelés, differenciálás, aktivizálás, közösségformálás stb.). (Széphalmi Á.: *A pedagógiai tevékenységek súlya és szerepe a pedagógusok munkájában*. Nyíregyházi kutatómódszertani szeminárium, OPI 1989.)

élményét.³⁴⁹ Koherens, minden helyzetben betartható magatartási szabályok nem alakulhatnak ki, mert pillanatról pillanatra más-más szempontot kell a tanárnak előtérbe helyeznie, hogy a tanítás-tanulási folyamat zavartalansága biztosítva legyen. (Például: minél több tanuló bevonása, a dekoncentráltak aktivizálása, az agresszívek megfékezése, a gyengék motiválása stb.)

Az osztálystruktúra gyakran hozza a pedagógust olyan helyzetbe, amelyben nincs jó megoldás, és a bevezetett szabályokat maga kénytelen áthágni. Koherens, minden helyzetben betartható magatartási szabályok nem alakulhatnak ki, mert pillanatról pillanatra más-más szempontot kell előtérbe helyeznie, hogy a tanítás-tanulási folyamat zavartalansága biztosítva legyen. Ez a szabályalkotás arra szoktatja a diákokat, hogy nem bízhatnak meg sem a tanárban, sem a kihirdetett szabályokban, sem egymásban. A körülmények folyamatosan változnak, és az az érvényes, amit a vezető utoljára kitalál.

Az állandóan változtatott játékszabályok a helyzetet instabillá, kiismerhetetlenné és kimerítővé teszik. A gyerekek egy részét ez elkedvetleníti, másokat az állandó bizonytalanság és kiszolgáltatottság (esetleg) szembefordít az iskola értékrendszerével.³⁵⁰ Ez persze nem tűnik fel azok számára, akik ebben a rendszerben nőttek föl, hiszen más megoldásokkal nem találkoztak, és ez működőképesnek látszik.³⁵¹

A folyamatok leírásakor szeretnénk hangsúlyozni, hogy nem egyes pedagógusok hibájáról, hozzá nem értéséről vagy nemtörődömségéről beszélünk, hanem az inadekvát szervezet szokásos működési folyamatairól. Nem győzzük hangsúlyozni hogy – álláspontunk szerint – ebben a szervezeti struktúrában a pedagógusok éppen annyira áldozatai a folyamatoknak, mint a gyermekek, a diákok.³⁵² Ezért aztán elveszítjük a diákok bizalma mellett a pedagógusok innovációs erejét is. A nemzetközi felmérésekben vagy alul maradunk, vagy egy helyben toporgunk.

5.3.4. Az ideális diák nem interaktív ³⁵³

„Ez van, ezt kell szeretni.”

³⁴⁹ „Ha a jó embereket gettóba, börtönbe, rossz iskolába rakunk, a helyzet rosszá teszi őket.” Zimbardo, amerikai szociálpszichológus. In Halmos Máté: Egész Magyarországot megváltoztatjuk, letöltés: 2015. június 5.
http://index.hu/tudomany/2014/06/20/egesz_magyarorszagot_megvaltoztatjuk_philip_zimbardo/

³⁵⁰ Ez utóbbival kapcsolatban csak egyetlen vizsgálatot említenék. Járó Katalin kutatásai már 30 évvel ezelőtt föltárták az osztályban az ilyen hatásokra kialakuló specifikus rétegződési folyamatokat. A gyerekek között különböző szerepmagatartások termelődnek ki: az eminens, a jópofa, a rendbontó stb. Emellett azonban a gyerekeknek majdnem a felét az arcnélküliek teszik ki, akik évek hosszú sorában sem tudnak a jellegtelenségből kitörni (Járó, 1986).

³⁵¹ Az iskolarendszernek ez a sajátos működése teljesen legitim. A szabályokat úgy szívjuk magunkba, mint a levegőt. Ezért belülről nem látjuk, mindez mennyire „fertőzött” és életellenes. A »megfőtt béka« szindrómáról van szó, ami egy érdekes biológiai jelenség leírására szolgál: ha egy békát egy tál meleg vízbe helyeznek, azonnal kiugrik abból. Elviselhetetlenül kellemetlennek találja a meleget, és reflexszerűen változtatni akar helyzetén. Ha azonban ugyanazt a békát egy tál hideg vízbe rakják, majd a vizet lassan, fokozatosan melegítik, akkor a béka megfőzhető. Az ok: egyszerűen nem érzékeli a víz hőmérsékletének fokozatos változását. Sajátos helyzetben vannak a pedagógusok. A tanítók-tanárok túlnyomó többsége egész életében nem dolgozott vagy vett részt más szervezet életében, csak iskolában. Elvégezte az alap-, közép-, majd felsőfokú tanulmányait, és visszakerült az iskolába tanítani. Más munkahelyi tapasztalata nincs. Ezért nem csoda, hogy belső működési zavarait sem veszi észre. Mi annak köszönhetjük „nagyobb rálátásunkat”, hogy mintegy 20 éven keresztül más szervezetekben dolgoztunk.

³⁵² A szervezet felépítésének és működtetésének az átalakítási lehetőségeire később visszatérünk.

³⁵³ Az iskolák működésének kritikus leírása nem vonja kétségbe a pedagógusok személyes elkötelezettségét a diákok szeretetteljes nevelése, oktatása irányában. A leírás a rendszer, a szervezet működésének folyamatait mutatja be, és azokat a mozzanatokat emeli ki, amelyek a rendszer működésének és hatékonyságának javítását, átalakítását akadályozzák. Erre azért van szükség,

Az iskolák zömében az elfogadott, preferált személyiség csak a tanulással, a tantárggyal, tanárral foglalkozik.³⁵⁴ Akkor tud a diák maradéktalanul megfelelni, ha tisztelettel, alázattal a továbbtanulásra fókuszál. Mozdulatlanul ül a padban, és folyamatosan a pedagógusra néz.³⁵⁵ Úgy tesz, mintha a pedagógus gondolatai, mondatai, kérdései életének legfontosabb mozgatói lennének. Ha kérdést hall, azonnal, csöndben jelentkezik, megvárja, amíg felszólítják, és közömbösen viseli, ha nem. Ha nem szólítják fel, „standby” üzemmódra kapcsol, és vár, majd azonnal aktiválódik, amikor erre parancsot kap. Folyamatosan őrzi elkötelezettségét és figyelmének intenzitását. Szóról szóra visszamondja, amit hallott, gyönyörűen ír, és minden percben az adott tantárggyal foglalkozik. „A kötelességéről semmi nem vonja el figyelmét. Magánélete, családja, testvérei, barátai nincsenek.”³⁵⁶ Önbecsülése, önérzete nincs. Felelősséget csak a tanulásáért vállal. Érzéseit elfojtja, vagy csak akkor és azokat engedi megnyilvánulni, amit a pedagógusok helyénvalónak tartanak. Társainak nem segít,³⁵⁷ legjobban, ha észre sem veszi őket, és a tanárral szemben nem védi társait. Ha egy társa engedetlen a tanárral, megszólja és rendre utasítja. Mindenkit le akar győzni, hogy az első és legjobb lehessen mindenkiből.

A tanár személyes döntései azoknak kedveznek, akik nem kérdőjelezik meg az amúgy sokszor értelmetlen és nehezen elviselhető, ellentmondásos szabályrendszert. Így a gyermekek személyisége torz irányban fejlődik,³⁵⁸ és egyre inkább a versengést, egymás legyőzését, megalázását, érzelmi, gondolkodásbeli

mert a rendszer működésének diszfunkciói belülről nem mint rendszerhibák, hanem mint személyes küzdelmek vagy kudarcok jelennek meg. (Pl.: motiválatlanok a diákok, magatartászavar, agresszió, érdektelenség, neveletlenség, türelmetlenség, figyelmetlenség, hazudozás, nem tanulás, a házi feladatok szabotálása, beszólások, hangoskodás, felkészületlenség, fegyelmezetlenség, visszabeszélés, hiányzás, gúny, a pedagógusok kinevetése, lényegében a csoportok kezelésének nehézsége stb.) A később kifejtésre kerülő megoldási javaslatok természetesen a rendszer, a szervezet fejlesztését célozzák meg, ami a TQM szellemében csak a résztvevők teljes körének együttműködésével valósulhat meg.

³⁵⁴ Az interaktív élet gazdagsága, a dinamikusan változó személyközi kapcsolatok, amelyekben a fejlődés és tanulás megvalósulhatna, egy rugalmas és minden pontján adaptív technológiai irányítást igényelnének, amelyet iskoláink ma nem képesek nyújtani a diákoknak. A felülről irányított merev szervezetrendszer ezért blokkolja a személyiségek és a csoportok életmegnyilvánulásainak jelentős részét. A működéséhez „tudásszeletekre” bontja és tananyaggá strukturálja az élet gazdagságát, mint ahogy a gyermek kihúzgálja a bogár lábait, hogy megfigyelje, mi történik. Ez a módszertan nagyon alkalmas a fizika és matematika elsajátítására, de bemerevíti, lefagyasztja, működésképtelenné teszi az élő rendszereket.

³⁵⁵ Emlékezzünk vissza a 3.1. fejezetben bemutatott magzati viselkedésre, amelynek fejlődése az első pillanattól kezdve folyamatos mozgásban és interaktivitásban történik, ami az egészséges, belülről vezérelt fejlődés folyamata.

³⁵⁶ „A tanárképzést tartalmilag szabályozó miniszteri rendeletek, valamint az egyes tanárszakok képzési és kimeneti követelményei nem tekintik releváns problémának a családot és a családi életre nevelést... (2. o.). A többnyire elméleti ismeret formájában megjelenő tananyag és a társadalmi tapasztalatok között egy széles szakadék húzódik, amit csak az eleve jó családmintákkal rendelkező hallgatók tudnak eredményesen áthidalni” (3. o.). Dr. Pálvolgyi Ferenc: A tanárképzés helyzete és fejlesztési lehetőségei a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen, konferencia előadás, 2015. jún. 13. OFI, <http://www.ofi.hu/hir/pedagoguskepzes-megujitasanak-lehetosegei>

³⁵⁷ Részlet egy ötödikes diák ellenőrző könyvéből: „Óra alatt beszélt” (G. K. tanár) „Mivel festékjét és ecsetjét adta kölcsön, mert Attilának is szüksége volt rá. A segítségért, úgy érzem, nem érdemel intőt” (N. N. szülő). „Sajnos Attila nemcsak akkor beszél és viselkedik fegyelmezetlenül, amikor kölcsönadja a felszerelését, hanem egyébként is. Így az intőt megérdemli” (G. K. tanár). „Véleményem változatlan” (N. N. szülő). In: Kozma Tamás: Bevezetés az oktatásügyi szervezetelméletbe. Budapest, 1981, Művelődési Minisztérium, 161. o. Ilyen és hasonló bejegyzésekkel az ellenőrző könyvek ezrei telnek meg, azt hiszem, ma is.

³⁵⁸ Ez utóbbival kapcsolatban csak egyetlen vizsgálatot említenék. Járó Katalin kutatásai tárták föl az osztályban az ilyen hatásokra kialakuló specifikus rétegződési folyamatokat. A gyerekek között különböző szerepmagatartások termelődnek ki: az eminens, a jópofa, a rendbontó stb. Emellett azonban a gyerekeknek majdnem a felét az arcnélküliek teszik ki, akik évek hosszú sorában sem tudnak a jellegtelenségből kitörni, Járó Katalin: Az iskola rejtett üzenetei. *Iskolakultúra*, 1993, 15–16. szám, 118–127. o.

„megerősazolását” tekintik normának, sőt kamaszkorukra sokan már élvezettel vesznek részt az ilyen eseményekben.³⁵⁹

A „rendes” tanulók/tanárok beállnak a sorba, hallgatnak a „szakértőkre”, megvárják, amíg a tanár megmondja nekik, hogy mit tanácsos tenni, és úgy gondolkodnak, ahogy az elő van írva. A rendszer és annak normái „önkéntesen” vállalandók.³⁶⁰ **A tanárok nem azt tanítják a diákoknak, hogyan építsék családi kapcsolataikat, magánéletüket, hanem azt, hogy tanuljanak minél többet, és iratkozzanak be felsőbb iskolába, mert csak akkor boldogulnak.**³⁶¹

A „jó” gyermekek hamar igazodnak.³⁶² A „rossz” gyermekek harcolnak azért, hogy saját fejlődési ütemükhöz jobban igazodjon a rendszer, de erre nincs esélyük. Elbuknak a tesztek, felmérők, dolgozatok sorozatában. Az egyéniség „megtörése”, leszoktatása saját elképzeléseinek megvalósításáról akkor nehezebb, ha magabiztos és szeretetteli családdal bíró vagy jól pozicionált háttérű gyermek kerül a gépezetbe. Aki nem fogadja el a szabályokat, elmehet, de ezzel saját boldogulását teszi kockára. Ezt pedig (komoly családi tőke és elszántság híján) nagyon kevesen tudják előnyükre fordítani.³⁶³ Aki előre akar (és tud) haladni a rendszerben, a rejtett tantervet így elsajátítva „bealszik”, életenergiáit lecsendesíti, majd a követelményeket szokásokká alakítja, amelynek eredményeit látjuk országunk nemzetközi megméréseiben a statisztikai vizsgálatokban.

„Ha egy kicsit a szemébe húzná a sisakját, akkor egészen mindegy lenne, hova nézne az apu.”³⁶⁴

Ha az osztály „tanításának” folyamatát a pedagógus szemszögéből vizsgáljuk, a fent leírt helyzet a munka természetes velejárója: „ilyenek az iskolák”. Ha a gyermekek nem érdeklődnek, nem fogadókészek a tanár

³⁵⁹ A „mobbing” (zaklatás, pszichoterror) jelensége már iskolai és munkahelyi körülmények között is vizsgált tényező. Ez a működésmód a frissen végzett pedagógusok számára eleinte idegen, később már „belátják”, hogy a diákok „megfékezésére” hatékonyak bizonyul. Az alternatív megoldások alkalmazása ma még idegen a magyar iskolák többségétől. Barbara Coloroso: Zaklatók, áldozatok, szemlélők: az iskolai erőszak. Budapest, 2014, Harmat Kiadó; Hunyadi Györgyné – M. Nádasi Mária – Serfőző Mónika: *Fekete pedagógia*. Budapest, 2006, Argumentum.

³⁶⁰ A diákok kiszolgáltatottságáról mindenkinek van saját élménye. Az alábbi linken láthatunk egy döbbenetes jelenetet, ahol egy tanár az el nem készített (vagy másokkal együttműködve elkészített) házi feladatok kiváltásáért pénzt követel a diákoktól, s akinek nincs, az egyest kap. http://eduline.hu/kozoktatasi/2015/1/14/video_atlatszo_oktatas_5JTR83#rss, letöltés: 2015. április 2.

³⁶¹ Ennek érdekében azokat tekintik sokan „jó” tanárnak, akik nagyon sokat követelnek, és kíméletlenül behajtják a diákokon akaratukat. Azok a tanárok, akik más felfogásból jobban együttműködnek a diákkal, és figyelembe veszik terhelhetőségüket és magánéletüket, sokszor gyengének bizonyulnak, és alulmaradnak a tanárok egymás közötti versenyében.

³⁶² „Mekkora kiszűrés a jövő generációival, hogy az oktatás még mindig egy anakronisztikus platformról próbálja felkészíteni a gyerekeket az iskola utáni életükre. A mai iskolák ugyanis egy letűnt kor termékei, amelyek még mindig úgy működnek, mintha minden tudás a könyvekben lenne, és az ezekben fellelhető információkat az emberi agyban kellene tárolni, hogy szükség esetén bármikor használni lehessen. Sugata Mitra: Fogjuk a gyermekeinket és lekapcsoljuk az agyukat, <http://vs.hu/kozelet/osszes/> fogjuk-a-gyerekeinket-es-lekapcsoljuk-az-agyukat-0610#!s0, letöltés: 2015. június 28.

³⁶³ Az éles kritikai szemléletmód nem „pedagógus-ellenességet” jelent. A pedagógusok személyesen ezt látták, ezt tanulták, ebből vizsgáltak, és az iskolák jelentős részében ilyen szerepre kényszerülnek. A pedagógusok embert próbáló küzdelmeinek feltárásáról egyfelől nagyon kevés alap kutatás olvasható, másfelől a bírálatok alapján megfogalmazott javaslatok jelentős része – ahogy a reformpedagógia és a magániskolák csinálják – az iskolarendszer teljes felforgatását ajánlja, ami iskolarendszerszinten nehezen valósítható meg. A kutatókat az elmúlt 10 évben kezdte el érdekelni a pedagógusok „vesszőfutásának”, küzdelmeinek a feldolgozása, az, hogy mi történik az osztályok szintjén. Ennek feltárására igen nagy szükség volna, sokat segítené a rendszer működésének megértésében. A probléma egyik lényeges vonásának az tűnik, hogy miközben minden résztvevő jó szándékkal és elkötelezetten vesz részt benne, az eredmények (az output) mégsem ebbe az irányba mutatnak. Úgy tűni, hogy sajnálatos módon a pedagógia jelenleg fogalmi szinten sem mindig tudja leírni az osztályokban megfigyelhető jelenségeket.

³⁶⁴ Örkény István: Tóték.

által átadni kívánt tudásra, a tanár identitása, megbízatása, szerepe, hivatala kérdőjeleződik meg, ezért legalább ennek látszatát mindenáron ki kell kényszerítenie.³⁶⁵ Az országosan egységes tantervet, a tankönyvet végig kell tanítania akkor is, ha az adott osztály erre nem alkalmas. Ilyenkor szokták bevetni a legkülönbözőbb „pedagógia trükköket” a motiválástól a kérdve kifejtésen, a röpdolgozatokon át, a szülők behívásán keresztül az ellenőrzőbe való beírásig. Ez a pedagógusok számára nem választás kérdése, mert az állása és az önbizalma, mentális egészsége függ attól, hogy megtalálja-e a megoldásokat.

Az is a „motivációs eszköztár” része, hogy az iskola (a pedagógusok) a „felsőbbrendűség” tudatát állandó elégedetlenséggel vegyíti, mert létjogosultságát az legitimálja, ha elhiteti, hogy baj van a gyermekekkel.³⁶⁶ Elhiteti, hogy az életben való érvényesüléshez csak az iskolán keresztül vezet az út, így a gyermekeket folyamatos kontroll alatt tartja évtizedeken át.³⁶⁷ Meghatározza céljait, beosztja minden percüket, állandó teljesítménynyomás alatt tartja őket, attól függetlenül, hogy a teljesítménynek van-e értelme a diák, a pedagógus, egy potenciális munkahely,³⁶⁸ vagy a jövő társadalma szempontjából. *A család, a magánélet tisztelete, sőt megkockáztatjuk: a személyiség kevésbé, inkább a „jótanuló” az érték az iskolában.*³⁶⁹ A házi feladatokkal kiterjesztve hatókörét ellenőrzése alá vonja a magánszférát, ahol a gyermekek végre felügyelet nélkül tölthetnék el szabadidejüket, és olyan dolgokkal foglalatzkodhatnának, ami igazán érdekli őket. A házi feladatok nem önmagukban mint nevelési-didaktikai eszközök okoznak problémát. Kiváló módszertani megoldás is lehet, ha a céljaik mennyiségben (24. ábra) és minőségben összhangban vannak a személyiség- és csoportfejlesztés (a nevelő iskola) alapkövetelményeivel. Ezeket egyébként az írott dokumentumokban az iskolák többsége megjeleníti, de a felmérések – mint láttuk - ezzel ellentétes eredményességet mutatnak.

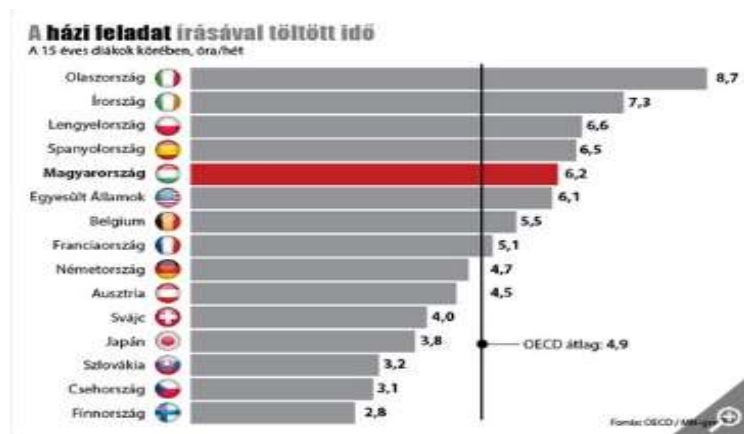
³⁶⁵ Ma már mindennapos jelenség az iskolák jelentős részében, hogy a tanár előre ülteti az érdeklődőket, nekik magyaráz, a többiek pedig hátul azt csinálnak, amit akarnak.

³⁶⁶ Ezzel az értékrenddel és működésmóddal élesen szemben áll a kereszténység, ahol „alapvető fontosságú minden emberi személy végtelen méltósága, egy olyan méltóság, amelyet Istentől nyert az ember, amikor képére és hasonlatosságára lett megteremtve.” Andrea Tornielli-Giacomo Galeazzi: Ferenc pápa - Ez a gazdaság öl, Jezsuita kiadó, 2015, 71.o.

³⁶⁷ Az iskolákban járva nagyon sok jól képzett és gyermekszerető, hivatását belső átéléssel művelő tanárral találkozunk. A rendszer működésére azonban mégis helyénvalónak tűnnek a megállapítások.

³⁶⁸ A munkaadók a pályakezdezők felkészültségében a legtöbb hiányosságot a szociális kompetenciák területén említik. Az elvárások között az első öt helyen szerepelnek: a kommunikációs készség 67,9%; problémamegoldó képesség 61,7%; csapatmunkára való alkalmasság 54,7%; kreativitás 46%; önállóság 45%, vagyis az iskolák és pedagógusok által megkövetelt tudásnak csak egy része hasznosul életpályájuk során, In: Németh Erzsébet PhD., Major Szilvia, Szabó Gábor: Munkaerőpiaci elvárások és felsőoktatás: ellentétes trendek, In: Állásstart 2011, Figyelő, 2011.

³⁶⁹ Legidősebb fiam egy jónévű 6 osztályos gimnáziumba irattam be, Budapesten. 12 éves, hatodikos gyermekként napról napra annyi házi feladatot kapott, hogy – az első hónapokban – éjfélig, vagy tovább is, tanulni kényszerült. Azt gondoltam, hogy szakemberként, kollégaként beszélgetek az iskola igazgatójával, hogy megtudjam, milyen koncepció áll e mögött a brutális terhelés mögött. Azt a választ kaptam, hogy „ez egy elit iskola. Ha nem terhelik őket meg eléggé, akkor otthon (számítógéppel) játszanak, amit az iskola helytelenít”. Amikor megkérdeztem, hogy mikor lehetne arra ideje, hogy két kisebb testvérével, akik ezt folyamatosan igényelték, játszhasson. Az volt a válasz, hogy „El lehet dönteni, hogy a családdal foglalkozik, vagy tanul. Akinek a család fontosabb, az legfeljebb kettőt fog itt kapni.” A fiamnak később nem engedtem, hogy éjfél óra után tanuljon, és beírtam az üzenőjébe, hogy „Fiamnak éjfél után pihenésre van szüksége, ezért szülőként úgy döntöttem, hogy ne csinálja meg a házi feladatot. Kérem a tanár úr megértését.” A tanár szóbeli válasza az volt, hogy „Apukádat nem tudom megbuktatni, de téged megbuktatlak”. Amikor ezután a feleségemmel együtt bementünk az igazgatóhoz, hogy kérjük a döntés felülvizsgálatát, az igazgató válasza az volt, hogy ő „nyugodt szívvel buktatja meg a gyermekünket, mert olyan jó a családi háttere, hogy segíteni tud neki a kudarc feldolgozásában.”

24. ábra A házi feladatok írásával töltött idő nemzetközi összehasonlításban

Mindezzel együtt szeretnénk ismételten megerősíteni, hogy nem az egyes pedagógusok hiányosságairól van szó, hanem a rendszer felépítéséről és annak működési folyamatairól, amelynek ők maguk is sokszor szenvedő alanyai.

A gyermek vagy a „jótanuló” az érték az iskolákban?

5.3.5. Kapcsolatkultúra

A magyar iskolák többségében korlátozzák az élet legalapvetőbb megnyilvánulásait, így az önkéntes mozgást, beszédet, véleménynyilvánítást. A társas együttérzés, szolidaritás,³⁷⁰ bizalom kifejezése tilos.³⁷¹ **A kapcsolatok építése és ápolása az iskolák többségében még ma is illegalitásba kényszerül. Különösképpen tiltott egymás megvédelmezése, bátorítása, támogatása, segítése,** mert zavarná a pedagógusok hivatalból biztosított jogát az ítélkezésre.³⁷²

³⁷⁰ „A szolidaritás nem többletmagatartás, nem társadalmi alimizsna, hanem társadalmi érték. És polgárjogot kér tőlünk.” Andrea Tornielli – Giacomo Galeazzi: *Ferenc pápa – Ez a gazdaság öl.* 2015, Jezsuita kiadó, 51. o.

³⁷¹ Ha elmondhatjuk gondolatainkat, és mások ezt értékeli, a noradrenalin neurotranszmitter-szint csökken az agyban, és dopamin szabadul föl, amely aktiválja a „jutalmazó neuronokat”. Ez energikussá tesz, és növeli az önbecsülésünket. Az önbecsülés vagy az önbizalomérzés az MRI- (Magnetic Resonance Imaging, mágneses rezonancia-képzalkodás) vizsgálatok szerint kapcsolódik a szerotonin ingerületátvivő anyaghoz is. Amikor ebből jelentős mennyiség hiányzik, az gyakran vezet depresszióhoz, önpusztító magatartáshoz vagy akár öngyilkossághoz. A társak megbecsülése emeli a dopamin és a szerotonin szintjét az agyban, és lehetővé teszi számunkra, hogy elengedjük az érzelmi csapdákat, és könnyebben váljunk öntudatosak. Athene's Theory of Everything, Edited, Directed & Narrated by Reese Leysen, Based on research by Chiren Boumaaza, Full soundtrack coming soon at, <http://www.ProfessorKliq.com>, <https://www.youtube.com/watch?v=dbh5l0b2-0o>, letöltés: 2015. április 2.

³⁷² Másik gyermekem, az első osztályában, 7 évesen, komoly küzdelmet vívott tanítónőjével. Élénk eszű, társasági ember volt. Ha valami történt az osztályban – például egy nyilvános elmarasztalást, vagy a társak előtt való megszégyenítést követően sírva fakadt valaki –, azonnal ott termett, hogy segítsen, vigasztaljon, együtt legyen az aktuális „áldozattal”. Ezt a tanítónője nem tolerálta, és mindig helyre parancsolta. Nekünk, szülőknek is panaszkodott: „kedves, aranyos gyermek, de neki mindig ott kell

Tegyük ismét egy kitérőt, hogy érthető legyen a pedagógusok viselkedésének a háttere. A tanárnak az előírt menetrend szerint az a feladata, hogy „átadjon”, „elmondjon” és egyenként „számon kérjen” bizonyos ismereteket, és ellenőrizze, hogy milyen készségeket sajátítottak el – egyenként – a diákok, mert a standard mérések személyenként állapítják meg az előremeneteli lehetőséget. Ő ezért nem tehet mást, minthogy az előírt célt, az általa ismert eszközökkel (amit átért saját iskoláztatásának a folyamatában, és tanult a képzésén) megvalósítja: megtiltja az együttműködést, a kölcsönös támogatást, az együttérzés kifejezését, és erkölcsileg megbélyegzi, elszigeteli, megalázza az elkövetőket („súgás”, „csalás”, „puskázás” „buktatás”). Ha nem ezt tenné, képtelen lenne ellátni a feladatát. Nem azért tiltja tehát meg a társas kapcsolatok építését, mert rosszat akar a gyermekeknek, hanem azért, mert az általa ismert és a tőle elvárt technológiának ezek a szabályai.

A kapcsolatmenedzselés, a kommunikáció, a proszociális viselkedéskultúra, a bizalomépítés,³⁷³ a kíváncsiság a másik nem iránt, a konfliktuskezelés és más hasonló készségek fejlesztése és működtetése³⁷⁴

lennie, ahol történik valami, és nem tud megülni a helyén.” Ilyenkor feleséggel jólesően nyugtáztuk, hogy „hála Istennek, egészséges”.

Két évig tartott, mire hajlandó volt gyermekem elfogadni, hogy nem szabad senkit védelmébe venni, mert azért büntetés jár, és aki nem érti meg, hogyan kell viselkedni, annak nincs helye az osztályban. A negyedik osztályra már oly mértékben azonosult a felülről diktált „értékrenddel”, hogy velem szállt szembe az iskola rendjének (rejtett tantervének) védelmében.

Volt egy két évvel lemaradt cigány kislány az osztályában, akit – gyermekem elmondása szerint – „mindenki utált”. (Elképzeltük azt a frusztrációtömeget, amit naponta a kislánynak meg kellett élnie.) Lényeg az, hogy a szünetben egy társ „rálépett a kislány cipőjére”. (Új cipőt kapott, és azt mondta, hogy apukája megveri, ha nem vigyáz rá.) Egy ilyen esemény sokféleképpen folytatódhat. Például: „bocsánat, ne haragudj – semmi baj”, vagy: „nem láttam, hogy ott vagy – hülye, állat” stb. Ebben az esetben az történt, hogy a – testi erőfölényben lévő – fiú orra verte a társát, annak pedig elindult az orra vére. Egy másik kislány a segítségére sietett, aki pedig „hasba lett rúgva”. Az, hogy negyedik osztályban ilyen jelenet egyáltalán kialakulhat, mutatja, hogy ebben az osztályban a konfliktusok állandósultak, és a megoldás gyakran az erősebb (a pedagógus) oldaláról megnyilvánuló nyílt agresszió.

Hogyan folytatódhat ez a konkrét eset? Az egyik lehetséges folytatás például az, hogy a pedagógus magához hívja az érintetteket, és – pártatlanul – megkérdezi, mit történt. Miután ők elmondják a saját verziójukat, az érintettek beleláthatva egymás élményeibe, megérthetik sérelmeiket. Ezt követően feltehető a kérdés, „mit szeretnétek most tenni”, mire a bocsánatkéréstől a cipőtisztításig bármi megtörténhet, majd mindenki megnyugodva oda tud figyelni az egyéb „tanulnivalókra”.

Ennek a verzióknak az üzenete, a „rejtett tanterv”, hogy mindenki fontos, érző lény, akire oda kell figyelni. Megbízunk egymásban, és tudjuk, hogy senki nem akar szándékosan kárt okozni a másiknak. Az erősebb odafigyel a gyengébbekre, és olyan módon védi meg őket, hogy amikor nincs jelen, akkor is figyelembe tudják (akarják) venni egymást. Ha véletlenül kárt okoznak egymásnak, akkor azt tegyék is jóvá (resztoratív eljárás).

Ebben a konkrét esetben nem ez történt. A tanítónő magából kikelve ordított a 12 éves gyermekkel („Mit képzelsz magadról?”), majd az igazgatónő elé vitte. Vajon miért? Nyilvánvalóan már sokszor került hasonló helyzetbe, és az agresszív helyzetmegoldási minta további eskalációhoz vezetett: már nem képes kezelni a helyzetet. Nincsenek eszközei, ami részben a saját – korábban bemutatott – szocializációs deficitjéből, részben pedagógusképzésünk fókuszainak téves kijelöléséből fakadhatnak.

Gyermekem beszámolója szerint, az igazgatónővel való találkozás után „Petike remegő kezekkel jött vissza az osztályba”. Vajon mit tanult ebből a „leckéből”, annak „rejtett tantervéből” Petike? Azt, hogy ő személyesen fontos és értékes ember? Azt, hogy tiszteljük egymás véleményét? Azt, hogy könnyű integrálódni a többségi társadalomba, mert az emberek megértőek és türelmesek? Azt, hogy „Ebcson t beforr”, vagy azt, hogy „Amilyen az Adjonisten, olyan lesz a fogadjisten”? És „Hátra van még a feketeleves”, amit viszont majd ő fog kiosztani. Az olvasóra bízom a választ.

Ez a jelenet nem régen történt, és mindössze egy eset. Tudományos szempontból, statisztikailag érvénytelen. Lehetséges, hogy sehol Magyarországon ilyen nem fordulhat elő, elszigetelt esetről van szó. Vagy talán mégsem? Szakmai anyagokból, hazai és nemzetközi kutatások eredményeiből úgy tűnik, nem egyedi esetről van szó, hanem évszázados beidegződések tovagyrúzó hatásáról. Úgy érzem, iskoláink többségében ma is bármikor megtörténhet. Azért hoztuk példaként elő, hogy az első látásra talán sarkosnak tűnő megállapítások mögött meg tudjuk mutatni a mélyebb és konkrétabb üzeneteket. A történetet lehet folytatni azzal, hogy Petike ezek után hazamenve otthon is magkapta a magáét, majd két-három év múlva mit csinált a közértben, hogyan mászta meg a szomszéd kerítését, és 10 év múlva kit támadott meg a nyílt utcán...

³⁷³ Számos vizsgálat szerint a sikeres párkapcsolat „titka” a hűség, a kölcsönös tisztelet, megbecsülés, a közös célok. Gyórfy Zsuzsa – Susánszky Anna – Ádám Szilvia – Dukay-Zsabó Szilvia: a 35 év alatti felnőttek párkapcsolati szokásai. In Szántó Zsuzsa – Susánszky Éva: *Magyar lelkiállapot*. Budapest, 2013, Semmelweis, 206. o.

³⁷⁴ Ez annak ellenére ma is általánosnak mondható, hogy legalább 25 éve elérhető már Magyarországon is, a gyakorlatban és kísérletekkel bizonyított, alternatív tanulásszervezési módszer, amely a proszociális viselkedés támogatása mellett magas szinten biztosítja a kiváló tanulmányi eredmények elérését is. www.hktprogram.hu

tehát idegen az iskolarendszertől. ***Éppen ezek a tulajdonságok lennének pedig a párválasztás, az együttélés és a gyermekgondozás legfontosabb alappillérei.***³⁷⁵

Egy „jó pedagógus” pályázatra beérkezett dolgozatok értékelőjeként alkalmunk volt elolvasni több tucat olyan írást, amelyben a kollégák bemutatták, mit gondolnak arról, hogy mitől jó egy pedagógus, és hogyan tudnak megfelelni ennek a kihívásnak.³⁷⁶ A dolgozatokból megtudhattuk, hogy a pedagógusok a felsőoktatásban lényegében alig kapnak támaszt nevelési feladataik elvégzéséhez. Többen írják le, hogy „a főiskolán tanultak köszönő viszonyban sincsenek a valóságos helyzetekkel”. Összességében a pályázatok erős jelzéseket adnak a pedagógusképzés és a továbbképzés hiányosságaira vonatkozóan. A képzésekből, a pedagógiai kultúrából – úgy tűnik – hiányzik a helyzetelemzési-értelmezési kultúra, az elmélet és a gyakorlat kapcsolata. A megélt helyzetekből, a társas viszonyokból, egymástól, a saját élményekből nagyon kevesen tudnak tanulni. „Betéve” tudják a normatív szabályokat és követelményeket, azt, hogy minek kell(ene) megfelelni. Azonban kevesen képesek felismerni a valóságos helyzetekben megmutatkozó, feltáruló fejlődési-fejlesztési lehetőségeket, és tudják megtalálni a gyakorlat és az elmélet közötti kapcsolatokat. **Mivel tehát a pedagógusok sem a szervezeti normarendszer felől, sem a képzésükben, továbbképzésükben nem kapnak segítséget ahhoz, hogyan tanítható a sikeres családi élethez nélkülözhetetlen kapcsolatépítés, érthető, ha nem boldogulnak a feladattal.**

Álljunk meg itt, és nézzünk bele egy nagyobb mintán végzett felmérésbe. Zsolnai Anikó egy 1997-es kutatásában a 12 és a 16 éves korosztály kapcsolati hálóját elemezte. Megállapításai közül itt azt emeljük ki, hogy (1) *a 16 évesek körében csökkent a kapcsolatok száma*, (2) *a tanulók 28,1%-ának egyetlen barátja sincs!* (3) *a fiatalok 98,9%-a egyetlen tanárhoz sem kötődik!*³⁷⁷

Ez a folyamat azért érdemel különleges figyelmet, mert az empirikus vizsgálatok többsége megerősíti azt, hogy a csecsemőkorban kialakult kötődési mintázat (biztonságos, bizonytalan, elkerülő, dezorientált) életpályát meghatározó ereje attól függ, hogy a későbbi életkorokban milyen megerősítést kapnak a korai élmények. Ha egy biztonságosan kötődő gyermek – akit otthon testvérek és szerető család vár haza – bekerül az iskolában egy dezorganizált, agresszív és kötődésromboló közegbe, ott eltölt 12-15 évet, az ugyan beépül kapcsolati kultúrájába, de az ott szerzett tapasztalatok tömegét néhány év alatt akár ki is heverheti.³⁷⁸ Ha azonban egy bizonytalan kötődésű gyermek, esetleg csonka családban, egykeként felnőve

³⁷⁵ Az 1950-es szocialista tanterv célként azt tűzi ki, hogy az iskola „tanulóifjúságunkat Népköztársaságunk öntudatos, fegyelmezett állampolgáraivá, a dolgozó nép hűséges fiává, a szocializmus építőjévé nevelje...”[15]. A „fegyelmezett állampolgár”-ra nevelés akkoriban nem jelentett mást, mint olyan alattvalói magatartás kialakítását, amely megfelel a monolitikus államhatalom, a diktatórikus parancsuralmi rendszer igényeinek. 1950. március elsején jelent meg egy minisztériumi utasítás, melynek tárgya „Az iskolai ifjúsági könyvtárak átrendezése és selejtezése” volt. Ebben olvasható, hogy „az iskolai ifjúsági könyvtárakban nagy számban találhatók olyan művek, amelyek az előző feudálkapitalista rendszer nevelési céljának szolgálatára készültek: érzelmős vagy öntelt nacionalizmusra, »vallás-erkölcsi« nevelés ürügyén a valóságtól elforduló, azt meghamisító, ún. »idealista« szemléletre, az előző rendszert politikailag alátámasztó klerikalizmusra vagy polgári gondolkodásra nevelnek.” A mellékelt lista több száz címet tartalmazott, köztük Benedek Elek és a Grimm testvérek meséit, Sienkiewicz, May Károly és Donázy Ferenc könyveit. Ezeket a könyveket be kellett szolgáltatni a Papírfeldolgozó Vállalatnak.^[17] Pukánszky Béla – Németh András: *Neveléstörténet*. Budapest, 1996, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt. <http://mek.oszk.hu/01800/01893/html/08.htm#Heading30>

³⁷⁶ Az Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet által kiírt pályázatra 64 írásmű érkezett (2014).

³⁷⁷ Zsolnai Anikó: *Kötődés és nevelés*. Budapest, 2001, Eötvös, 60. o.

³⁷⁸ Sroufe (1985) egy longitudinális vizsgálat nyomán (csecsemőket kísért el 19 éves korukig) megállapította, hogy azok a gyermekek, akik biztos kötődéssel indultak az életbe, magas önbizalommal és önértékeléssel bírtak gyermekkorukban, serdülőként magabiztosabbak voltak, jó párhuzamokat alakítottak ki és jól teljesítettek az iskolában. Idézi Zsolnai Anikó: *Kötődés és nevelés*. Budapest, 2001, Eötvös, 54. o.

kapja meg ugyanazt a léleknyomorító dresszúrát, egészen más következményekre számíthat, és értékrendszere, világlátása, családalapítási hajlandósága egészen más irányokat vehet.

Melyik iskola értékeli a bizalmat, az együttműködést?

Megkockáztatjuk: **a fiatalok Magyarországon való boldogulásának, itthon maradásának a kulcsa is az iskolarendszer közösségépítő vagy -romboló működésében rejlik.** Ugyan miért is maradna egy olyan fiatal az országban, akinek zavart az édesanyjához való viszonya (is), testvére nincs, az iskolában nem építhetett ki baráti kapcsolatokat, párt nem talált magának, esetleg még munkát sem talál? Talán az a bér fogja itt tartani, amiből a megélhetésére sem telik?

Néhányan a tanulmányi kudarcokat is a szocializációs funkció betöltésének hiányosságaival magyarázzák: „nem az alacsony intelligenciára, hanem a norma- és értékzavarra vezethetők vissza a problémák, mert a személyiség iskolai életvitele gyakran csak devianciában tud kiteljesedni”.³⁷⁹ A fiataikorú bűnözővé válás előzményeként is számon tartják az iskolai osztályokban kialakuló kedvezőtlen pedagógiai környezet negatív minősítő hatását.³⁸⁰

Kutatásainkban, mások eredményeivel összhangban, a normál iskolai csoportok fejlődési iránya azt mutatta, hogy a gyermekek társadalmi háttere határozza meg a legnagyobb mértékben a tanulmányi eredményeiket, az iskolához való viszonyukat és önképüket.³⁸¹ Ha a **társas kapcsolataik** – perifériára sodródó és nehezebben elviselhető társaik miatt – **zavartak, a csoport és az egyének gyakran átélhetik a kivetettséget, a perifériára kerülés és a kiközösítés élményét.**³⁸² **Nem érezhetik magukat sem a társaik, sem a felnőttek között biztonságban.**³⁸³ **Az iskolához és a felnőttekhez való viszonyuk romlik, unalmasnak és kellemetlennek élik meg.**³⁸⁴ Kapcsolataik konfliktusokkal terheltek.

³⁷⁹ Balogh K.: Az általános iskolai tanulók alulteljesítése, mint a devianciához vezető út első lépése. A Magyar Pszichológiai Társaság VIII. Országos Konferenciája Budapest, 1986, MTA.

³⁸⁰ Kósáné O. V. – Járó K.: A pedagógus irányítási stílusa és az iskolai beilleszkedési nehézségek. *Pedagógiai Szemle*, 1987/3.

³⁸¹ Benda József: A Humanisztikus Kooperatív tanulás innovációs program hatásvizsgálata (tanulmányi eredményesség, szocializáció). Budapest, 1994, Humanisztikus Iskola Alapítvány, 66. o. <http://www.hktprogram.hu/page44.php>

³⁸² „Az iskolás gyerekek közötti, azaz kortárs zaklatás, bántalmazás nemcsak azért tűnik megoldhatatlannak, mert hiányzik az intézményrendszer és a mentalitás, hogy kezeljük, hanem azért is, mert alulértékelt: a többség hajlamos természetesnek venni és nem foglalkozni vele, egészen addig, amíg fizikai formát nem ölt – sokszor még akkor sem. Pedig a testi fenyegetés, a verés még csak nem is a legrosszabb, ami a gyerekekkel történhet az iskolában. A kortárs zaklatás a szakértők szerint a nyugati társadalmak egyik legsúlyosabb problémája, kis túlzással minden későbbi (felnőttkori) gond okozója.” A 14 éves lány ötoldalas búcsúlevele, <http://www.netextra.hu/a-tizenegy-eves-lany-otoldalas-bucsulevele/> letöltés 2015. február 28.

³⁸³ „Ki kell mondani: a gyerekek nincsenek biztonságban az iskola falai között.” „Sosem tudom, mibe küldöm bele reggelente és hogy kapom vissza délutánonként” – mondja egy szülő. A 14 éves lány ötoldalas búcsúlevele, <http://www.netextra.hu/a-tizenegy-eves-lany-otoldalas-bucsulevele/> letöltés 2015. február 28.

³⁸⁴ Szinte bizonyos, hogy azok az oktatási rendszerek, amelyekben tömegével találhatók a tanuláshoz és az iskola világához negatív módon viszonyuló fiatalok, a tudásgazdaságban eleve versenyhátránnyal indulnak. E tekintetben a nemzetközi összehasonlító

Kénytelenek tagadni, szembe szállni az iskolák sokszor betarthatatlan írott és íratlan szabályrendszerével, mert alapvető társas és individuális igényeik kielégítését nem engedélyezik. Ezért fokozódó igazságtalanságot, kellemetlenséget, sikertelenséget, szeretetlenséget, elégedetlenséget élnek át, amivel egyre nehezebben birkóznak meg.³⁸⁵ A hátrányos helyzetűek, a bizonytalan kötődési mintával rendelkezők a szülői háttér miatt már fizikailag, egészségileg is kevésbé ellenállóak,³⁸⁶ ráadásul az iskolában használt nyelvezet nem igazodik az ő kultúrájukhoz.³⁸⁷ A tanulmányi sikertelenség miatt biztonságigényüket, integritásuk fönntartását az iskola folyamatosan veszélyeztetheti. Lemaradásuk a gyakori kudarcélmények hatására a fokozottabb felnőtt-függésben, az infantilizálódásban, és – ellentmondásosan – a társas kapcsolatok erősödésében is megmutatkozik. Ezek a kapcsolatok azonban jóval több kirekesztést, feszültséget, zavart hordoznak, ami ön-aláértékeléssel jár együtt. Mindezek elviseléséhez menekülési útnak a kortárs csoportokon belüli szubkultúrák kialakítása kínálkozik. Ez a kényszerpálya a csökkenő önértékeléssel, a társas-szociális szükségletek felerősödésével, illetve a felnőtt kapcsolatok romlásával együtt jelentkezve az iskolai és társadalmi normák durva tagadásához is elvezethet.³⁸⁸

A sokszor értelmetlen teherviselés a gyerekek tömegeit idegeníti el a tanulástól, a kultúrától, és semmilyen tekintetben nem oldja a származásból eredő társadalmi esélykülönbségeket.³⁸⁹ A gyerekeket az iskola –

elemzések Magyarországon riasztó helyzetet mutatnak. Egy 29 országra kiterjedő nemzetközi összehasonlító vizsgálat adatai szerint míg a 11–15 éves tanulónak csaknem egynegyede (átlag) nagyon szeret iskolába járni, addig Magyarországon kevesebb mint 10%. Arra a kérdésre, hogy a tanáraikat érdekli-e a személyiségük, a 11 évesek 54%-a, a 15 évesek 40%-a válaszolt igennel, míg a magyar diákok 38, illetve 29%-a. Az adatok a tanítási-nevelési módszerek és az iskolai kudarcok jellemzőire utalnak. Halász Gábor: *A magyar közoktatás az ezredfordulón*. Budapest, 2001, OKKER, <http://halaszg.ofi.hu/download/Ezredfordulo-1.htm>, letöltés: 2015. április 1.

³⁸⁵ Az iskolák ilyen működése teljesen szembemegy a társadalmi szükségletekkel. Ahogy a sikeres vállalatok gyakorlatának elemzése mutatják, a *kooperációs képesség, a teammunka meghatározó eleme a sikernek*. Az OECD adatai szerint a fejlett országokban az így működő vállalatok száma már a kilencvenes években meghaladta a 30%-ot (OECD, 2000). Az ilyen szervezetek a problémák megoldásában fontos szerepet adnak a csoportoknak, amelyek, elfogadva a közös célokat, növelik a szervezet problémamegoldó, reagáló képességét, a kreatív megoldások megszületésének valószínűségét, ezek pedig az eredményesség és a hatékonyság folyamatos növekedéséhez vezetnek. Azok a szervezetek a legeredményesebbek, amelyek „képesek *tanuló szervezetként* működni, azaz képesek a külvilág felől jövő információk – így például a piaci igények vagy a szabályozási környezet változásaival összefüggő jelzések – gyors észlelésére, ezek feldolgozására és a megfelelő alkalmazkodási stratégiák kreatív megalkotására, azaz a tanulásra. Ez csak akkor lehetséges, ha e szervezet tagjai között intenzív kommunikáció van, ami megint csak egyfelől a kommunikációhoz szükséges elemi készségek (a másokra való odafigyelés, a másik fél gondolataihoz való kapcsolódás, a közlésnek a másik számára érthető megfogalmazása, a közlés megértettségének vagy meg nem értettségének észlelése stb.), másfelől az együttműködési képesség és hajlandóság megléte esetén lehetséges.” Halász Gábor: *A magyar közoktatás az ezredfordulón*. Budapest, 2001, OKKER. <http://halaszg.ofi.hu/download/Ezredfordulo-1.htm>, letöltés: 2015. április 1.

³⁸⁶ Commission on Social Determinants of Health FINAL REPORT: Closing the gap in a generation Health equity through action on the social determinants of health, http://whqlibdoc.who.int/publications/2008/9789241563703_eng.pdf, letöltés: 2015. január 4.

³⁸⁷ Karácsony Sándor már az 1930-as években megállapítja, hogy a nemzet alsó néposztályainak gyermekei nem jutnak túl az elemi iskolán, és a középiskolába bekerülő kis töredék is rosszul érzi magát, mert az iskola nyelve idegen a gondolkodásuktól. Megállapítja, hogy a társas együttélés alapvető jellegzetessége a mellérendelő jelleg, ami a családban érvényesül a legjobban. Ahol valóban funkcionál a családi élet, ott nem csupán a gyermek van alárendelve a szülők akaratának, hanem egyik pillanatban a szülők tettei igazodnak a gyermekek igényeihez, máskor pedig a gyermekek engedelmeskednek a szülőknek. Nincs merev alá- és fölérendeltség, hanem a folytonos változás egymás mellé rendeli a család tagjait. Ez a családiasság éppen olyan jellegzetessége a magyar szokásrendszernek, mint nyelvünk grammatikájának mellérendelő jellege. Pukánszky Béla – Németh András: *Neveléstörténet*. Budapest, 1996, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., <http://mek.oszk.hu/01800/01893/html/09.htm> #Heading4, letöltés: 2015. április 2.

³⁸⁸ Benda József: *A HKT innovációs program hatásvizsgálata*. Budapest, 1994, Humanisztikus Iskola Alapítvány, <http://www.hktprogram.hu/page44.php> letöltés: 2014. december 31.

³⁸⁹ Erről egy frissen megjelent riportfilm: Moskovits Judit: Egyre többen keresnek mást az állami iskola helyett, RTL Klub, <http://rtl.hu/rtlklub/hazonkivul/egyre-tobben-keresnek-mast-az-allami-iskola-helyett>, 2015. március 25.

egyoldalú értékrendszere mentén – erőteljesen szelektálja. A lemaradókat és a perifériára kerülteket kiszolgáltatja a spontán társadalmi és csoporteffektusok kíméletlen logikájának.

Nyugodtan kimondhatjuk, hogy iskoláink többsége³⁹⁰ nem alkalmas arra, hogy lelki, fizikai, szociális értelemben, érzelmileg és spirituális tekintetben egészséges, tanulóképes, szeretetteljes társas kapcsolatokat építő, családbarát generációkat neveljen fel,³⁹¹ hatalmas mértékű terhet rakva ezzel a társadalom szociális ellátórendszereire is.³⁹²

A probléma súlyosságát, növekvő társadalmi terhet jelzi, hogy ma már külön, az unió által előírt stratégiai terv foglalkozik a „korai iskolaelhagyók” gondjaival, és megelőző jelzőrendszerek, illetve megoldási technológiák készülnek.³⁹³

5.3.6. Norma és értékrendszer: agresszió és zaklatás

Az iskolai agresszió sokdimenziós jelenség. Időnként a diákok tanárral szembeni fellépésére figyelünk (tanárverések), máskor ismételten megjelennek a hírekben a diákok egymással szembeni, a beszélőstől a fizikai erőszakon keresztül egészen a gyilkolásig fajuló magatartási zavarai. Ez a jelenség rendkívül széles körben elterjedt, sok évtizedes múltra tekint vissza, és számos megnyilvánulási formát mutat.

„Naponta több ezer gyermek indul félelemtől reszkelve iskolába – vagy tettetett betegnek magát, hogy elkerülje támadóit, akik az iskolához vezető úton, az iskolaudvaron, a folyosón vagy a mosdóban leselkednek rá. Esetleg a testnevelés óra előtt »lesz rosszul«, mert tudja, milyen kínok várnak rá az öltözőben.”³⁹⁴

³⁹⁰ Tudjuk, sok kivétel van, de ezek a kivételek a rendszer tagadásaként, ellenében jöttek létre. A módszertani megújulás alapvetően személyfüggő, és nem része a rendszer önfejlődésének. Ezért aztán addig tart, ameddig egy-egy személynek (pedagógusnak, igazgatónak, kutatónak) a privát erőforrásai bírják. Györgyi Zoltán: Projekt vagy iskola? *Educatio*, 2008/4. 594. o.

³⁹¹ A házassághoz a legfontosabb tényezők a fiatalok szerint azok, melyek a „kapcsolat harmóniájához kapcsolódnak: megbízhatóság, szerelem, kölcsönös megbecsülés, jó szexuális kapcsolat és hasonló gondolkodás. Ezt a házasságpárti nőknek és férfiaknak is több mint 90 százaléka fontosnak tartja.” Székely Levente: *Magyar Ifjúság 2012*. Budapest, 2013, Kutatópont, 70. o. Letöltés 2014. szeptember 17. http://kutatopont.hu/files/2013/09/Magyar_Ifjusag_2012_tanulmanykotet.pdf

³⁹² „A tanulókkal szembeni negatív attitűdök és ennek nyomán az iskolai kudarc kialakulása nagymértékben összefügg azzal, vajon az iskolák mennyire képesek a tanulók, ezen belül különösen a leszakadás által leginkább fenyegetett csoportok számára motiváló környezetet teremteni. Egy nyolc ország tapasztalatait összegző nemzetközi összehasonlító elemzés (*OECD, 2000f*) azzal érvel emellett, hogy a szükséges többletforrások eltörpülnek azok mellett a költségek mellett, amelyeket az alacsonyan képzett és alkalmazkodásra képtelen emberek későbbi jóléti ellátása jelent.” Halász Gábor: *A magyar közoktatás az ezredfordulón*. Budapest, 2001, OKKER. <http://halaszg.ofi.hu/download/Ezredfordulo-1.htm>, letöltés: 2015. április 1.

³⁹³ „A modern oktatási rendszerek egyik legnagyobb és legnehezebben megoldható problémája az iskolai kudarc által fenyegetett, leszakadó csoportok oktatásához kapcsolódik. Ide sorolhatjuk mindazokat a fiatalokat, akik az iskolarendszertől úgy lépnek ki, hogy nem rendelkeznek a munkaerőpiacon értékesíthető képzettséggel, illetve akik iskolai pályafutásuk során kudarcot szenvednek, azaz nem képesek megfelelni az iskolák által szabott követelményeknek, és emiatt nem fejezik be tanulmányaikat, vagy elfordulnak az iskolától.” Halász Gábor: *A magyar közoktatás az ezredfordulón*. Budapest, 2001, OKKER, <http://halaszg.ofi.hu/download/Ezredfordulo-1.htm>, letöltés: 2015. április 1. Ennek a problémának a megoldása minden bizonnyal szükségessé teszi „az egységes követelményrendszer” újragondolását.

³⁹⁴ Barbara Coloroso: *Zaklatók, áldozatok, szemlélők: az iskolai erőszak*. Budapest, 2014, Harmat Kiadó, 15. o.

Bár itt nem ez a téma foglalkoztat bennünket, mint az iskola egy működészavarát, amely hasonló okokra vezethető vissza, meg kell említenünk. A folyamatos frusztráció, amely a gyermekek életét az intézményrendszerben eltöltött időben meghatározza, nem hagyja sem gondolkodásukat, sem viselkedésüket, sem életperspektíváikat érintetlenül. Ez a helyzet érthetően vezet el a tanulók részéről tapasztalható agresszív magatartáshoz is, és folyamatosan napirenden tartja a „kezelésére, visszaszorítására, illetve a tanárok és diákok konfliktusainak feloldására, a tanulókat az iskolán belül ért bántalmazások eredményes kezelésére vonatkozó igényt”.³⁹⁵

„Gyűlöli mindazt, aki az erőszakot szereti.”³⁹⁶

A szavakkal, gesztusokkal gúnyolás, szekálás, fizikai megfélemlítés, verés óvatos becslések szerint minden negyedik-ötödik gyermeket érinti. Ahogy a családon belüli erőszakra, gyakran erre sem emlékeznek az áldozatok, azaz nem értik, miért képtelenek felnőttkorukban kapcsolatot teremteni, ápolni.³⁹⁷

„Mielőtt iskolába mentem, mindig hasgörcsök gyötörtek, iszonyúan ideges voltam, féltem bemenni.”

Szüklátóköriúség volna, ha csak az aktuálisnak tűnő, felszíni jelenségekkel foglalkoznánk, és anélkül próbálnánk megoldásokat keresni, hogy nem értjük meg a jelenségek lényegét. Minden bizonnyal éppen azért vagyunk kénytelenek ma is még a kérdéskörrel foglalkozni, mert *az elmúlt évtizedek megoldáskeresése megmaradt a felszíni jelenségek vizsgálatánál*, és a preventív megoldások helyett a krízisintervencióra szorítkozott.

Az alsó tagozatban ez a technológia (szabályrendszer) – a gyermekek életkora miatti kiszolgáltatottság következtében – még „kezelhető”, a felsőbb évfolyamokban azonban tovább fokozódik az elidegenítő szervezeti működés. A tantárgyrendszerű oktatás miatt **megszűnik a személyes kötődés lehetősége**,³⁹⁸ és a diákok egyre erősebb jeleit mutatják a szembefordulásnak: harcban állnak egymással és önmagukkal is, és szembeszállnak a tanárokkal – ez a szembenállás pedig a tanórai és az órán kívüli deviancia és agresszió (pszichoszomatikus tünetek, romló teljesítmények, hiányzások, falcolás, drog, alkohol, szexuális zaklatás, öngyilkossági kísérletek stb.) számtalan formájában jelentkezik.

³⁹⁵ Székely László, az alapvető jogok biztosának AJB-1378/2014 jelentése, OFI, kézirat, 2014. 9.

³⁹⁶ Biblia, Zsoltárok könyve 11,5.

³⁹⁷ Barbara Coloroso: *Zaklatók, áldozatok, szemlélők: az iskolai erőszak*. Budapest, 2014, Harmat Kiadó.

³⁹⁸ Az egyetemi kredit rendszer-tovább bomlasztja a még működő kapcsolatokat is.

Egy friss kutatás szerint a 12-16 éves korosztály 68%-a heti gyakorisággal él meg bántalmazást az iskolákban
399

Az iskolarendszer működésének ezt a jellegzetességét nevezi a szakma „fekete pedagógiának”, aminek történeti bemutatásától eltekintünk, és csak egy friss és egy korábbi reprezentatív hazai kutatás eredményeit említjük. A korábbi vizsgálat szerint a megkérdezett gyermekek döntő többségének van iskolai sérelme. A sérelmek, fájdalmak túlnyomó részét pedagógusok okozták (24. ábra),⁴⁰⁰ de jelentős számban vannak a kortársaktól elszenvedett sérelmek is. A sérelem tartalma leggyakrabban a megalázó büntetés, az igazságtalan értékelés, a személyiség becsmérlése, verbális agresszió, fizikai agresszió, segítségadás elmulasztása, alaptalan gyanúsítás. **Az esetek jelentős részében a pedagógusok nem is észlelik,⁴⁰¹ hogy megjegyzéseikkel egy diákot megbántottak.**⁴⁰² A következmények pedig – a visszahúzódság, a rossz társas kapcsolatok, a megemésztetlen önvád –, testi és lelki betegségek képében jelentkeznek, és a vizsgálat szerint senki nem vállalta fel a védelem szerepét. „Alig fordult elő, hogy a szülő, más pedagógus (pl. osztályfőnök), iskolavezető felvállalta volna a gyerekek által tapasztalt, gyakran feléjük is jelzett problémát, és érdemben segítséget nyújtott volna annak megoldásában.”⁴⁰³

Iskoláink az agresszió csapdájában

Korábbi állításunk miszerint a pedagógusok ugyanúgy áldozatai a folyamatnak, mint a diákok ellentmondani látszik annak, hogy a diákok éppen tőlük szenvedik el a leggyakrabban az agressziót. Az alábbi grafikon is

³⁹⁹ Simon Dávid – Zerinváry Andrea – Velkey Gábor: Az iskolai bántalmazás megjelenése az 5–8. évfolyamos diákok körében, 10. o. OFI, 2015. http://iskon.opkm.hu/admin/upload/Osszegzo_tanulmany.pdf, letöltés: 2015. július 17.

⁴⁰⁰ A reprezentatív kérdőíves felmérés mutatja, hogy tömeges jelenségről van szó, amit a pedagógusok többsége talán nem is észlel. Simon Dávid – Zerinváry Andrea – Velkey Gábor: Az iskolai bántalmazás megjelenése az 5–8. évfolyamos diákok körében, 18. o. OFI, 2015. http://iskon.opkm.hu/admin/upload/Osszegzo_tanulmany.pdf, letöltés: 2015. július 17.

⁴⁰¹ I. m. 11. o.

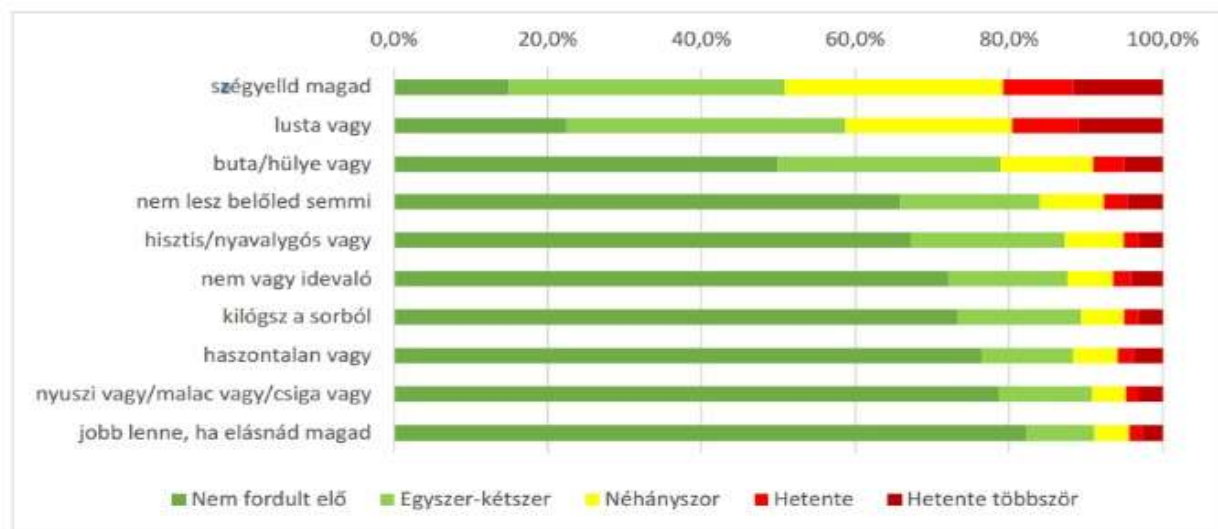
⁴⁰² „Ha kétségeink vannak, hogy a félelem és rettegés, amit diákként az osztályban éreztünk minden számonkérésnél, biztosan célravezető volt-e a fejlődésünk szempontjából, akkor Sugata Mitra készséggel megerősíti, hogy nem, ez a fajta sakkban tartás épp az ellenkezőjét érte el, és ehhez bármikor elő tudja kapni a tudományos magyarázatot is. Az agyunk veszély esetén ugyanis bezárja a kapukat, például a tanulásért felelős prefrontális cortexet is – márpedig a diákok a vizsgákat és a büntetéseket is veszélyként élik meg. Vagyis fogjuk a gyerekeinket, lekapcsoljuk az agyukat, és felszólítjuk őket, hogy teljesítsenek – Sugata Mitra TED-előadásának ez volt az egyik legmeghökkenőbb megállapítása az iskolák bizarr működési elvéről.” Sugata Mitra: Fogjuk a gyerekeinket és lekapcsoljuk az agyukat, <http://vs.hu/kozelet/osszes/fogjuk-a-gyerekeinket-es-lekapcsoljuk-az-agyukat-0610#!s0>, letöltés: 2015. június 28.

⁴⁰³ Egyetemisták és felnőttek körében végeztek kutatást. Hunyadi Györgyné – M. Nádasi Mária – Serfőző Mónika: Fekete pedagógia. Budapest, 2006, Argumentum, 85–87. o.

azt mutatja, hogy a diákok milyen gyakran szenvednek el különböző formában verbális zaklatást a pedagógusok részéről. (25. ábra)

25. ábra

A tanárok által a diákokra alkalmazott sértő, megalázó kifejezések diákok által észlelt gyakorisága

„A szakma tanácstalan – mondja valaki bölcsen. S ez alapján igaz is.”⁴⁰⁴

Ezt a látszólagos ellentmondást azonban könnyen feloldhatjuk, ha összefüggéseiben tekintjük a tanítási folyamatot: a tananyagban előírt haladási kényszert, a helyi igényekhez való igazodás korlátozottságát, és a didaktika-nevelésemélet által felkínált, alig alkalmazható megoldásokat. Ebből a körből szükségszerűen kirajzolódik a gyors látszatzmegoldások felé vezető erőszak kényszerű alkalmazása.

Ha tehát a diákok egymás elleni zaklatását (mobbing, bullying) vagy a tanárokkal szemben megnyilvánuló agresszióit vizsgáljuk, csak a következmények egy részét szoktuk megállapítani, és azokat nem tárjuk fel elég mélyen. Nem szüntetjük meg az okokat, mert ez az iskolák működésének, a tanítási technológiáknak az átalakítását igényelnék. Az idézett vizsgálat szembetűnő eredménye, hogy az alternatív iskolák diákjai arányaiban sokkal kevesebb bántalmazásról számolt be, mint a normál iskolák tanulói. **Ameddig iskolarendszerünk, intézményeink nem képesek kezelni ezeket a jelenségeket, átalakítani a nevelési folyamatokat, az agresszió foglyai maradunk, és nem tudjuk megállítani a népességfogyást sem.**⁴⁰⁵

⁴⁰⁴ Trencsényi László: *Miskolci pedagógiai tükrök*. Miskolc, 2014, Fapadoskönyv.hu Kiadó, 81. o.

⁴⁰⁵ Az egyházi és az alternatív iskolákban az iskolai bántalmazás és agresszió mértéke szignifikánsan alacsonyabb, (i.m.: 20.o.) ami azt mutatja, hogy (1) a probléma az alkalmazott technológiában van, (2) megoldható, (3) nem kizárólag pénz kérdése. Simon Dávid – Zerinváry Andrea – Velkey Gábor: Az iskolai bántalmazás megjelenése az 5–8. évfolyamos diákok körében, OFI, 2015. http://iskon.opkm.hu/admin/upload/Osszegzo_tanulmany.pdf, letöltés: 2015. július 17.

Egy 2014-es ombudsmani vizsgálat így fogalmaz: „**a tanulók felnőtté válását elősegítő nem csak oktatási, hanem nevelési tevékenység végzésére a jelenlegi rendszer nem alkalmas.**” A 2013-ban az iskoláktól beérkezett 741 bejelentés elsősorban a gyermekek fizikai és lelki elhanyagolásáról szól.⁴⁰⁶ Mindezekre tekintettel az ombudsman megállapítja, hogy „a feltárt hiányosságok akadályozzák azt a hatékony gyermekvédelmi tevékenységet,⁴⁰⁷ amely elősegíthetné a tanulók egymás közötti, illetve a tanárokkal szemben megmutatkozó magatartásának a kezelését, a konfliktusok feloldását, de megnehezíti a tanulók felnőtté válását elősegítő oktatási, nevelési tevékenységet is”, amely viszont deklarált alkotmányos jog.

5.3.7. Az agykárosító hatás

Azon túlmenően, hogy ezek a durván személyiségromboló folyamatok közvetlen károkat okoznak a felnövekvő nemzedékek társas kapcsolatrendszerében, a korábban bemutatott szociális neuron-elmélet szerint további, jóvátehetetlenül súlyos következményekkel is járhatnak (21. ábra).

A pedagógusok által leggyakrabban használt eszköz a megfélemlítés (osztályból való kiküldéssel, rossz jegyekkel, feleltetéssel, büntetéssel, intővel, röpdolgozattal, vizsgával, buktatással, kizárással stb.⁴⁰⁸). A fenyegetés azért olyan hatékony fegyelmezési eszköz, mert (egyéni és csoportszinten) azonnal aktiválja a kora gyermekkorban sokak által megélt szeparációs szorongást.

⁴⁰⁶ Székely László, az alapvető jogok biztosának AJB-1378/2014 jelentése, kézirat, 2014. 16, 24. o.

⁴⁰⁷ Az iskolatársak csúfolódásának, piszkálódásának hatása évtizedekig hatással van az áldozat testi egészségére. Korábbi kutatások a depresszió, a szorongás és az öngyilkos gondolatok kockázatának fokozódásával hozták összefüggésbe az iskolai piszkálódást, egy új longitudinális vizsgálat az emberi szervezetben okozott károkat kutatta. A krónikus stressz fokozza a magas kalóriatartalmú ételek utáni sóvárgást. A gyakori csúfolás traumája a hormonális egyensúlyt is felboríthatja és ez fáradtsághoz, mozgáshiányhoz vezethet. A testmagasság és a testsúly arányát mutató testtömegindex (BMI) azt mutatta, a gyerekként csúfolt nők 26 százaléka lett 45 éves korára erősen túlsúlyos. Azoknak a nőknek, akiket nem gúnyoltak, csak 19%-a hízott el. A résztvevők 28%-át alkalmanként, 15%-át gyakran csúfolták, piszkálták. A csúfolás 50%-kal növeli annak az esélyét, hogy valaki 45 éves korára túlsúlyos legyen. A vérben lévő, gyulladást jelző anyagok és a testtömeg adatai a résztvevők 45 éves korából származtak. „Le kell számolni azzal a vélekedéssel, hogy a csúfolódás elfogadható dolog, része a gyerekkornak” – írják az alkotók a King's College hosszú távú, nagyszabású kutatása alapján. A kutatást több mint 7 ezer, 1958-ban született ember adataival végezték. Andrea Danese – Louis Arseneault – Sarah Knapton: Bullying in childhood to blame for one million obese Britons. *The Daily Telegraph*, <http://komlomeia.hu/hir.php?hir=5699#ixzz3atpeJvFI>, 2015. május 22.

⁴⁰⁸ Ezeket az eszközöket a pedagógusok nem azért használják, mert ártani akarnak a gyermekeknek, hanem azért, mert azokat célokat, amelyeket elébük tűztek, másként – a hagyományos technológiával – nem tudják elérni. Meg kell említenünk azt is, hogy a hagyományos frontális tanítás – a sok ellenpéldával együtt –, ma is működőképes azokban az iskolákban, ahol válogatottan jó családi háttérű és kiváló képességű diákok vannak többségben. DE: ezekben az iskolákban (gimnáziumokban) is 18%-os a bukások aránya! (5.3.3. fejezet).

Ez a megoldás az esetek nagy többségében „csendet”, „rendet”, „fegyelmet” teremt, miközben ismét jelentős agyterületeket károsít,⁴⁰⁹ kapcsol ki, illetve a teljesítményhelyzeteket nem az erőfeszítésre való késztetéssel társítja, hanem a félelemmel és a meneküléssel. Az iskolai feleltetési helyzetből is ismert „leblokkoltam”, „otthon tudtam, de elfelejtettem” – reakciók a pedagógusoknak a megfélemlítéssel való játékát mutatják.⁴¹⁰ Ez rendkívül káros mind a diákok idegrendszerére, egészségi állapotára,⁴¹¹ mind a csoportklímára. Az iskolákban természetesnek tekintett félelem és folyamatos stressz egyértelműen gátolja a tanulást. Ilyenkor a diák mindent elfelejt, és a „tanulmányi eredmény” valójában nem a diák tudásáról, hanem a csecsemőkorban kialakított kötődési mintáról és annak feldolgozásáról, továbbéléséről, a stresszkezelési képességéről szól. A stresszkezelés azoknak az esetében működik jól – ahogy ezt a 3. fejezetben leírtuk –, akiknek az anya-gyermek kapcsolatuk sikeresen alakult. Ellenkező esetben stressz hatására a limbikus rendszer egyszerűen kikapcsolja az agykéreg jelentős területeit, és a diák egy számára megoldhatatlan negatív spirálba kerül.

A félelem lerontja a tanulási teljesítményt.

⁴⁰⁹ Ilyenkor norepinefrin neurotranszmitter szabadul fel az agyban, amely a túlélést segíti veszélyes helyzetekben. Ezáltal az agytörzs aktiválódik, interferál a racionális gondolkodás területével (neokortex), és a limbikus rendszer kikapcsolja a munkamemória legnagyobb részét, ezzel fizikailag mintegy „szűklátókörűséget” okozva. Ez a beszűkült állapot figyelhető meg gyakran a félelemkeltő politikában, a pókerjátékosok stratégiájában, vagy amikor valaki egyszerűen csak makacs egy vitában. Ilyenkor nem számít, milyen értékes a másik fél gondolata: amikor az agy ilyen állapotba kerül, nem képes felfogni és végigkövetni azt. Neurális szinten ilyen helyzetben úgy reagálunk, mintha fenyegetve lennénk, még akkor is, ha a fenyegetés voltaképpen vélt vagy ártalmatlan, és azt más helyzetben akár hasznosnak is találhatnánk, és racionálisan akár egyet is érthetnénk vele. Athene's Theory of Everything, Edited, Directed & Narrated by Reese Leysen, Based on research by Chiren Boumaaza, Full soundtrack coming soon at, <http://www.ProfessorKliq.com>, <https://www.youtube.com/watch?v=dbh5lOb2-0o>, letöltés: 2015. április 2.

⁴¹⁰ Az 5.3.3. fejezetben elemeztük a középiskolások bukási arányát. Ennek az értékelési eszköznek a tömeges használata (18-48%) a pedagógusok többsége számára természetes. Fel sem merül, hogy egyfelől saját tehetetlenségüket, másrészt a rendszer alkalmatlanságát mutatja, harmadrészt pedig nemzedékek életperspektíváját rombolja. Természetes eredménye a fiatalok intellektuális teljesítőképességének a csökkenése, társas kapcsolataik szétzúzása, egészségi állapotuk veszélyeztetése, az országból való menekülése és még sorolhatnánk. Mindez az „objektív értékelés”, az „egyenlő mérce”, „eredményesség”, „igazságosság”, „méltányosság” jegyében történik.

⁴¹¹ „A pszichoneuroimmunológia fiatal tudománya nevében hordja az általa felfedezett, talán legfontosabb összefüggést: ideg- és immunrendszerünk folyamatosan kommunikál egymással. És bizonyos, hogy idegrendszerünk állandó riadókészültségét immunrendszerünk sínyli meg. A tartós stressz kiszolgáltat minket a kórokozóknak és talán még a dohányzásnál is jobban öregít.” Jakabffy Éva: Gyógyítás gondolattal, http://tudomany.blog.hu/2015/08/02/gyogyitas_gondolattal, letöltés: 2015. augusztus 29.

Ha a félelemmel együtt tanulunk meg valamit, nem fogjuk tudni felhasználni. Ha cinizmus, szarkazmus, gúny uralkodik a tanteremben, esetleg vissza tudjuk ugyan mondani a könnyebben magolható tantárgyak egy részét, de később nem fogjuk tudni alkalmazni, mert a hozzá kapcsolódó félelem zavarni fogja a problémamegoldás folyamatát.⁴¹² Az iskolákban gyakran átélt frusztráció és stressz nem csak a kapcsolatokat rombolja, hanem a hosszú távú tanulmányi sikerességet is, amint azt idegélettani vizsgálatok az ingerületátvivő norepinefrin szintjének stressz hatására bekövetkező növekedésének kimutatásával bizonyították.⁴¹³

Ezzel szemben a társas megbecsülés, az agyban a dopamin- és a szerotoninszintet emeli, ami lehetővé teszi, hogy könnyebben túltegyük magunkat az emocionális nehézségeken, kudarcokon és önbecsülésünk növekedjék. Ha megértjük ezeket az idegélettani folyamatokat, sok olyan mindennapi helyzetre kapunk magyarázatot, amelyben saját teljesítményszintünk szokatlan csökkenését vagy növekedését tapasztaltuk.

Egy egyetemista vallomása⁴¹⁴

„A mocsár lecsapolásáról nem a békákat szokták megkérdezni.”

„Sokszor volt elegendő ebből az oktatási rendszerből. A gimiben minden napom úgy telt el, hogy azon izgultam, fel fognak-e venni az egyetemre. Alig volt időm rendbe szedni magam, a barátaimmal elmenni szórakozni, lazítani. Nagyon nagy változtatás kéne ebben a tanulási rendszerben, mert megőrjíti a gyerekeket! Az iskolai stressz miatt hipochondriám alakult ki, ami borzasztó szorongásokat hozott! Remélem, fog változni ez, és fel fog tűnni a rengeteg »okos« embernek, akik azt hiszik, felettünk állnak, hogy mi is emberek vagyunk, és hogy a diákoknak is vannak igényeik.

Már az iskolába kerülés után úgy éreztem, megtörték. Félévkor új iskolába kerültem (a régiben az volt a rendszer, hogy a verekedőket kiállította a tanár az osztály elé, és akit megvertek, föl kellett pofozza azt, aki ütötte. Érthető, hogy anyám kiakadt, és elvitt onnan). Az osztályfőnök tanított szinte minden tárgyat. Egy

⁴¹² John McManamy – Dopamine – Serotonin's Secret Weapon; Joseph M. Carver, Ph.D. – Norepinephrine: From Arousal to Panic, <https://www.youtube.com/watch?v=dbh5l0b2-0o> letöltés: 2014. december 31.

⁴¹³ „Neurológiai szinten a veszélyhelyzet átélése miatti blokkolás akár egy ártalmatlannak tűnő tréfától is bekövetkezhet, vagy olyan dolgoktól, amelyeket egyébként segítőkésznek is találhatunk és racionálisan egyet is érthetünk velük.” Mamfred Spitzer prof. <https://www.youtube.com/watch?v=kOzE11-SQmw>

⁴¹⁴ Lawrence Ellison, az Oracle cég vezetője mondta el a következő beszédet a Yale Egyetem végzőseinek. Nem tudta befejezni, mert lerángatták a színpadról: „Ha előre tekintek, nem látok fényes jövőt, nem látok ezernyi kiemelkedő ipari vezetőt. Most fel vannak zaklatva. Ez természetes. Mégis, hogy jövők én, Larry Ellison, aki kibukott az egyetemről ahhoz, hogy ilyen módon ítélkezzem a nemzet egyik legnagyobb presztízsű egyetemének végzősei előtt? Megmondom. Mert én, Lawrence Ellison, a bolygó 2. leggazdagabb embere, kibuktam az egyetemről, és maguk nem. Mert Bill Gates, a bolygó leggazdagabb embere kibukott az egyetemről és maguk nem. Mert Paul Allen, a harmadik leggazdagabb ember, kibukott az egyetemről, és maguk nem. És azért, mert Michael Dell, aki jelenleg a kilencedik helyen áll, is kibukott. És erősen tör felfelé. Most nagyon fel vannak zaklatva. De ez természetes. Hadd bátorítsam önöket azzal, hogy nem hiába szereztek meg keserves munkával a diplomájukat. Nem hiába töltötték el 5 évet itt azzal, hogy jó munkamórált tanuljanak, kapcsolatokat fejlesszenek ki, és egy életre megismerkedjenek a terápia szóval. Mindez nagyon jó. Kell is majd a jó munkabírás. Kellenek is majd maguknak a kapcsolatok, és bizony, kell is majd a terápia. Mert maguk nem buktak ki, és sosem lesznek a világ 10 leggazdagabb embere között. És bele kell törődniük egy patetikuss, évi 200 ezer dolláros állásba, ahol is a fizetési csekküket egy volt évfolyamtársuk írja majd alá, aki két éve kibukott. Most azon mélnak, hogy van-e még remény? Nincs. Maguk már végeztek. Túl sokat abszorbeáltak. Már beépített sisakot viselnek. Most azokhoz szólok, akik még nem végeztek: ezt nem tudom eléggé hangsúlyozni. Pakoljanak össze! Menjenek el! Ne jöjjenek vissza! Valósítsák meg álmaikat! Mert bizton mondhatom, hogy az a beépített sisak úgy fogja lehúzni magukat, mint most ezek a biztonsági övek engem...” <http://sirkan.iit.bme.hu/~kapolnai/fun/yale.txt> letöltés: 2015. június 26.

állat volt. Sokan sírógörcsrel mentek haza, mert nem tudtak tökéletesen mértékegységet váltani, és a tanár üvöltözött velük. Ugyancsak mély nyomot hagyott bennem, amikor pizskáltak, kiközösítettek. Nem kezeltem jól, de hát egy kisgyerekeknek szerintem megfelelő támogatásra lett volna szüksége a szituáció kezeléséhez. Az általános összességében pokol volt számomra.

Befelé forduló lettem (írásban könnyebben megnyílok). Nem tudom magam rávenni a tanulásra. Szabadidőre volna szükségem, hogy elmélkedjek, feltöltődjek, erőt merítsek a következő naphoz. A gimiben még elégedeltem a józan észből; most, az első egyetemi szemeszteremben már rezeg a lécs.

Remélem fel fog tűnni a rengeteg
'okosnak', hogy a diák is ember.

Szeretnék elmenni pszichológushoz tanácsadásért. Már rájöttem dolgokra, de ettől még nem tudom kijavítani magam. A pszichológustól azt várnám, hogy segítsen megváltozni. Sajnos nem nagyon lenne időm eljárni, mivel hatalmas a nyomás az egyetem felől. Főleg, hogy bepótolni is lenne mit, valamint a barátnőmmel is foglalkoznom kell, egyedülálló anyámnak segíteni és a szokásos üresjárat, amire szükségem van...

Amit köszönhetek a 12 évnek, az a hihetetlen túlélőképesség, bár ettől nem leszek boldog. Időnként teljesen kimerülök, és mikor hazaérek, hasogató fejfájással bedőlök az ágyba és egész nap alszom. Szinte képtelenség a maximumot nyújtani, mert minden oktató elvárja, hogy nála teljesíts a legjobban, ami napi 7-8 órában folyamatosan lehetetlen. És hiába kapok jó jegyeket, nem érzem, hogy biztos tudás lenne mögöttem, mert nem tanulunk tudatosan és összefüggően, ami a vizsgaidőszakban egy hatalmas pánikhelyzetet fog eredményezni..."⁴¹⁵

5.3.8. Összegzés: az iskola működészavarai

Eddig tehát azt láttuk, hogy az iskola működészavarai – évtizedek óta halmozódva – a teljesítmény csökkenésében, az erőteljes szelekcióban,⁴¹⁶ a lemorzsolódók magas arányában,⁴¹⁷ a tanulástól és az iskolától való elidegenítő hatásban, az értékrendszer torzulásában, a társas együttélés készségeinek meg

⁴¹⁵ Egy egyetemista blogbejegyzése. E. Szabó László: A hiba nem az Ön gyermekében van... Élet és Irodalom, 2011. október 9. <http://antalvali.com/hirek/hiba-nem-az-gyermekeben-van.html>, letöltés: 2015. március 15. (szerkesztve).

⁴¹⁶ „Legáltalánosabb tapasztalat a tanulmányi eredmények polarizálódása. Ugrásszerűen megnőtt a lemaradók aránya.” Kelemen E.: Hatékonyabb legyen az alapozó munka. A *Tanító*, 1988/10. 2. o.

⁴¹⁷ A cigánygyerekek közül csak minden századik jut el a nyolcadik osztályba. (Hegedüs T. A.: Cigánygyerekek iskolázási esélyei. *Magyar Nemzet*, 1989. március 31., 6. o.)

nem tanításában, a jellemformálás deficitjében, egy valóságos „kontraszocializációban” írhatók le (21. ábra).

Az iskolák többsége elavult, rossz hatékonyságú, sokszor kártékony módszerekkel dolgoznak. Ötven éve minden szociológiai vizsgálat bizonyítja, hogy céljaik még papíron sem teljesülnek (tanulmányi eredményesség, írás- és olvasási készség, kommunikációs képesség stb.). Hátráltatják a gyermekek fiziológiai fejlődését, társadalmi beilleszkedését, sokakat közülük kifejezetten aszociális pályára terelnek, miközben eltorzítják a pedagógusok személyiségét is.

Megfosztják a gyermekeket akarataijuktól, önbizalmuktól, engedelmes rabszolgákat, tanulógépeket faragnak belőlük, akik a kezüket is vezényszóra emelik csak föl. Mindezzel pedig mértéktelen károkat okoznak nemzedékek élet- és versenyképességének, nemzetünk jövőjének.

A szervezet és a módszertan nem engedi sem a gyermekek, sem a pedagógusok személyiségét egészséges irányban kibontakozni: vagy agresszívan versengő, lehengerlő lesz valaki,⁴¹⁸ vagy zárkózottá, félénkké válik. Cinikus, lekezelő, a hatalmi helyzetükkel visszaélő vezetőket és hazudozó, felelősséget nem vállaló beosztottakat nevel. A csoport pedig kirekesztéssel, bűnbakkereséssel védi magát.⁴¹⁹

A ma uralkodó pedagógia⁴²⁰ nincs átgondolva sem a kliensek, sem a pedagógusok – és nem utolsósorban a népszaporulat csökkenésének – nézőpontjából. Működésmódja gyenge hatékonyságú, és még a deklarált célokkal is gyakran ellentétes hatást vált ki.⁴²¹

Az iskolarendszer – értékei mellett – óriási károkat okoz nemzedékek életképességében és nemzetünk jövőjében.

⁴¹⁸ A versengésnek természetesen nem csak káros vonásai vannak, a szocializáció fontos részét képezi. „Az együttműködés és a versengés együttesen maximalizálják a viselkedés lehetséges nyereségeit.” Fülöp Márta: A versengés mint szociális képesség. In *Neveléstudomány az ezredfordulón*. Budapest, 2001, Nemzeti Tankönyvkiadó, 132. o.

⁴¹⁹ Dr. Benda József: *Örömmel tanulni*. Budapest, 2007, Agykontroll, 10. o.

⁴²⁰ Több országos reprezentatív vizsgálat feltárta, hogy a pedagógusok kedvelt tevékenységtípusai kivétel nélkül oktatáscentrikusak (előadás, magyarázat, felkészülés stb.), kudarcokat javarészt a nevelő jellegű tevékenységekkel kapcsolatban élnek át (érzelmi nevelés, differenciálás, aktivizálás, közösségformálás stb.). Széphalmi Á.: A pedagógiai tevékenységek súlya és szerepe a pedagógusok munkájában. Nyíregyházi kutatómódszertani szeminárium, OPI, 1989.

⁴²¹ Az oktatási rendszerek egyik legfontosabb célja az egyenlő esélyek biztosítása a közoktatásban. A PISA-vizsgálat eredményei azt mutatják, hogy az egyes oktatási rendszerek nemcsak a tanulók átlagos képességeiben különböznek, hanem abban is, hogy milyen mértékben képesek csökkenteni a szociális, kulturális és gazdasági háttérből eredő hátrányokat. A tanulók családi háttéré és tanulmányi eredményei közötti kapcsolat számos nemzeti és nemzetközi tanulmányban elemzett, jól ismert jelenség. Általában minél magasabb a szülők iskolai végzettsége, minél magasabb státuszú munkával rendelkeznek, minél több kulturális és anyagi tőkéje van a családnak, annál magasabb a tanuló teljesítménye. A kapcsolat erőssége azonban országonként, oktatási rendszerenként más és más. Az országos kompetenciamérés mellett a nemzetközi vizsgálatokból is az derül ki, hogy *a magyar diákok szövegértési, matematikai és természettudományi mérésekben mutatott képességeit a szülők iskolai végzettsége határozza meg legerőteljesebben*. Jóllehet másutt is ez a legfontosabb teljesítményt befolyásoló tényező, Magyarországot az különbözteti meg a többi országtól, hogy diákjaink esetében ez a hatás erősebb a szokásosnál.

Amikor tehát a demográfiai folyamatok meghatározó komponenseivel dolgozunk, fontosnak tartjuk mindazokat a tényezőket figyelembe venni, amelyek a fiatalok gondolkodását, attitűdjét, értékrendszerét, magatartását meghatározzák, mert csak ezen tényezők együttesének kezelésével tudunk működőképes megoldást találni a demográfiai válságra. Amikor az iskola hatását elemezzük a párválasztásra, a kapcsolatok stabilitására, a válások számára, a gyermekvállalás elhalasztására, illetve a születésszám csökkenésére vonatkozóan, nem elégséges annak időtartamával foglalkozni⁴²² hanem célszerű a működési folyamatok, az értéktartalom, valamint a személyiség tiszteltetését nélkülöző szocializációs hatásoknak a figyelembevételé is.

Ennek vizsgálata és a feltárt jellemzők ellentétes indulatokat gerjeszthetnek. Nem igaz mindegyik ma működő magyar iskolára, és nincs olyan pedagógus, aki a saját tevékenységét agresszívnek, vagy gyermek- vagy családellenesnek gondolná, sőt ha ezt a bélyeget valaki rásütné, felháborodottan tiltakozna ellene. Egy olyan makrotársadalmi alrendszer működési folyamatairól írtunk, amelyeket igazából senki sem akar, hogy így működjön, és minden szereplője – a gyermekektől a pedagógusokon és a kutatókon át az államtitkárokig – azon dolgozik, hogy hatékonyabban, eredményesebben, méltányosabban, emberközelibben és versenyképesebben működjék. Mivel ilyen soktényezős rendszerről van szó, egyik pozícióból sem lehet rajta varázsütésszerűen változtatni, sőt a beavatkozások még ellentétes hatást is kiválthatnak, ha nem egy folyamatos és egy irányba ható, minden érdekelt felet bevonó-megnyerő csapatmunkára épülnek.

Örvendetes előrelépést jelent a 2011-ben hatályba lépett új köznevelési törvény, mely nemcsak szemléletében, hanem már a nevében is elhatárolódik a korábbi „közoktatási” törvényektől. Ennek nyomán a TÁMOP-projekt keretében számos iskola-átalakító fejlesztés indult, amelynek eredményei ma még nem láthatók tisztán. Ezek között több olyan található, amelyek az iskolák nevelőfunkciójának felerősítéséhez is hozzájárulhatnak (Ifjúsági Közösségi Szolgálat, az egész napos iskola fejlesztései, pedagógus továbbképzések). A kulcskérdést abban látjuk, hogy az új programfejlesztések mennyiben lesznek képesek a minden gyermek életét éveken át meghatározó a pedagógiai folyamatot (a rejtett tantervet) átalakítani, aminek megvalósításához komplex megközelítésre, és a tantárgyakra szabdalt oktatás meghaladására van szükség.

⁴²² Az iskoláztatás időtartamának csökkentése nyilvánvalóan hamis alternatíva. Az alacsonyan képzett lakosság kedvezőtlen helyzete nem csak a foglalkoztatási statisztikában mutatkozik meg. A középfokú végzettség hiánya egy, a társadalom egészére következményeket jelentő negatív spirált indít el: a munkanélküliség – az azzal járó szociális kiadások és kieső adóbevételek mellett – az egyén romló pszichés állapotához vezet –, amely azután felelőssé tehető más, súlyos egészségügyi problémák kialakulásáért. Ezen túl a kilátástalanság nagyobb eséllyel sodorja bűnözésbe az egyéneket – ezzel is tovább növelve a problémából adódó közkiadások mértékét. (Hegedűs Judit – Fekete Márta: Korai iskolaelhagyás és a kriminalitás kapcsolata, kezelésének lehetőségei, QALL projekt konzorcium, 2013.) Az OECD *Education at a Glance* 2013-as kiadványa arra is rávilágít, hogy az alacsony iskolázottság és egyes egészségkárosító faktorok (például elhízás, dohányzás) összefüggést mutatnak. Az alacsony iskolázottság, a munkanélküliség generációk közötti továbbörökítése tovább erősíti a spirálhatást. Mihályi Krisztina: A lemorzsolódás és a korai iskolaelhagyás helyzetét bemutató nemzetközi tanulmányok összefoglalója. In Fehérvári Anikó – Tomasz Gábor: *Kudarok és megoldások – Iskolai hátrányok, lemorzsolódás, problémakezelés*. Budapest, 2015, OFI, 102. o.

6. A szocializációs folyamatok következményei ⁴²³

„Amilyen a fa, olyan a gyümölcse.”

A korai (elsődleges) szocializáció elemzése, az iskolai (másodlagos) szocializáció bemutatása, valamint a történelmi folyamatok felvázolása után vizsgáljuk meg, milyen hatásai, következményei lehettek e folyamatoknak a felnövekvő generációkra 1945-től napjainkig. Kutatásainkban hasonló szakaszolást alkalmazunk, mint a nyugati társadalmelemzésekben elterjedt modern generációelméletek,⁴²⁴ bár a határvonalak nem pontosan egyezők.

Három, mintegy húszéves periódust különítettünk el egymástól: 1950–1969; 1970–1989; 1990–2010. Azért ezt a három korszakot, mert – ahogy korábban láttuk (1.2., 4. fejezet, 9., 14., 16. ábra) –, a legjelentősebb társadalmi változás, amely a korai szocializációt befolyásolhatta, az 1950–1970 közötti időszakra tehető. A fejlődés-lélektani kutatások alapján azt vélelmezzük, hogy a később szülővé váló nemzedékek a csecsemő- és kisgyermekkorban megtapasztalt gondozási mintákat, szülői bánásmódot, gondozási kultúrát továbbörökíthetik a következő generációra (3. fejezet).

Nem azt állítjuk, hogy kizárólag ez a tényező váltotta ki a tovagyűrűző hatásrendszert. Mindössze **arra hívjuk föl a figyelmet, hogy a többtényezős folyamatok egyik meghatározó elemével van dolgunk, amelyre azért fontos különös figyelmet szentelni, mert egyben megváltoztatásuk fontos eszközéről beszélünk.**

A legtisztábban akkor tudnánk az összefüggéseket feltárni, ha sikerülne beazonosítani az egymást követő generációk gyermekkorban kialakított kötődési mintáit, és azt összevetni későbbi életpályájukkal, párválasztásukkal, illetve gyermekeik számával. Mivel azonban ilyen kutatások nem készültek, a rendelkezésre álló, más részkutatások által már föltárt adatokra támaszkodunk. A generációk élettörténetére vonatkozó megállapításokat nem célszerű egyéni életsorsokra vetíteni, hiszen egy-egy személyre vonatkozóan nem tudunk következtetéseket levonni. Inkább életút trendekről, bizonyos hatások által befolyásolt társadalmi csoportok viselkedési szokásairól beszélünk, amelyek a speciális megvalósulási helyzetektől függően egyéni színezetet kaphatnak.

⁴²³ A generációk életét és gondolkodását befolyásoló feltételezett hatások azonosítása és pontosítása további kiterjedt kutatásokat igényel.

⁴²⁴ „Az azonos történelmi és társadalmi környezetben született és nevelkedett emberek csoportját” nevezik társadalomtudományi megközelítésben egy generációnak (Szántó Zsuzsa – Susánszky Éva: Magyar lelkiállapot. Budapest, 2013, Semmelweis, 43. o.). Határait jelentős történelmi eseményekhez igazítják, mivel meghatározó tapasztalatokat nyújt egy olyan élmény, mint pl. a II. világháború, nálunk 1956, a „gulyáskommunizmus”, a rendszerváltás vagy az internet elterjedése. Klasszikus megközelítésben a II. világháború előtt született nemzedéket „veteránoknak” nevezik, az 1945–1964 között születetteket „baby boomer”-eknek, az 1965–1979 között született nemzedék az „X”, az 1980–1994 közöttiek nemzedéke az „Y”, az 1995 után születettek nemzedéke pedig a „Z” generáció. Magyarország és ilyen módon az itt élő generációk történetét nem tudjuk pontosan e minta szerint szakaszolni, ezért – ebből a szempontból – csak korlátozottan építhetünk a nemzetközi szakirodalomra.

Saját megközelítésünkben – amely egy eddig kevésbé elemzett nézőpont – ilyen erőteljes, a generációk gondolkodását meghatározó határvonalnak tekintjük, hogy bölcsődében vagy otthon nevelkednek-e a gyermekek. Ehhez hasonló megközelítést alkalmaznak az „X” generációs élményvilág megfogalmazásában: „Tagjai jellemzően olyan családokban születtek, amelyekben mindkét szülő dolgozott; a szülők között gyakori volt a válás, így a gyermekek gyakran bizonytalanságban, a változás körülményei között nevelkedtek.” LaBan MM.: Late Y2K Phenomenon. In i. m.: 44. o.

6.1. A „csalódott” nemzedék nevelkedése, házassága és termékenysége

(1950–1969 között születettek, 2015-ben 46–65 évesek)

„Azt hitted, kis bolond, gondtalan lesz életed,
Ha más bánatát messziről nézheted.
Azt hitted, kis bolond, könnyebb lesz az életed,
Ha senkit nem szeretsz, és téged senki nem szeret...”⁴²⁵

A „csalódott” nemzedék jelentős részének korai kapcsolati mintáját jórészt⁴²⁶ a bölcsőde adta, melyhez hozzájárult az iskolarendszer társas kapcsolatokat romboló dresszúrája. Figyeljük meg, hogyan házasodik, hány gyermeket hoz világra, és milyen örökséget tud gyermekeinek átadni.

Ez a nemzedék, mint láttuk, csak részben tapasztalhatta meg a korai anya-gyermek kapcsolatra jellemző intimitás- és biztonságélményt.⁴²⁷ A kötődés örömét, annak nyugalját, harmóniáját kevesebbszer élhette át, mint arra szüksége lett volna. Szórványosan voltak-lehetek csak emlékei harmonikus együttlétekről, csalódnia kellett édesanyja ismételt munkába menetele, eltávazása miatt. Mivel volt pozitív élményalapja is, kapcsolatépítési hajlandósága kialakult, megmaradt. Ahogy korábban írtuk, ebben a generációban a házasodási arány 97%.⁴²⁸ Az elsődleges illetve másodlagos szocializáció kötődésromboló hatása a kohorsz konfliktuskezelési képességeiben (a válások száma 25%-kal nő; lásd: 7–8. ábra), saját reprodukciós képességében, az utódok számának csökkenésében mutatkozik meg. Ezt a 6. ábráról olvashatjuk le: ennek a kohorsznak a legnépesebb korosztálya 1954-ben 213 855 fő, míg gyermekeik száma 22 évvel később 188 385 fő (vagyis 25 ezerrel kevesebb). Ez az arány a többi évben is hasonló.

A lélekszámcsökkenés mellett azonban más következményekkel is számolnunk kell, amelyek számszerűségükben csak később lesznek megfigyelhetők. Pillantsunk most vissza a *kisgyermekkori kötődés* elméletére, és egészítsük ki a *felnőttkori kötődés* kutatásának eredményeivel!⁴²⁹

Ez utóbbi négy kötődéstípust az önkép és a másokról, a társról alkotott kép (ítélet) alapján: a *biztonságos*, az *elkerülő*, az *aggodalmaskodó* és a *bizalmatlan* kötődési típusokat (vö.: 3.4. fejezet). A

⁴²⁵ Bródy János

⁴²⁶ Sajnos nincsenek pontos adatok, hogy a korosztályok milyen arányban nevelkedtek nagyszülőknél, rokonoknál, ismerősöknél, napos és hetes bölcsődékben, csak az eredményekből következtethetünk.

⁴²⁷ A biztos kötődésűek a szerelmet megnyugtató, biztonságot teremtő kölcsönös függésként élik meg; a bizonytalan-elkerülőket zavarja a túl erős intimitás, féltik a szabadságukat; az ambivalens kötődésűek az esetleges veszteségtől szoronganak és féltékenyek (Hazan és Shaver, 1987). In Zsolnai Anikó: *Kötődés és nevelés*. Budapest, 2001, Eötvös, 37. o. A szingli életmód melletti döntés itt még nem úgy jelenik meg, mint válás vagy a magányosság, hanem úgy, mint a feloldhatatlannak látszó konfliktusok folyamatos növekedésének egyirányú zsákutcaja.

1994-ben jelent meg Vámos Miklós: „Anyá csak egy van” c. önéletírása, amely az édesanyj(áért)való kilátástalan küzdelem bemutatása, és annak irodalmi feldolgozása.

⁴²⁸ Ez a generáció egy 2013-as vizsgálat szerint – a később születettekhez viszonyítva – arányaiban sokkal inkább meg is őrítze párkapcsolatát (Szántó Zsuzsa – Susánszky Éva: *Magyar lelkiállapot*. Budapest, 2013, Semmelweis, 46. o.).

⁴²⁹ A kötődéskutatások két egymástól eltérő megközelítést alkalmaznak a gyermekkori kötődések felnőttkori hatásaira vonatkozóan. Mindkét irányzat Bowlby elméletét veszi alapul, de az egyik a felnőtt korú vizsgálati személlyel végzett mélyinterjúra támaszkodva a gyermekkor eseményeiből von le következtetéseket, míg a másik a felnőtt kötődési mintázatát kérdőívek segítségével azonosítja. Main, Kaplan, Cassidy: 1985; Hazan, Shever: 1987, idézi: Csóka Szilvia – Lázár Imre: *Kötődési jellemzők a mai Magyar népesség körében*. In Szántó Zsuzsa – Susánszky Éva: *Magyar lelkiállapot*. Budapest, 2013, Semmelweis, 187. o.

felőttkori kötőds vizsgálatának az utódoikkal való törőds szempontjából tulajdonítunk jelentősséget. A négy típus a pozitív és negatív érzelmvilág-dimenziók mentén különül el egymástól (3. táblázat).

3. táblázat. Kötőds típusok az önkép és a társakról alkotott kép alapján⁴³⁰

		Önkép	
		Pozitív	Negatív
Társról alkotott kép	Pozitív	Biztonságos	Aggodalmaskodó
	Negatív	Elkerülő	Bizalmatlan

A *szülőkhöz való biztonságos kötőds* a gyermek számára a kölcsönösen jutalmazó, fejlődőképes, szilárd kapcsolatrendszert és az alkotóképes, fókuszált élet lehetőségét vetíti előre, amelyben minden fél számára tervezhető és folyamatosan bővülő életlehetőségek kínálóznak, a konfliktusok pedig erőforrásokká válva rendezhetőek.

„Nézd meg az anyját, vedd el a lányát.”

Az *elkerülő szülői* magatartás esetén a biztonság sérül. A szülő nem fektet energiát a kapcsolatokba, ami az utód számára kiszámíthatatlanná teszi a környezetet; nem bízhat meg szüleiben, így a kapcsolatai nem lesznek tartósak és kölcsönösek. Az *aggodalmaskodó*, szorongásos kötődsi mintázatban felnőő gyermeket érzelmileg magához láncolja a szülő, amitől vagy túl korán megszabadul, kitör, vagy foglya marad egész életében. A *bizalmatlan* felnőtt nehezen épít ki kapcsolatokat, és azokban nem is érzi jól magát.

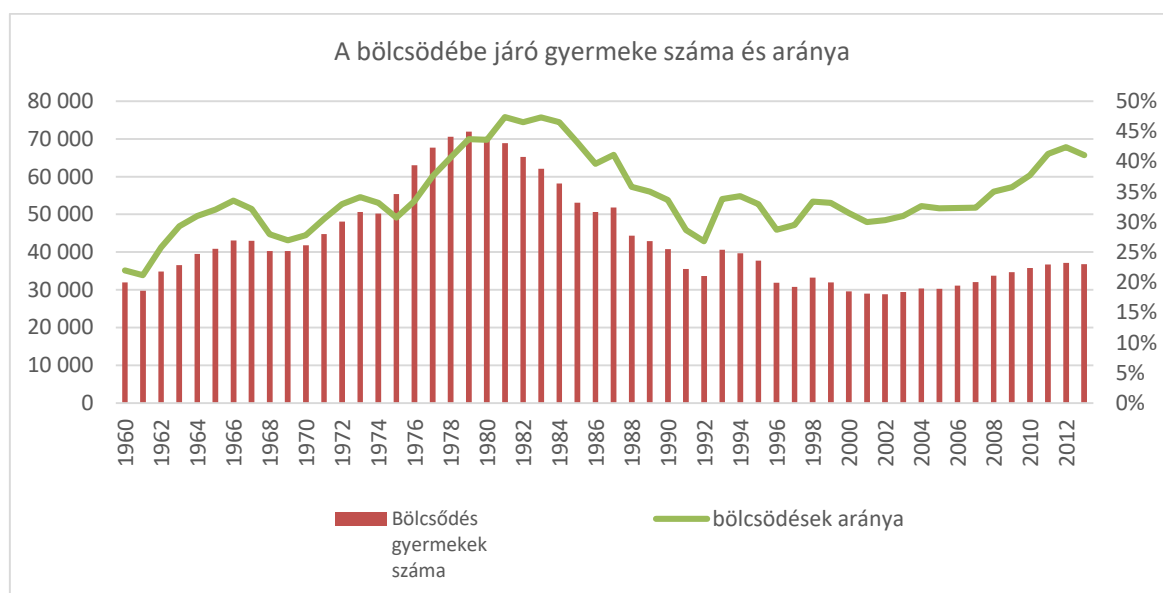
Ennek a generációnak a kötődsi mintázati gyakoriságára még nem készült vizsgálat. Csak a társadalomtörténeti folyamatokból tudunk következtetni arra, hogy az évről évre egyre nagyobb létszámban munkába állított nők és az évről évre növekvő számú bölcsődei gondozottak kötődsi

⁴³⁰ Main, Kaplan, Cassidy: 1985; Hazan, Shever: 1987, idézi: Csóka Szilvia – Lázár Imre: Kötődsi jellemzők a mai Magyar népesség körében. In Szántó Zsuzsa – Susánszky Éva: *Magyar lelkiállapot*. Budapest, 2013, Semmelweis, 187. o.

lehetőségei hogyan alakulhattak. A korábban bemutatott szakirodalom alapján feltételezzük, hogy amit ez a generáció kötődési mintában, társas kapcsolati minőségben és intenzitásban nem kaphatott meg szüleitől, **már nem is fogja tudni átadni saját gyermekeinek**. Az egészséges kapcsolati mintával nem rendelkező, tömegesen bölcsődékben nevelkedett szülők nem képesek továbbörökíteni azokat az 'ösztönös', evolúciósan évezredek alatt fölépült, adaptív, a nemzetek sorsát meghatározó csecsemőgondozási mintákat, amelyek az egészséges fejlődéshez szükségesek.

„Lángot ki lehel deres ágra?”⁴³¹

Amíg szüleik lelkiismeret-furdalással élték meg a kényszerű elszakítást gyermekeiktől,⁴³² a következő generáció felnőttként nem feltétlenül ismeri ezt az érzést, hiszen őt is így nevelték. Ezért aztán az ő gyermekeik (**a kötődéshiányos nemzedék**) esetleg már súlyosabban sérültek, ami többféle formában is megmutatkozhatott. Az ő gyermekeik már nagyobb arányban kerülnek bölcsődébe,⁴³³ mint ők maguk (26. ábra). A hetvenes évek második felétől volt a legmagasabb a bölcsődések száma, arányuk a nyolcvanas évek elején tetőzött.⁴³⁴

26. ábra. A bölcsődések száma és arányuk az élveszületések számában, Forrás: KSH (korábbi adatokkal sajnos nem rendelkezünk).

⁴³¹ Nagy László: Ki viszi át a szerelmet?

⁴³² Az 1950 előtt született nemzedék tagjai sokkal negatívabban ítélik meg házasságok számának a csökkenését, a gyermekek születésének elmaradását, mint az utánuk következő generáció tagjai. S. Molnár Edit: Párkapcsolat létesítését / megszüntetését érintő magatartási normák változása. In Pongrácz Tiborné (szerk.): *A családi értékek és a demográfiai magatartás változásai*. 2011, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, 38. o.

⁴³³ 1975 és 1988 között a korosztály 14-16%-a (20. ábra). Az intézmények mellett a nagyszülőknek, rokonoknak és ismerősöknek is számottevő szerep juthatott és jut ma is a gyermekek felügyeletében, amelynek minőségére vonatkozóan nincsenek adataink. Annyit tudunk, hogy az utóbbi évtizedben a legalacsonyabb iskolai végzettségű anyák vannak inkább együtt gyermekeikkel, és mind a bölcsődét, mind a nagyszülőket, rokonokat, barátok segítségét a középfokú végzettségűek veszik leginkább igénybe. *Gyermekvállalás és gyermeknevelés*, KSH 2011. 24. o. <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/gyemekvallalasneveles.pdf%202013-08-17>. Letöltés: 2015. július 7.

⁴³⁴ KSH: *Kisgyermekek napközbeni ellátása*, 2012, 3. o. <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/kisgyermnapkozbeni.pdf>

6.2. A „kötődési képességihiányos” nemzedék nevelkedése, házassága és termékenysége (1970–1989 között született nemzedék, 2015-ben 27–45 éves)

„Minden önmagában meghasonlott ország
elnéptelenedik...”⁴³⁵

A vizsgált nemzedék tehát 1970–1989 között cseperedett.⁴³⁶ Ahogy korábban írtuk, a gyermekkorban megélt anyakapcsolat erős hatással van a szülőkorba lépő nők anya-szerepére.⁴³⁷ Jelentős részüket gyermekkorukban már szüleik magukra hagyták,⁴³⁸ amikor sírtak, nem mentek be hozzájuk, hogy megvigasztalják őket.

Az akkor divatos kisgyermek-nevelési eszmény már tükrözte a mentalitásváltozását: „Ne vedd föl mindig! Meglátod, megszokja, nem lesz egy perc nyugtad sem!” – hány szülő hallgatja még ma is az előző generáció intelmeit, az elkényeztetett baba mítoszt? – Miért, ilyen is volt? – kérdezhetné a mai olvasó. A válasz: igen, volt. Nem is kell túl messzire visszanyúlnunk a történelemben, elég a hatvanas, hetvenes évek babagondozási könyveit olvasni. Akkoriban mindenki meg volt győződve arról, hogy az újszülöttet az első perctől önállóságra kell szoktatni. Abban hittek, hogy a baba akkor lesz kiegyensúlyozott és nyugodt, ha a szülők megfelelően betartják ezeket a kemény szabályokat. Nem rosszindulatból tették, ez volt a korszellem, minden gyermekgondozási szakkönyv és gyermekgyógyász ezt javasolta.⁴³⁹

⁴³⁵ Máté, 12/25.

⁴³⁶ A hetvenes évekig lezajlott az erőltetett iparosítás korszaka, a városokba terelték a vidék lakosságát, és ezzel párhuzamosan épültek föl országsszerte az egy-másfél szobás lakásokkal, büfé-konyhával rendelkező lakótelepek, ami szétválasztotta a többgenerációs családokat, így a nagyszülők egyre kevésbé tudtak a csecsemőgondozásban részt venni. Megjelent a televízió, ami szintén a családi kapcsolatok átalakulását implikálta.

⁴³⁷ Ranschburg Jenő: *Szeretet, erkölcs, autonómia*. Budapest, 1993, Integra-Projekt Kft., 28. o.

Csecsemőkori sérüléseink emlékei szülővé válva saját gyermekünk jelzéseinek észlelését is torzíthatják (például az érzelmek kiváltódása utáni ösztönös reakciókat elfojtjuk: „Hadd sírjon, engem sem vettek föl!”). A fel nem dolgozott trauma, érzelmi blokk ilyen módon a szülőknél neurológiai szinten a jobb agyféltekéhez való hozzáférést gátolja, a szülői reakció azután blokkolja az újszülött jobb agyféltekéjének fejlődését is. Dr. Makói Zita: *Korai életkori hatások* (kézirat), 2014.

A biztonságos kötődést kialakító anya gyermekkorára is részletesen és boldogan emlékezik, míg a bizonytalan kötődést megélt felnőttek vagy egy szerencsétlen kapcsolatról számoltak be anyjukkal, vagy általános boldogtalanságról, I (konkrét részletek nélkül), vagy semmire sem emlékeztek. John Bowlby: *A biztos bázis, a kötődésmélelet klinikai alkalmazásai*. 2009, Animula, 124. o.

Különös figyelmet érdemelnek azok az esetbeszámolók, amelyben az anya – saját negatív emlékei ellenére – kiegyensúlyozott kötődési folyamatot képes nyújtani gyermekének. Ezekben az esetekben az anyák már részleteikben is fel tudják idézni a szerencsétlen eseményeket, de megállapítható, hogy sikerült feldolgozniuk „a történeteket, és megbékéltek a múltjukkal.” John Bowlby: i. m. 124. o.

Az egészségesen kötődő személyiségben tehát meghatározó a szabad hozzáférés a gyermekkorai történetekhez, és azok koherens rendezettsége. A boldog gyermekort megélt esetében ennek nincs akadálya sem kognitív, sem érzelmi vonatkozásokban. Akinél ez nem volt adott, a korai emlékekhez való visszatérés fájdalmas és akadozott, és azok rendezése, értelmezése segítség nélkül valójában lehetetlen. „Ha azonban a személy ezt a nehézséget leküzd, és a vele történeteket megmunkálja, biztosíthatja, hogy valamikori ambivalens kötődését nem ruházza át gyermekére.” John Bowlby: *A biztos bázis, a kötődésmélelet klinikai alkalmazásai*. 2009, Animula, 125. o.

⁴³⁸ 1979-ben 72 ezer gyermeket gondoztak bölcsődékben, a korosztály mintegy 30%-át. A bölcsődékben gondozottak újszülöttekhez viszonyított aránya azóta is közel azonos. A bölcsődések száma folyamatosan csökkent a demográfiai folyamatoknak megfelelően és a gyermekgondozási ellátás kiteljesedésével. Az 1990-es évektől jelentősen szűkültek a bölcsődei kapacitások a vállalati bölcsődék bezárása utáni kedvezőtlen finanszírozás és a gyermekszámcsökkenés miatt.

⁴³⁹ „Az utóbbi évtizedekben aztán szépen elkezdtek lazulni ezek a szabályok, a tudósok egyre több bizonyítékot találnak amellest, hogy a baba helye valójában a szülő karjában van, hogy az óramű-szerű táplálás nem egyezik a csecsemő testi és lelki szükségleteivel. Szerencsére egyre kevesebb olyan családdal találkozni, amelyben »a kiságy nevel«, vagyis csak a »gondozási feladatok« idejére veszik ki a babát, mégpedig előre megállapított napirend szerint. És az is kiderült, amit nagyon sokan régóta sejtettek: hogy azok a babák, akiket az első években sokat dajkáltak, és keveset hagytak sírni, a későbbi időszakban éppenhogy

Ennek a nemzedéknek a tagjai kisedeként nem kaptak segítséget problémáik megoldásához,⁴⁴⁰ szüleik nem tudták nekik továbbadni azt a szeretetet, gondoskodást, amiben maguknak sem volt részük,⁴⁴¹ és ők már nagyszüleiktől (akiktől külön éltek) sem kaphattak segítséget. Őket már nem várták haza az iskolából a szüleik, akik ellenben hazavitték a nyolcórás munka minden feszültségét és fáradtságát. A gyermekekkel való törődés elmaradt, ami az oktatási intézményekben nemhogy pótolva lett volna, sokkal inkább a gondoskodás hiányát az iskolákban csak további traumák tetézték.⁴⁴² A családokon belüli kevés együtt töltött idő is feszültséggel volt terhes, és főképp a háztartást és az élet fenntartását szolgálta. A maradék időt a közös beszélgetés helyett, elvitte a tévé és a háztáji.

*„Nézd, ég a tűz, a kezed jéghideg,
Nem nyújthatod senkinek, senkinek.
Egymagad vagy, és ha sírsz, senki se lát.”⁴⁴³*

A generáció sérüléseinek tömeges méretét már iskolai beilleszkedési zavarok is jelezték.⁴⁴⁴ Kutatásaink során⁴⁴⁵ szembesültünk azzal, hogy az 1970-es évek közepétől egyre több publikáció szólt az iskolai „beilleszkedési zavarokról”.⁴⁴⁶ Ekkortájt egy addig ismeretlen jelenséggel szembesültek az iskolák: egyre szélesebb rétegekben és nagyobb létszámban jelentek meg az osztályokban a magatartás- és mentális problémákkal küzdő, „iskolaéretlen” gyermekek: évről évre mind többféle „zavart” fedezett fel a szakma (23. ábra) — a „nehezen kezelhető” gyermekektől a diszgráfiasokon át az úgynevezett

önállóbbak lettek, és jobb kapcsolatokat alakítottak ki más gyerekekkel, majd felnőttekkel. A magyarázat az idegrendszer fejlődésében rejlik. A síró csecsemő szervezetében rengeteg kortizol (stresszhormon) keletkezik, ami elárasztja az agyat. Ez gátolja az érzelmi fejlődést, és a babát a későbbi időszakban, akár felnőtt korában is érzékennyé teszi a stresszhatásokra. Ugye ismersz olyan gyereket és felnőttét is, aki a legkisebb probléma esetén is »befeszül«, aki egy ártatlan viccet is személye elleni támadásnak él meg? Az ő gondolja valószínűleg a bölcsőben kezdődhetett... Ám az a baba, akinek válaszolnak az igényeire, akinek nem árasztja el az agyát tartósan a kortizol, nagyobb eséllyel fog bizalommal fordulni a világ és más emberek felé, és nyugodtabban veszi az akadályokat.” *Szödy Judit, <http://hellobaby.hu/index.php/cikkek/item/3531-miert-nem-hagyod-sirni>, letöltés: 2015. március 16.*

⁴⁴⁰ „1986-ban a gyermekkorú népesség 91%-a teljes, 9%-a csonka családban élt. A házastárs nélkül élő anyák gyermekei, intézményekben nevelkednek, kevésbé veszik igénybe a GYES és a GYED lehetőségét. A gyermekek 58%-át gyermekintézmény látta el, 17% felügyelet nélkül maradt.” dr. Nagy Istvánné: *A nők helyzete a munkahelyen és a családban*. 1988, KSH, 17. o.

⁴⁴¹ Vannak arra is vizsgálatok, hogyan függ össze az anya viselkedése a gyermekkorából hozott élményekkel. Azt figyelték meg, hogy az intézetben nevelkedett anyák kevésbé voltak elfogadóak és szenzitívek, a családban felnőtt más anyákkal összevetve. Quinton és Rutter (1988), idézi Zsolnai Anikó: *Kötődés és nevelés*. Budapest, 2001, Eötvös, 52. o.

„Sok klinikai bizonyíték van arra, hogy az anya érzelmeit és viselkedését a baba iránt mélyen befolyásolják korábbi személyes élményei, kiváltképp azok, amiket a saját szüleivel kapcsolatban élt és él át.” John Bowlby: i. m. 22. o.

Az anyai megfosztottság hatása tovább gyűrzik a szülői viselkedésben, „ennélfogva a következő nemzedékre lehet a legkomolyabb”, amelynek többféle kimenetele lehetséges: a szorongva kötődés, fóbiák, bűntudat, bántalmazás, vagy kötődésképtelenség. John Bowlby: *A biztos bázis, a kötődésmélelet klinikai alkalmazásai*. 2009, Animula, 42. o.

Más kutatások nem mutattak ki közvetlen összefüggést, mert több tényezőnek is szerepet tulajdonítanak a továbbörökítésben, mint például az események feldolgozása, tudatos átértékelése. Vajda Zsuzsa: *A gyermek pszichológiai fejlődése*. Budapest, 1999, Helikon.

⁴⁴² Zsolnai Anikó 1997-ben vizsgálta 1981-ben és 1985-ben született, akkor 12-16 éves gyermekek 438 fős mintáját. Megfigyelései szerint a 12 éves korban még átlagosan 5 szoros kapcsolattal rendelkeztek, a 16 éveseknek már csak 4 kapcsolatuk volt (61. o.), és ez idő alatt háromszorosára nőtt azok száma, akik semmilyen családi kötődésről nem számolnak be. Zsolnai Anikó: *Kötődés és nevelés*. Budapest, 2001, Eötvös, 150. o.

⁴⁴³ Bródy János

⁴⁴⁴ Az iskolákban megugrik az ideges, nehezen kezelhető gyerekek száma. Molnárné Venyige Júlia: *Női munka és a társadalmi munkaszervezet*. In *Nők és férfiak*. Kossuth, 1985, Magyar Nők Országos Tanácsa, 189. o.

⁴⁴⁵ Benda József: *Miért humanizáljuk az iskolát? Valóság*, 1990/9.

⁴⁴⁶ „Legáltalánosabb tapasztalat a tanulmányi eredmények polarizálódása. Ugrásszerűen megnőtt a lemaradók aránya.” Kelemen Elemér: *Hatékonyabb legyen az alapozó munka. A Tanító*, 1988/10. 2. o.

diszkalkulációsokig.⁴⁴⁷ A szocializációs zavarokra az iskolai szférán túl is számtalan más tünet utalt.⁴⁴⁸ Ebben a korosztályban ugrott meg a veszélyeztetettként⁴⁴⁹ nyilvántartott kiskorúak (27. ábra) és a fiatalok bűnelkövetők száma is (28. ábra).

A krízis kezelésére már az 1980-as évek elejétől megindultak a társadalmi kompenzációs folyamatok: nőtt a pszichológusképzés keretszáma,⁴⁵⁰ kiépült az országos nevelési tanácsadói hálózat, a beiskolázás korhatárát egy évvel, 6-ról 7 évre emelték,⁴⁵¹ 1993-ban „elsőként a maga idejében nagy áttörésnek” számított, hogy a közoktatási törvény szabályozta a sajátos nevelési igényű (SNI) gyermekek helyzetét stb.⁴⁵²

⁴⁴⁷ Az 1980-as évek közepétől az Országos Pedagógiai Intézet munkatársaiként főleg Budapesten, Pest, Zala, Baranya, Veszprém megyében, nagyon sok iskolában folytattunk rendszeresen óralátogatásokat. Egy-egy ilyen alkalommal a pedagógusokkal és az iskolák igazgatóival beszélgettünk – többek között – a tapasztalt sikerekről és kudarcokról, örömeikről és nehézségeikről. Az ilyen konzultációk alkalmával a kollégák egyre többször említették, hogy „romlik a gyermekanyag”, vagyis egyre több nehezen kezelhető gyermek kerül az iskolákba. A korábbi, osztályonként egy-két kirívó esethez képest erősen megugrott a magatartás- és figyelemzavaros, extra odafigyelést igénylő gyermekek aránya, egy évtized alatt számuk az osztálylétszám harmadára emelkedett.

⁴⁴⁸ A nyolcvanas évektől tűntek fel az ifjúsági csoportok, amelyeket sokszor „rendőri ügy”-ként kezeltek (a punkok, csövesek, bőrfejúek stb.). Hasonló szocializációs zavarokról tudósítanak különböző filmművészeti alkotásokban (*Kopaszkutya*, *A kis Valentino*, *Maradj köztünk!*, *Túsztörténet* stb.); Elemzések születtek a zenekarok szövegeiről, amelyek a kifejezetten destruktív társadalmi környezet visszatükrözései (Beatrice, A. B. Bizottság, Európa kiadó, Vágtázó Halottkémek, Edda, Tankcsapda stb.). Egy, a hetvenes évek irodalmát szociológiai szempontból elemző munkából is szembetűnik az értékválság: a 34 író 167 regényhőst elemző tanulmányból a társadalmi beilleszkedés krízisei, az identitászavarokkal megbirkózni képtelen egyének meghasonlási folyamatai rajzolódnak ki (B. Juhász E.: *Hősök vagy balekok? A társadalmi beilleszkedés zavarai a 70-es éves irodalmában*. 1989, Kossuth, 352. o.). Hasonló jelenségtömeget tár föl – orvosi szempontból – Vavrik László: *A bódulat csapdájában* (1990) c. könyvében – és a példák sorolhatók.

⁴⁴⁹ Hazánkban 2010. december 31-én ezer kiskorúból 108-at tartottak veszélyeztetettként nyilván a települési önkormányzatok jegyzői. Ezek a gyermekek saját családjukban élnek, ám fejlődésüket környezeti, magatartásbeli, anyagi vagy egészségi okok nehezítik, akadályozzák. A nyilvántartott kisgyermekek közel felénél anyagi okok miatt alakul ki a veszélyeztetettség. Az anyagi biztonság hiánya sokszor további kockázatot jelentő élethelyzetekhez vezet, ilyen például a bűnözés, a szenvedélybetegség vagy a bántalmazás. A veszélyeztetettséget okozó fő probléma mellett a kiskorúak 15%-ánál rossz lakáskörülményeket, 16%-uknál pedig testi vagy lelki elhanyagolást, illetve bántalmazást is tapasztaltak a szakemberek. *Statistikai Tükör*, 2011. június 22., KSH, <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/gyermekvedelem10.pdf>

⁴⁵⁰ Míg a nyolcvanas években egyedül az ELTE bölcsészkarán volt szakképzés kb. 100 diákkal, a 2005/2006-os tanévben már 9 egyetemen 2416 pszichológust képeztek országsszerte.

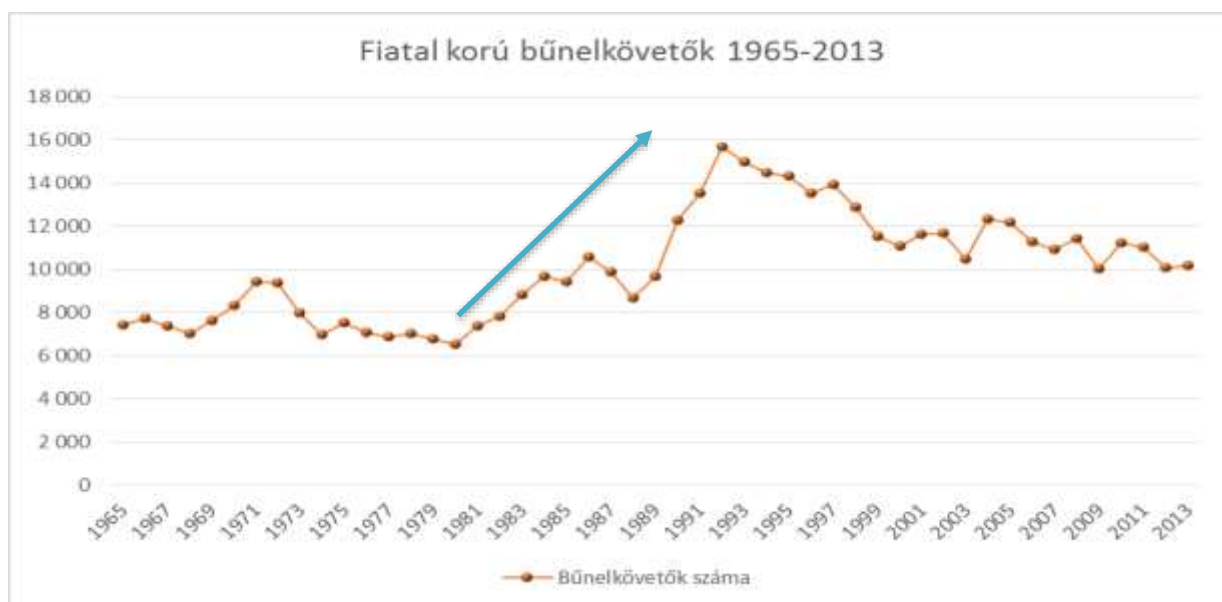
⁴⁵¹ *Oktatáspolitikai dokumentumok, 1985*. Budapest, 1986. (Az 1985. évi I. törvény az oktatásról: 21–99.)

A 2011. évi CXCV. törvény a nemzeti köznevelésről újra lecsökkentette a korhatárt 6 éves korra. Balogh Zoltán 2015. június 4-i, pedagógus napi ünnepi beszédében megemlítette, hogy „minden második gyermek iskolaéretlen”.

⁴⁵² Csépe Valéria: A különleges oktatást, nevelést és rehabilitációs célú fejlesztést igénylő gyermekek ellátásának gyakorlata... Zöld könyv 2008, a magyar közoktatás megújításáért. Oktatás és Gyermeksegély Kerekasztal, Ecostat, Miniszterelnöki Hivatal, 2008, 140. o.

27. ábra. A veszélyeztetett kiskorúak számának változása 1968–2012 között. Forrás: KSH⁴⁵³

28. ábra. Fiatal korú bűnelkövetők (1970–2013). Forrás: KSH⁴⁵⁴

⁴⁵³ [2.3. Társadalombiztosítás, szociális ellátás \(1960–\)](#)

⁴⁵⁴ http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_zji001.html, letöltés: 2015. április 7.

A Hungarostudy 2013 vizsgálat kimutatta, hogy ebben a nemzedékben – a nyugati tendenciákkal ellentétben – kifejezetten alacsony a biztonságosan kötődők aránya, szemben az elkerülő és aggodalmaskodó kötődésűekkel. „A bizonytalanság érzésének hátterében a korai kötődés sérüléseinek női és anyai magatartásmintázatát feltételezhetjük.”⁴⁵⁵ A vizsgálat azt is megállapítja, hogy egy sajátos kettősség jellemzi a korosztály viselkedését. Egyfelől a házasság intézményét elfogadja, jónak tartja és szeretne házasságban élni, másfelől viszont a nagyobb részük mégsem él házasságban.⁴⁵⁶ A gyermekvállalást fontosnak tartja („egy nő életének kiteljesítéséhez szükség van gyermekre”), ugyanakkor egyre kevesebb gyermek születik, és emelkedik a gyermektelen nők száma.⁴⁵⁷ Ezen túlmenően a vizsgálat megerősítette, hogy a kötődési minta erősen összefügg a populáció kedvezőtlen egészségi állapotával is.⁴⁵⁸

A kötődési képességhiányos nemzedék 51%-a köt házasságot.

A 1970 és 1989 között született **kötődési képességhiányos nemzedék** házassági időszak, szülőkorba lépése az 1995–2014 közötti évekre tehető (28. ábra). Közülük már csak 51% házasodik meg, 400 ezren

⁴⁵⁵ Az eredeti mintában 50% fölötti a biztonságosan kötődők aránya, míg nálunk mindössze 31,4%, elkerülő kötődéssel 37,9%, aggodalmaskodóval 10,3%, bizalmatlannal 20,4% rendelkezik. Csóka Szilvia – Lázár Imre: Kötődési jellemzők a mai Magyar népesség körében. In Szántó Zsuzsa – Susánszky Éva: *Magyar lelkiállapot*. Budapest, 2013, Semmelweis, 192. o.

⁴⁵⁶ Bár a minta nem teljesen fedi le az általunk definiált korcsoportot, jelentős az átfedés (2013-ban vizsgálták a 18–35 év közötti generációt). A kutatók hasonlóképpen gondolkodnak a szociológiai-társadalomtörténeti összefüggésekről. Csóka Szilvia – Lázár Imre: Kötődési jellemzők a mai Magyar népesség körében. In Szántó Zsuzsa – Susánszky Éva: *Magyar lelkiállapot*. Budapest, 2013, Semmelweis, 195. o.

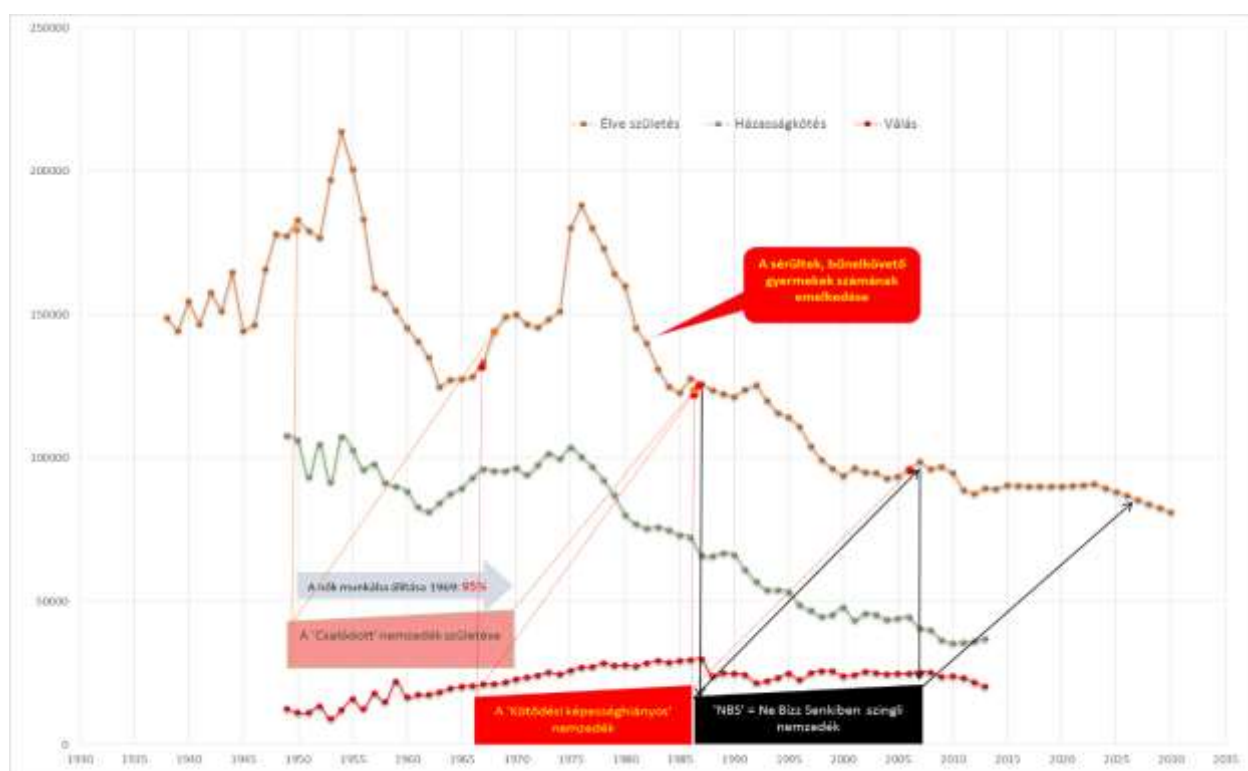
⁴⁵⁷ Kopp Mária – Györffy Zsuzsa – Ádám Szilvia: Az iskolázott nők hátrányos megkülönböztetése, az esélyerősítés lehetőségei. In Kopp Mária (szerk.): *Magyar lelkiállapot 2008*. Budapest, 2008, Semmelweis, 250–254. o.

⁴⁵⁸ A betegnapok számával, allergiás betegségek számával, stb. uo. A népesség betegségtudata számtalan formában megmutatkozik. Ezek közé sorolható a pszichológia tanulmányok iránti érdeklődés robbanásszerű növekedése is.

élnék úgynevezett látogató párkapcsolatban.⁴⁵⁹ **Nem képesek reprodukálni saját létszámukat. A legnépesebb korcsoportban született 188 ezer gyermek mindössze 99 ezer utódot hozott eddig világra.**⁴⁶⁰

Nemzetközi összehasonlításban is ekkor (az ezredforduló környékén) változott meg a magyarországi demográfiai helyzet. Az ezredfordulót követő években ugyanis nem következett be az a terménységnövekedés, amely a legtöbb kelet-közép-európai országban megfigyelhető volt,⁴⁶¹ és amelyet nálunk a legnépesebb korosztály szülőkorba lépése is indokolt volna.

A nemzedék magatartásában, párkapcsolati életében, kötődésében, együttélési igényeiben, utódgondozási hajlandóságában, amelyek a vizsgálatok szerint a legkritikusabb tényezők a népességfogyás demográfiai magyarázatának, már erőteljesen megnyilvánul a pszichés deficit hatása. A legjellemzőbb zavarok: féltékenység, önbizalomhiány, kötődéshiány, a szeretetre való képesség hiánya.

29. ábra. Három nemzedék születésszáma, házasodása és válása

⁴⁵⁹ A „látogató párkapcsolat” kifejezés különélést, de rendszeres találkozást takar, azonos párral, egy 2008/9-ben készült adatfelvétel szerint. Bár közel lagnak egymáshoz, még sem akarnak együtt élni. Pongrácz Tiborné (szerk.): *A családi értékek és a demográfiai magatartás változásai*. 2011, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, 22. o.

⁴⁶⁰ Később, a „Jövőkép...” című fejezetben kifejtjük, hogy e generáció ma még a szülőképeség felső határán lévő tagjainak a megnyerésével volna lehetséges 1-2 éven belül a trend megfordítása, mert a következő generáció már erre lélekszámában nem alkalmas.

⁴⁶¹ Kapitány Balázs: Kihívások és megoldások, a rugalmas népesedéspolitikai lehetőségei Magyarországon. A 2014. november 11-én a Népesedési Kerekasztal alapításának 5. évfordulója alkalmából tartott konferencián elmondott beszéd. **Hiba! A hipervivatkozás érvénytelen.** kerekasztal.hu/files/2014nov/Kapitany%20Balazs.pdf, 2. o. letöltés: 2015. június 28.

Kutatók vizsgálták a kisgyermekkorú kötődés és a felnőttkori szerelem összefüggéseit is, és számos hasonlóságot találtak. Mindkettőnél fontos elem az érzelmi biztonság megélése, amit a partner jelenléte, reakciókészsége biztosít. A jelenlét ereje, a fizikai és lelki érintés fontossága egy másik olyan tényező, amely közös mindkét kapcsolatban.⁴⁶² Mindkét kapcsolat jellemzője, hogy érintés hatására (szoptatáskor és az ölelésben)⁴⁶³ oxitocin hormon szabadul fel, csökkentve a félelemérzést, és fokozva a partner iránt érzett bizalmat. A gyermekek nem tudnak egészségesen felnőni intim kötődés nélkül, a felnőtteknek pedig társkapcsolatok híján számos egészségügyi kockázattal és életminőség-romlással kell számolniuk. A felnőttek kötődési viselkedésének alapja a gyermekkorban kialakult mintákat követi.⁴⁶⁴

A kohorsz kapcsolatépítési problémái szembetűnő méreteket öltenek.⁴⁶⁵ A népes Ratkó-generáció gyermekei már csak 51%-ban házasodnak meg, és az arány évről évre romlik, miközben a válások száma továbbra is magas szinten marad, vagyis a megkötött házasságok egyre nagyobb része (1970-ben 24%-a, 1985-ben 40%-a) bomlik föl.

A sikeres házassághoz szükséges tényezőket különböző időszakokban sokan vizsgálták reprezentatív mintákon. Érdekes megjegyezni, hogy ezekben a vizsgálatokban is megmutatkozik a generációk értékrendbeli különbsége, amiben ismét fölfedezni véljük a sikertelen korai kötődési minták átörökölt hatásait és az iskolai szocializációs fejezetben elemzett tényezőket. Míg egy 1993-as adatfelvételben a jó házasság legfontosabb elemei: a hűség, az egymásért való áldozatvállalás, közös gyermek szerepel,⁴⁶⁶ addig 2013-ban: a megbízhatóság, a szerelem, a kölcsönös megbecsülés, a jó szexuális kapcsolat, a hasonló gondolkodás.⁴⁶⁷ A felnőtt kötődési igény továbbra is erős – hiszen a saját életproblémáinak, kapcsolódási nehézségeinek megoldását várja tőle, de személyes érettségének a hiánya miatt már nem képes felelősséget vállalni a következő generáció felneveléséért. Ennek megfelelően ebben a generációban a gyermekek száma folyamatosan csökken.⁴⁶⁸

Egy nemzedék reménytelen lelkiállapotban

⁴⁶² Hazan és Shaver (1988), idézi Zsolnai Anikó: *Kötődés és nevelés*. Budapest, 2001, Eötvös, 36. o.

⁴⁶³ Csányi Vilmos: *Az emberi természet*. Budapest, 1999, Vincze Kiadó.

⁴⁶⁴ A biztos kötődésűek a szerelmet megnyugtató, biztonságot teremtő, kölcsönös függésként élik meg; a bizonytalan-elkerülőket zavarja a túl erős intimitás, féltik a szabadságukat; az ambivalens kötődésűek az esetleges veszteségtől szoronganak, és féltékenyek. Hazan és Shaver (1987), Zsolnai Anikó: *Kötődés és nevelés*. Budapest, 2001, Eötvös, 37. o.

⁴⁶⁵ Fáyné dr. Dombi Alice 120 fős mintán vizsgálta a traumatizált gyermekek (válások, öngyilkosság, szülővesztés stb.) megküzdési stratégiáit. A legjellemzőbb zavarok között a kötődés hiányát, a féltékenységet, az ön-alulértékelést, a szeretetre való képesség hiányát állapítja meg, amely az élethelyzetek drámaként való megéléséhez, alkalmi devianciához, agresszióhoz, motiválatlansághoz, kompromisszumképtelenséghez, sivár látszatkapcsolatokhoz, érzéketlenséghez vezet. Fáyné dr. Dombi Alice: *Életesemény-elemzés mint az egyénre szabott tanácsadás eszköze*, Család-tükör konferencia, Szeged, 2014. november, Szegedi Tudományegyetem, dalice@jgypk.u-szeged.hu

⁴⁶⁶ KSH NKI: Családi értékek, 1993-as felmérés. In Gödri Irén: *Elvárások és a kapcsolat minőségének néhány mutatója házasoknál és élettársaknál*. In Spéder Zolt (szerk.): *Demográfiai folyamatok és társadalmi környezet*. 2002.

⁴⁶⁷ Makay Zsuzsanna: *Párkapcsolati magatartás és családalapítás*. In Székely Levente (szerk.): *Magyar ifjúság, 2012*. Budapest 2013, Kutatópont, 71. o.

⁴⁶⁸ Az 1967-től bevezetett gyás a generáció egy részét már érintette, ezért párhuzamosan olyan gyermekek is nevelkedtek, akik egészséges családi gondoskodást, szülői törődést élhettek meg.

Az 1980-as évek elején projektív teszttel vizsgálták a fiatalok (a „**csalódott**” generáció) jövőképét, arra kérve az iskolásokat, hogy írják le, mit gondolnak, milyen lesz egy napjuk 10 év múlva (fiatal felnőttként). A tanulók jövőre vonatkozó vízióiban hangsúlyosan jelen volt a család, a házasság, a belső harmónia, a biztos megélhetés, a gyermeknevelés és a férj munkahelyi előmenetele.

A vizsgálatot 20 év múlva a „**kötődési képességihiányos**” nemzedékkel megismételték (az akkori iskolások körében). 2001-ben mindkét nem számára a karrier, a munka és a továbbtanulásra vonatkozó víziók domináltak, megjelentek az új együttélési formák, és alig szerepeltek benne gyermekek.⁴⁶⁹

Mindezek alapján egyetértek Tóth Olgával, amikor ezt írja: „A mai rendkívül rossz népesedési helyzet nem azzal függ össze, hogy a fiatal nők nem szeretnének gyermeket, sokkal inkább kiszolgáltatott helyzetükkel a partnerkapcsolatokban, valamint saját reménytelen lelkiállapotukkal.”⁴⁷⁰

Kevés vizsgálatot találunk a férfiak családalapítási és gyermekvállalási állapotára vonatkozóan. További orvosi biológiai kutatásokat igényelne annak a megállapítása, lehetséges-e szignifikáns összefüggés a férfiak nemzőképessége és a fent tárgyalt generációtörténeti események között. Ennek okát abban látjuk, hogy Czeizel Endre orvosbiológus szerint a spermakép (spermiumok száma, alakja, mozgékonyága) az utóbbi negyven évben sokat rosszabbodott a magyar férfiak jelentős hányadánál. Vizsgálatai szerint egy milliliter ondófolyadékban 1968-ban átlagosan 73 millió ondósejtet találtak, 1984-ben ez 40 millióra csökkent, és az 1990-es vizsgálatban már csak 31 milliót találtak. Az ondósejtek száma tehát kevesebb mint a felére csökkent, alakjuk kórossá vált, és mozgékonyáguk gyengült. Ennek a három vizsgálatnak az időpontja lefedi elemzésünk három generációjának történetét. Ha az összefüggés igaz volna (amit nem tudhatunk), megállapítható lenne, hogy nemcsak szociálpszichológiai értelemben befolyásolhatja a csecsemőgondozás minősége – az utódgondozási hajlandóságon keresztül – egy nép életképességét, hanem, ahogy az epigenetikai kutatások állítják, ez a DNS szintjén is megnyilvánul.⁴⁷¹

⁴⁶⁹ H. Sas, Judit, 1988; 2002. In Domokos Tamás: Magyar fiatalok és a demográfiai átmenet. In Székely Levente: *Magyar Ifjúság* 2012. Budapest, 2013, Kutatópont. http://kutatopont.hu/files/2013/09/Magyar_ifjusag_2012_tanulmanykotet.pdf. Letöltés 2014. szeptember 17.

⁴⁷⁰ Tóth O.: Családformák és együttélési minták a mai magyar társadalomban. In Pongrácz Tiborné – Tóth István György (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*. 1999, Társi, 53–58. o.

⁴⁷¹ Az RTL Klub adásában sugárzott Czeizel-interjú itt tekinthető meg: <http://www.babacsalogato.hu/tudomany-ferulant.htm>, letöltés: 2015. július 20.

6.3. Az „NBS = Ne Bízz Senkiben”⁴⁷² nemzedék nevelkedése, házassága és termékenysége

Ez a nemzedék 1990–2010 között született, 2015-ben 5–25 éves

*„Létem ha végleg lemerült,
ki rettentí a keselyűt!
S ki viszi át a fogában tartva
a Szerelmet a túlsó partra!”⁴⁷³*

Mint láttuk, e generáció nagy részének már a szülei és a nagyszülei is kapcsolatépítési problémákkal küzdöttek. Jelentős részük bölcsődékbe⁴⁷⁴ és családi napközibe⁴⁷⁵ járt. Ők már csak a mesében találkoznak a jó házassággal, a szeretetkapcsolattal (már akinek meséltek). Egyedül nőnek fel, testvérük nincs, akivel megoszthatnák gondjaikat (20. ábra). Környezetükben már kisiskolásként is alig találnak kétszülős családot, olyan mintát, ami követésre érdemes. *A társadalom alapsejtjei nem működnek, szétesett, atomjaira hullott világban nőnek fel. Az élő kapcsolatok helyére benyomul az internet és a „kütyüvilág”.*⁴⁷⁶ A társas kapcsolatok átláthatatlan és kibogozhatatlan konfliktustömeget hordoznak magukban, ezért a gyermek magába fordul, visszahúzódik és sodródik a világban.

Nem tárgya dolgozatunknak az iskolai teljesítményvizsgálatok beható elemzése és az összefüggések részletes feltárása, mégis meg kell említenünk ezen a helyen, hogy a kötődési problémák továbbgyűrűző hatásai, komplex öngerjesztő folyamatba ágyazódva, itt már a nemzetközi felmérések által vizsgált kognitív teljesítménymutatókban is megnyilvánulnak. Az 1983–84-es SISS-adatfelvételhez képest (az előző generációt vizsgálták) 2003-as TIMSS- és a PISA-vizsgálatokban tesztelt NBS-generációban „valódi

⁴⁷² Az NBS mozaikszót 2000 körül hallottam főiskolai hallgatóktól, amit úgy fogalmaztak meg, mint életük alapélményét, életfilozófiáját.

⁴⁷³ Nagy László: Ki viszi át a szerelmet?

⁴⁷⁴ Bölcsődébe *húszhetes koruktól* vehetik fel a gyermekeket. 1990 után megszűntek a munkahelyek által fenntartott intézmények, ami azt jelentette, hogy egyre zsúfoltabbak lettek az önkormányzati fenntartású intézmények. 1997-ben bevezették a bölcsődei normatívát. Hatására ritkultak a bölcsődebezárások, és lassult a hálózat leépülése, de 2002-re már csak 29 ezer gyermeket gondoztak nappal bölcsődében. 2005. július 1-jével kötelezővé tették a bölcsőde fenntartását a tízezer fő feletti lakosságszámú településeken. Nagyobb arányú bővítésre csak a gyermekgondozási segély lerövidítésének hírére került sor. A jelenlegi intézményhálózat az utóbbi évek intenzívebb állami beavatkozása ellenére is lényegesen kisebb, mint a tényleges társadalmi szükséglet, az önkormányzati források csökkenése és a működési költségek növekedése miatt. 2009-ben 625 bölcsőde látta el napközben a 0–3 éves gyermekek 8,9%-át. A szolgáltatás iránti igény lényegesen nagyobb volt, mint az intézmények kapacitása, a *beíratott gyermekek száma rendszeresen meghaladta a férőhelyekét*. 2009-ben 26 687 hely volt az intézményekben, míg a beíratkozott gyermekek száma 34 694 volt, ami 130%-os kihasználtságot jelentett. A hazai bölcsődék döntő többségét az önkormányzatok tartják fenn, alacsony a nonprofit és egyéb formában működő szervezetek aránya. Jelentős a területi különbség abban a tekintetben, hogy hol vehetik könnyebben igénybe a bölcsődei szolgáltatásokat. Erre a közép-magyarországi régióban élő családoknak jóval kedvezőbbek az esélyei, mint az észak-magyarországi vagy a dél-dunántúli régióban élőknek. KSH: Gyermekvállalás és gyermeknevelés, 2011, letöltés: 2014. december 31. <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/gyermekvallasneveles.pdf%202013-08-17>

⁴⁷⁵ A családi napközi 5–7 kisgyermek napközbeni ellátását biztosíthatja. Az Angliából származó intézménytípus tizenöt éve van jelen hazánkban. Elterjedésének ütemére jellemző, hogy a férőhelyek száma 2007–2011 között tízszeresére nőtt. Alapvetően abban különbözik minden más gyermekintézménytől, hogy szélesebb életkori csoportot fed le (húszhetestől 14 éves korig), így a bölcsőde, az óvoda, az iskolai napközi vagy tanulószoba helyett a gyermekeknek megfelelő nappali felügyeletet biztosít. A statisztikai megfigyelések arra engednek következtetni, hogy a családi napközit is elsősorban a bölcsődei korosztály veszi igénybe.

A bölcsődék alapvető funkciója az, hogy a szülő napközbeni távolléte idejére szakszerű gondozást biztosítson a 3 évesnél fiatalabb gyermekeknek. A dokumentum szerint „a bölcsődei ellátás alapvetően kiegészíti a családi nevelést, elősegíti a gyermek személyiségének kibontakozását, korai fejlesztését”. KSH: Kisgyermek napközbeni ellátása, 2012, <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/kisgyermnapkozbeni.pdf>

⁴⁷⁶ Molnárné Venyige Júlia: Női munka és a társadalmi munkaszervezet. In *Nők és férfiak*. Kossuth, 1985, Magyar Nők Országos Tanácsa, 188. o.

viSSzaesés tapasztalható, másutt lemaradásunk növekedését versenytársaink gyorsabb haladása okozza”.⁴⁷⁷

A családok szétesése egyre erősebben mutatkoznak meg az évek előrehaladtával. Döbbenetes, hogy a 18-20 éves értelmiségi fiatalok milyen súlyos élettapasztalatokkal, tanulmányi és életviteli nehézségekkel küzdenek. Oldalakon keresztül idézhetnék főiskolai hallgatók megindító és őszinte személyes problémáiból, amit évtizedeken át cipelnek magukkal, és amiket megfelelő szakértő segítsége nélkül talán soha nem fognak tudni megoldani.⁴⁷⁸ Összegezve néhány sorban, miről árulkodnak a fiatalok önvallomásai:

- önbizalom és a másokba vetett bizalom hiánya, bizonytalanság, önállótlan-ság;

⁴⁷⁷ PISA: Programme for International Students Assessment, SISS: Services for International Students and Scholars, TIMSS: Trends in International Mathematics and Science Study, idézet: Zöld könyv 2008, a magyar közoktatás megújításáért. Oktatás és Gyermekeségély Kerekasztal, Ecostat, Miniszterelnöki Hivatal, 2008, 8. o.

⁴⁷⁸ 2006–2012 között tartott dr. Benda József kommunikációs, önismereti, tárgyalástechnikai, személyes hatékonyságfejlesztő tréningeket a Budapesti Kommunikációs és Üzleti Főiskolán, félévente 3-5 csoportnak. Összességében ez kb. 35 csoportot, mintegy 500 hallgatót jelentett. A tréninget követően a hallgatók írásban számoltak be nehézségeikről, és önfejlesztési tervet készítettek. Ezekből idézünk:

„Nem bírom abban, ami él és mozog. Egy rettentően versengő típusú, barátságos és akaratos ember vagyok. Egyedül a kompromisszumképességen kell kicsit csiszolni...”

„... a zárkózottság az oka, hogy ismeretlenekkel kicsit nehezebben kommunikálok. Ilyenkor inkább hallgatók másokat, olvasok, vagy zenét hallgatók.”

„Nem tudom miért, de gyerekkoromban sokkal könnyebben ismerkedtem idegen gyerekekkel. De tinédzserként és felnőve valahogy nehezebben megy. Szívesen beszélek az emberekkel, mégse olyan könnyű a megismerkedés. Valahogy zárkózott lettem.”

„A zárkózottság sok mindenben érint. Például ha egy ügyemet el kell intéznom, sokat hezitálok előtte. Többször átgondolom, akár külső segítséget is kérek, és csak utána szánom el magam a lépésre. Ha ismeretlenekkel teli szobában kell valamit megkérdeznem, sokkal halkabban teszem, mint általában. Nehezebben kérdezem is meg, és hosszú ideig tart, míg eljutok a kérdés feltevéséig.”

„Nem is voltam kíváncsi az emberekre, hogy mit csinálnak, olyan voltam, mint egy valóságshow szereplője. »Itt a lét a tét!« Túl nehéz korszakot tudhatok ahhoz a hátam mögött, félttem másoktól és félttem magamtól... Mindenki ott bujkált az a picinyke negatív gondolat, a csalódás. Valahol. Valakiben. Valahogyan. Az a védőburk, amit a mai világ mindenkire odaállít, és ami persze megdőlhét, de sajnos az esetek többségében minden kapcsolatban megmarad.”

„Évek óta nem hoztam pozitív döntéseket és bizony a mosoly hatalmáról is nagyon elfeledkeztem. Hagytam, hogy sodorjon az ár és elfeledkeztem nagyon sok olyan dologról, ami szebbé teszi a napjaimat.”

„Amikor megismertem egy új embert, nem mertem megnyílni előtte, mert semmi mást nem láttam, csak azt, hogyha megteszem, újra sebezhető lényé teszem magam ahelyett, hogy adtam volna egy esélyt arra, hogy számtalan boldog pillanatot tudjunk együtt megvalósítani a közös beszélgetések által.”

„Régebben makacs és önféj voltam, mondván, egyedül is meg tudom csinálni a feladataimat. És most, visszagondolva, úgy érzem, sokszor maradtam egyedül a problémáimmal. Miközben sokszor megfordult az a fejemben, hogy segítséget kérjek, de nem mertem. Félttem attól, hogy nem fognak segíteni. Félttem attól, hogy kinevetnek, és nem vesznek komolyan. De időközben megtanultam azt, hogy igen, az ember képes egyedül megoldani a problémáit, de ha nem megy, akkor igenis segítségre van szüksége. Mert egy idő után felhalmozódik a sok feladat, és az ember elfárad ebben.”

„A két fő ok az önbizalomhiány és a féltékenység, zárkózottság. Ez a két negatívum sokszor, sokféle módon nyilvánul meg, például ismeretlen emberekkel nem tudok leállni beszélgetni, sőt, magamtól sose kezdeményeznék beszélgetést idegenekkel, egyszerűen nem tudnék mit mondani. Sok ember előtt nem szeretek beszélni, véleményt alkotni, előadni valamit. Sokszor még egy pincérnek se szívesen szólok, hogy fizetnék, inkább arra bízom ezt, aki még ott van velem. Szerintem ez azért van, mert régebben sokat bántottak a magasságom miatt, és így sok év alatt alakult ki ez a visszahúzódozó személyiségem. Ehhez elég nagymértékű üldözési mánia is társult, például ha buszon utazom, és nevetést hallok, sokszor hiszem, hogy biztos én vagyok a nevetés tárgya, pedig tudom, hogy ez nem így van (legalábbis reménykedem benne), mégsem tudok nem odafigyelni az ilyenekre.”

„Azt szeretném elérni, hogy ne kelljen problémáznom azon, hogy ki mit gondol rólam. El kell érnem, hogy szeressem én lenni.”

„Céloom, hogy ezentúl ne essen nehezemre új kapcsolatokat szerezni, emellett jó benyomást is kelteni. El szeretném érni, hogy könnyedén menjen a kommunikáció a számomra még idegen emberekkel, használva a tréningen tanultakat is. Mindenképpen el akarom érni a nyitottságommal, hogy ne tartsanak tőlem azok, akik nem ismernek.”

„A határozatlanságomhoz, bizonytalanságomhoz az is hozzájárult, hogy sokszor kaptam negatív dolgokat az életben, amiken nagyon sokáig nem tudtam túllépni...”

„Izzadok, remegek, és elcsuklik a hangom, ha idegen közegben kell véleményt kifejtennem.”

- zavar, bátortalanság, nyitottságra való képtelenség és a megnyílásra való vágy, félelem másoktól, a segítségkéréstől, a tanártól, a kritikától, a kezdeményezéstől, a megszólalástól és megszólítástól, a nyilvános beszédétől, a megméretéstől, a kigúnyolástól;
- csalódás az emberi (tanári, családi, baráti) kapcsolatokban, bezárkózás és elfordulás a társas kapcsolatoktól, visszahúzódás, az elmagányosodás csírái, önvád, bizonytalanság, ismerkedési nehézségek, társadalmi kapcsolatok nehézségei (ügyintézés, pincérrel való párbeszéd...);
- negatív gondolkodás, önérvényesítési és konfliktuskezelési nehézségek, saját elképzeléseikről és vágyaikról való lemondás, pszichoszomatikus tünetek megjelenése (izzadás, remegés, gyomorgörcs), enerváltság stb.

„Megtorlod az apák gonoszságát gyermekeiken, unokáikon, harmadik és negyedik nemzedékükön.”⁴⁷⁹

Kapcsolatkultúránk mély sebeket ejt a fiatalokon, amelyek – szakértő segítség híján – maguktól soha nem gyógyulnak be. Ellenkezőleg, tovább örökítődnek, és egyfelől a deviáns viselkedés, másfelől a társas agresszió, az ön- és környezetpusztítás vagy a menekülés szimptomáit mutatják.⁴⁸⁰

Hasonló következtetésekre jutott a világhírű pszichológus, Philip Zimbardo legújabb könyvében.⁴⁸¹ A tinédzser, huszoneves fiúk – írja – alulteljesítenek mind tanulmányaikban, mind a munkában. Nem találják helyüket sem a társadalomban, sem a magánéletben. A mai fiúkat a gátlásosság, a lobbanékonyság és a lelkiismeretlenség jellemzi leginkább. A fiatal emberek védelmet keresnek. A nemzedék egyharmada szüleivel él, és a meghosszabbított kamaszkorban igyekeznek kibújni a felelősség alól. Zimbardo szerint „a családok széthullása jelentősen hozzájárul a mai nemzedék problémáihoz”.

Ma Amerikában a családok 41%-ában egy szülő – többnyire az anya – neveli a gyerekeket. Az apa nélküli társadalom a fiúkat sújtja jobban. Nekik hiányzik leginkább az apai szigor, a világos követelményrendszer. „A valóságban idegenül mozgó, a visszautasítástól féltő fiatalok a virtuális világba menekülnek. A fiúk a könnyűszerrel elérhető internetes pornó és videojátékok rabjaivá válnak... Komoly problémát jelent, ha a fiúk az internetes kemény pornóból és nem saját tapasztalatból tanulják meg a szexualitást. A felmérés szerint ezeknek a fiúknak zavaros elképzelésük van az intimitásról. Félnék a valós kapcsolatoktól, mert

⁴⁷⁹ Szent Biblia, Mózes: Kivonulás könyve, 34/7.

⁴⁸⁰ „Édesanyámtól és édesapámtól sosem kaptam dicséret szavakat, sem pozitív visszajelzéseket, melynek köszönhetően sokszor bizonytalannak éreztem magam a döntéseimben és kívülről vártam a megerősítést. Félő, hogy szüleim számára bántó lenne ezen szavak olvasása, hiszen ők igyekeztek a legjobb tudásukhoz méltóan felnevelni, a lehetőségekhez mérten mindent megadni nekem és a testvéremnek. Ugyanakkor azt a veszteséget, amit azoknak a visszajelzéseknek a hiánya okozott, melyeket a szüleimtől vártam volna, már semmi sem tudta pótolni. Úgy gondolom ez (is) hozzájárul ahhoz, hogy sokszor félénk, visszahúzódó vagyok, nehezebben nyílok meg egy nagyobb társaságban.

Sem az általános iskolai, sem a gimnáziumi éveim alatt nem kaptam olyan megerősítést, melyre szükségem lett volna, hiába is tanultam éjjel-nappal, gyakran a baráti kapcsolatok rovására. Vágytam az elismerő szavakra, melyek éveken keresztül elmaradtak. Ám később, az egyetemi éveim alatt lehetőségem nyílt egy olyan egyetemi professzortól tanulni, aki már az első pillanattól fogva felkarolt, értékelte fogyhatatlan szorgalmamat, és ezzel enyhítette a bizonytalanságomat. Szerencsésnek mondhatom magam, hogy egy ilyen tanártól tanulhattam, ez keveseknek adatik meg.

Úgy gondolom, a párkapcsolat, az ideális pár megtalálása és az általa kapott megerősítések segítségével is növelhető az önbizalom, enyhíthető a bizonytalanság. Ám megtalálni a megfelelő párt igencsak nehéz, a másokba vetett bizalom és nyitottság híján – ezt a saját baráti társaságomban is tapasztalom. Sokszor felmerül bennem a kérdés, hogy hogyan fogom én nevelni a gyermekeimet? Vajon a kapott minta döntő fontosságú lesz? Remélem, képes leszek változtatni azon a nevelési modellen, melyet személyesen kaptam.” Tóth Alexandra: *Anyának lenni az 1950-es években*. Kézirat, 2015.

⁴⁸¹ Nikita Coulombéval közösen írt műve: Man (Dis)connected. How technology has sabotaged what it means to be male, (A kikapcsolt férfi: Hogyan tette tönkre a technológia a férfinemet?) http://www.amazon.com/Man-Disconnected-technology-sabotaged-means-ebook/dp/B00RWKNB5W#reader_B00RWKNB5W letöltés: 2015. június 17.

abban már kommunikálni is kellene, érzelmi közelséget is ki kellene alakítani, testközelbe kellene kerülni olyan személlyel, akinek romantikus elvárásai is lehetnek.”⁴⁸²

Éppen az ilyen, másokra nem figyelő, bizalmi viszonyaiban sérült, szétesett csoportkultúra ad terepet arra, hogy a törtető, agresszív, önérvényesítő személyek kiemelkedjenek, és rátelepedjenek és uralkodjanak az egészséges szabályrendszer és önvédelmi mechanizmusok nélkül patológiusan működő csoport gyengülő erőforrásaira.

*„S aki marad az elvadul
Meddőség tomboló gyönyör
árúsítja ki sorsodat...”⁴⁸³*

Az NBS-nemzedék ilyen lelkiállapotban hogyan fog magának párt találni? Mit tud kezdeni mások gondjával az, aki eszmélése óta maga is súlyos lelki traumák csapdájába dermedt? Hogyan vállaljon gyermeket? Mit tud neki továbbadni?

Az NBS-nemzedékhez tartozó fiatalok 2010 körül érkeznek szülőképes életkorba. A statisztikai adatok azt mutatják, hogy az első gyermek születésekor már csak 50%-ban házasok.⁴⁸⁴ Nem vállalnak felelősséget, félnek önmaguktól, társaiktól, a bizonytalanságtól, a kötődéstől. Keresik a stabil és megkérdőjelezhetetlen tekintélyt, aki meg tudja menteni őket saját félelmeiktől.

Az általuk átélt, felismert napi szintű traumák és problémák mögött – szakértői szemmel – azonnal fölfedezhetjük azokat a csecsemőkori és iskolai szocializációs zavarokat, amelyek néhány évvel, egy-két évtizeddel korábban életvitelüket, gondolkodásukat, idegrendszerük fejlődését meghatározták.

*A bölcsődék ellentmondásos értékelése ma is kulcskérdés az uniós szakpolitikák szintjén. Sajnálatos módon olyan irányelvek vannak érvényben, amelyek jelentős mértékben kívánják tovább emelni a bölcsődei ellátásba kerülő gyermekek létszámát.*⁴⁸⁵

⁴⁸² Balla Eszter: A nemzedék, amit tönkretesz a magány, az online játék és a pornó, <http://valasz.hu/vilag/a-nemzedek-amit-tonkretesz-a-magany-az-online-jatek-es-a-porno-113480>, letöltés: 2015. június 17.

⁴⁸³ Kiss Dénes: A haza homlokán, 1987. In Medvigy Endre (szerk.): *A magyarokhoz*. 2004, Felsőmagyarország Kiadó.

⁴⁸⁴ Kapitány Balázs: Kihívások és megoldások, a rugalmas népesedéspolitika lehetőségei Magyarországon. A 2014. november 11-én a Népesedési Kerekasztal alapításának 5. évfordulója alkalmából tartott konferencián elmondott beszéd. **Hiba! A hipervivatkozás érvénytelen.** kerekasztal.hu/files/2014nov/Kapitany%20Balazs.pdf, 5.o. letöltés: 2015. június 28.

⁴⁸⁵ „A bölcsődébe beíratott gyermekek ezer 3 éven aluli gyermekre számított aránya – bár folyamatos a javulás – még mindig az Európai Tanács-ban megállapított 33%-os arány alatt van (2013-ban 14% volt).” Szilas István: Sikeres-e a magyar családpolitika? <http://www.penzugyiszemle.hu/vitaforum/siker-es-a-magyar-csaladpolitika-3>, letöltés: 2015. június 26.

Személyiségzavar, értékzavar, elmagányosodás, enerváltság, emigráció

6.4. Életminőség és értékrend a bizalmatlanság csapdájában

„A baj nem jár egyedül.”

A több évtizedre visszanyúló szocializációs traumák felnőttkori következményei – a népességfogyás mellett – más területeken is megmutatkoznak. Az önmagunkkal, életvitelünkkel való elégedettséget, boldogságunkat, nyitottságunkat, értékrendszerünket, társas viselkedési kultúránkat, egészségi állapotunkat ⁴⁸⁶ több időpontban vizsgálták hazai és nemzetközi projektek keretében.⁴⁸⁷

A vizsgálatokban markánsan megjelenik, hogy a magyarok – más országokkal összehasonlítva - elégedetlenek és boldogtalanok (29. ábra)

Az életkörülményekkel való elégedetlenség nagyobb fokú, mint azt az egy főre eső bruttó nemzeti termék átlagából kirajzolt európai trend alapján várni lehetne,⁴⁸⁸ és a magyarok nem látják optimistán a jövőt sem.⁴⁸⁹(30.ábra). Nem bíznak sem önmagukban, sem egymásban.⁴⁹⁰ 22 európai ország közül a magyarok gondolják leginkább azt, hogy csak mások kárán lehet meggazdagodni.⁴⁹¹ (31. Ábra)

⁴⁸⁶ Az egészségügyi vonatkozások tárgyalása nincs tanulmányunk fókuszában.

⁴⁸⁷ Skrabski Árpád – Kopp Mária: A bizalom mint a társadalmi tőke központi jellemzője, Vigilia 2008/10. <http://vigilia.hu/regihonlap/2008/10/skrabski.htm>, letöltés: 2015.március 13.

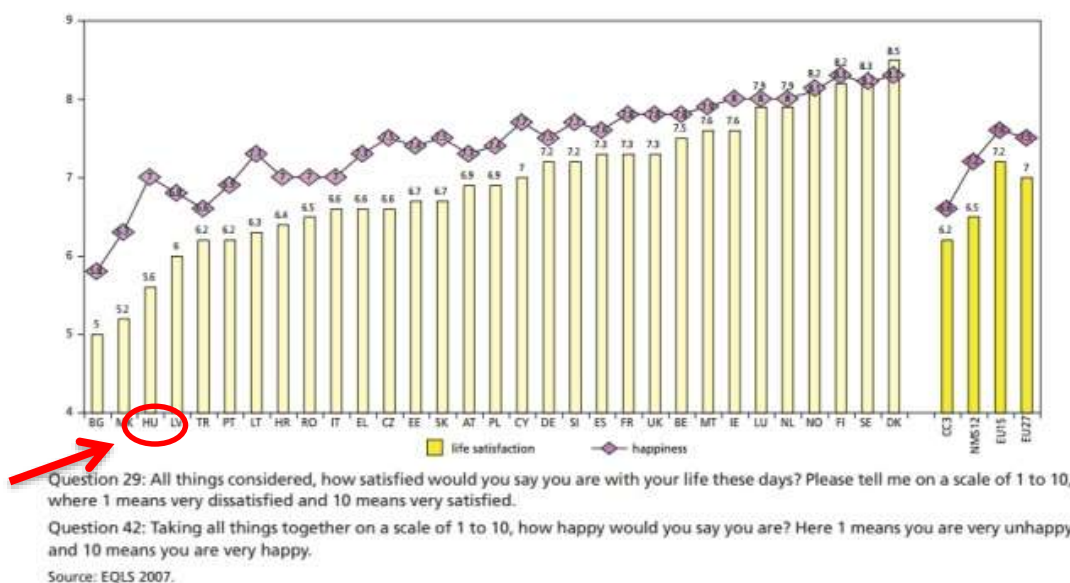
⁴⁸⁸ Magyarországon az életkörülményekkel kevésbé vagyunk elégedettek, mint azt az egy főre eső bruttó nemzeti termék átlagából kirajzolt európai trend alapján várni lehetne. Robert Anderson, Branislav Mikulić, Greet Vermeylen, Maija Lyly-Yrjanainen and Valentina Zígante: Second European Quality of Life Survey, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2009, *Second European Quality Life Survey*, 19- 21.o.

⁴⁸⁹ A pesti humor így fogalmazza meg a közismert tapasztalatot: „Mit csinál 5 angol, ha találkozik? – Egy klubot. Mit csinál 5 német? – Egy énekkart. És 5 magyar? – Alapít 6 pártot.”

⁴⁹⁰ A magyaroknak nincs önbizalma és nem hisznek abban, hogy a sorsuk alakításáért nagyobb felelősséget kell vállalniuk. Nem meglepő módon ebben is sereghajtók vagyunk Európában. Letöltés 2014. szeptember 17.**Hiba! A hiperhivatkozás érvénytelen.**

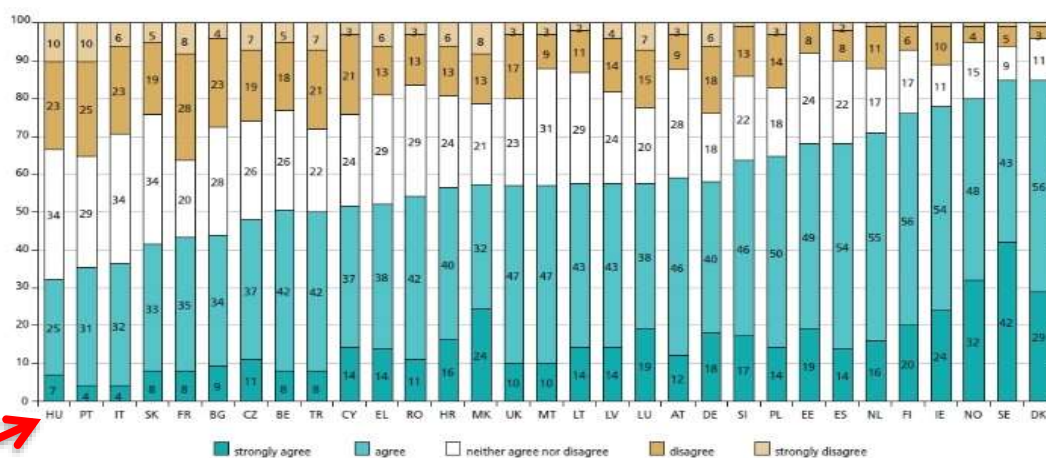
⁴⁹¹ Forrás: Tóth István György: Bizalomhiány, normazavarok, igazságtalanságérzet és paternalizmus a magyar társadalom értékstruktúrájában, (World Value Survey), Társi, 2009,http://www.tarki.hu/hu/research/gazdkult/osszefoglalo_kepviselok_091026.pdf

Figure 7: Life satisfaction and happiness index, by country

29. ábra. Elégedettség és boldogság, Magyarország helyzete a nemzetközi mezőnyben⁴⁹²

Figure 11: Optimism about the future, by country (%)

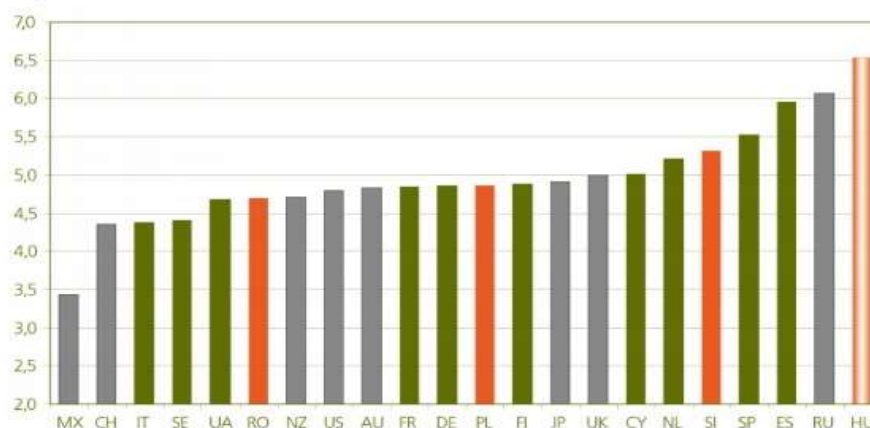
30. ábra. A kérdés: „Mennyire ért egyet a következő kijelentéssel: Optimista vagyok a jövőre nézve”. Magyarország 31 európai ország közül az utolsó helyen áll.⁴⁹³

⁴⁹² Forrás: Second European Quality Life Survey, 2009, 15.o., http://www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/ef_files/pubdocs/2009/02/en/2/EF0902EN.pdf, letöltés: 2015. augusztus 27.

⁴⁹³ Forrás: Second European Quality Life Survey, 2009, 21.o., http://www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/ef_files/pubdocs/2009/02/en/2/EF0902EN.pdf, letöltés: 2015. augusztus 27.

31.ábra

„Csak mások kárán lehet meggazdagodni” állítással való egyetértés egyes országokban (átlagértékek a tízfokozatú skálán)

Megjegyzés: A kérdés azt tudakolta, hogy a megkérdezett két végletes álláspont közül melyikkel ért inkább egyet: 1 – az emberek csak mások kárán tudnak meggazdagodni; 10 – a vagyon úgy is tud növekedni, hogy mindenkinek jut belőle (a skálát ebben az ábrában – prezentációs okból – a kérdőívhez képest megfordítottuk).

Forrás: WVS 5. hullám alapján Tóth, 2009.

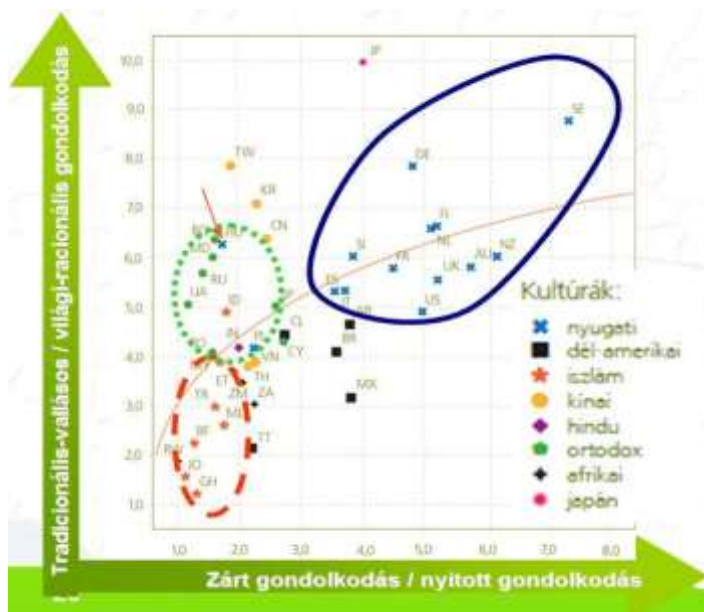
„Amilyen a mosdó, olyan a törülköző.”

A gondolkodásunkra, értékrendszerünkre vonatkozó **vizsgálatok eredményei felmutatják és megerősítik a korai és az iskolai szocializáció alapján várható tényezőket**, bár ezekben a felmérésekben nem tudjuk elválasztani egymástól a különböző kohorszok, generációk sajátosságait.⁴⁹⁴ Kultúránkra a zárt, rugalmatlan, ám racionális gondolkodás jellemző.⁴⁹⁵ A **merev, egyirányú gondolkozásra mutató eredményeket vissza tudjuk vezetni a frontális oktatási módszerekre**, a gyermekek felé megnyilvánuló intoleráns gondolkozásra, amelyben sem az együttműködés, sem a rugalmasság, sem az érzelmi intelligencia nem érték, nem cél, és nincs is fejlesztve. Nincs tere a társas tanulási formákban jelen lévő rugalmasságnak, a több irányból érkező információkat befogadó és újraalkotó véleményalkotásnak, sőt, a kirekesztő értékrend magában rejtje a társadalmi feszültségek folyamatos újatermelődését is.⁴⁹⁶ (32. ábra)

⁴⁹⁴ Egy 670 fős mintán végzett vizsgálat eredményei azt mutatják, hogy „a biztonságosan kötődő felnőttek mind a társas ingerek, mind pedig az új információ tekintetében sokkal nyitottabbak bizonytalanul kötődő társaiknál, és a felmerülő problémákat is sokkal nagyobb önbizalommal oldják meg.” Ezzel szemben a bizonytalan kötődésűek vagy menekültek az olyan új helyzetek és információk elől, amelyek megingathatják eddigi világképüket, vagy belső konfliktusaik megakadályozták őket a problémák megoldásában. Cindy Hazan-Philip R.Shaver: Love and work: An Attachment-Theoretical Perspective, Journal of Personality and Social Psychology, 1990, 2. 270-280.

⁴⁹⁵ Hazan és Shaver (1990) kutatásai azt vizsgálták, hogyan függ össze a személyes „jóllét”, (well-being)elégedettség a csecsemőkorban kialakult kötődési típusokkal. Azt találták, hogy a biztonságosan kötődő személyek mind az öt vizsgált területen (magány, depresszió, aggodás, rosszindulat, pszichoszomatikus és testi betegségek) szignifikánsan jobb mutatókkal rendelkeztek. Idézi: Zsolnai Anikó: Kötődés és nevelés, Eötvös, 2001, Budapest, 54.o.

⁴⁹⁶ „Amikor egy társadalom tagjainak egy részét az útszélén hagyja, nem lesznek politikai programok, sem rendfenntartó vagy hírszerző erők, melyek korlátlanul biztosítani tudnák a nyugalmat.” Andrea Tornielli-Giacomo Galeazzi: Ferenc pápa - Ez a gazdaság öl, Jezsuita kiadó, 2015, 67.o

32. ábra. Magyarország a nyugati kultúrától távol, az ortodox kultúra reprezentánsai között (Tárki, 2009)⁴⁹⁷

A kölcsönös megértés és a segítségnyújtási készség ⁴⁹⁸ az európai országok között Magyarországon a legalacsonyabb.⁴⁹⁹ Míg Nyugat-Európában a GDP 3-5%-át is kitehetik az önkéntes tevékenységek, addig ez az érték Magyarországon csak 1%.⁵⁰⁰

Összehasonlítva több mint ötven országgal, a magyarok nem bíznak egymásban,⁵⁰¹ nem hisznek az együttműködés ⁵⁰² kölcsönös előnyeiben, ⁵⁰³ viszont meg vannak győződve arról, hogy csak

⁴⁹⁷ .Hiba! A hiperhivatkozás érvénytelen., letöltés: 2014.december 10.

⁴⁹⁸ Magyarországon az európai országok között a legalacsonyabb a családon belüli, valamint a betegek és fogyatékkal élők, az idősek, a szomszédok és a bevándorlók felé nyújtott segítség. Letöltés 2014. szeptember 17. **Hiba! A hiperhivatkozás érvénytelen.**

⁴⁹⁹ További kutatásokra vár annak feltárása, hogyan alakult a nők munkába állítása, a bölcsődék elterjedése, a gyermekek szocializációja, az iskolarendszer eredményessége a közép-kelet európai, volt szocialista országokban.

⁵⁰⁰ GHK 2010:Volunteering in the European Union, Educational, Audiovisual Culture Executive Agency, Final Report by GHK, 2010. Link: www.eyv2011.eu/funding-opportunities/item/43-volunteering-in-the-european-union-ghk-eac-ea-dg-eac-2010, letöltés: 2014. október 26.

⁵⁰¹ A magyarok többsége szerint csak minden második emberben lehet megbízni, és "úgy gondolja, hogy ő ugyan tisztességes, de a többiek nem". Erre a talált pénztárca-kérdés világít rá: a magyarok 65% szerint ő nem tenné zsebre az utcán talált pénztárcát, miközben szinte a többiek igen, és csak 20% gondolta úgy, hogy mások sem tennék zsebre (a maradék 15% szerint ő és mások is zsebre tennék). A közbizalom állapotát jellemzi, hogy drámaian alacsony az átlagember bizalma a parlamenti képviselőkkel (akikre a sorsunkat meghatározó döntéseket ruházzuk át), a bankárokkal (akikre a pénzünket bízánk - már feltéve ha van megtakarításunk), valamint az újságírókkal (akiktől pedig a hiteles tájékoztatást várhatnánk el) szemben. In: . Tóth István György: Bizalomhiány, normazavarok, igazságtalanságérzet és paternalizmus a magyar társadalom értékszerkezetében, (World Value Survey), Tárki, 2009, http://www.tarki.hu/hu/research/gazdkult/osszefoglalo_kepviselek_091026.pdf , Letöltés 2014. szeptember 17.

⁵⁰² Magyarországon az együttműködést a magyarok egyáltalán nem értékelik. 25 évvel ezelőtt írtunk tanulmányt a már akkor is megtapasztalható és kutatott jelenségekorről, sajnálatos módon a helyzet azóta jelentősen romlott, Benda József: Miért humanizáljuk az iskolát? Valóság, 1990/9.

⁵⁰³ Az egyházak, vallások gyökeresen más szemléletet hirdetnek. Térvesztésük igen komoly problémát jelent, és egyben mutatja a korábbi fejezetekben bemutatott korai szocializációs traumák eredményeit. Az egyházak tanításában nem a magára hagyott esendő és önző ember van a középpontban, hanem, a három személyben (Atya, Fiú, Szent Lélek) egymást támogató Isten, aki szeretettel gondoskodik teremtményeiről, ha hozzá fordulnak. Alapértéke a Szent Család, amelynek létrejöttét Karácsonykor

egymás rovására lehet érvényesülni (ez az úgynevezett nulla összegű játszma), ennek megfelelően erős a társadalmon belüli megosztottság, a szélsőséges gondolkodás, és hiányzik a harmónia.⁵⁰⁴

„Az a tiéd, amit megeszel.”

Hasonló eredményekre jutott Joseph Paul Forgas ausztrál szociálpszichológus is. Kutatásai szerint rengeteg keleties vonása van a magyar társadalomnak: zárt gondolkodás, függőség, magas biztonságigény, bizalmatlanság, demokratikus deficit stb. A magyarok nem bíznak a demokrácia működésében sem. 84 százalékban vélik úgy, hogy erős vezetőre van szükség, és hogy az egyén nem befolyásolhatja a közéletet.⁵⁰⁵

ünnepeľjük. Ilyenkor minden lélek a kisgyermek Jézusra figyel, aki megtestesíti mindazokat az értékeket, ami születésünktől a halálunkig a földi élettel összeköt bennünket. Az egyház a férfi–nő házastársi kapcsolatot felbonthatatlan szentségnek tartja, ami egy életen át elkísér, biztonságot, békét, megértést, megbocsátást, támaszt nyújt, az ember pedig ebben az egységben élheti meg a teremtés csodáját, a gyermek nemzését és felnevelését; a gyermeket nem tárgyként kezeli, akivel bármi elkövethető, hanem Isten ajándékaként, aki átmenetileg a felnőttek gondozására van bízva, akiben megmutatkozik, visszatükröződik saját arcunk, személyiségünk, örömeink és nehézségeink, ezért általa, a róla való gondoskodásban bontakozhat ki a felnőtt ember. A gyermek nemzésével teljesedik ki az ember, és léphet be az „örökkévaló” életfolyamatba, sokszorosíthatja önmagát, adhatja tovább az új generációknak mindazokat az értékeket, amelyek élete során összegyűjtött. A család biztosítja számára azt a mikroközösséget, amelyben a szándékok és indulatok kipróbálásra kerülhetnek, és a gyermek megtapasztalhatja a jó és rossz között a különbségeket anélkül, hogy nagyobb kockázatot vállalna. A családok közössége pedig támaszt nyújt nehéz helyzetekben, és egymás segítségével jönnek létre a nagyobb közösségek, amelyeknek értékei kisebb körben már megmutatkoztak.

Joggal állítja az egyház, hogy a nemzet ereje a családokban és a családok közösségének szövetségében rejlik. Minél inkább elszigetelődik valaki ezektől a közösségektől, különösképpen a családoktól, annál inkább ki van téve a legkülönbözőbb fizikai és lelki sérülésekből fakadó veszélyeknek, amit a népegészségügyi és halálozási statisztikák visszaigazolnak.

Mindazonáltal az egyház által hirdetett Isten-, család- és gyermekközpontú értékrend nem feltétlen érvényesül az egyházi iskolákban sem. További vizsgálatokat igényel ennek a kérdésnek a feltárása.

⁵⁰⁴ „Egy végletesen megosztott, túlpolitizált országban élünk, amelyben az utóbbi évtizedben fokozatosan szűkült be a tere a tényekre alapozott politikacsínálásnak és a független társadalomkutatásnak is. Ezek a dolgok összefüggenek egymással, és együttesen járulnak hozzá a magyar gazdaság és társadalom elmúlt években tapasztalható stagnálásához.” 7.o. Kolosi Tamás–Tóth István György (szerk.): Társadalmi riport, 2012, TÁRKI

⁵⁰⁵ Az University of New South Wales professzora, in: Halmos Máté: Szeretkező bonobók legyünk, ne gorillák, http://index.hu/tudomany/2014/06/20/szeretkezo_bonobok_legyunk_ne_gorillak_hosok_tere_zimbardo/, letöltés: 2015. június 5.

Zimbardo is felfigyelt arra, hogy a magyarok nemcsak a legpezzsimistább, legcinikusabb kelet-közép-európai nép, de ráadásul minden ötlet megvalósíthatóságát zsigerből kétségbe vonja.⁵⁰⁶

Az értékrendkutatások eredményei összefüggésbe hozhatók a felnőttek korai kötődési mintázatainak vizsgálati eredményeivel. Magyar kutatók megállapították, hogy szemben a nyugati mintákkal, ahol 50% felett van a biztonságosan kötődő felnőttek aránya, ez az arány nálunk mindössze a minta 31,4%-os.⁵⁰⁷ Tehát nem járunk messze az igazságtól, amikor azt állítjuk, hogy a sokak által „betegnek” tekintett magyar népesség viselkedési kultúráját meghatározó mozzanatok a kötődési deficit megjelenési formáit mutathatják.⁵⁰⁸

A személyes kapcsolódási képesség fejlettsége a közösség kohéziójának, megtartó erejének az alapja, amely meghatározza, mennyire tudnak egymásra támaszkodni az emberek a nehéz helyzetekben. *Ennek hiánya mutatkozik meg* olyan tartósan fennálló jelenségekben, mint a világ élvonalában álló alkoholfogyasztás,⁵⁰⁹ a dohányzás a lakosság jelentős részénél megfigyelhető társadalmi beilleszkedési zavarok, a személyiségproblémák, a pszichiátriai megbetegedések számának emelkedése,⁵¹⁰ a veszélyeztetett gyerekek⁵¹¹ növekvő száma stb.

A születéskori életesélyek tekintetében jelenleg mindkét nem esetében az uniós rangsor utolsó harmadához tartozunk; az uniós átlagtól való elmaradás a férfiaknál 6,4 év, a nőknél 4,2 év.⁵¹²

Amikor az embereket arra kérték fel, hogy osztályozzák életminőségüket (2009), Magyarország az utolsó helyen végzett (33. ábra). Döbbenetes, hogy nem csak a visegrádi országokhoz képest jelentős a különbség, hanem még Oroszországhoz és Ukrajnához képest is! A vizsgálat összevetése egy 18 évvel korábbi adattal (1991) azt mutatja, hogy a rendszerváltás sem hozott változást az országok rangsorában, és nálunk történt a legkevesebb előrelépés⁵¹³ (34. ábra).

⁵⁰⁶ A „Hősök tere” projekt keretében egy országos mentalitás-átalakítási kísérletbe fogott. Bár a tünetekkel magunk is egyet értünk, az okok értelmezésében kevésbé. Halmos Máté: Magyarország a legpezzsimistább és a legcinikusabb, http://index.hu/tudomany/2015/06/03/zimbardo_hosok_tere_wolfie_kamau_makumi_30_napos_kihivas/, letöltés: 2015. június 5.

⁵⁰⁷ Csóka Szilvia – Lázár Imre: Kötődési jellemzők a mai Magyar népesség körében. In Szántó Zsuzsa – Susánszky Éva: *Magyar lelkiállapot*. Budapest, 2013, Semmelweis, 191. o.

⁵⁰⁸ Az egészségügyi vonatkozásokkal tanulmányunkban nem foglalkozunk, csak megemlítünk néhány idetartozó felmérési eredményt. A mai magyar lakosság világviszonylatban a legrosszabb helyen áll az életminőséget lerontó tényezők egész sorában: ilyen például az alkoholos májzsugor (kiugróan a legmagasabb gyakoriság!), a népességfogyás (évi 35-40 ezer), a dohányzás (35%), az elhízás (55%), az allergia (33%). A szív- és érrendszeri megbetegedések előfordulási aránya háromszorosa, daganatos megbetegedések előfordulásának gyakorisága kétszerese az európai átlagnak, és ezek az arányok növekednek. 60 éves kor alatt a férfiak közül ma 23%-kal többen halnak meg, mint 1965-ben. A középkorú nők idő előtti elhalálása is háromszor magasabb, mint az európai átlag. A 45–65 éves magyar férfiak halálzási aránya – abszolút értékben is – ma magasabb, mint az 1930-as években volt. Kopp Mária – Kovács Mónika Erika (szerk.): *A magyar népesség életminősége az ezredfordulón*. Budapest, 2006, Semmelweis Kiadó.

⁵⁰⁹ Becslések szerint a teljes lakosság közel egytizede alkoholbeteg; a traumatizált családokban élő gyermekeknél kimutatható a függőségre utaló hajlam. Kopp Mária (szerk.): *Magyar lelkiállapot*. 2008.

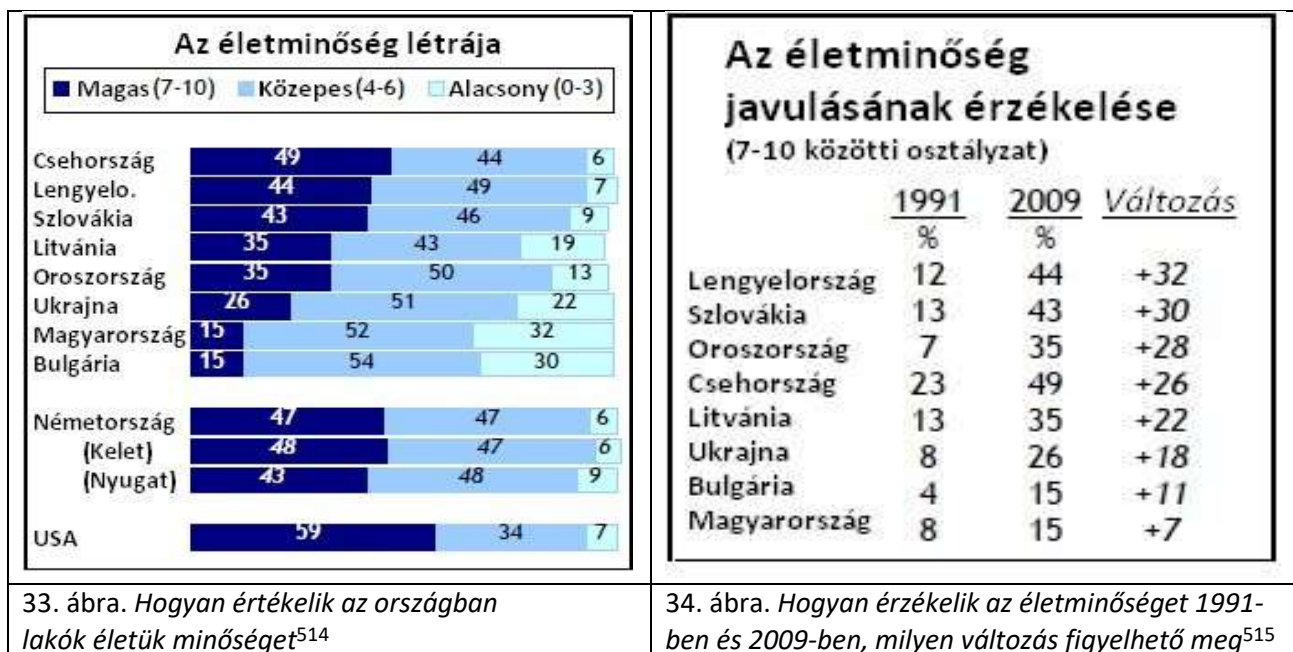
⁵¹⁰ A magyar népességet bizvást tekinthetjük betegnek, ez mindannyiunk életminőségét súlyosan rontó tény.

⁵¹¹ Tóth Olga: Családformák és együttélési minták a mai magyar társadalomban. In Pongrácz T. - Tóth, I. Gy. (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*. 1999, Társi, 53–58. o.

⁵¹² Központi Statisztikai Hivatal: *Magyarország, 2011*. Budapest, 2012, 21. o.,

Nemzetközi összehasonlításban ugyancsak kedvezőtlen a magyar férfiak és nők születéskor várható élettartama és a halálzási arányszám. Ezek a mutatók a születésszámmal ellentétben kedvező irányban változtak a rendszerváltás óta, Balázs Éva – Mártonfi György: Az oktatás gazdasági és társadalmi környezete, OFI, Jelentés, 2012, letöltés: 2014. december 31. <http://www.ofi.hu/kiadvanyaink/jelentes-2010/12-tarsgazd#fn-19>

⁵¹³ http://anonymus-hu.blog.hu/2014/02/13/a_magyarok_ertearendje letöltés 2014. szeptember 17.

Társadalmi kapcsolataink előterébe az agresszió, a féltékenység, a rivalizálás, az elzárkózás került, szemben a kölcsönös előnyökre törekvéssel, a toleranciával, az együttműködéssel, a szeretettel, az örömek keresésével.⁵¹⁶

„Ember embernek farkasa.”

A mai fiatal generációk alig vagy egyáltalán nem tudják kezelni konfliktusaikat, kötődésre egyre kevésbé képesek, és az intézményekben – az iskolában vagy a családban – sem tapasztalható, elsajátítható toleranciát egymás felé sem érvényesíthetik. Az individualizmus, „a járványos felelőtlenség, a pusztító nemtörődömség”⁵¹⁷ és a testi-lelki egészség zavarai az intim szférától a gazdasági-intézményi kooperációig minden szinten föllelhetők. Az orvosok-pszichiáterek egyöntetű tapasztalata az együttműködési és a kommunikációs zárlatok tömeges jelentkezése⁵¹⁸ **Számtalan példa hozható a cinizmusra és tehetetlenségre szoktatott emberek felelősségelhárító viselkedésére a gazdasági és a politikai életből is – ez a jellegzetes attitűd nemzetközi perspektívából nézve „a centrumhoz viszonyított technikai lemaradás jellemzőjeként” jelenik meg,**⁵¹⁹ oka pedig a szocializációs deficitre visszavezethető szervezeti és kommunikációs problémákban keresendő.

⁵¹⁴ Forrás: <http://www.pewglobal.org/files/2009/11/Pew-Global-Attitudes-2009-Pulse-of-Europe-Report-Nov-2-1030am-NOT-EMBARGOED.pdf>, letöltés 2014. szeptember 17.

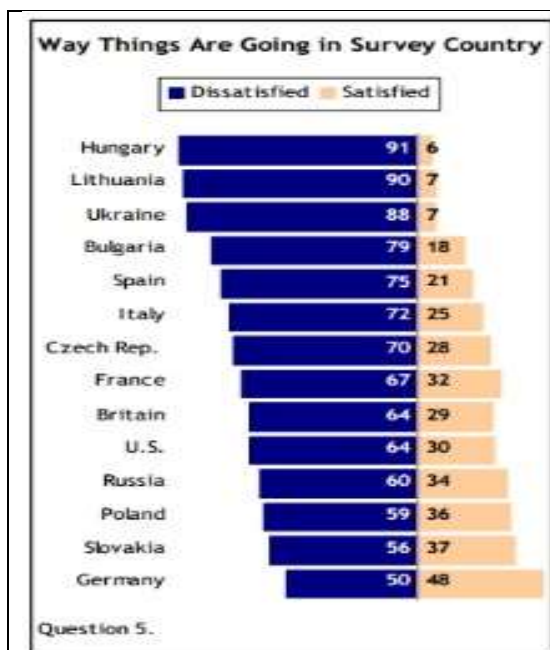
⁵¹⁵ Uo.

⁵¹⁶ A fejletlen országokban az egyéni indítékrendszer a függőségre, az alárendeltségre, az alkalmazkodásra irányul. Ezzel szemben a fejlett országokban a személyi függetlenségre, az eredményességre, vezető szerepre törekvés jellemző az emberekre. Szentes Tamás: Az elmaradottság szociológiai magyarázatai. In Tanulmányok a fejlődő országokból, Budapest, 1971. 7. o.

⁵¹⁷ A jelenség 40 éve dokumentált, Hankiss Elemér: Közösségek válsága és hiánya. In *Diagnózisok*. 1986, Magvető, 163. o.

⁵¹⁸ Buda B.: A pszichoterápia stratégiai szemlélete. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 1985/6. 515. o.

⁵¹⁹ Kopátsy S.: Egy reformkonceptió világgazdasági háttere. *Valóság*, 1986/2. 9. o.

35. ábra. Mennyire elégedettek az emberek a dolgok menetével, EBRD, 2010⁵²⁰

Az életminőség nemzetközi vizsgálatában az utolsó helyre kerültünk (35. ábra). Az elégedettségérzet alakulása is nyilvánvalóan összefüggésben van a közösség gondolkodásmódjával, társas viszonyaival, gyermekkori szocializációjával.

A kisgyermekkorban át nem élt, meg nem kapott tisztelet- és felelősségélmény felnőttként már nem pótolható, ezért társas életünk kultúrájának alig van megfelelő élménybázisa.

*A szocializációs folyamatok elemzése alapján megállapíthatjuk, nem a véletlen és nem a kibeszéltetlen történelmi traumák vagy ismeretlen sorscsapás, hanem a **családi és az iskolai szocializáció mély válsága tükröződik azokban az értékekben, amelyek országunkat Európa periferiáján fogják tartani mindaddig, amíg nem leszünk képesek intézményrendszerünk működési kultúráját mérhető volumenben átalakítani.***

Mindennapi kultúránkat, viselkedési szokásainkat⁵²¹ más országokéhoz hasonlítva⁵²² tehát a fejletlen vagy az elmaradott országok közé tartozunk. Visszaigazolódni látszik a fejlődés-lélektani tanulmányok megállapítása, amely szerint ha egy csecsemő nem kapja meg a szükséges gondoskodást, törődést, figyelmet élete első éveiben, később az iskolákban pedig tiltják és akadályozzák kapcsolatainak fejlesztését, felnőttkori társas viselkedésében nem lesz képes figyelembe venni mások szükségleteit, és a bizalmi kapcsolatra való képessége korlátozottá válik. Ezt az összefüggést feltételezzük a társadalmi szolidaritás

⁵²⁰ EBRD and World Bank: Life in Transition Survey II., 2010 [www.pewglobal.org](http://www.pewglobal.org/files/2009/11/Pew-Global-Attitudes-2009-Pulse-of-Europe-Report-Nov-2-1030am-NOT-EMBARGOED.pdf) Two Decades After the Wall's Fall, 2009 <http://www.pewglobal.org/files/2009/11/Pew-Global-Attitudes-2009-Pulse-of-Europe-Report-Nov-2-1030am-NOT-EMBARGOED.pdf> 73. o.

⁵²¹ A főiskolai hallgatók mentális problémáit elemzi egy tanulmány, Dr. Benda József: Kreativitás és kapcsolatcultúra fejlesztés II. Megoldás keresés, KMG, 2011: No. 2, Budapest, BKF.

⁵²² Egy barátom Új-Zélandon járt, és a következő – magyar tapasztalatokkal elképzelhetetlen – történetet mesélte el. Barátaival egy út menti presszóban megálltak, és rendeltek egy pohár sört. Ő, mivel vezetett, nem ivott. Egyszer csak megállt egy rendőrautó, és odament hozzájuk két rendőr. A szokásos magyar reflexekkel megijedtek, nem tudták, milyen hibát követhettek el. Megkérdezték a rendőrök, hogy mit isznak. A barátom elmondta, hogy csak a többiek isznak alkoholt, mert ő vezet, és tudja, hogy nem ihat. Erre az egyik rendőr így szólt: „Nyugodtan igyon, mi majd elkísérjük önöket haza, hogy semmi baj ne történessen.” El voltak képedve ettől a jelenettől.

hiánya,⁵²³ a közösség- és konszenzusképző erők gyengesége mögött.⁵²⁴ Mindez ma már nem csak az egyének egészségi állapotát, a családok kohézióját veszélyezteti: gazdasági fejlődésünk kerékkötőjévé is vált.⁵²⁵

7. Társadalmi tőke

Ahogy a családalapításhoz, a gyermekek életfeltételeinek biztosításához is nélkülözhetetlen a bizalom, úgy a hatékonyabb termelés, a jobb minőség és a piaci igényekre való gyors reagálás is feltételezi – az individuális tudás mellett – a társadalmi együttműködésnek, tudásmegosztásnak és bizalomnak a magas szintjét. „Egy személy vagy szervezet társadalmi tőkéje a más személyekhez és szervezetekhez való kapcsolataiból áll. Ilyen értelemben azok, akik különböző hálózatok tagjai, a társadalmi tőke magasabb szintjével rendelkeznek.” Hogy ez milyen mértékben van meg a társadalomban, sokak szerint meghatározhatja gazdasági sikereit (is). E tekintetben a nemzetközi összehasonlító elemzésekben Magyarország évtizedek óta az utolsó helyek egyikét foglalja el.⁵²⁶

A Világgaazdasági Fórum versenyképesség-elemzése évente 140-nél több ország teljesítményét rangsorolja. A rangsorolás alapja egy meglehetősen összetett, száznál több ismérvre támaszkodó index, melyben vannak „kemény” statisztikai adatok és „puha”, véleménykérésre támaszkodó információk is. Az ismérvek a társadalmi jelenségek széles körét vizsgálják.⁵²⁷ Segítségükkel rangsorolhatók a felmérésben szereplő országok. A részmutatókból egy komplex összesített index alapján alakítják ki az átfogó rangsort, és mivel a jelentés évről évre elkészül, összehasonlítható az egyes országok pályája is. Az index 2001 óta mutatja a kelet-közép-európai országok versenyképességi helyzetét, amelyen belül a legnagyobb vesztesek közé tartozunk: a 28. helyről a 63.-ra csúsztuk vissza.⁵²⁸

⁵²³ Egy 2012-es nemzetközi tanulmány nyolc ország közül Magyarországot a két legerősebben előítéletes ország közé helyezi – Lengyelországgal fej-fej mellett. G. Márkus György: Előítéletesség Európában, intolerancia Magyarországon. Recenzió és reflexió. Egy nemzetközi kutatás zárójelentése. XXI. Század – Tudományos Közlemények, 2012, 27. o. http://epa.oszk.hu/02000/02051/00027/pdf/EPA02051_Tudomanyos_Kozlemenyek_27_2012_aprilis_073-084.pdf, letöltés: 2015. március 17.

⁵²⁴ Az emberi kapcsolatok addig ismeretlen mértékű romlását tárta föl már egy 1987–88-ban végzett vizsgálat is. A hatvanas évekhez viszonyítva „az emberekbe mintha gyanakvás és félelem költözött volna... a társ kapcsolati extenzitás csökkenése miatt nemegyszer neurotikus szintre is eljutnak. A bizalmi válság a kapcsolatokkal, a másik emberrel szemben új betegséget hozott létre, neve: kontaktopátia, amely a vizsgált mintán belül minden negyedik emberre volt jellemző. Növekedett azok száma, „akik bezárkóznak, szorongásokkal vannak tele, elhárításra vannak berendezkedve” (15. o.). A vizsgálatok következtetése az volt, hogy a felnőtt lakosságban a baráti kapcsolatok száma és mélysége radikálisan csökkent. Eközben felerősödtek a társadalmi devianciák – például az alkoholizmus – és más mentális betegségek. Megállapítják, hogy az emberek egyre kevésbé tudnak bánni egymással, egyre többen maradnak magukra problémáikkal, s mind többen keresik függőségekben vagy betegségekben a megoldást. Váriné Szilágyi Ibolya: A családi szocializáció hatása az emocionális élet fejlődésére. Magyar Pszichológiai T. IX. Orsz. Konf. MTA 1989.

⁵²⁵ Hankiss Elemér: Közösségek válsága és hiánya. In *Diagnózisok*. 1982, Magvető.

⁵²⁶ OECD, 2000b., in: Halász Gábor: A magyar közoktatás az ezredfordulón, Budapest, 2001, OKKER, <http://halaszg.ofi.hu/download/Ezredfordulo-1.htm>, letöltés: 2015. április 1.

⁵²⁷ Az ismérvek: 1. Intézmények, 2. Infrastruktúra, 3. Makrogaazdasági környezet, 4. Egészségügy és alapoktatás, 5. Felsőoktatás és szakképzés, 6. Az árupiac hatékonysága, 7. A munkaerőpiac hatékonysága, 8. A pénzügyi piacok fejlettsége, 9. Technológiai felkészültség, 10. Piacméret, 11. Az üzleti tevékenység fejlettsége, 12. Innováció.

⁵²⁸ Chikán Attila: A felsőoktatás szerepe a nemzeti versenyképességben. *Educatio*, 2014/4., 584. o.

A családi és az iskolai szocializáció mély válsága tükröződik a feltárt értékzavarok mögött.

*„Éljük jól az életünket, és jó idők köszöntenek ránk.
Az idők járását mi határozzuk meg; amilyenek mi vagyunk,
olyanok az idők.”⁵²⁹*

Mind több társadalom- és gazdaságkutató ismeri fel, hogy a gazdasági siker legfőbb erőforrása a társadalmi tőke,⁵³⁰ vagyis a tudásszint, a bizalom⁵³¹ alapuló társadalmi és csoportkohézió, az együttműködési készség magas foka,⁵³² valamint a normakövető magatartás széles elterjedtsége. A közmoralitás szűrőjén keresztül méretek meg és érvényesül minden tudás és szakmai tapasztalat.⁵³³

Fukuyama (1999) különböző országok helyzetét, Putnam (1993) az olasz tartományokat összehasonlítva bizonyította, hogy a gazdasági prosperitás szorosan összefügg a társadalmi tőke erősségével: azokban az országokban, illetve tartományokban, ahol a társadalmi tőke, az emberek közötti bizalom erős, a gazdaság is sokkal jobban működik. A társadalmi tőke mutatóinak fenti változásai is szoros kapcsolatot mutatnak a magyar gazdaság helyzetével.⁵³⁴

A társadalmi bizalom szintje tehát a gazdasági fejlődés egyik meghatározó motorja, és ez egyre inkább így lesz a jövőben. Rendkívüli kihívással kell napjainkban a társadalmi „építményeknek”, szervezeteknek, strukturált működési rendszereknek szembenézni. Egyfelől idejekorán kell ráérezni, megérteni a kibontakozó, rendkívül komplex jelenségeket, amelyek – minden jel szerint – folyamatosan átalakulnak, másfelől hiteles és konstruktív, jövőbe mutató válaszokat kell adni rájuk. Ezeknek **az egyre összetettebb folyamatoknak a megértése is lehetetlen intenzív, bizalomra épülő csapatmunka nélkül, de a feladat ennél sokkal nagyobb:** a gyors technikai, gazdasági és társadalmi változások, és sokszor súlyos válságkövetkezményeik az azonnali reagálást is szükségessé teszik. Ilyen esetekben a legfontosabb tényező

⁵²⁹ Hippói Szent Ágoston (354–430) teológus és püspök.

⁵³⁰ Anonymus: magyarok értékrendje, http://anonymus-hu.blog.hu/2013/06/04/osszezavarodott_magyarok?utm_source=bloghu_megosztas&utm_medium=facebook&utm_campaign=blhshare Letöltés 2014. szeptember 17.

⁵³¹ Francis Fukuyama: Bizalom, Európa, 2007; Skrabski Árpád – Kopp Mária: A bizalom mint a társadalmi tőke központi jellemzője. *Vigilia*, 2007/12, <http://vigilia.hu/regihonlap/2008/10/skrabski.htm>

⁵³² Témánk szempontjából figyelemre méltó jelenségnek tűnik, hogy 2014 folyamán megtartott parlamenti választások alkalmával az ellenzéki pártok nem voltak képesek összefogni, és ahogy egy politikai elemző írja: „Addig nem lesz lázadás a Fideszben, amíg a vezetői úgy gondolják, »hogy Orbán a pártból kilépve, másik pártot szervezve meg tudná verni őket«. Ha viszont ez a hit elillan, akkor az ifjú törökök egy percig sem fognak hezitálni.” Török Gábor: Tele van Brutusokkal a Fidesz, HVG.hu, 2014. december 18., http://hvg.hu/itthon/20141218_torok_gabor_interju

⁵³³ Dr. Benda József: Népeségfogyás és szocializáció. *Valóság*, 2002/8. 69–75. o.

⁵³⁴ Skrabski Árpád – Kopp Mária: A bizalom mint a társadalmi tőke központi jellemzője. *Vigilia*, 2008/10. <http://vigilia.hu/regihonlap/2008/10/skrabski.htm>, letöltés: 2015. március 13.

a mély személyközi bizalmi kapcsolatokon alapuló közösségek értékrendje, amely képes megfelelően konstruktív irányban tartani a döntések kereteit, és nem a hatalomféltes reflexeit ismételtetni.

A globalizációról van szó, amely a társadalmi formáció valamennyi elemét érintő, sokdimenziós, sokszereplős folyamat.⁵³⁵ Fő jellemzői közé tartozik a verseny és az együttműködés sokféle formájának elterjedése, a technika, a gazdaság és a társadalmi alrendszerek között fennálló, a korábban ismertnél jóval bonyolultabb kapcsolatrendszer és a kölcsönös függőség.

„Az informatikai forradalom talaján természetessé válik a tér és az idő dimenziójának új értelmezése, mivel a folyamatok a világ több színterén, egyszerre, egy időben és egymással összefonódva zajlanak. Messze több információ áramlik az emberekhez, mint amennyit képesek feldolgozni, és a társadalmi tőke, a bizalmi háló fejlődésének függvényében ugyanolyan esély van a fejlődő térségek” elszigetelődésére, mint felzárkózására.⁵³⁶

Ez a kihívás ma már számos területen érzékelhető.⁵³⁷ A marginalizáció jelenségével foglalkozó gazdaságszociológiai kutatások is a gazdasági szereplők bizalmi alapokon nyugvó kapcsolati hálóba ágyazottságára helyezik a hangsúlyt, és ennek megfelelően értelmezik a térségek differenciálódási folyamatait.⁵³⁸

A hálózati (társas) kapcsolatokat, az egyének közötti kapcsolatokból eredő kölcsönösséget és bizalmat társadalmi tőkének, az előnyök-hátrányok forrásának tartják (Bourdieu, 1985, Coleman, 1988; Putnam, 1993). A társadalmi tőke újratermelődési folyamataiban az információt, a tudást, és az ezek átadását segítő mechanizmusokat (kooperatív tanulás,)illetve a kapcsolatokat, hálózatokat, valamint az azok mögötti interakciókat, közösségeket tekintik a legfontosabb meghatározó tényezőkné.

A folyamatok megértéséhez bizalomra épülő, intenzív csapatmunka szükséges.

A tudás szempontjainak felértékelődése már abban tetten érhető, hogy „a kooperációs hálózatokba történő bekapcsolódás nélkül például a piacra (világpiacra) jutás napjaink hálózatos gazdaságában szinte lehetetlenné válik. A tulajdonosi hálózatok és közösségi javak pedig csak a kapcsolati tőkére alapozva jöhetnek létre, fejlődhetnek ki.” Az újabb szociológiai és geográfiai marginalizálódási értelmezések a

⁵³⁵ Palánczai Tibor. Előszó. Jody Jensen: *Globalizáció és új kormányzás*. Budapest, 2014, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet. /Mundus Novas Könyvek./.

⁵³⁶ Hrubos Ildikó: *Verseny – értékelés – rangsorok*. Budapest, 2014, Educatio, OFI, 541. o.

⁵³⁷ A magyar társadalomban az elmúlt évtizedben felszínre került legmarkánsabb értékváltozás a *radikális jobboldalnak* nevezett gondolkodás és a *cigányellenesség* megerősödése. A hétköznapi életben és a médiában is lépten-nyomon észlelhető változást számos empirikus kutatás is megerősítette, ezek okait és komponenseit elemezte a kutatás. Robert Anderson – Branislav Mikulić – Greet Vermeulen – Maija Lyly-Yrjanainen – Valentina Zigante: *Second European Quality of Life Survey*, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2009, *Second European Quality Life Survey*. In OFI, Jelentés 2010. Budapest, OFI, 62. o.

⁵³⁸ Velkey Gábor: A tanulás szerepe a marginalizálódó térségek fejlesztésében. *Educatio*, 2014/3., 415. o.

„mainstream”-tól való eltérés mibenlétére koncentrálni próbálják tetten érni a peremhelyzet és különösen a tartós peremhelyzet okait, következményeit. *„Eszerint a marginalizálódás több és más, mint a fejlődő-leszakadó, a gazdag-szegény, vagy a centrum-periféria elkülönítése. Lényege a társadalom széteséseként, a társadalmi integráció hiányaként ragadható meg.”*⁵³⁹

Álláspontunk szerint a kutatások által is vizsgált társadalmi érintkezés mindennapjaiban meg tapasztalható életminőség nem önmagában vagy nemzetközi összefüggéseiben tárgyalható mintázat, és ilyen vonatkozásban nem látjuk értelmét a „sajnálkozó”, „önostorozó” vonatkoztatási kereteknek, minthogy az okok megértése nélkül nem is lehetséges ezek perspektivikus kezelése, átalakítása sem. **Világosan kell látni, hogy ez a működésmód mintegy kettő-négy évtizedes időintervallum-eltolódással követi-tükrözi a kisgyermekkor (családi) és az iskolai szocializáció folyamatait.** Kezelése, befolyásolása, megváltoztatása sem képzelhető el másként, mint ezeknek a struktúráknak, a társas érintkezés kultúrájának a társadalmi léptékű átalakításával.

A kisgyermekkor és az iskolai szocializációs folyamatok 20-40 év késéssel mutatkoznak meg a társadalom működésében.

8. Trendek és előre jelzések

*„Senki sem tud kibújni a saját bőréből.”
„Esző után köpönyeg.”*

Tanulmányunkban megvizsgáltuk az egymást követő generációk kisgyermekkor, majd iskolai szocializációjának körülményeit. Föltárult előttünk, hogy az anyák munkába kényszerítése miatt több generáción keresztül tömegesen sérültek a szociális emberré válás bio-neuro-pszichológiai folyamatai, amit iskolarendszerünk társas kapcsolatokat romboló működése felerősített. Álláspontunk szerint a gyermekszületések, a házasságkötések, a válások alakulása, illetve a szingli életvitelt választók gondolkodása mögött ezek a meghatározó mozzanatok játszzák a legfontosabb szerepet, és nemcsak a nagy demográfiai trendet határozzák meg, hanem a magyarság értékrendjét, életminőségét, egészségi állapotát, nemzetközi versenyképességét, és a jövőben megnyilvánuló életkilátásait is.

A demográfusok régóta visszatérő kérdése, hogy miként alakulhatnak a jövőben a gyermekvállalási tervek. Az elmúlt évtizedek elemzései nyomán lényegében arra vártunk, hogy „valami majd csak történik”, illetve gazdaságpolitikai ösztönzésekkel próbáltuk a születésszámot emelni. Eleinte néhányan úgy látták, azért

⁵³⁹ Giddens, 1984; Leimgruber, 2007; Sommers és Mehretu, 1998. In Velkey Gábor: A tanulás szerepe a marginalizálódó térségek fejlesztésében. *Educatio*, 2014/3, 422. o.

születik kevés gyermek, mert a nők későbbre halasztják a szülést, majd a rendszerváltás, később a gazdasági válság hatásainak kifutásától reméltük azt, ami sohasem következett be: a születésszám ugrásszerű növekedését.⁵⁴⁰

„Hátra van még a feketeleves.”

A vágyak és várakozások bekövetkezését az adatok és trendek nem igazolták vissza:

1. A késleltetett gyermekvállalással együtt kisebb családok alakultak és kevesebb gyermek jött világra.
2. 2005-ben a 18 éven aluli gyerekek több mint negyede már nem „házaspáros” családban ét.⁵⁴¹
542
3. 2012-ben a 25–29 éves korosztály 40%-a még sosem élt (legalább) élettársi kapcsolatban.⁵⁴³
4. A 20–39 éves magyarok 52%-ának nincs gyermeke. Azok vannak többségben, akik tudatosan választják a gyermektelenséget.⁵⁴⁴ A korosztályba tartozó férfiak 60, a nők 44%-a gyermektelen.
545
5. A korosztály férfi tagjainak 95%-a nőtlen, a nők 88%-a hajadon, körükben a szingli életmód kezd meghatározóvá válni.⁵⁴⁶
6. A termékenység 2011-ben a 35 évesnél fiatalabb nők körében is csökkent.⁵⁴⁷
7. Egyre több az egyszemélyes háztartás.⁵⁴⁸
8. „Előregedik a népesség, dinamikáját veszíti a társadalom.”⁵⁴⁹
9. Az idősebbek körében tapasztalt növekedés nem pótolja a termékenyebb korosztályok körében kieső születésszámot.⁵⁵⁰
10. Magyarországon a nők úgynevezett teljes termékenységi arányszáma, azaz a szülőképes korú nők összességére vetített gyermekszám (1,3) jóval a népesség reprodukciójához szükséges 2,1-es érték alatt van; elmarad az uniós átlag 1,6-os értékétől, sőt, 2008-ban valamennyi uniós tagállam között hazánkban volt a legalacsonyabb.⁵⁵¹

⁵⁴⁰ Élő Anita: Párok időcsapdában, interjú Spéder Zsolttal, a KSH Népeségtudomány kutatóintézetének vezetőjével. *Heti Válasz*, 2014. május 22., 27. o. <http://valasz.hu/itthon/panikriado-a-35-ev-felettieknel-100218>

⁵⁴¹ 11,9%-a élettársi kapcsolatú, 14,1%-a anya és gyermek(ek), 1,6%-a pedig apa és gyermek(ek) típusú családban (Mikrocenzus 2005, 2006).

⁵⁴² 1980-ban a gyermekek 7%-a, 2008-ban a 40%-a született házasságon kívül. S. Molnár Edit: A közvélemény gyermekszám-preferenciáinak alakulása Magyarországon az elmúlt évtizedekben. In Pongrácz Tiborné (szerk.): *A családi értékek és a demográfiai magatartás változásai*. 2011, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, 52. o.

⁵⁴³ Székely Levente: *Magyar Ifjúság 2012*. Budapest, 2013, Kutatópont, 16. o.; Ezzel szemben az 1990-es évekig ennek a korosztálynak már 60-70%-a lépett házasságra (Székely 2012; 62).

⁵⁴⁴ In Pongrácz Tiborné (szerk.): *A családi értékek és a demográfiai magatartás változásai*. 2011, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, 10. o.

⁵⁴⁵ <http://piackutatas.blogspot.hu/2012/09/elve-szuletett-gyermekek-szama.html>

⁵⁴⁶ Utasi Á.: 2004, in OFI, Jelentés 2010, Budapest.

⁵⁴⁷ Az anyák a 1990-es évek közepéig leggyakrabban 20–24 évesen, 2009-ig bezárólag 25–29 évesen, 2010 óta 30–34 évesen hozzák világra gyermeküket; A szülő nők átlagos életkora az 1990. évi 25,7 évről 2010-re 29,8 évre nőtt. Központi Statisztikai Hivatal: *Magyarország, 2011*. Budapest, 2012, 17. o.

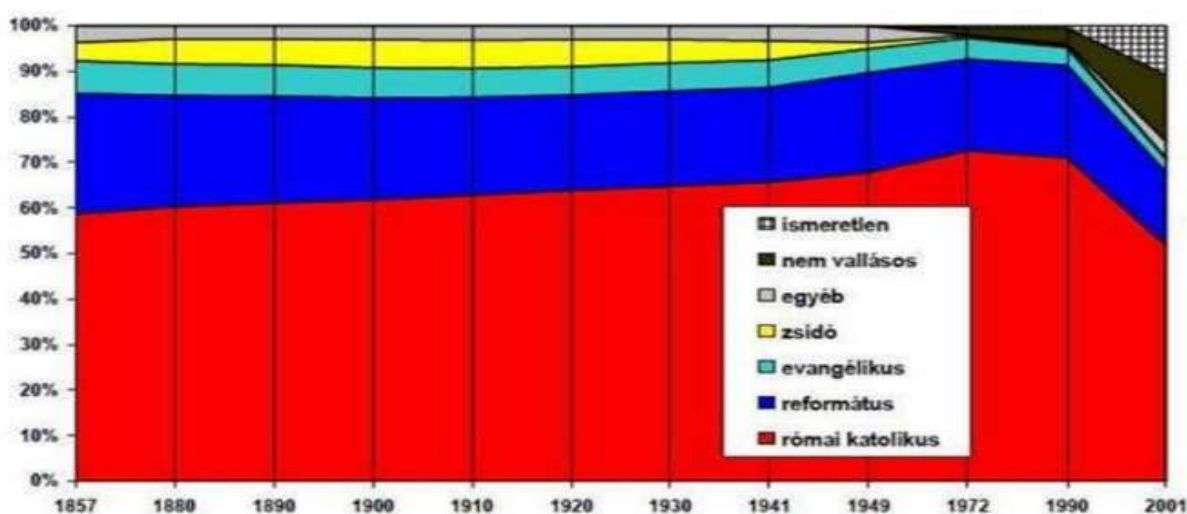
⁵⁴⁸ 4,1 milliót tartanak számon, minden harmadik háztartásban csak egy személy él, Budapesten a háztartások 41%-ában egyetlen ember él. Vukovich Gabriella, KSH elnök http://www.delmagyar.hu/gazdasag/oregedo_elmaganyosodo_magyar_nepesseg_frissulo_gdp/2363435/

⁵⁴⁹ „A társadalom atomjaira hullik, szélsőséges individualizmus figyelhető meg. Mindezek rendszerré álltak össze, amelyen nehéz változtatni.” Németh Zsolt: Búcsúkeringő? <http://ujvaros.eu/post/12382>

⁵⁵⁰ Központi Statisztikai Hivatal: *Magyarország, 2011*. Budapest, 2012, 10. o.

⁵⁵¹ Eurostat, <http://ec.europa.eu/eurostat/help/new-eurostat-website>

11. Egyre többen tanulnak, dolgoznak, illetve telepednek le külföldön a szülőképes korosztály tagjai közül.⁵⁵²
12. Amennyiben a jelenlegi tendenciák folytatódnak, akkor a mai huszonéves nők közel 40%-a gyermektelenül, 60%-a pedig házasság nélkül fogja leélni az életét.⁵⁵³
13. A legújabb demográfiai előrejelzésekben a legoptimistább számítás is a helyzet rosszabbodását, a népesség további fogyását mutatja. Növekvő születési arányszámmal számolva 2060-ban 8,6 millióan, a reálisnak mondott alapszámítás szerint alig 8 millióan, a legpesszimistább elképzelés szerint pedig csupán 7 millióan leszünk, a jelenlegi 9,9 millió helyett.⁵⁵⁴
14. A hazai nyugdíjrendszer pár évig még kitart, de az eltartottak számának növekedése miatt nem lehet elkerülni az állami nyugdíjak visszaesését, a korhatár fölemelését. Az egyik probléma, hogy nincs elég pénze a lakosságnak nyugdíj-megtakarítások felhalmozására, a másik pedig az, hogy a politikai döntéshozó-testületek a szavazatok megszerzése érdekében a legnépesebb szavazóréteg számára lesznek kénytelenek kedvezni. Társadalompolitikai csapdahelyzet kialakulása várható, amely tovább rontja a fiatalok életesélyeit, és növekvő kivándorlást implikál.
15. A 2013-as Hungarostudy vizsgálat a bizonytalan kötődési mintázatú populáció meglepetésszerű növekedésről ad hírt, amelyre a „pozitív énkép és a másiktól feltételezett negatív énkép jellemző, azért nem is vágyik szorosabb intim kapcsolatra az ilyen kötődéssel jellemezhető egyén”.⁵⁵⁵
16. Az egyházaknak (miközben, mint láttuk, értékrendjükben meghatározó helyen szerepel a család- és gyermekszerep) az elmúlt évtizedben (értékrendjükben, mint láttuk, fontos helyet tölt be a család- és gyermekszerep), az egyházi iskolák számának jelentős növekedése ellenére is jelentős mértékben csökkent a társadalombefolyásoló ereje (36. ábra).

⁵⁵² Reprezentatív adataink erre vonatkozólag még nincsenek.

- Egyes statisztikák szerint „robbanásszerűen” nő a külföldön tanulók száma (HVG, 2013. december 6.).
- 2013-ban az érettségizők 18%-a jelentkezett külföldi felsőoktatási intézménybe; jellemzően a jó tanuló lányok, akik ún. elit gimnáziumokban szereztek érettségit. MKIK Gazdaság- és Vállalkozáskutató Intézet, 2013).

Az Education at a Glance szerint 2003 és 2011 között 2-3 ezerrel nőtt a külföldön tanuló magyar diákok száma. Mind az Education at a Glance 2013, mind a Global Education Digest 2012 szerint 8-10 ezer magyar hallgató tanult külföldön 2010, 2011-ben. In Kozma Tamás: Educatio. Budapest, 2014. ÚPSZ, 2014/7-8. 245.o.

⁵⁵³ Makki Marie-Rose: A mai huszonévesek fele egyedül maradhat, Interjú Pongrácz Tibornéval, a KSH elnökével. *Hetek*, 2014-01-03., <http://www.atv.hu/belfold/20140102-a-mai-huszonevesek-fele-egyedul-maradhat>

⁵⁵⁴ Makki Marie-Rose: A mai huszonévesek fele egyedül maradhat. *Hetek*, 2014-01-03., <http://www.atv.hu/belfold/20140102-a-mai-huszonevesek-fele-egyedul-maradhat>

⁵⁵⁵ Székely András – Lázár Imre: Vallásosság és kötődés. In Szántó Zsuzsa – Susánszky Éva: *Magyar lelkiállapot*. Budapest, 2013, Semmelweis, 74. o.

36. ábra. Az egyházak térvesztése⁵⁵⁶

17. A társadalom összbizalmi szintje tovább romlik. Megerősödnek a szélsőséges politikai csoportosulások, fokozódik az idegengyűlölet, az erőszak, a bűnözés, amit csak egy növekvő állami erőszakszervezet fog tudni féken tartani. Klánokra bomlik a hatalmi rendszer, és egyre távolabb kerülünk a civilizált Európától.
18. A gazdaság teljesítőképessége csökken, a felzárkózás reménytelensége az értelmiség elvándorlását vonja maga után, ami perspektivikusan a leszakadás folyamatos növekedéséhez vezet.
19. A népegészségügyi mutatók, az életkilátások romlanak, a nyugdíjkorhatár emelkedik, az iskolák egyre jelentősebb része (az egyetemek, a középiskolák, a színvonalas alapképzések stb.) fizetősé válnak.
20. A nemzetközi mezőnyben már nem a Nyugattal, Európával, hanem a harmadik világ országaival fogjuk magunkat összemérni.

A demográfiai krízis azonban mint láttuk – csak az egyik megjelenési formája annak a személyiség-, egészség-, család-, közösség- és gazdaságromboló értékrendnek, amely a hazai és nemzetközi kutatási eredmények szerint is a magyarság életminőségét, -esélyeit és -perspektíváit is behatárolja.⁵⁵⁷ Megfelelő irányú és kompetenciájú beavatkozási folyamat nélkül a problémák további eskalációjára számíthatunk.

*„Mert az egész törvény ebben a mondatban teljeseedik be:
Szeresd felebarátodat, mint saját magadat.”*⁵⁵⁸

Az adatok azt látszanak igazolni, hogy egy adott év termékenységi adatai több tényező befolyása alatt állnak. Ennek része az éppen aktuális gazdasági helyzet (van-e szocpol-támogatás vagy nincs), de a hatás érvényesülését az adott év termékenységi időszakába lépő nemzedékek gondolkodása, életútja, azon belül elsősorban a kora gyermekkori, majd az iskolai szocializációja, élményvilága, és a közben kialakuló értékrendje, mentalitása, kötődési attitűdje, bizalmi szintje határozza meg.

Az értékválságból és a demográfiai krízisből kivezető út tehát társadalmunk bizalmi szintjének, kapcsolati kultúrájának fejlesztése, mentálhigiénés állapotának javítása, az egészséges családi és iskolai szocializációs folyamat biztosítása a következő nemzedékek számára.

Ahhoz, hogy országunk az egészséges, növekedő, sikeres nemzetek sorába kerülhessen, hogy versenyképessé váljon, újra kívánatos lenne a családi, társadalmi és közösségi kapcsolatok újraépítésére, amelyek az egészséges nemzetté válás alappillérei.

⁵⁵⁶ Faragó Tamás: *Bevezetés a történeti demográfiába*. 2011, Budapesti Corvinus Egyetem, 321. o. **Hiba! A hiperhivatkozás érvénytelen.** tamop425/0010_2A_09_Farago_Tamas_Bevezetes_a_torteneti_demografiaba/ch04s02.html, letöltés: 2015. január 4.

⁵⁵⁷ Az EU oktatáspolitikai ajánlásai szerint „a koragyermekkori nevelés és gondozás meghatározó alapja a sikeres, egész életen át tartó tanulásnak, társadalmi beilleszkedésnek, személyiségfejlődésnek és a későbbi foglalkoztathatóságnak”. Török Balázs: A minőség kérdései a koragyermekkori nevelésben és gondozásban OFI konferencia, „Hazai és európai szakpolitikai irányok a kisgyermekkori nevelésben”, 2014. december 2.

⁵⁵⁸ Szent Pál (5-67. körül) Keresztény apostol, galata levél 5,1 4.

A gyermekvállalás ösztönzése szempontjából a fentiek alapján a gazdasági tényezőket fontos eszköznek tartjuk, azonban nem elégségesnek ahhoz, hogy a trend megváltozását előidézzék. Más tényezőcsoportok figyelembevétele is szükségesnek tűnik ahhoz, hogy átalakítsuk a reálfolyamatok mögött húzódó mentalitás-, értékrend-, életmódbeli meghatározókat, amelyek – az anyagi megfontolásokon túl – a döntéseket meghatározzák. Álláspontunk szerint tehát a gyermekvállalás nem egyszerűen pénzügyi kérdés.⁵⁵⁹ **A pénzügyi támogatás fontos, de nem elégséges intézkedés ahhoz, hogy a születésszám csökkenő tendenciáját megállítsa vagy visszafordítsa.**

A társadalmi méretű kapcsolati kultúra fejlesztésének elmaradása tehát, a népesség folyamatos csökkenése mellett, a teljes marginalizálódás, dezintegráció és káosz, az ország szétesésének kockázatával is fenyeget.

Kivezető út a társadalom bizalmi szintjének emelése és a kapcsolati kultúra átalakítása.

Nem véletlen, hogy a hagyományos pénzügyi-gazdasági fókuszú beavatkozások nem hoztak bátorító eredményeket.⁵⁶⁰ Az eddigi erőfeszítések azért nem jártak igazán eredménnyel, mert – véleményünk szerint – nem sikerült feltárni a folyamatok gyökereit. Nem láttuk át mélységében, hol húzódnak azok az okok, amelyek ide vezettek, és pár év múlva kritikus következményekkel járhatnak.

Még ma is találkozunk hasonló, a tétlenséget megmagyarázó elméletekkel, mint például: „az első gyermek születését a párok többsége ma a biztonságos családi egzisztencia megteremtését követően tervezi”, vagy „a szülések elmaradásának okai jórészt magánjellegűek”, vagy hogy „az értékrendbe nem szólhat bele az állam, csak az akadályokat bonthatja le”,⁵⁶¹ stb.

⁵⁵⁹ A demográfusok egy része közvetlen összefüggésbe hozza a gyermekek után járó támogatások, az anyagi helyzet alakulását a születések számával. A magunk részéről ezt az álláspontot nem osztjuk. Dr. Baranyai István: A családi pótlék és a gyermekekre fordított kiadások. *Statistikai Szemle*, http://www.ksh.hu/statszemle_archive/1998/1998_10/1998_10_805.pdf

⁵⁶⁰ A legújabb népesedéspolitikai döntések egy része hasonlóképp vakvágányon halad, félreértve a gyermekszám csökkenésének igazi okait. 2014-ben, nagy reklámmal indult a Gyed Extra, amely a gyermekgondozási díjat munka mellett is biztosítja, és már egyes igénybevétele mellett is lehet dolgozni! Ezek az intézkedések kifejezetten károsak a jövő nemzedékekre nézve. Támogatni tudjuk azonban a diplomás gyed bevezetését, mert a legtermékenyebb korosztályban segíti (1) az anyák csecsemőjükkel való intenzív együttlétét és (2) eltartását. http://www.penzcentrum.hu/karrier/meg_az_is_lehet_hogy_megeri_gyereket_vallalni_jovore.1042704.html

⁵⁶¹ Élő Anita: Párok időcsapdában, interjú Spéder Zsolttal, a KSH Népeségtudomány kutatóintézetének vezetőjével. *Heti Válasz*, 2014. május 22., 27. o. <http://valasz.hu/itthon/panikriado-a-35-ev-felettieknél-100218>

Álláspontunk szerint a népességfogyás egyik legfontosabb összetevője az anya-gyermek kapcsolatok kisgyermekkorban bekövetkezett tömeges mértékű traumatizálódása,⁵⁶² mely különösen az 1950 és 1967 között született fiatalok kötődését befolyásolta, és amelynek hatása azóta is gyűrűzik. A negatív trend másik fontos összetevője pedig az iskola „rejtett tanterve”, illetve ennek gyermek- és családellenes, kontraszocializációs hatása.⁵⁶³

Ha eredményes (és költséghatékony) megoldásokkal szeretnénk – rövid és hosszú távon –, a problémák gyökereinek a gyógyítására, kijavítására van szükség. „A siker ezen a téren majdnem biztosan radikális szakítást kíván a jelenlegi születésösztönző próbálkozásokkal és új, hatékonyabb módszerek alkalmazását is igényli.”⁵⁶⁴

A népesség növekedési pályára állítása véleményünk szerint egy átgondolt, több lépcsőben megvalósított, több társadalmi szektorra és intézményrendszerre kiterjedő stratégia alapján történhet, amelynek a fő iránya a magyar társadalom bizalmi tőkéjének emelése, a személyes, családi, közösségi és intézményi működési folyamatok és kapcsolatrendszerek minőségelvű újraépítése, rehabilitációja.

Külön érdemes felhívni a figyelmet azokra az intézkedésekre, amelyek nemzetközi „jó gyakorlatok” alapján kerültek bevezetésre, és rövid távon – az édesanyák kényelmére apellálva – eredményesnek tűnnek (mint pl. a Gyed Extra, vagy a bölcsődehálózat legújabb fejlesztése), de amelyek azonban hosszabb távon tovább fokozzák a következő generáció kötődési problémáinak valószínűségét. Ezeknek sokkal inkább az átgondolt leépítése, mint a megerősítése volna a kötődés- és generációelméleti kutatások alapján indokolt.

Az utolsó órákban vagyunk.

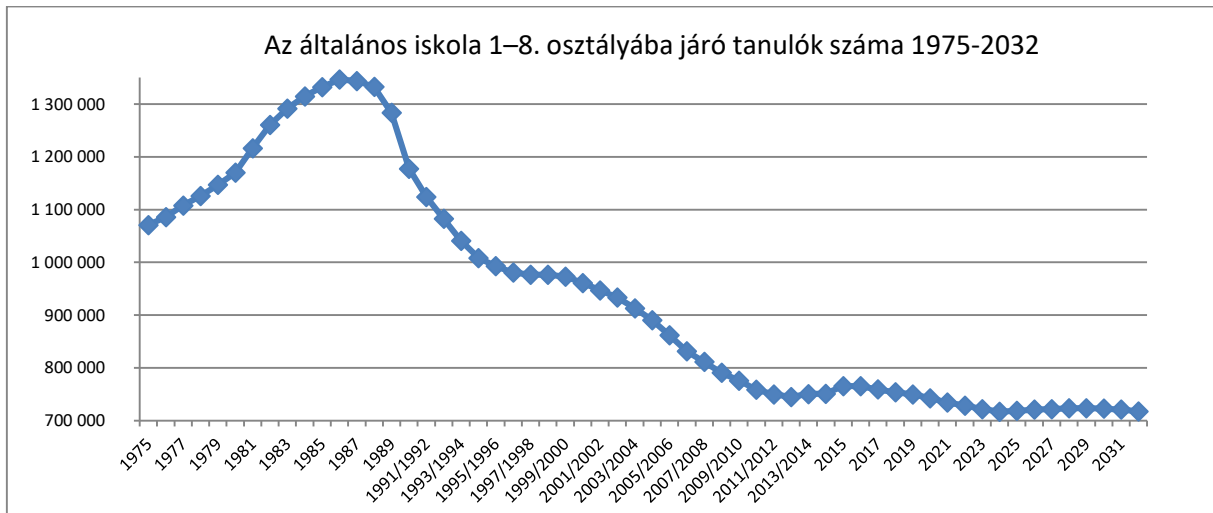
⁵⁶² „A mai rendkívül rossz népesedési helyzet nem azzal függ össze, hogy a fiatal nők nem szeretnék gyermeket, sokkal inkább kiszolgáltatott helyzetükkel a partnerkapcsolatokban, valamint saját reménytelen lelkiállapotukkal.” Tóth O.: Családformák és együttélési minták a mai magyar társadalomban. In: Pongrácz T. – Tóth, I. Gy. (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*. 1999, Társi, 53–58. o.

⁵⁶³ A nyugat-európai országok iskolarendszereit az elmúlt évtizedekben erőteljesen humanizálták. Ennek az eredményei nem csak a nemzetközi teljesítménymérésekben mutatkoznak meg (PISA, PIRLS, TIMMS stb.), hanem abban is, hogy meg tudták állítani a népességfogyást (1–2. ábra), és az értékrendszer-vizsgálatokban tőlünk messze helyezkednek el (21–26. ábra).

⁵⁶⁴ Bajomi Bálint: Európa demográfiai lejtőn. Interjú Demény Pállal, 2014/12/10, <http://eletestudomany.hu/europa-demografiai-lejton>

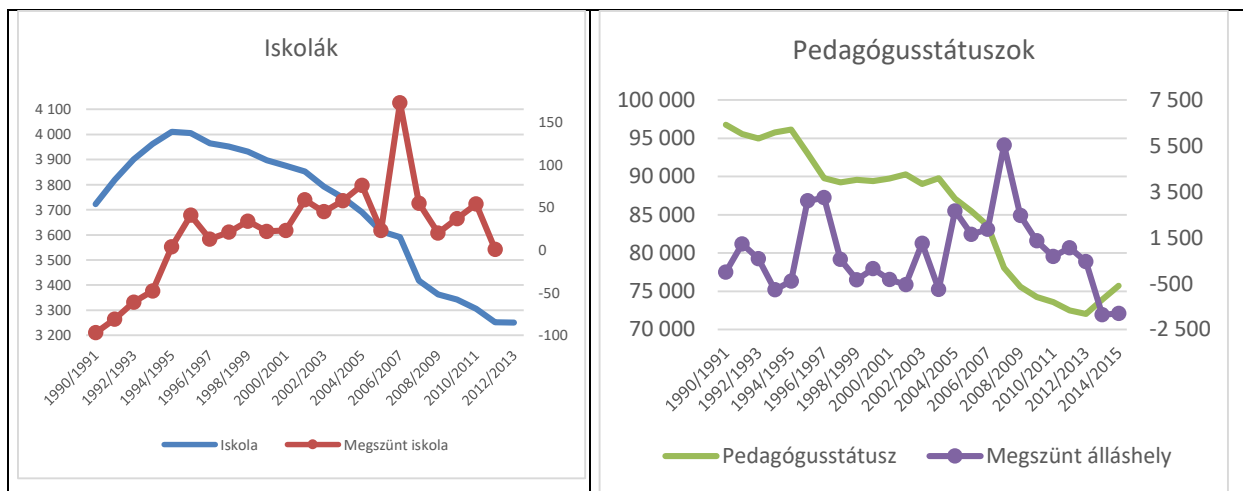
8.1. A népességfogyás visszahatása az általános iskolákra

Az 1976-tól drasztikusan csökkenő létszámú generációk 1984-től kerültek iskolákba. A tanulólétszám csökkenése 2013-ig volt erőteljesebb (–43%), napjainkban lassúbb ütemű. A következő 15 évben, ha a mai születésszám-előrejelzések érvényesülnek, további 10%-os csökkenésre számíthatunk (–48 ezer gyermek). (37. ábra).

37. ábra. Az 1–8. osztályban tanulók létszáma. Forrás: KSH⁵⁶⁵

A gyermekszám csökkenése maga után vonta az iskolák (feladat-ellátási helyek: –760, –19%), az osztályok (–15 063, –41%), és a pedagógusállások (–21 087, –28%) számának csökkenését. A második Orbán-kormány célul tűzte a falusi kisiskolák megőrzését és a bezártak újraindítását. A grafikonról leolvashatjuk, hogy 2010-től megállt az iskolák számának a csökkenése, sőt új iskolák és osztályok is indultak (újraindultak).

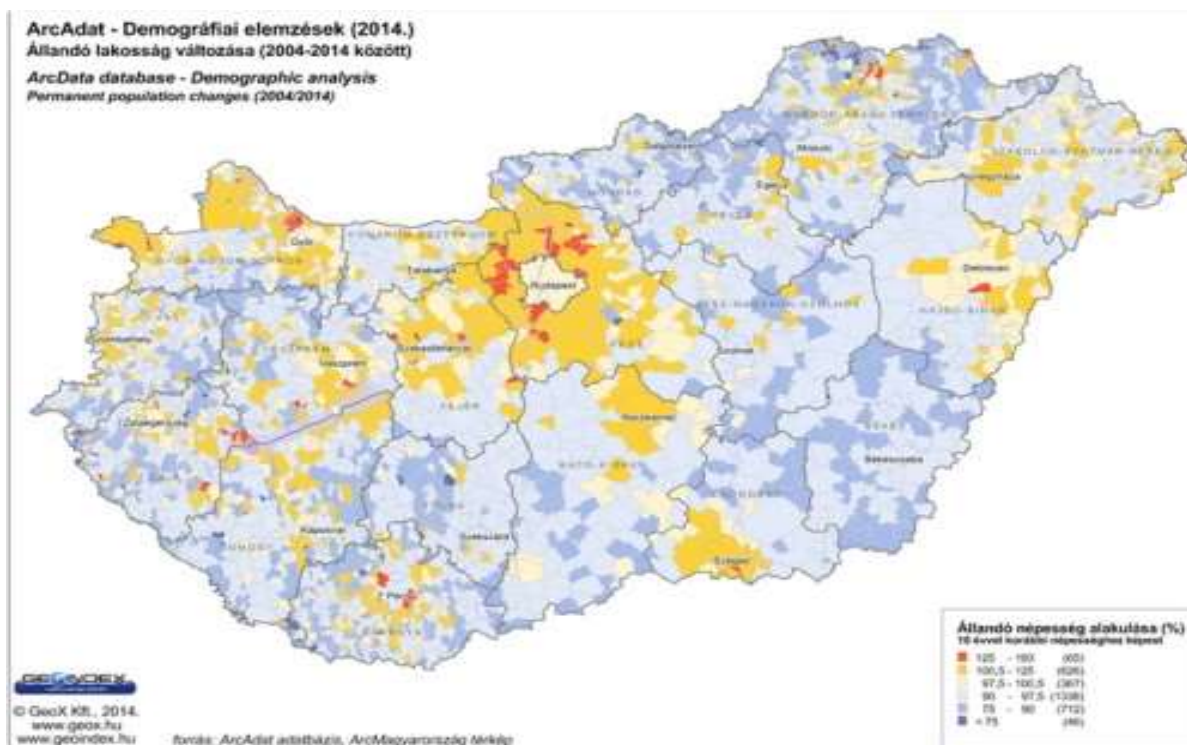
38–39. ábra. Az iskolák, az osztályok és a pedagógusok számának változása 1990–2013 között. Forrás: KSH⁵⁶⁶

⁵⁶⁵ Az 1975–1990 és 2015–2032 közötti létszám adatok az élveszületések számából és az előrejelzésekből készült becslések, a kettő időpont közöttiek a tényleges iskolába járók adatai. A tényleges adatokba már a migráns lélekszám és más adatok is szerepelnek. Az eltérés a becsült és a felvett adatok között évente változó, 0,5-10%-os értéket tesz ki. http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_zoi002a.html

⁵⁶⁶ http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_zoi002a.html

Ha területi eloszlásban vizsgáljuk a folyamatot, az elmúlt 10 évben a járások kb. kétharmadában 10-25%-os lélekszámfogyást regisztráltak (40. ábra). **A falvak népességmegtartó ereje, az ország túlnyomó többségében drasztikusan csökkent.**

A jelenség teljes körű vizsgálata túlmutat tanulmányunk keretein. Sok összetevője van a munkalehetőségektől az értelmiség elvándorlásán túl, a vezetés szakszerűségén, az egészségügyi ellátáson át stb. egészen úthálózatiig. Ezek között a befolyásoló tényezők között tartjuk számon a születések számát is, mi erre fókuszálunk.⁵⁶⁷

40. ábra. A lélekszám változása 2004–2014 között járások szerint

Ha csökken a születések száma, csökken a fogyasztás, a kereskedelem. Nem indulnak osztályok, bezárnak az iskolák.⁵⁶⁸ A helyben maradók utazni kényszerülnek,⁵⁶⁹ vagy képzetlenek maradnak. A jobb életkilátások

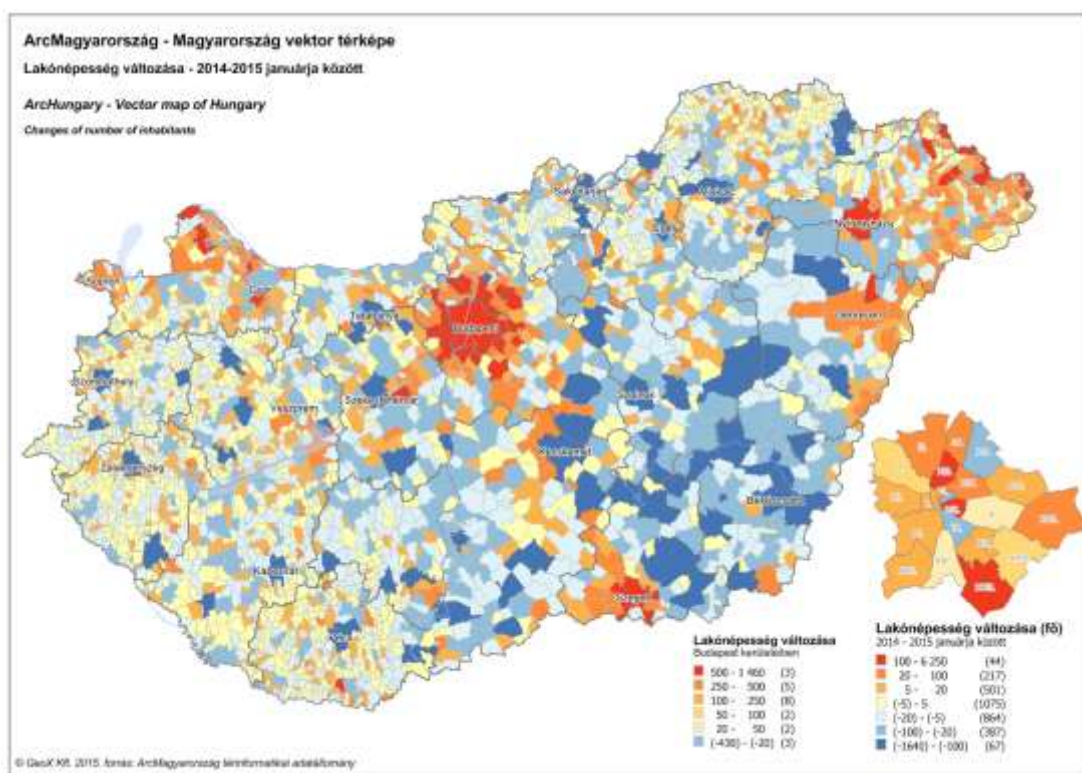
⁵⁶⁷ Kevés háttér tanulmány készült erről a területről. Az elemzésben legfőképpen egy megjelenés előtt álló tanulmánykötetre támaszkodunk, amely az iskolafenntartók változását és a folyamat előzményeit, következményeit elemzi, miközben bemutatja a településeket és iskolákat érintő változásokat is. Györgyi Zoltán – Simon Mária – Vadász Viola (szerk.): *Szerep- és funkcióváltások a közoktatás világában*. 2015, OFI.

⁵⁶⁸ „Ha volt 28-30 gyerek, vagy alsó tagozatban maximum a 25 gyerek, akkor abból fenn lehetett tartani az iskolát. [...] Itt a környékünkön a hasonló nagyságú, hasonló lélekszámú településeken, mint Abaújkér, Tornynosnémeti, Csobád, Kéked, már régen nem volt iskola. Mi itt egyedül álltuk a sarat Göncruszánk.” (jegyző) Jankó Krisztina – Andl Helga: „Mennyit ér egy csupor méz Göncruszánk?”, In Györgyi Zoltán – Simon Mária – Vadász Viola (szerk.): *Szerep- és funkcióváltások a közoktatás világában*. 2015, OFI, 270. o.

⁵⁶⁹ „A szülők is mindenképpen azt szerették volna, hogy helyben legyen egy iskola, mert a gyerekek Biribe, Újfehértóra és Nagykállóra jártak, több órát kell utazni, télen és nyáron is, hidegben, melegben. Jankó Krisztina – Boci Veronika: Újrindítás kérdőjelekkel, . In Györgyi Zoltán – Simon Mária – Vadász Viola (szerk.): *Szerep- és funkcióváltások a közoktatás világában*. 2015, OFI, 257. o.,

és a romló „gyermekanyag” miatt elvándorolnak a pedagógusok,⁵⁷⁰ az iskolák szakos ellátása egyre nehezebbé válik. A település egy olyan negatív spirálba kerül, amiből nincs visszaút.⁵⁷¹

A születésszám-csökkenés és a munkalehetőségek hiánya tovább fokozza⁵⁷² a lélekszám csökkenését: a járáások kétharmadában csökken lakosság.⁵⁷³ 1 év alatt már jelentős változás észlelhető.

41. ábra. A lakosok száma, így az iskolába kerülő gyermekeké már 1 év alatt is jelentős mértékben változik.
Forrás: Geoindex⁵⁷⁴

⁵⁷⁰ „Az üres álláshelyeket meghirdetik, ugyanakkor jelentkezők sok esetben nincsenek. Ennek egyik oka – az interjúalanyok szerint –, hogy a két járás iskoláiban a cigány gyermekek aránya magas. Az ambíciózusabb fiatalok ugyanis máshol – a fővárosban, a Dunántúlon vagy külföldön – vállalnak munkát. A kisebb települések már a saját pedagógusaikat sem tudják letelepíteni: gyakori, hogy a nagyobb városokból (Tiszafüred, Kunhegyes) ingáznak ki a tanárok és tanítók, általában személygépkocsival, mivel a buszjáratok nehezen illeszthetők a tanítás rendjéhez.” Jankó Krisztina – Bócsi Veronika: Újraindítás kérdőjelekkel. In Györgyi Zoltán – Simon Mária – Vadász Viola (szerk.): *Szerep- és funkcióváltások a közoktatás világában*. 2015, OFI, 225. o.

„A tantestület viszonylag gyors változása különösen a szegregált vagy részben szegregált intézményekben jelentős, ugyanis a növekvő adminisztrációs terhek mellett kellett kielégíteni az oktatáson túl – nevelőmunkát is ellátniuk. Különösen azok számára megterhelő ez a helyzet, akik korábban nem szereztek tapasztalatot a hátrányos helyzetű – főként roma – tanulók körében végzett tevékenységekben (például azért, mert az intézmény összevonása révén vált részben szegregálttá).” Jankó Krisztina – Andl Helga: „Mennyit ér egy csupor méz Göncruszán?”, In Györgyi Zoltán – Simon Mária – Vadász Viola (szerk.): *Szerep- és funkcióváltások a közoktatás világában*. 2015, OFI, 241. o.

⁵⁷¹ Kardos Katalin – Kovács Klára: „Ez egy civil hőstett volt tulajdonképpen”. In Györgyi Zoltán – Simon Mária – Vadász Viola (szerk.): *Szerep- és funkcióváltások a közoktatás világában*. 2015, OFI, 190. o.

⁵⁷² „Az elnéptelenedés okai közé sorolható a tanyák megszüntetése, az elvándorlás, illetve a munkahelyek drasztikus csökkenése. Jelenleg 10-12 gazda, valamint az önkormányzat közmunkaprogram keretében foglalkoztatja a helyi lakosokat, de sokan vállalnak külföldi munkát Németországban, Ausztriában, Hollandiában.” Jankó Krisztina – Bócsi Veronika: Újraindítás kérdőjelekkel. In Györgyi Zoltán – Simon Mária – Vadász Viola (szerk.): *Szerep- és funkcióváltások a közoktatás világában*. 2015, OFI, 255. o.

⁵⁷³ „A halálózási mutatók magasabbak az élve születések számánál. A trend évtizedek óta tart, egyre nehezebb az iskolák, a települések működtetése.” Jankó-Bócsi: Újraindítás. In Györgyi Zoltán – Simon Mária – Vadász Viola (szerk.): *Szerep- és funkcióváltások a közoktatás világában*. 2015, OFI, 267. o.

⁵⁷⁴ <http://www.geoindex.hu/uzleti-szolgalattasok/elemezis/uj-adatok-a-nepszamlalasi-elemzesi-adatbazisban/>

A fogyatkozó létszámú intézmények működtetése⁵⁷⁵ növekvő terheket ró az önkormányzatokra,⁵⁷⁶ folyamatos feszültségben tartva⁵⁷⁷ a települések lakóit⁵⁷⁸: vajon el tud-e indulni az osztály, vagy egyes szülők – a jobb iskoláztatás reményében – a városba hordják gyermekeiket? **A városok jobb színvonalú iskoláztatási lehetősége** is szívó hatást gyakorol a kistelepülések lakosságára.⁵⁷⁹

A fogyatkozó létszámú intézmények működtetése növekvő terheket ró az önkormányzatokra.

Abban többnyire egyetértés van, hogy az iskoláknak fontos a szerepük a (kis)települések életében, és számos előnyt jelentenek a gyermekek számára is. A városban és a térségben az egyetlen kitörési pontot a tanulás jelenti, s ennek felelősségét a döntéshozók is érzik: jövőjük is attól függ, hogy lesz-e élet az iskolákban.⁵⁸⁰ **Az önkormányzatok nagyobb része ezért heroikus küzdelmet vív** a falusi iskolák mindenáron való fenntartásáért,⁵⁸¹ és igyekeznek a tanulók városokba áramlását megakadályozni. Az egyes iskolák

⁵⁷⁵ Komoly kihívást jelentett, hogy az érpataki iskola épülete jóval nagyobb befogadóképességű, mint amit egy négy évfolyamos intézmény megkíván. Mindez a gazdaságos üzemeltetést veszélyeztette, így az épületben komolyabb átalakításokat kellett végrehajtani. „Végül is ez egy tíz éve épült épület, nem mondhatom réginek. Gyönyörű aulája volt. (...) Hogy az egész nagy épületet ne fűtsük, úgy gondoltuk, leválasztjuk a felső emeletet.” Jankó–Bocsi: Újrarendezés kérdőjelekkel. In Györgyi Zoltán – Simon Mária – Vadász Viola (szerk.): *Szerep- és funkcióváltások a közoktatás világában*. 2015, OFI.

⁵⁷⁶ „Hát, nagyon jó kis iskola volt. A kémia-, fizika- és a biológiaszertárban amilyen dolgok vannak... csak gyermek nincs hozzá. Gyönyörű, hatalmas tornateremünk van. Más városi iskolák, a párom egy ilyenben tanít, ők bármit megadnának egy ilyen tornateremért. A mindennapos testnevelés miatt küszködnek a termekkel, ahol több osztály van. Hát, nekünk itt van egy hatalmas tornaterem, csak baj van a létszámmal.” Jankó Krisztina – Bocsi Veronika: Újrarendezés kérdőjelekkel. In Györgyi Zoltán – Simon Mária – Vadász Viola (szerk.): *Szerep- és funkcióváltások a közoktatás világában*. 2015, OFI, 263. o.

⁵⁷⁷ Az egyik típusba tartozó önkormányzatok saját kisiskoláikra fölösleges pénznyelőként tekintettek, ők az állami fenntartásba kerülés után is úgy látják, hogy iskolájuk léte pénzügyi okokból indokolatlan, annak ellenére, hogy ott hasznos szakmai munka folyik. In: Györgyi Zoltán – Simon Mária – Vadász Viola (szerk.): *Szerep- és funkcióváltások a közoktatás világában*. 2015, OFI, 199. o.,

⁵⁷⁸ „Az elmúlt évtized talán legfontosabb, a közhangulatot alapvetően meghatározó eseménye a somoskőújfalui iskola megszüntetése volt: a szélesebb közvélemény meglátása szerint az iskola bezárása vezetett a település elszakadásához és önállósodásához.” Nagy Zoltán: A salgótarjáni tankerület. In Györgyi Zoltán – Simon Mária – Vadász Viola (szerk.): *Szerep- és funkcióváltások a közoktatás világában*. 2015, OFI, 232. o.

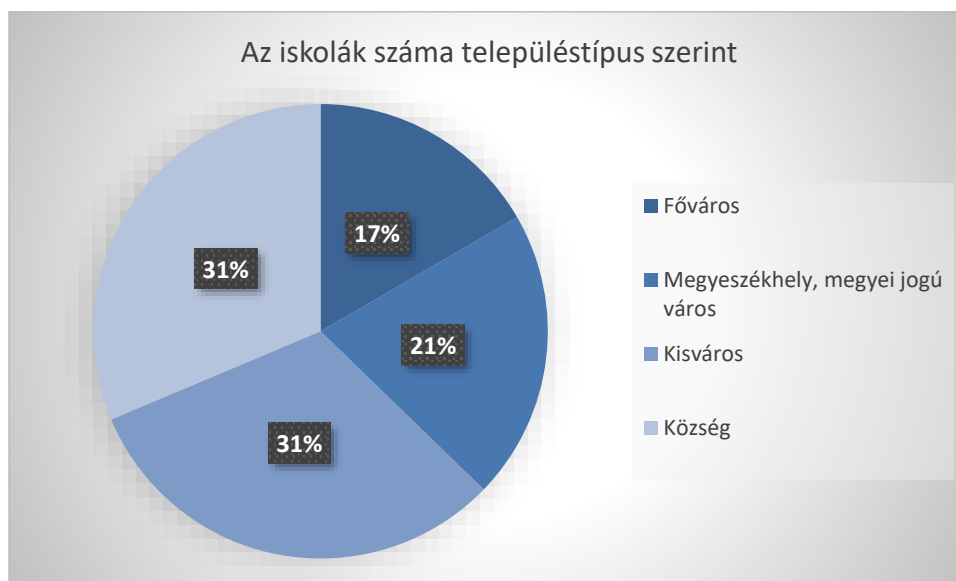
⁵⁷⁹ Néhol ezt csak úgy tehetik meg a környékeliek, hogy bejelentkeznek a városba, így az elitiskolák körzetében jelentős a fiktív lakóhellyel rendelkezők száma. Nagy Zoltán: A salgótarjáni tankerület. In Györgyi Zoltán – Simon Mária – Vadász Viola (szerk.): *Szerep- és funkcióváltások a közoktatás világában*. 2015, OFI, 230. o.

⁵⁸⁰ „Úgy szokták mondani a tankerületben, hogy Geszteréd az egy kis sziget, egy kis oázis, mert egy kis település, de kiemelkedik. Azért, mert nagyon jó programokat szervezünk, jó a gyerekek neveltségi szintje, és szívesen jár ide a gyerek és a nevelő is. Az elvem az, hogy a gyerek is és a nevelő is jól érezze magát. A tanár is és a nevelő is ott, ahol tanult, jól érezze magát, ezért minden körülményt, minden lehetőséget biztosítani kell a számára. A gyerekeknek vonzó programot kell biztosítani, segíteni kell a felkészülésben, a pedagógusnak pedig szintén segíteni kell, amire szüksége van, megadni, hogy szeressen itt lenni, szeressen itt tanítani” (iskolaigazgató, Geszteréd). Jankó Krisztina – Bocsi Veronika: Újrarendezés kérdőjelekkel. In Györgyi Zoltán – Simon Mária – Vadász Viola (szerk.): *Szerep- és funkcióváltások a közoktatás világában*. 2015, OFI, 256. o.

⁵⁸¹ Amikor 2010-ben újraválasztották, megfogadta: „az iskola lesz az első dolog, amit – mihamarabb – azonnal vissza akarok állítani”. Ugyanis azt tapasztalta, az iskola bezárásával a falu élete sávárabb lett, semmi nem úgy működött, ahogy korábban: a rendezvények, a sportkör, az ünnepségek. „Az iskola ügye nálunk mindennél fontosabb” – a polgármester kijelentése szlogené vált, hiszen minden fórumon hangzott. Jankó Krisztina – Andl Helga: „Az iskola ügye nálunk mindennél fontosabb”. In Györgyi Zoltán – Simon Mária – Vadász Viola (szerk.): *Szerep- és funkcióváltások a közoktatás világában*. 2015, OFI, 248. o.,

legfontosabb célja a minimális tanulólétszám biztosítása, valamint az oktatás minőségének szintentartása. Erre azonban – források hiányában – csak korlátozottan van lehetőségük.⁵⁸²

Néhány iskolát a csökkenő gyermeklétszámok ellenére sem számoltak fel,⁵⁸³ az elvárt minimumot éppen hogy elérve, összevont osztályokban tanítják a gyerekeket, társulásokat hoznak létre,⁵⁸⁴ forrásokért pályáznak,⁵⁸⁵ épületrészeket zárnak be, vagy csak minimális szintű fenntartást vállalnak (pl. télen az önkormányzat épületében folyik az oktatás). Ahol korábban bezártak iskolát,⁵⁸⁶ ott az újraindítás lehetőségét keresik.⁵⁸⁷ Ez a küzdelem az általános iskolák harmadát érinti (42. ábra).

⁵⁸² Nagy Zoltán: A salgótarjáni tankerület. In Györgyi Zoltán – Simon Mária – Vadász Viola (szerk.): *Szerep- és funkcióváltások a közoktatás világában*. 2015, OFI, 230. o.

⁵⁸³ „A demográfiai, gazdasági folyamatok abba az irányba mutattak, hogy belátható időn belül újabb intézmény-összevonásokra kerül sor a kistérségben. Egyes tantestületek kifejezetten tartottak ettől. Az általános lecsúszás mellett az intézmények között nagyok voltak a relatív különbségek, melyek részben a fenntartó önkormányzat anyagi helyzetéből és az iskolájához kapcsolódó viszonyból fakadtak.” In: Györgyi Zoltán – Simon Mária – Vadász Viola (szerk.): *Szerep- és funkcióváltások a közoktatás világában*. 2015, OFI, 211. o.

⁵⁸⁴ „Biri önkormányzatának évek óta súlyos terhet jelentett a 107 diákot oktató iskola fenntartása, ezért 2007-ben társulásba léptek Balkány, 2008-ban pedig Szakoly településekkel. Az iskola fenntartására született társulási megállapodás megvalósulása során azonban számos konfliktus merült fel a települések között, így azt felbontották.

Geszterédén is probléma volt, hogy 60%-ban finanszírozta az állam. Tehát képtelen volt fenntartani, ezért átadta a Biri Magániskolának. Ott voltak valamilyen problémák, konfliktusok, és ezért nem akart a két település együtt társulni. Biri bezárta az iskolát Érpatakon, és ott maradt az iskola üresen” (Geszteréd, iskolaigazgató). Jankó Krisztina – Bocsi Veronika: Újraindítás kérdőjelekkel, . In Györgyi Zoltán – Simon Mária – Vadász Viola (szerk.): *Szerep- és funkcióváltások a közoktatás világában*. 2015, OFI, 257. o.

⁵⁸⁵ Jankó Krisztina – Andl Helga: „Mennyit ér egy csupor méz Göncruszkán?”, . In Györgyi Zoltán – Simon Mária – Vadász Viola (szerk.): *Szerep- és funkcióváltások a közoktatás világában*. 2015, OFI, 269. o.

⁵⁸⁶ Érpatakon pl., Jankó Krisztina – Bocsi Veronika: Újraindítás kérdőjelekkel, . In Györgyi Zoltán – Simon Mária – Vadász Viola (szerk.): *Szerep- és funkcióváltások a közoktatás világában*. 2015, OFI, 255. o.

⁵⁸⁷ A szülői igény motiválta az iskolának az újraindítását. „Ott állt egy vadonatúj épület, eszközpark kihasználatlanul. A gyerekek meg utaztak a buszon” (Geszteréd, iskolaigazgató). Jankó Krisztina – Bocsi Veronika: Újraindítás kérdőjelekkel, . In Györgyi Zoltán – Simon Mária – Vadász Viola (szerk.): *Szerep- és funkcióváltások a közoktatás világában*. 2015, OFI, 257. o.

Az iskolák megtartásának vagy újraindításának lehetőségét néhány helyen a **szellemi-tartalmi megújulás kíséri**,⁵⁸⁹ és megindulnak a gyermekközpontú módszerek adaptálása irányában. Ahol megfelelő emberi erőforrás áll rendelkezésre, ott ezek a falvak megújításának motorjaivá is válhatnak,⁵⁹⁰ és megmutatják egyben a kitörési lehetőséget is.

Az elvándorlás és a gyermekszám-csökkenés együttes hatása inkább a magyar lakosságot érinti. Így egyes megyékben (BAZ, Hajdú-Bihar, Tolna, Nógrád) **nő a roma lakosság részaránya**, ami az iskolákban is megjelenik, ami – ha a „demográfiai trendekben nem következik be jelentős változás – a jövőben tovább fog emelkedni”,⁵⁹¹ a többség-kisebbség helyzete megfordul. Ez a tendencia pedig tovább erősíti a leszakadó települések, régiók hátrányos helyzetét. A „hátrányos és halmozottan hátrányos helyzetű diákok” számának dinamikus emelkedése „már az elitiskolákban is érezteti hatását”.⁵⁹²

Falvak, járások, megyék szakadhatnak ki az ország gazdasági és kulturális vérkeringéséből.

A jövőben tömegesen jelenhetnek meg a szegregált intézmények, ahonnan a nem roma lakosság további elvándorlása várható, vagyis falvak, járások, megyék szakadhatnak ki az ország gazdasági és kulturális vérkeringéséből, aránytalanul nagy terheket róva az államra és a roma lakosságra is. A problémák

⁵⁸⁸ https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_wdsd005.html

⁵⁸⁹ „Nagyon-nagyon fontos lenne, hogy a településeken megmaradjanak ezek a kisiskolák. Én úgy gondolom, hogy érzelmileg sokkal többet tudnak adni, mint egy városi nagy iskola, hiszen itt minden gyerekre jut idő. Akkor, amikor én ide pályáztam, az volt a cél, hogy [...] egy olyan gyerekközpontú intézmény legyen, ahol nem üres szlogen, hogy a gyerek van a középpontban, hanem ez valóban így legyen. [...] Sokkal nagyobb dolgokon túlmutató egy falu életében az iskola, azt hiszem, mint amit sokan gondolnak. Hiszen részt veszünk a falu életében, ünnepélyeken, egyébként meg azt hiszem, hogy a fiatalok is sokkal szívesebben telepednek le és maradnak meg egy olyan lakóhelyen, ahol legalább az óvoda, meg az alsó tagozat megvan” (tagintézmény-vezető). Jankó Krisztina – Andl Helga: „Az iskola ügye nálunk mindennél fontosabb. In Györgyi Zoltán – Simon Mária – Vadász Viola (szerk.): *Szerep- és funkcióváltások a közoktatás világában*. 2015, OFI, 246. o.

⁵⁹⁰ Bár az új iskola beindítását elsősorban a szülők szorgalmazták, a gyakorlati megvalósítója a helyi református lelkész volt, aki már az iskola bezárásakor vallotta, „nem lehet egy közösséget úgy megtartani, hogy nincs ott társadalmi intézmény, azaz iskola és óvoda” (gazdasági vezető). Felelőssége nyilvánvalóan nagy volt, hiszen a csökkenő gyermeklétszám miatt nem lehetett tudni, hogy az elkövetkezendő években lesz-e elég gyerek az iskola további működéséhez. Az iskola egyben a falu közösségteremtő erejét is szimbolizálja. Jankó Krisztina – Andl Helga: „Mennyit ér egy csupor méz Göncruszán?” In Györgyi Zoltán – Simon Mária – Vadász Viola (szerk.): *Szerep- és funkcióváltások a közoktatás világában*. 2015, OFI, 272. o.

Az elhangzott vélemények szerint Göncruszka virágzó faluvá vált az iskola újraindításával. A helyiek szerint, ha van iskola és óvoda, a fiatalok is szívesebben költöznek a településre (például Kassáról is), tehát a fejlődés szemmel látható. A Göncruszkai Református Gyülekezetnek és Göncruszka község önkormányzatának közös meggyőződése, hogy nagy felelősségük van a gyerekek jövőjével kapcsolatban. „Szeretnénk, ha gyermekeink egyszerre lennének bölcsék és tetterre készek, kitartóak és belátók, értelmesek és emberségesek. Szeretnénk, ha a jövő kihívásai sem szellemileg, se mentálisan, sem fizikailag nem tudnák térdre kényszeríteni őket, mert megfelelő felkészítést kaptak.” In Györgyi Zoltán – Simon Mária – Vadász Viola (szerk.): *Szerep- és funkcióváltások a közoktatás világában*. 2015, OFI, 278. o.

⁵⁹¹ Jankó Krisztina – Andl Helga: „Mennyit ér egy csupor méz Göncruszán?”, In Györgyi Zoltán – Simon Mária – Vadász Viola (szerk.): *Szerep- és funkcióváltások a közoktatás világában*. 2015, OFI, 239. o.

⁵⁹² Nagy Zoltán: A salgótarjáni tankerület. In Györgyi Zoltán – Simon Mária – Vadász Viola (szerk.): *Szerep- és funkcióváltások a közoktatás világában*. 2015, OFI, 228. o.

megoldása „átfogó, országos és helyi oktatáspolitikai koncepciókat kívánna meg, amelyeknek egyelőre pusztán a nyomai vagy töredékes irányai látszanak”.⁵⁹³

A KLIK megalakulása előtt folyamatosak voltak az iskolabezárások,⁵⁹⁴ létrejött „megállította ezt az általános lecsúszási folyamatot, és konzerválta a tankerület oktatási infrastruktúráját, szerkezeti változás nem történt”.⁵⁹⁵ Az új vezetés a beiskolázási körzethatárok módosításával próbálja kezelni a kapacitásproblémákat,⁵⁹⁶ ami elsősorban a népesedési viszonyok kompenzációját segíti, a települések integrációját nem oldja meg. Ha megfelelően előrelátó szervezeti-koncepcionális támogatással rendelkezne, fontos szerepet tölthetne be a kistérségek fejlesztésének, a népesség megtartásának irányában, de ez ma még nem jellemző.⁵⁹⁷

Összefoglalva a népesség számának alakulása szerteágazó kölcsönhatásban áll az iskolák megmaradásával és a vidék fejlődési lehetőségeivel. Ahogy láttuk, az iskolák megtartása vagy újraindítása egyrészt jelzi a helyi közösség életképességét, másrészt ahol **megfelelő irányú fejlesztéssel képessé válik szellemi kisugárzó központként működni**, ott már nem csak a megmaradás ügyét szolgálhatja, hanem – a KLIK támogatásával – **a falu- és vidékfejlesztés kiinduló pontjává válhat**.

Az iskolák megfelelő szakmai háttérrel a falu- és vidékfejlesztés kiindulópontjává válhatnak.

⁵⁹³ Jankó Krisztina – Andl Helga: „Mennyit ér egy csupor méz Göncruszánk?”, In Györgyi Zoltán – Simon Mária – Vadász Viola (szerk.): *Szerep- és funkcióváltások a közoktatás világában*. 2015, OFI, 244. o.

⁵⁹⁴ A KLIK megalakulása előtti összevonások, megszüntetések a költségtakarékosság jegyében születtek. A KLIK létrejötté után „ma nem lehet tudni, hogy valójában takarékosabb lett-e az oktatás az önkormányzati rendszerhez képest, mert az iskoláknak nincs saját költségvetésük”. Nagy Zoltán: A salgótarjáni tankerület. In Györgyi Zoltán – Simon Mária – Vadász Viola (szerk.): *Szerep- és funkcióváltások a közoktatás világában*. 2015, OFI, 197. o.

⁵⁹⁵ Nagy Zoltán: A salgótarjáni tankerület. In Györgyi Zoltán – Simon Mária – Vadász Viola (szerk.): *Szerep- és funkcióváltások a közoktatás világában*. 2015, OFI, 211. o.

⁵⁹⁶ Tankerületi szinten bíznak abban, hogy az osztálylétszámok kedvezően alakulnak, és támogatják az alsó tagozatos kisiskolák létét. Közbenjárásukra a kormányhivatal nem csak a pecőli iskola körzetét módosította, hanem általában úgy alakította ki az iskolai körzeteket, hogy a tanulólétszám mindenhol biztosított legyen hosszabb távra is – így akár csökkenő gyermeklétszám mellett is – (legalább nyolc tanulóval) az iskola működni képes. Rizikótényezőként jelentkezhet azonban a szülők iskolaválasztása. Jankó Krisztina – Andl Helga: „Az iskola ügye nálunk mindennél fontosabb.” In Györgyi Zoltán – Simon Mária – Vadász Viola (szerk.): *Szerep- és funkcióváltások a közoktatás világában*. 2015, OFI, 251. o.

⁵⁹⁷ Szabó Ákos: „Azért legalább nem fáztunk a télen”, Nagy Zoltán: A salgótarjáni tankerület. In Györgyi Zoltán – Simon Mária – Vadász Viola (szerk.): *Szerep- és funkcióváltások a közoktatás világában*. 2015, OFI, ? o.

9. Utak a megoldás felé

„Nehéz láncban táncot járni.”

„Akinek a foga fáj, tartsa a nyelvét rajta.”

A magyarság „második Mohácsa, Trianon”⁵⁹⁸ után sikeresen talpra állt, és újjászervezte kulturális-társadalmi-gazdasági életét, amikor magára kényszerült venni a szovjet megszállók igáját. A bolsevik 40 év pedig nemcsak tovább fokozta és mélyítette a XX. században elszenvedett társadalmi traumákat,⁵⁹⁹ hanem a gyors és átgondolatlan iparosítással, a családok szétszakításával, az egyház-, közösség- és iskolaromboló, identitásveszejtő diktatúrájával a nemzet hosszú távú életben maradását is veszélybe sodorta.

A népességfogyás 40 éve tartó folyamatát egyelőre csak a szakemberek érzékelik. **Ha a válság annyira elmélyül**, hogy annak jelei már mindenki számára nyilvánvalóak lesznek,⁶⁰⁰ **akkor már nem lehet rajta segíteni. Az utolsó órákban vagyunk, de nemcsak a folyamat megértése a fontos, hanem a helyzetből kivezető helyes út felismerése is.**

A demográfiai krízis mint lehetőség

⁵⁹⁸ „A magyarság faji vitalitása, sajátos nemzeti vonásainak érvényesítésére törekvő természetes ösztöne, nemzeti hagyományaihoz és specifikumaihoz való önkénytelen ragaszkodása az utolsó félszázadban erősen megcsappant. Ha évezredes nemzeti mivoltából kivetkőzni, azaz, mint külön nemzet elsorvadni, lassankint meghalni nem akar, akkor a már megcsökkent népi ösztönszerűségét ki kell pótolnia történeti tudatossággal, amelynek nyomán felsejken és elmélyül nemzeti érzése és akarata is.” Korniss Gyula: *Nemzeti megújulás*. Budapest, 1929, Eggenberger, 30. o.

⁵⁹⁹ Az 1914–1990 között eltelt majd nyolcvan évben az európai történelem sodrása annyiszor és olyan mértékben fordította szembe egymással a társadalom különböző rétegeit, hogy az egymásra rakódott gyűlölködés, félelem és agresszió már csak egy tudatos társadalompolitikai stratégiával tűnik kezelhetőnek. Gondoljunk végig néhány évszámot: 1914–18. Négy éven keresztül háború a Duna-medencében, amit 1919-ben egy vörös terror követett. Míg az előző időszakban a népek mentek egymásnak, a második és harmadik hullámot kiegészítette az országon belüli társadalmi csoportok (osztályok) egymás elleni harca. Magyarországot ezután feldarabolták, ami egy kollektív kudarccal és büntudattal fertőzte a kapcsolatokat, amiket a 29–33-as gazdasági világválság újabb érdekellentétek felszínre hozásával erősítette. Nem telt el hét év, és megkezdődtek a zsidóüldözések Magyarországon, majd a második világháborúban az ország két nagyhatalom érdekszférái közötti őrlődése következett. Alig múlt el három békeév, és érkeztek haza Szibériából a deportáltak, kezdődött a Rákosi-önkényuralom, aminek nyolc év múlva egy általános felkelés vetett véget, és amelyet újabb retorzió követett. Míg a korábbiakban a makroszervezetek és csoportok álltak szembe egymással, később már a közép- és mikroegységekben is jelentkezett ez az ütközés és a családok intim szférájáig terjedt. 43 év alatt kilenc társadalmi krízis a Kárpát-medencében. A gyűlölet, az ellenségeskedés hétköznapi tapasztalata uralta fél évszázadig mindennapjainkat. Megalázkodás és szolgálalkúság, a cinizmus és gőg és hatalmi arrogancia fertőzte kapcsolatainkat. Ma is alig-alig találkozhatunk a nemeslelkűség, segítőkészség megnyilvánulásaival, érett emberi bölcsességgel, elégedett, nagy formátumú vezetőikkel, emberekkel és sorsokkal.

⁶⁰⁰ Józán Péter: Jelentés a demográfia állapotáról és a népesedési viszonyokról, 2005., 160. o. <http://econ.core.hu/doc/parbeszed/jozan.pdf> letöltés: 2014. december 31.

Ezért hangsúlyozzuk, hogy nem tudunk egyetérteni az olyan megoldással, amely nem a problémák gyökerét kezeli, vagy amely csak átmeneti eredményt hozhat, miközben tovább rontja a népesség hosszú távú életképességének esélyeit (mint pl. a Gyed Extra típusú intézkedések), és azzal sem, amelyik elhárítva a kormányzat felelősségét, a családokra vagy egyénekre mutat.⁶⁰¹

A lehetőség előttünk áll

„Az okos gazda a kárt is jóra fordítja.”

„Minden lehetséges annak, aki hisz.”⁶⁰²

A válság egyben lehetőség is.⁶⁰³ Talán azért kaptuk mi magyarok ezt a feladatot, hogy nemzetként megélve ennek traumáját, felnőve hozzá képesekké váljunk újjáalkotni jövőnket, átalakítani belső értékrendünket, a családok, a szervezetek, az igazgatás, a politika, a társadalom működési folyamatait.⁶⁰⁴ Felhasználva a kikerülhetetlen szembenézés lehetőségét alapvető bajainkkal, kitűzve a ma legkorszerűbbnek tartott tudás- vagy információs társadalom céljainak megvalósítását, új perspektívák nyílnak nemzetünk előtt. A rohamos népességfogyás és társadalmi értékvesztés okainak a megértése, és **sokrétű, jövőbe látó kezelése nemcsak a demográfiai krízis megoldásában segítheti nemzetünket, hanem hozzájárulhat olyan akut problémák megoldásához is**, mint

- a romló népegészségügyi helyzet,
- a várható élettartam csökkenése,
- a fiatalok egyre fokozódó emigrációs szándéka,
- az értékrendszer és életminőség krízise,
- az iskarendszer teljesítménymutatóinak romlása,
- a nemzeti gondolkodás elsoványodása,
- a deviancia irányába tartó életpályák vagy a
- a gazdasági eredményesség.

Mindezek miatt mi is úgy gondoljuk, hogy a „lopakodó demográfiai krízis” megelőzése Magyarország számára: sorskérdés,⁶⁰⁵ és egyben óriási lehetőség is.

⁶⁰¹ „Lehetne még több bölcsődét nyitni... De van, amikor, illetve amiben már az egyének, és nem igazán a kormányon múlnak a dolgok.” Haiman Éva: Emelni kell a nyugdíjkorhatárt. Interjú Spéder Zsolttal, 2015. július 11. <http://www.napigazdasag.hu/cikk/49457/>, letöltés: 2015. július 11.

⁶⁰² Jézus, a kereszténység alapítója, Márk 9,23.

⁶⁰³ „Tisztázni kell, mi lehet az Isten országának gyümölcse, és azt is, hogy mi ártalmas Isten tervére nézve. Ez nem csak azt foglalja magában, hogy fel kell ismerni és értelmezni kell a jó lélek és a gonosz lélek mozgásait, hanem – és ez a döntő – a jó lélek mozgásait kell választani.” Andrea Torielli – Giacomo Galeazzi: *Ferenc pápa – Ez a gazdaság öl.* 2015, Jezsuita kiadó, 58. o.

⁶⁰⁴ „A politikusoknak folyamatosan fel kell hívni a figyelmét, hogy a szeretet civilizációját építsük, emberhez méltóbbá tegyük a világot, hogy a fiatalok nyugodt körülmények között kezdhessék meg a házasságukat, hogy a gyermekek a szeretet légkörében növekedhessenek, elismerve a vallási értékeket és hagyományokat.” Várnai Péter: Jegyeseknek a családról a Zsinat után. In Pákozdi István (szerk.): *Öt évtizeddel a zsinat után*. Budapest, 2013, Vigilia, 136. o.

⁶⁰⁵ Benkő Ágota, a Népesedési Kerekasztal koordinátora kiemelte: nagyon nagy baj van, és ha ezek a jelenleg is tartó demográfiai folyamatok így mennek tovább, menthetetlenül elfogyunk, illetve az elöregedés miatt összeomlik a társadalom. <http://ujvaros.eu/post/12382>

- „Egy olyan társadalomban, amelynek túlnyomó része sem testileg, sem lelkileg nem érzi jól magát, a közbizalom hanyatlik, az elit által lefektetett magasztos elvek messze kerülnek a társadalmi valóságtól. Ezért újra kell definiálnunk azt a fogalmi keretet, amelyben a jóllét (well-being) és a demokrácia viszonyait, kapcsolódási pontjait szeretnénk megtalálni. A magyar politika egészének közös, elemi érdeke, hogy képes legyen az egészségpolitikát ebben az új paradigmában elhelyezni. (Jeszkó József - a

„A mai társadalmi környezetben, melyet az »élet kultúrája« és a »halál kultúrája« közötti drámai harc jellemez, ki kell érlelni egy erős kritikai érzéket, mely fölismeri az igaz értékeket és a hiteles igényeket.”⁶⁰⁶

A szeretetben megvalósuló családi élet a problémák megoldásának egyik kulcsa. A személyiségkiteljesítő önátadásra, az élethosszig tartó elköteleződésre, a házasságra való lelki felkészítés az iskolák egyik megkerülhetetlen feladata.⁶⁰⁷

„A családnak pótolhatatlan funkciói vannak, a család az értékek megélésének és átadásának terepe... Krisztus szeretete tartja fenn, amelyben a tagok megélik a szeretet folyamatos cseréjét. Közösség teremődik, melyben az egyének saját jogon, pusztán létükkel értékesek egymás számára, erőforrásaikat megsokszorozzák azáltal, hogy egybeforrva kiegészítik és támogatják egymást.”⁶⁰⁸ Társas-közösségi viselkedéskultúrát dolgoznak ki egymás között, ami interiorizálva személyiségük részévé válik, és képessé teszi őket arra, hogy más társadalmi csoportok számára is hasznos, szilárd kommunikációs és kapcsolati mintákat tudjanak tovább adni, társadalmi tőkévé konvertálva saját személyes élettörténetüket. Csak egy ilyen biztonságot nyújtó közegben ismerheti föl a gyermek saját gondolkodásának, viselkedésének pozitív és negatív következményeit azáltal, hogy a szülők és a testvérek tükröt tartanak belső folyamatainak, indulatainak, beszédstílusának, egész személyiségének, így segítve őt az önmegismerés útján.

„Vedd el a szeretetet az emberektől, s a Föld sírba száll.”⁶⁰⁹

Azt hiszem, sokan gondoljuk, hogy az együttműködés, a tolerancia, a kölcsönös segítségnyújtás a fontos értékek közé tartoznak a társadalomban. Sokan tudnának egyetérteni abban is, hogy az együttműködési készségek a családalapításban és a családok együtt maradásában, majd a gyermekvállalásban – vagyis a népszaporulatban – is szerepet játszhatnak.

Ha ez így van, akkor miért nem adunk alkalmat arra, hogy az erre fogékony felnővekvő generációk elsajátíthassák és gyakorolhassák ezeket a készségeket az iskolában?

Mikor tanítjuk meg őket kölcsönös támogatásra, segítségnyújtásra, kooperációs és konfliktuskezelési technikákra? Mikor kapnak alkalmat a gyerekek és fiatalok arra, hogy begyakorolják az ő személyes életüket és az utódaik boldogulását jelentősen befolyásoló helyzetekben annyira fontosnak tűnő készségeket, és megtanulják az együttélés készségeit és módjait?

A gyermek nem a kórházban születik, hanem a lélekben, a vágyban, a szeretetben, a szenvedélyben. Ha kizárólag vagy leginkább pénzügyi kérdésként, befektetésként kezeljük, értelmét veszti az élet, és mint az adatok mutatják, hatástalan a beavatkozás. Ahhoz, hogy egy gyermek jó helyre szülessen, először lélekben

Méltányosság Politikaelemző Központ elemzője, Háziorvosi Híradó), <http://www.ekor-lap.hu/egeszsegugy/2014/egyrenagyobb-a-veszely>, letöltés: 2015. március 13.

⁶⁰⁶ II. János Pál pápa: Evangelium vitae, <http://uj.katolikus.hu/konyvtar.php?h=78#EV95>, letöltés: 2015. március 13.

⁶⁰⁷ A boldogabb családokért, A Magyar Katolikus Püspöki Kar körlevele a hívekhez és minden jóakaratú emberhez a házasságról és a családról Magyarországon. Budapest, 1999, Magyar Katolikus Püspöki Kar, 143. o. <http://www.katolikus.hu/csalad.html>, letöltés: 2015. március 3.

⁶⁰⁸ Uo. 114. o.

⁶⁰⁹ Robert Browning (1812–1889) költő.

kell otthont készíteni számára, amit a „szívünkben, családjunkban, plébániáinkon, közösségeinkben teszünk”.⁶¹⁰

Ma nagy nyomás nehezedik a családokra. Sok család szétválk az elvándorlás, a munkakeresés miatt. A pénzügyi problémák és pillanatnak élő stílus elpusztítja a családi életet és ezzel a (keresztény) erkölcs alapjait. A család áldás lehet a világ számára. Erős családokra és közösségekre van szükség, hogy legyőzze a fenyegető külvilágot. A családokat érő fenyegetés, láttuk, az egész társadalmat fenyegeti. A családok legyenek a szeretet, a megbocsátás és a gondoskodás élő példái.⁶¹¹

10. Jövőkép: család- és gyermekbarát társadalom ⁶¹²

„A hit azt jelenti, hogy az ember elhiszi, amit még nem lát – a hit jutalma pedig az, hogy látni fogja, amiben hisz.”⁶¹³

A kötődési képesség tömeges szintű kialakításának megkerülhetetlen társadalomstratégiai jelentősége van. A személyes életlehetőségeken, a népesedési kérdéseken, a társadalmi bizalom és értékrendszer formálásán túl meghatározza a nemzet gazdasági teljesítményét és a népünk lelki, spirituális dimenzióit is. Ha hihetünk Bowlby – ma már széles körben elfogadott – kutatási eredményeinek, akkor azt látjuk, hogy a korai, érzékeny, és részben genetikailag, illetve a tudattalanban kódolt anya-gyermek kapcsolat zavartalanságában teremődik meg, épül fel, szilárdul meg és válik alkalmassá a személyiség arra, hogy képes legyen szeretetet adni és elfogadni.⁶¹⁴ Ennek a kötődési képességnek a kialakulása biztosítja az egyén, a család, a társadalom számára az élet folytonosságát, „isteni üzenetét”,⁶¹⁵ amelyet a keresztény világ minden év karácsonyán ünnepel, és amelyet a képzőművészet remekművei évszázadok óta folyamatosan újrafogalmaznak. Az anya-gyermek kapcsolatba van genetikailag programozva a társadalmi emberré, szociális lényé válás lehetősége, és az élet folytonosságának misztériuma. Ez a program csak akkor indul el, csak akkor aktiválódik, ha a csecsemő a születését követően együtt lehet az édesanyjával, aki

⁶¹⁰ Ferenc pápa a családokhoz, Forrás: Magyar Kurír, **Hiba! A hiperhivatkozás érvénytelen.**, letöltés: 2015. január 16.

⁶¹¹ Az a család, amelyik együtt imádkozik, együtt is marad. Lássuk meg családokban az ország legnagyobb kincsét, és tápláljuk őket imával és a szentségek kegyelmével. Ne rejtjük el a hitet, Jézust, hanem vigyük el a világba és mutassuk fel tanúságtételünket a családban! Ferenc pápa a családokhoz: Legyetek a szentség és az imádság példái, Forrás: Magyar Kurír, http://magyarkurir.hu/hirek/ferenc-papa-csalamokhoz-legyetek-szentseg-es-az-imadsag-peldai/?utm_source=fblike, letöltés: 2015. január 16.

⁶¹² „Nehéz lenne még egy olyan területet találni hívő és nem hívő emberek életében, amelyhez annyi ifjúkori illúzió, sokak által terjesztett legenda, számtalan művészi ábrázolás, nemzedékről nemzedékre történő ambiciózus nekifutások, erőfeszítések, kísérletezések, illetve sok-sok esetben kétségbeesett megoldáskeresések, kiábrándulás, megszágyenyülés, kudarc és vereség – a sort akár a végtelenségig folytathatnánk – fűződne, mint éppen a társvalasztás, házasság, család területéhez, amely szférában elért siker vagy bukás sokak szerint tulajdonképpen minden egyéb tényezőnél inkább meghatározza az ember földi pályafutásának eredményességét – vagy eredménytelenségét.” Németh Sándor: Megmenthető-e a civilizáció alappillére, a házasság? <http://www.hit.hu/irasok/megmenthető-e-civilizáció-alappillére-hazassag>

⁶¹³ Szent Ágoston (354–430) teológus és püspök.

⁶¹⁴ „Amikor azt mondom, hogy Isten képére vagyok teremtve, ez azt jelenti, hogy létem értelme a szeretet. A szeretetben vagyok igazán önmagam.” Thomas Merton trappista szerzetes: A szemlélődés magvai, Ursus Libris Kiadó, 2009.

⁶¹⁵ „Olyan lehetőség ez, amelyet azért ajándékoz nekünk Isten, hogy növekedjünk és érleljünk az Úrral való találkozásban, aki láthatóvá válik oly sok jövő nélkül gyermek szenvedő arcában, az elfelejtett idők reszkető kezében, és oly sok család remegő térdében, akik támaszt nem találva néznek szembe az élettel.” Andrea Tornielli – Giacomo Galeazzi: *Ferenc pápa – Ez a gazdaság* öl. 2015, Jezsua kiadó, 38. o.

teljes önátadásban saját testének részeként bántva vele, minden mozdulatát figyelemmel kíséri, és igazodik hozzá (mentalizáció). Az „édesanyává” válás a nők korábbi életmódjához, viselkedéséhez képest teljes személyiségátalakulást jelent, amely folyamat szintén genetikai-hormonális szabályozás alatt áll, de csak akkor lép működésbe, ha erre a külső feltételek adottak. Ezek megteremtésében van nélkülözhetetlen szerepe a társnak, a férfinak, az apának, a közvetlen környezetnek, és ezt tudja hatékonyan támogatni a családpolitika is.

Ezért a megoldás felé – meggyőződésünk szerint - egyetlen út, a népesség kapcsolati kultúrájának újrateremtése, rehabilitációja, fejlesztése vezet.⁶¹⁶

A kötődési képesség a bizalom, a szeretet a társadalom működésének alapja.

„Ennek egyik első területe a nevelés, amely minden társadalom értékes alkotó sejtjében, a családban kezdődik. E nélkül a szilárd alap nélkül homokra építünk, aminek súlyos társadalmi következményei lesznek. Az egységes, termékeny és felbonthatatlan család⁶¹⁷ magában hordozza a jövőbe vetett remény alapvető alkotóelemeit, méghozzá nem csupán az új nemzedékek, hanem a sok idős ember számára is, akik gyakran magányosan és elhagyatva élnek, mert már nincs meg az a családi tűzhely, amely körülvenné és támogatná őket.⁶¹⁸ A család mellett nagy szerepet kapnak az iskolák és az egyetemek. A nevelés nem korlátozódhat pusztán technikai ismeretekre, hanem az emberi személy átfogó fejlődését kell szolgálnia.”⁶¹⁹

Kíváncsi lenne tehát egy, a fiatalok számára is vonzó⁶²⁰ jövőkép kidolgozása, amely egy élő, szellemiségében és gazdaságában is prosperáló, tudásalapú és együttműködő, családközpontú társadalmat fest elénk,⁶²¹ amely 10-15 év távlatában a népességünket növekedési pályára képes állítani.⁶²²

⁶¹⁶ Mindannyiunknak együtt kell építenünk az élet új kultúráját. Ez a kultúra új, mert képes az emberi életet övező mai hatalmas problémákkal szembenézni és megoldani azokat; új, mert az összes keresztény komoly és tevékeny meggyőződéssel teszi magáévá; új, mert képes komoly és bátor kulturális szembeszállásra mindenkivel. E kulturális fordulat sürgőssége történelmi helyzetünkhöz kötődik, de az Egyház sajátos evangelizáló küldetésében gyökerezik. Az Evangéliumnak ugyanis az a célja, hogy „belülről formálja át, újítsa meg az emberiséget”. II. János Pál pápa: *Evangélium vitae*, <http://uj.katolikus.hu/konyvtar.php?h=78#EV95>, letöltés: 2015. március 13.

⁶¹⁷ „A férfinak és a nőnek kell a középpontban lennie, ahogyan azt Isten akarja, nem úgy, ahogyan a pénz.” Andrea Tornielli – Giacomo Galeazzi: *Ferenc pápa – Ez a gazdaság ő!*. 2015, Jezsuita kiadó, 49. o.

⁶¹⁸ „Mintha észre se vettük volna, részvétlenné válunk mások fájdalomkiáltása hallatán; már nem sírunk mások drámája miatt, és nem is érdekel bennünket, hogy segítsünk rajtuk: mintha semmi közünk nem volna hozzájuk, és nem tartozna rájuk.” Andrea Tornielli – Giacomo Galeazzi: *Ferenc pápa – Ez a gazdaság ő!*. 2015, Jezsuita kiadó, 62. o.

⁶¹⁹ Ferenc pápa beszéde az Európai Parlamentben. *Magyar Kurír*, 2014. november 25. kedd 15:08, <http://magyarkurir.hu/hirek/ferenc-papa-beszede-az-europai-parlamentben>.

⁶²⁰ Örvendetes, hogy 2014-ben megindult egy ifjúság támogató program, amely komolyan veszi a fiatalokat. **Hiba! A hiperhivatkozás érvénytelen.**

⁶²¹ „A feladat nem kisebb, mint felizzítani a nemzet életerejét, amely először egy pezsgő kulturális életben, egy gyermekközpontú társadalomban és ezt követően a nemzet gyarapodásában mutatkozhat meg.” Kovátsné Németh Mária: Korniss Gyula kultúraelméleti felfogása. *Magyar Pedagógia*, 1995, 1–2. szám, 77. o.

⁶²² A történelmi tudatosság teszi lehetővé, hogy a magyarság ne csak a jelen pillanataiban, hanem évszázadokban gondolkodjék, és olyan történelmi feladatok tervszerű gondolatai hassák át, amelyek a nemzet fennmaradása és fejlődése szempontjából századokat karolnak át. Korniss Gyula: *Nemzeti megújulás*. Budapest, 1929, Eggenberger, 27. o.

Az állami intézményrendszer folyamatos fejlesztéséhez egy minőségorientált, modern „tanuló szervezeti” modell, az intelligens állam kialakítása lehet a cél, amely erkölcsében⁶²³ és emberi, szervezeti erőforrásokban, működési folyamatokban a világ élvonalában áll, és maradéktalanul betölti érdekegyeztető,⁶²⁴ kultúra- és nemzetépítő szerepét.⁶²⁵

⁶²³ „Vaskos balhit az, amely a kultúrában csak az értelem kicsiszolását, az intelligencia fejlesztését látja. Csakis az erkölcs önérték, az ész csupán eszközérték: a jóra éppúgy felhasználható, mint a gonoszra. Az igazi műveltség a kicsiszolt értelmén kívül, mely a célok és eszközök összefüggését látja, elsősorban az önző ösztönöket visszafojtani s magán uralkodni tudó kedély s a szívós, a kötelességét tántoríthatatlanul teljesítő, magát a közösség érdekeinek alárendelni képes akarat. A kultúra elsősorban mint az erkölcs, mint jellem, a nemzeti megújulás alapja. Erkölcs nélkül a vagyonosodás luxussá és társadalmi igazságtalansággá fordul, a kultúra pedig csak ernyeszt és elpuhít. Ha Mohács népe újjá akar születni, először erkölcsi lényében kell megújhódnia.” Korniss Gyula: i. m. 19. o.

⁶²⁴ Az elmúlt években erősödni tűnik ebben az irányban a kormányzati elköteleződés. Interjú Novák Katalinnal, az Emberi Erőforrások Minisztériumának család- és ifjúságügyért felelős államtitkárával, <http://csaladhalo.hu/interju/alkalmazkodjunk-csaladok-valos-igenyeihez>

⁶²⁵ Minden emberi közösség létezésének legmélyebb alapját, mondhatni találatát a lelki, erkölcsi, szellemi bázis jelenti. A magyarság általános anyagi, fizikai leromlásának döntő okát az elmúlt évszázadok során mindig ennek a spirituális találatnak a károsodására lehetett visszavezetni. Bogár László, <http://www.magyarhirlap.hu/a-legszebb-tervek-vege>, - 2014. január 14.

10.1. Társadalomstratégiai célok 626

„Megismeritek az igazságot, és az igazság szabaddá tesz benneteket.”⁶²⁷

1. Teremtsünk család- és gyermekbarát társadalmi környezetet!⁶²⁸
2. Mentsük meg a házasságot, a civilizáció alapintézményét!⁶²⁹ Biztosítsuk minden gyermeknek az egészséges felnövekedéséhez, a kétszülős családhoz⁶³⁰ és testvérekhez, a megélhető biztonsághoz, intimtáshoz, a szeretet élményének éltető erejéhez⁶³¹ való jogot és lehetőséget.⁶³²
3. Fejlesszük a népesség kommunikációs és kapcsolatcultúráját.

Gellért-hegy, Citadella

⁶²⁶ A hazai családpolitika sikerességének értékelését nehezíti, hogy a családok védelméről szóló 2011. évi CCXI. törvény megvalósítására vonatkozóan a családok támogatására nincs átfogó állami koncepció, stratégia. Így értelemszerűen hiányoznak azok az indikátorok is, amelyek alakulása alapján meg lehetne ítélni, hogy a családpolitika (stratégiája), vagy akár csak egyes területei az időben hogyan alakultak, „sikeresek” voltak-e. Ezért a döntéshozó sem lehet képes a döntése eredményét ilyen szempontok szerint felmérni. Még kevésbé van erre lehetősége, ha nem önmagukban, elszigetelten kívánja értékelni az intézkedéseket, hanem összesített hatásukban. Így vagy nem tud érvényesülni az egyes intézkedések szinergiája, vagy a csak általánosan megfogalmazott célját nem éri el az intézkedések sorozata. Szilas István: Sikeres-e a magyar családpolitika? **Hiba! A hiperhivatkozás érvénytelen.**, letöltés: 2015. június 26.

⁶²⁷ Jézus, a kereszténység alapítója, János 8.32.

⁶²⁸ A keresztény közösségeken belül megújítjuk az élet kultúráját, ugyanakkor elő kell mozdítanunk a komoly és elmélyült párbeszédet mindenkivel, még a nem keresztényekkel is, az emberi élet alapvető problémáiról, a szellemi műhelyekben, különböző foglalkozási területeken, s ahol az emberek mindennapos élete zajlik. II. János Pál pápa: Evangelium vitae, <http://uj.katolikus.hu/konyvtar.php?h=78#EV95>, letöltés: 2015. március 13.

⁶²⁹ A szétzilált otthonokban felnevelkedett embereknek gyakrabban vannak törvénytelen gyermekeik, hajlamosabbak szerencsétlen házasságot kötni és elválni. John Bowlby. i. m. 42. o.

⁶³⁰ „Ez az emberi élet legérzékenyebb, legintimebb szférája, amelyben mindannyian kiszolgáltatottak és sérülékenyek vagyunk – az itt megélt megpróbáltatások és viharok nemcsak az egészségünkre, közérzetünkre vagy teljesítőképességünkre vannak hatással, hanem megszabhatják földi életünk időtartamát is.” Németh Sándor: Megmenthető-e a civilizáció alappillére, a házasság? <http://www.hit.hu/irasok/megmentheto-e-civilizacio-alappillere-hazassag>

⁶³¹ Ennek szerteágazó feltételrendszere van (a párok neveltetésétől, felkészítésétől kezdve a nők gyermekgondozási, háztartási munkájának értékteremtő munkaként való elismeréséig), amelynek föltárása és érvényesítése még előttünk álló feladat.

⁶³² Ha nem teremtjük meg az anya-gyermek kapcsolat társadalmi és pszichológiai feltételeit, nem csak a gyermekek és a fiatal, felnőtt személyiségek érzelmi, intellektuális és egészségügyi károsodásával, a családok szétesésével, dezorganizációjával kell számolnunk, hanem a helyi közösségek, a társadalom, a nemzet reprodukciós és önfenntartó képességének leépülésével is. A folyamat tudattalanul megy végbe. John Bowlby: A biztos bázis, a kötődéelmélet klinikai alkalmazásai, Animula, 2009., 66. o.

10.1.1. Konkrét célok

„A törvény tökéletes teljesítése tehát a szeretet.”⁶³³

1. **Család- és gyermekvédelmi szempontból a jogrendszer, a média, a közterek,⁶³⁴ a munkahelyek, az iskolarendszer, a családtámogató intézményrendszer átvilágítása.**⁶³⁵
2. **A társadalom reprodukciós költségeinek elismertetése a jövedelem-újraelosztásában.**⁶³⁶
3. **A feltételek megteremtése ahhoz, hogy a válások száma csökkenjen, a házasságoké növekedjen.**⁶³⁷
4. **A feltételek megteremtése ahhoz, hogy a következő években, a népes generáció szülőkorából való kilépése előtt 8-10%-kal több gyermek szülessen, mint az előrejelzésekben szerepel!**⁶³⁸
5. **Az iskolák nevelési kultúrájának család- és gyermekbaráttá, kapcsolatorientálttá alakítása.**
6. **Az ország minden részében elérhető, személyiségfejlesztő, családtámogató felnőttképzési rendszerek kialakítása.**⁶³⁹ Igazi fejlődés az emberek fejlesztése nélkül nem elképzelhető,⁶⁴⁰ ezért az élethosszig tartó tanulás lehetőségét biztosítva ajánlatos a célspecifikus személyiség és készségfejlesztés támogatása (fontos: nem oktatásról, hanem tréningekről és szervezetfejlesztésről van szó).
7. **A vidék népességmegtartó erejének növelése, a területi igények és beavatkozási lehetőségek feltárása.**
8. **A helyi közösségek és a civil kezdeményezések kritériumorientált támogatási rendszerének kidolgozása.**⁶⁴¹

⁶³³ Szent Pál (5-67 körül) keresztény apostol, Római levél 13.10.

⁶³⁴ A Gellért-hegyi, idejétmúlt „pálmaágot tartó nőalak” szimbólumot cseréljük le Szűz Mária és kis Jézus (anya gyermekével) alakra.

⁶³⁵ A gyermekeket 3 éves koráig otthon nevelő anya ma is széles körű társadalmi támogatottságot élvez. Balaskó Zsuzsa: Három évig a gyermek mellett – de nem mindenáron. In Pongrácz Tiborné (szerk.): *A családi értékek és a demográfiai magatartás változásai*. 2011, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, 120. o.

⁶³⁶ El kellene ismerni a szülői szerepet a társadalom újratermeléséhez szükséges hasznos munkának (bér, nyugdíj, tb).

⁶³⁷ „A házassághoz a legfontosabb tényezők a fiatalok szerint nem a külső, anyagi tényezők, hanem azok, melyek a partnerükhöz és a kapcsolat harmóniájához kötődnek. Ezek: megbízhatóság, szerelem, kölcsönös megbecsülés, jó szexuális kapcsolat és hasonló gondolkodás. Ezt a házasságparti nőknek és férfiaknak is közel 90%-a vagy még annál is nagyobb aránya fontosnak tartja. Ezután következnek az anyagi stabilitásra vonatkozó tényezők, melyeket a házasságparti fiatalok mintegy 80%-a tart fontosnak a házasságkötéshez. Ennek fenntartásához elengedhetetlen a „biztos munkahely” és az „anyagi stabilitás” is. A következő tényező a fontossági sorrendben a „gyermekvállalási szándék”, melyet a házasságparti nők és férfiak 77-79%-a fontosnak tart a házasságkötéshez. Székely Levente: *Magyar Ifjúság 2012*. Budapest, 2013, Kutatópont, 70. o. Letöltés 2014. szeptember 17.,

⁶³⁸ A korfa alapján a 2015–2017 között akár 10% is elérhető, de a következő években ez a várakozás csökken. Csak akkor lehetséges, ha komoly sikereket érünk el a társadalom mentalitásának átalakításában.

⁶³⁹ Patkós Csaba Educatio 2014/3 A LEADER program Európában és Magyarországon.

⁶⁴⁰ „Ha Magyarországot valóban egy sikeres országgá szeretnénk formálni, akkor elsősorban a fejünkben levő értékeket kell lecserélnünk olyanokra, amik a sikeres nyugati országokra – mint Finnország, Svédország, Anglia, Hollandia, Németország, Svájc vagy Ausztria – jellemzők: hisznek benne, hogy mindenkinek van esélye boldogulni; hisznek abban, hogy mindenki maga alakítja a sorsát; bíznak önmagukban és a jövőjükben; a kemény munkát fontosnak tartják; sokra értékelik a tudást; bíznak egymásban és az intézményeikben.” Letöltés 2014. szeptember 17., http://anonymus-hu.blog.hu/2013/06/04/_osszszavarodott_magyarok?utm_source=bloghu_megosztas&utm_medium=facebook&utm_campaign=blhshare,

⁶⁴¹ Ahogy az értékrendszer átalakításában, úgy „a marginalizálódás oldásában is kiemelt jelentősége van a helyi közösségeknek. A mindennapokban megélt közösségi élmény, a kiterjedt, széles körű társadalmi kapcsolatok adhatják a társadalmi összefogás alapját, csökkenthetik a polarizációt, a társadalmi csoportok szembenállását, új erőforrásokat szabadíthatnak fel, és érdemben csökkentheti az egyes emberek, kisebb csoportok kiszolgáltatottságát, függőségét. A személyes tanulás a mindennapokban zajló folyamat. Nemcsak új ismereteket ad, tapasztalatokat biztosít, hanem a személy és közösségei társadalmi integrációját is elősegíti. A személyes tanulás csak közösségekben történhet, és aktivitást feltételez, nemcsak az egyéntől, hanem a közösségeitől is. Az élethosszig tartó tanulás fő területe immár a szervezett tanulásról, a mindennapokban és a közösségekben zajló közösségi tanulásra, szociális tanulásra helyeződik át. Tudás nélkül a kedvező adottságok (természeti, környezeti, társadalmi), a helyi erőforrásokra alapozó fejlesztések nem lehetnek sikeresek. Működő közösségek, hálózatok, kapcsolatok nélkül pedig nincs tudás és nincs esély a versenyképesség növelésére. Velkey Gábor: A tanulás szerepe a marginalizálódó térségek fejlesztésében. *Educatio*, 2014/3, 422. o.

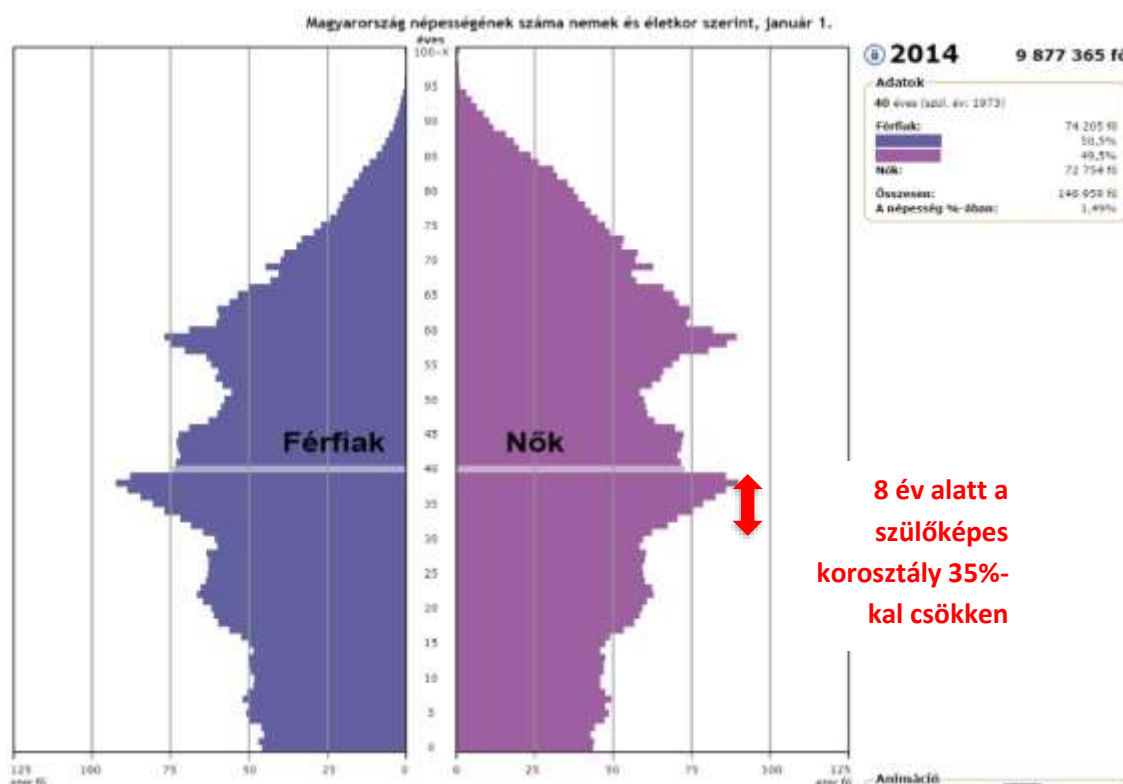
9. Az évente megrendezett anyák napját, nőnapot, a gyermeknapot, a karácsonyt stb. emeljük komplex, társadalomformáló ünnepekké.

11. Az időfaktor és prioritások

11.1. Rövid távú cél (1-3 év): „110 000 gyermek” program

„Gúzsba kötve táncol.”

A program sikeressége szempontjából az **időtényezőnek meghatározó szerepe van**. Ha megnézzük a népesség 2014-es koreloszlását (44. ábra), szembetűnő, hogy a Ratkó-unokák népes⁶⁴² kohorsza 2015-ben 32-40 év közötti életkorban van. A következő generáció létszáma évről évre tízezrekkel csökken.

44. ábra. Korfa, 2014

„Kétszer ad, aki gyorsan ad”

Döntő kérdés és kiemelt prioritás, hogy ennek a népes, 38-40 éves korosztálynak a gondolkodását⁶⁴³ és az élethelyzetét egy-két év alatt (!) olyan irányban befolyásoljuk, hogy legalább még egy gyermeket

⁶⁴² A legnépesebb évjáratban 89.750 (38 éves) hölgy él, a legkisebb létszámú kohorsz 67 325 hölgyet takar (ők 2015-ben 32 évesek). <http://www.ksh.hu/interaktiv/korfak/orszag.html>

⁶⁴³ Korábban hivatkoztunk egy 2013-as felmérésre, amely szerint a gyermektelenek 64%-a határozottan elzárkózott a gyermekvállalástól, Domokos Tamás: Magyar fiatalok és a demográfiai átmenet. In Székely Levente: Magyar Ifjúság 2012. Budapest, 2013, Kutatópont, 23. o. Letöltés 2014. szeptember 17. http://kutatopont.hu/files/2013/09/Magyar_Ifyusag_2012_tanulmanykotet.pdf

vállaljon.⁶⁴⁴ Álláspontunk szerint a következő két évben (2015–2016) erre a feladatra racionális fókuszálni, mert **mindössze 1-2 évünk van arra, hogy több tízezer gyermek megszületését megtámogassuk.**⁶⁴⁵ **Ha tovább tétlenkedünk, várakozunk, később kezdünk hozzá, a kisebb létszámú korosztályokkal már nem tudunk a népességszámban fordulatot elérni** (44. ábra).

„Aki időt nyer, életet nyer.”

2-3 évünk van, hogy több tízezer gyermek születéséhez megfelelő körülményeket teremtsünk.

Sürgetően szükség van tehát részletesen feltárni a kohorsz területi elhelyezkedését,⁶⁴⁶ élethelyzetét, aspirációit, és azokat a tényezőket, amelyek konkrétan és személy szerint őket akadályozzák a gyermekvállalásban.⁶⁴⁷ Ennek ismeretében – összefogva a helyi szervezetekkel,⁶⁴⁸ az egyházakkal és civilekkel⁶⁴⁹ – tudnánk a célcsoportra akár rétegspecifikus operatív beavatkozási tervet készíteni (legyen

⁶⁴⁴ A születésszám 2013-ban újra történelmi mélypontra került, jóllehet az utolsó nagy létszámú nemzedék csak a közeljövőben fut ki a szülőképes korból. Ha nem történik változás, egyre kisebb nemzedékek egyre kevesebb gyermeket fognak szülni, és huszonöt éven belül még a legoptimistább előrejelzések alapján is kilencmillió alá esik a népességszám. Makki Marie-Rose: A mai huszonevesek fele egyedül maradhat, Hetek, <http://www.atv.hu/belfold/20140102-a-mai-huszonevesek-fele-egyedul-maradhat> letöltés: 2014. november 18.

⁶⁴⁵ 2014-ben valamivel emelkedett a születések száma, de korai volna az öröm, hiszen ez éppen a szülőkor végén lévő Ratkó-unokák népes kohorszának gyermekeit jelenti. A termékenységi arányszám ezzel szemben nem nőtt, hanem erőteljesen csökkent. (vö.: 2. ábra). A megoldás nem 1-2, hanem évi 10 ezerrel több gyermek születése! <http://valasz.hu/itthon/demografia-megsemm-fogyunk-el-107886>

⁶⁴⁶ A házasodás Magyarországon területi megoszlásban nem mutat egységes képet, ezért egy stratégiai kialakításának fontos építőköve a kistérségi szemlélet kialakítása. Pongrácz Tiborné: Párkapcsolatok. In Őri Péter – Spéder Zsolt (szerk.): *Demográfiai portré*. 2012, 13. o., Kapitány Balázs – Spéder Zsolt: *Gyermekevállalás*. 40. o.

⁶⁴⁷ Mint korábban láttuk, az „önbizalomhiányos és nehezen kötődő” nemzedék személyiségfejlesztése a cél, hogy képessé válhasson gyermekek vállalására, és alkalmassá azok felnevelésére. A kérdőíves és mélyinterjú vizsgálatok elvégzéséhez megfelelően képzett szakértőkre van szükség, mert a kutatásnak már a kérdésfeltevése is könnyen félrevezethet bennünket. Egy értékkutatásban például az individualizmust ugyanúgy tekinthetjük kiindulási alapnak, amely jellemző a magyar populációra, mint a korai szocializáció sérüléséből fakadó következmény-tényezőnek. Érdemes felidézni itt a Henry Fordnak tulajdonított aforizmát: „Ha megkérdeztem volna az embereket, mit szeretnének, azt választották volna, hogy gyorsabb lovakat.” Igen, tisztelt olvasó, Henry Ford kb. száz évvel ezelőtt így látott hozzá az automobil megtervezéséhez. És ez a hívó ember titka.

⁶⁴⁸ Egyik lehetséges partner a Kárpát-medencei Családszervezetek Szövetsége <http://www.kcssz.hu/partner>

⁶⁴⁹ „A kisgyermek gondozása nem egyszemélyes feladat. Ahhoz, hogy a munka jól el legyen végezve, és az anya se essék össze a kimerültségtől, jelentős támogatásra szorul... a társadalmak zömében szerte a világon tudomásul vették ezeket a tényeket.” John Bowlby: *A biztos bázis, a kötődésmélelet klinikai alkalmazásai*. 2009, Animula, 10. o.

Szociálintropológusok mintegy 150 kultúrában megfigyelték, hogy az anyát a szülés előtt és után egy hónapig felkeresik női rokonai, és segítik az ellátásban, hogy csak a gyermekére tudjon figyelni. John Bowlby: *A biztos bázis, a kötődésmélelet klinikai alkalmazásai*. 2009, Animula, 21. o.

pénzügyi, személyiségfejlesztési, kapcsolati ⁶⁵⁰ vagy más tényező a kritikus pont), és rövid idő alatt megteremteni a feltételeket a nehézségek elhárításához.⁶⁵¹

Álláspontunk szerint, ha egy ilyen beavatkozási terv erre a népes kohorszra sikeresnek bizonyul, megteremtheti a társadalmi bizalmat és hitet a további beavatkozásokhoz. (46.ábra)

„Amit ma megtehetsz, ne halaszd holnapra”

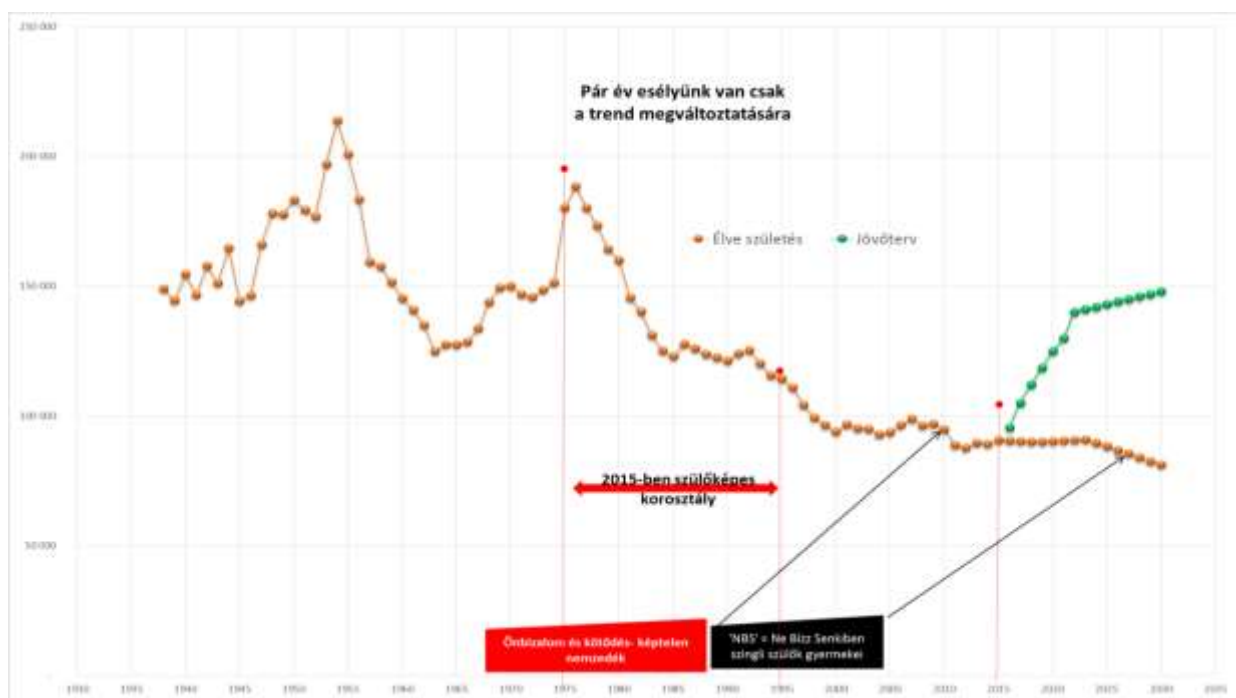

Könyörgés az anyákhoz, ismeretlen szerző⁶⁵²

⁶⁵⁰ A szeretni, kapcsolódni tudáshoz ki kell fejleszteni egy erős kockázatvállaló_képességet, amellyel „ki tudjuk állni a próbákat”, a valós vagy vélt megbántások sorát. Ez a mai generációk számára egyre nagyobb kihívást jelent, mert a lehetséges partnerek sora hasonlóképp sérült kötődési mintával rendelkezik, és néhány csatlódás után feladja a kapcsolódási próbálkozásokat.

⁶⁵¹ A programról, a feladatokról és módszerekről később részletesen szó lesz.

⁶⁵² Szeplőtelen Fogantatás Nagyboldogasszony Ferences templom, Eger.

46. ábra. A trend megváltoztatásához konkrét és határozott, településre és személyre szabott lépéseket kell tenni

11.2. Közép távú célok (4-8 év): „140 000 gyermek” program

„Addig dugd be a lyukat, míg kicsi.”

A második szakaszban még van 4-5 évünk arra, hogy a népes Ratkó-unokákat utolsó éveikben megnyerjük a programnak (44. ábra). Erre az időre olyan pontos statisztikai adatbázis kialakítására van szükség, amely lehetővé teszi a döntéshozók számára az intelligens tervezés megvalósítását. Ajánlatos előre látnunk korosztály, település és társadalmi státusz szempontjából is pontosan az aktuális gyermekszámot, a tervezett születéseket, a nehézségeket és megoldási formákat. *Mindössze 4-5 évünk van arra, hogy a Ratkó-unokák 70-80 ezer fős generációjának a gyermekvállalás iránti elköteleződését kialakítsuk, és támogassuk további 1-2 gyermek megszületését. 2020-ig kívánatos a teljes termékenységi arányszám megduplázása, a 2-3 gyermekes családmódel általánossá tétele, és társadalmunk mentalitásában a gyermekvállalás prioritásának elfogadtatása. Ezután ugyanis kilép a szülőkorból a népesebb korosztály, és már évente mintegy 30 ezerrel kevesebb lesz a szülőkorba lépők száma.*

„Hogy az emberiség képes lesz-e valaha is tudatosan követni a szeretet törvényét, azt nem tudom. De nem is kell tudnom. A lényeg az, hogy a törvény működni fog, ahogyan a gravitáció törvénye is működik, függetlenül attól, hogy hiszünk benne vagy sem.”⁶⁵³

⁶⁵³ Mahatma Gandhi (1869–1948) indiai politikai vezető.

Ennek a célnak az eléréséhez nagyon komoly és mélyreható átalakulásnak kell végbemenni a társadalomban, hogy ne csak elfogadja, hanem teljes erővel támogatni tudja a program megvalósítását.⁶⁵⁴ Nem elég csupán a családokat megnyerni: a **családok értékrendjének, gondolkodásának megváltozását csak a kisebb közösségeken keresztül érhetjük el – például a 'komaság' népszokás megerősítésével.**⁶⁵⁵ Kíváncsinos megközelítéssel és együttműködésre hívni ehhez minden helyi közösséget, az egyháztól a munkáltatókon át a kulturális és sportegyesületekig, hogy a fiatal hölgyek elbírák az a terhet, amely 3-4 gyermek világra hozatalához, felneveléséhez szükséges. Mindez a helyi közösségi és országos média támogatása nélkül nem lehetséges, a médiával való együttműködés ezért elengedhetetlen.⁶⁵⁶

Az értékrend átalakítása a helyi közösségekben

⁶⁵⁴ „A házasságra és a családi életre való felkészítést a szeretetben megélt élet egészében kell szemlélni, amelynek része a gyermek. Ebben a kontextusban tud megtörténni a harmonikus életfolyamat.” 131. o. „Az egyén jogainak túldimenzionálása a közösség rovására első körben az egyének atomizálódásához, lelki sérülékenységéhez, az egyszemélyes háztartások és individualizált fogyasztás miatt értelmetlen fogyasztói viselkedéshez, a gazdaság improduktív túlterheléséhez, majd az önfelszámoláshoz vezet.” 133. o. „A házasságra való felkészítés és nevelés egyet jelent a szeretetre neveléssel.” Várnai Péter: Jegyeseknek a családról a Zsinat után. In Pákozdi István (szerk.): *Öt évtizeddel a zsinat után*. Budapest, 2013, Vigilia, 134. o.

⁶⁵⁵ A komaság az ún. műrokonság a nagy kiterjedésű rokonsági, családi csoportosulásnak volt kiegészítője, ellensúlyozója; kapocs a társadalom egészéhez. A társadalom informális kapcsolatrendszerének máig elterjedt formája a keresztkomaság, a választott keresztszülőség, amely legtöbbször kölcsönös meghívásban is kifejezésre jutott és jut. A régi hagyományos komaság őszinte és kipróbált jó barátságon alapult, a komák egymást a legjobb barátoknak, valamint szilárd támasznak tartották, és ha segítségre szorultak, akár anyagi, akár pedig erkölcsi vonatkozásban, akkor is egymást hívták. A komák mindenkor megkülönböztetett tiszteletnek örvendtek, családi ünnepeken kiemelt szerepük volt. <http://uj szo.com/cimkek/csaladi-kor/2006/02/18/sogorsag-es-komasag>, letöltés 2014. december 25.

Élesszük újra azokat a néphagyományokat, amelyek évszázadokon keresztül támogatták a kismamákat nehéz élethelyzeteikben! „A gyerekágy ideje egyáltalán nem könnyű a frissen szült kismamának. Ideális esetben van segítsége – a férje, anyja, anyósa, barátnője, testvére stb. –, de sajnos legtöbbször ők sem tudnak éjjel-nappal az anyával lenni. Viszont remek módja a segítségnek, ha komatálat visznek. A komatálazás még az 1980-as években is elmaradhatatlan jele volt a közösségi összetartásnak, az egymásra figyelésnek. A szoptató anyáról való gondoskodással azt biztosították, hogy az anya minél hamarabb megerősödjék a szülés után, és bőséggel tudjon szoptatni. A komatál a lehetőségekhez mérten gazdag, tartalmas ebéd és bor volt, vidékenként változóan kettő-kilenc napig a szülés után. Egyes helyeken az asszonyavatásig vittek komatálat, ami a gyerekágyas időszak végét jelentette – ennek ideje koronként és tájegységenként változó, 1-6 hét volt a szüléstől számítva. Az első és az utolsó komatálat általában a főkomaasszony küldte, a többi komaasszony pedig naponta váltotta egymást. A tál vivője a szokás szerint erőt, egészséget, bő tejet kívánt az anyának, kikérdezte, hogy ment a szülés, és ellátta jó tanácsokkal. A komatálat ünnepélyes formában, a Dunántúlon vers, mondóka vagy dal kíséretében adták át. („Komatálat hoztam, meg is aranyoztam, koma küldi komának, koma váltja magának.”) A rokonok is vittek ételmezt, országszerte különböző alkalmatosságokban: komakosár, komavéka, komatál, komaszilke, komacsésze. Ezekben ételt és italt – levest, baromfihúst, kalácsféléket, bort, pálinkát – helyeztek el szépen elrendezve és feldíszítve, az erre a célra tartogatott kendővel letakarva. A komaasszonyt étellel, itallal kínálták, vagy néhol, például Sárközben az volt a szokás, hogy megköstölje, amit hozott, hogy az anya jobb étvágygal fogyaszthassa, vagy a gyermekágyasnak a komaasszony jelenlétében kellett megennie az ételleket, pl. Hajdú megyében. A hozott ételkekkel az egész családot ellátták. Volt, ahol hagyományos rendje alakult ki a naponta vitt ételkeknek-italoknak.” <http://www.babanet.hu/szules/korhazi-szules/komatatal-hoztam/>, letöltés 2014. december 25.

⁶⁵⁶ Philip Zimbardo hasonló megoldást javasol legújabb könyvében. „Csak együttes erővel lehet ezt a komoly társadalmi problémát orvosolni, hiszen a jövőnkéről van szó. A kormányoknak, a civil szervezeteknek, a családoknak, az iskoláknak, a médiának, az internetnek megvan a maga feladata.” Balla Eszter: A nemzedék, amit tönkretesz a magány, az online játék és a pornó, <http://valasz.hu/vilag/a-nemzedek-amit-tonkretesz-a-magany-az-online-jatek-es-a-porno-113480>, letöltés: 2015. június 17.

11.3. Hosszú távú célok (8-13 év), „150 000 gyermek” program

„A nagy teher is könnyű, ha sokan emelik.”

Mivel 10 év múlva (2025-ben) a szülőképes korosztály létszáma már évi 45 ezer körülire süllyed, már nem tervezhetünk tovább nagyobb növekedési ütemet. **Erre az időszakra, hogy társadalmunk megőrizze egyensúlyát, szükségszerű a 3 gyermekes családmódel elfogadtatása.** Egy ilyen cél elérése teljes társadalmi támogatás nélkül nem lehetséges. Nem hagyhatjuk magukra sem az édesanyákat, sem a családokat, mert nem magánügyről van szó. Ébresszük újra a családok összefogásának, a közösségek és személyek egymást támogató kölcsönös segítségnyújtásának kultúráját, szemben a ma divatos versengés, erőfitogtatás, küzdés és a vele járó elégedetlenség, individualizmus, felelőtlenség, cinizmus, egymásra mutogatás és kölcsönös erőszak és konfliktusgerjesztés kultúrájával. Olyan közbizalmi szint kialakítására van szükség országos szinten és a helyi társadalmakban, ahol magától értetődő az, hogy az egyedül élők, akik valamilyen okból nem tudtak gyermeket világra hozni, önkéntesen támogassák a sokgyermekes családok működését, és cserébe részesülhessenek mindazok áldásaiból.⁶⁵⁷

Egy ilyen célú és tartalmú társadalmi program nem csak arra teheti alkalmassá nemzetünket, hogy megőrizze helyét a Kárpát-medencében, hanem hozzájárulhat ahhoz is, hogy értékrendszerünk, gondolkodásunk – és ennek megfelelően gazdasági eredményességünk – nemzetközi méretekben is sikerpályára álljon.

3 gyermekes családmódel

A nemzetközi versenyben akkor tudunk helytállni, ha magasabb színvonalú, tudásintenzív munkakultúrát valósítunk meg, és intelligens termékcsoporthal, folyamatos innovációval lépünk a piacra. Ezek fejlesztése kizárólag a széles körű, megalapozott és dinamikus kooperációs képességekre épülhet. Nemzetközi tapasztalatok támasztják alá, hogy mind a demográfiai, mind a gazdasági, társadalmi és iskoláztatási sikerekhez nélkülözhetetlen az együttműködés eszméjének és gyakorlatának a térhódítása. A magányos egyéni csúcsteljesítmények jelentősége a szervezett erőforrásokhoz képest már régen elveszítette súlyát a

⁶⁵⁷ Olyan programok, projektek segítségével lehet ilyen változást „önkéntesen” elérni, amely a közösségek és egyének összefogását támogatja. Ilyen lehet például egy olyan felhívás, hogy az egyedül élők ’fogadjanak örökbe egy sok gyermekes családot, támogassák egy-két gyermek iskoláztatását’. Ilyen keresztszülő-mozgalom ma is működik külföldön és – a határainkon túl élő csángó magyar gyermekek megsegítésére – hazánkban is. Ezzel erősíthetjük a belső társadalmi kohéziót, miközben mindenki jobban érzi magát, és akinek van, az adni tud olyanoknak, akiknek nincs. Némelyik kisegyház figyelmet fordít arra, hogy hívei között megszervezze és működtesse a nagycsaládosokat. A fiatal lányok részt vesznek a kisgyermekes anyukák otthoni munkálataiban: sétálni viszik a gyermeket, felvigyáznak, foglalkoztatják őket, vásárolni mennek, takarítanak vagy más módon könnyítik meg a gyermekek körüli munkát, egyben felkészülnek saját szerepeikre.

társadalmak alakulásában, sem a fizikai, sem a szellemi munkákban nem tekinthető hatékonyak. A személyes siker, a családi egyensúly, a vállalati vagy akár a közigazgatási, politikai teljesítmény az ösztársadalmi együttműködési készségén alapul.⁶⁵⁸

Az egyéni kooperációs képességek fejlettségi állapota nemcsak demográfiai és társadalmi teljesítménytényező, hanem meghatározza a társadalom integrációs lehetőségeit is. Ahol a személyek és intézményi struktúrák konfliktusmegoldása tömegesen agresszív sémákban jelentkezik, a robbanás veszélye szükségszerűen fennáll. Az egyének *interperszonális érettsége, társas viselkedési kultúrája ezzel szemben az altruista, proszociális viselkedés alapja*, amely a konfliktusok kezelésével, keretek között tartásával, illetve megoldásával hatékonyan segíti a társadalmi együttélés (a családi élet, a közpolitikai szféra, a termelés, a kulturális érintkezések, az infrastrukturális szolgáltatások stb.) minden formáját.

A demográfiai krízis közép és hosszú távú megoldásában az iskolarendszernek meghatározó szerepe van, amire külön fejezetben is kitérünk.

Meg kell tanulnunk
együttműködni.

12. Célcsoportok és eszközök

„Egynek minden nehéz – soknak
semmi sem lehetetlen.”⁶⁵⁹

A célokat kellőképpen differenciálva **életkori kohorszonként, területenként**⁶⁶⁰ és **élethelyzetenként** tűzzük ki ahhoz, hogy az eredményességet biztosítani tudjuk.

Példák és javaslatok az életkorok szerinti differenciáláshoz:

- **A 30-40 éves korosztály** esetében a cél a személyek bizalmi kapcsolatokra való képességének fejlesztése, az önismeret, kommunikáció, konfliktuskezelés fejlesztése, a párok kialakításának komplex pszichológiai, személyiség-lélektani, csoport- és párterápiás, egészségügyi támogatása, a

⁶⁵⁸ Magyarországon a mélyen gyökerező, történelmi körülmények diktálta magatartási és gondolkozási sztereotípiák között az egyéni, az individuális sikerekre törekvés a döntő. A kollektív gondolkodási formák, az intézmények kollektív vezetése, a munkatársak eredményeinek együttes elismerése elsősorban van jelen társadalmi életünkben. Pedig az individuális sikerek, eredmények is általában több ember munkájának gyümölcsei, csak gyakran elfeledkezünk a mögöttük álló „négertömegek” kitartó munkájáról.

⁶⁵⁹ Széchenyi István

⁶⁶⁰ Föl kell tární, évjáratonként és településenként hány gyermek van, mennyi a szülőkorú nő, és mire volna szüksége, hogy (még egy) gyermeke legyen. Személyre szóló adatbázist kialakítani: ki mit kér, mire van szüksége stb.

párkapcsolatok erősítése, a terhességgel, szüléssel, csecsemőgondozással kapcsolatos élmények és ismeretek, lehetőségek, minták összegyűjtése,⁶⁶¹ bölcsőde/otthon dilemmák feldolgozása stb.

- **A 25–30 éves korosztály** esetében személyiségfejlesztés, kommunikáció, konfliktuskezelés, jövőkép fejlesztés, család- és háztartástan, kapcsolatközvetítés, terhességgondozás, gyermekvárás, családjog, szülés-születés, házasodás, fogantatás, felkészülés és gyermekvárás stb. szükséges.
- **A 18–25 évesek** esetében a feladat a kapcsolatok kialakítása és felépítése, életpályamodell ajánlása, a kommunikáció, konfliktuskezelés, a generációk közötti együttműködés javítása stb.
- **A 7–18 éves korosztályban** részben az életkori sajátosságok figyelembevételével megfelelő tantervek kidolgozása a feladat (*családi élet, párkapcsolatok*), de legalább akkora hangsúlyt kell fektetni a *tanulási folyamat módszertani felépítésére, ezen belül a kooperatív tanulásra és a drámapedagógiára.*⁶⁶²
- **A 3–7 éves korosztály** esetében a szülőnevelésnek van rendkívül fontos szerepe,⁶⁶³ hogy képesek legyenek megőrizni és tovább fejleszteni a családi kohéziót, és megismerjék a korosztály támogatásához szükséges módszereket, az együtt játszás lehetőségeit.
- **A 0-3 éves korosztály** esetében a szülőkre fókuszálva a szoptatás, csecsemőgondozás, az életkorhoz illeszkedő ellátási, gondozási, együttjátszási ismeretek és módszerek saját élményszerű elsajátítása, a párkapcsolatok átalakulásának nehézségeinek feldolgozása a férfi és nő számára, a bölcsőde/otthon dilemmák kezelése stb. a feladat.

Példák a különböző élethelyzetekre kitzúzható célokra és megoldásokra

- *Szinglik:* csoportos tréninggel személyiségfejlesztés, alkalmassá segíteni a kapcsolatok kialakítására, esetenként személyes tanácsadás, később randevúszervezés.⁶⁶⁴
- *Párkapcsolatban élők számára:* hogyan erősítsük a kapcsolatokat (pl.: szeretetnyelvek, kommunikáció, konfliktuskezelés stb.).
- *Friss házások számára:* a házasság szakaszai, várható folyamatok, szexuális kapcsolat, intimitás, életvitel, kommunikáció stb.
- *Első gyermek utáni krízis:* konfliktusok kezelése, a kölcsönös megértés segítése, tapasztalatcsere stb.
- *5-8 éves házások:* (pl.: hogyan támogassuk a kisiskolásokat, konfliktuskezelés, testvérek közötti feszültségek kezelése stb.)
- *10-15 éves házások:* a házasság megújítása, újra felfedezése, kölcsönös támogatás, hogyan támogassuk a kamasz gyermekeket, idősgondozás stb.
- *Sokat dolgozók:* work-life balance, életcélok tisztázása, jövőterv stb.
- *Válás előtt:* konfliktuskezelés, kommunikáció, mediáció, akár kötelező családterápiás folyamatban, vagy rendezni a kapcsolatot, vagy segíteni egy méltányos lezárástban, vagy fölkészíteni őket egy új párkapcsolat kialakítására...

⁶⁶¹ Commission on Social Determinants of Health FINAL REPORT: Closing the gap in a generation Health equity through action on the social determinants of health, http://whqlibdoc.who.int/publications/2008/9789241563703_eng.pdf, letöltés: 2015. Január 4.

⁶⁶² Az iskolák javasolt feladatait külön fejezetben tárgyaljuk.

⁶⁶³ Dr. Charles Pascal to recommend the best way to implement full-day learning for 4- and 5-year-olds. With our Best Future in Mind: Implementing Early Learning in Ontario, <http://www.ontario.ca/education-and-training/early-learning-report>, letöltés: 2015. január 4.

⁶⁶⁴ A piacon több ilyen vállalkozás is található, azonban ezeknek kevésbé a család és gyermekvállalás támogatása áll az érdekükben, céljuk inkább a kliensek megtartása, ezért csak bizonyos fázisban lehet rájuk számítani.

Példák vállalati támogatásra

- A társadalom megkülönböztetett figyelmét kell élvezze a kismamák és a fiatalok. „A népesség kiegyensúlyozott reprodukciója nem képzelhető el jelentős volumenű otthoni munka nélkül.”⁶⁶⁵
- Jogszabályalkotással elérhető, hogy minden vállalatnál legyen népesedési megbízott, aki ellenőrzi, hogy a gyermekes anyák vagy a várandósok milyen munkaidőben és körülmények között dolgoznak. Kezdeményezheti a vállalatnál a családok összetartását (munkaidő-kedvezmény, juttatások, napirenden tartás, a családalapítás, gyermekérkezések, keresztelés megünneplése, intézkedések helyi igények szerint) stb.
- A 35-40 éves korig, vagy ameddig legalább két gyermeket nem indított el egy fiatal férfi vagy nő, ne engedjük vezető szerepbe kerülni! Először indítson el vagy neveljen föl 3 gyermeket, utána mutassa meg, hogy a közösség dolgához is ért.⁶⁶⁶ Egyrészt azért, mert életének ebben az időszakában a legfontosabb feladat a pár megtalálása, a gyermeknevelés, a család lelki és fizikai felépítése, megalapozása. Ha elveszük tőlük az időt, és vezetői székbe ültetjük őket, hiúságuk miatt nem tudnak ellenállni a csábításnak, de nem találnak párt, nem házasodnak, vagy nem töltenek elég időt gyermekeikkel. Ehelyett túlórásznak, és a család bomlékonyságával fizet meg érte ő és a nemzet egyaránt. Ameddig nincs valakinek saját gyermeke, csak korlátozottan képes más emberek vezetésére. Azért sem tanácsos vezetői székbe tenni fiatalokat, mert ez az életszakasz a megfigyelésre, a tanulásra és a tapasztalatok felhalmozására ideális.

Példák a médiával való együttműködésre

- Társadalmi összefogást promotáló programok műsorra tűzése a legkülönbözőbb, színvonalas formában (például családtámogató marketing: „Mindenki neveljen legalább 1 gyermeket. Ha nincs, segítse a másokét”). Hozzuk össze a rászorulókat a támogatókkal: étkezés, ruházkodás, tanulás, fejlődés, nyaralás stb.
- Induljanak honlapok a családok és magányosok kéréseivel és felajánlásaival, stb.

⁶⁶⁵ Molnárné Venyige Júlia: Női munka és a társadalmi munkaszervezet. In *Nők és férfiak*. Kossuth, 1985, Magyar Nők Országos Tanácsa, 194. o.

⁶⁶⁶ Mostanában a vezetők egyre nagyobb része fiatal, 25–35 éves középvezetőkkel veszi körül magát, vagy abban bízva, hogy ez a „fiatalítás” eredményesebbé teszi a munkát, vagy egyszerűen saját kötődési deficitje miatt, hatalomféltési reflexből. Az idősebb, tapasztaltabb ember, aki már néhány reformot és átalakítást végigélt, zavaró lehet, mert nem a látszateredményekre törekszik, hanem a megfontolt előrehaladásra. Sokkal nehezebb olyan kollégákkal együttműködni, akiknek véleményük van, és emiatt több tényezőt kell figyelembe venni egy döntés meghozatalánál. A felmérésekből tudjuk, hogy ezen a téren meglehetősen hátul, az utolsó helyen állunk a fejlett országok között, de ezért nagy árat fizetünk. A túl sok fiatal vezető azt eredményezi, hogy már a közelmúlt is törlődik a kollektív emlékezetből, így a látszólagos előrehaladás perspektivikusan egyhelyben topogást fog jelenteni, és folyamatos irányváltást hoz.

Személyiségfejlesztő tréninget mindenkinek

Példák területi fókuszú támogatásra

- *Falvak:* kapcsolatépítés, közösségfejlesztés, pártalálás, közvetítés, közösségek a környéken, internetes lehetőségek, találkozók szervezése, kommunikáció stb.
- *Városok:* asszertivitás, kommunikáció, önismeret, közösség és kapcsolatépítési készségek fejlesztése stb.
- *Budapest:* helyismeret (találkozóhelyek és alkalmak), önismeret, közösség- és kapcsolatépítési készségek fejlesztése stb.

Feladatok a tréning-programok kidolgozásához és megtartásához

- Ajánlatos a célcsoportokhoz illeszkedő, megfelelő színvonalú képzési és tréning módszerek, illetve tartalmak kidolgozása, figyelembe véve a területi és kulturális sajátosságokat.⁶⁶⁷

⁶⁶⁷ Az attitűd formálását képzésekkel alig tudjuk befolyásolni, erre sokkal inkább tréningekkel van lehetőség, egy hosszú, önkéntes folyamatban, megfelelő szakértői támogatással. Ha a fiatalok segítséget kapnak a személyes nehézségeik kezeléséhez, akkor a feltorlódtatott kapcsolati problémák egy részével meg tudnak birkózni. Lássunk néhány példát a korábban már bemutatott hallgatói tréningek beszámolóinak eredményeiből:

- „Az első feladatok elvégzése után, melyeket sikeresen teljesítettünk, megjegyzem én izzadó tenyérrel, hiszen a szereplés nem az én műfajom, a hangulat jóval oldottabb lett. Hasznosnak éreztük egyes feladatokat. (Izzadtam, remegtem, és elcsuklott a hangom, ha idegen közegben kellett véleményt kifejtenem.) Önleégültség nélkül mondhatom, hogy ezt sikerült leküzdenem. A tréning végére abszolút nem volt kellemetlen a felszólalás. Megnyíltunk egymás felé, őszintébbek voltunk.”

- „A kommunikációs készségfejlesztő tréning rávilágított néhány bennem rejlő hibára és gyengeségre, amelyeken változtatni szeretnék. Ezek közül kiemelném: a lelkiállapotomon kell változtatnom, energizálódnom kell, nyitottabbá válni, rendbe tenni magam. Próbálok a lehető legbarátságosabban és legtapintatosabban közeledni társaimhoz, figyelni a saját testbeszédemre, és ezzel csak pozitív energiát sugározni. Kellő gyakorlás és a megfelelő rutin megszerzése után könnyedén a helyes irányba tudom majd terelni a beszélgetést és úgy elérni a céltomat, hogy mind a ketten maximálisan elégedettek legyünk. Ez a hosszú távú sikeres együttműködés elengedhetetlen feltétele! Fontos, hogy a másik személy is egyfajta kényelmet, nyugalmat és biztonságot érezzen a velünk folytatott társalgás során.”

- „Hiszem azt, hogy kellő odafigyeléssel és alázattal egyre profibban fogom először is magamat kontrollálni, mivel a hibákat először magunkban kellene keresni és csak később a környezetben!... HISZEN A LEGTÖBB EMBER ÚGY VISZONYUL A MÁSIKHOZ, MINT AHOGYAN AZ ÓHOZZÁ.”

- „A határozatlanságomhoz, bizonytalanságomhoz az is hozzájárult, hogy sokszor kaptam negatív dolgokat az életben, amiken nagyon sokáig nem tudtam túllépni. Azonban a trénerem nagyon sokat segített nekem abban, hogy megtanuljam lépcsőként használni az engem ért negatív hatásokat. Azt gondolom, hogy a bizonytalanságom okozta problémámat is sikerül megoldanom a közeljövőben.”

- „A tréning kezdetén még elég bizonytalan voltam. Őszintén szólva kicsit féltem, hogy mi fog rám várni az elkövetkező két napban. De amint kezdetét vette a tréning, jobban éreztem magam. Nem gondoltam volna, hogy számomra ismeretlen, idegen emberek között ilyen kellemes hangulatban el lehet tölteni ezt a két napot. Számomra nagyon sokat adott a tréning, már biztosan állítom, hogy segít, segített a saját fejlődésemben. A tréningen én is fontosnak éreztem magam, hiszen egy csapattá váltunk, akik együtt oldották meg az eléjük tárt feladatokat.”

- „Megtanultam, hogy minden rossz dologtól csak erősebb lesz az ember, és már el tudom engedni a problémáimat, már van kivel megosztanom a gondjaimat. Igyeksem mindenben meglátni a legjobbat. A tréning után már nem keresek kifogásokat, egy kis napfény is fel tudja vidítani az egész napomat. A tréningtől nagyon sokat kaptam, már nem látok mindent negatívan, igyeksem pozitívan gondolkodni. A későbbiekben azt szeretném elérni, hogy bárkivel bármikor el tudjak spontán is beszélgetni,

- A különböző célcsoportok képzéséhez kívánatos meghatározni a képzők körét, és felkészíteni az új tartalmak megfelelő szintű átadására.
- Célszerű pontosan meghatározni az egyes képzések minimális követelményeit és az eredmény kritériumokat.
 - o Pl. a 0–3 éves korosztályra fókuszáló szülőnevelés esetén az anyák 2-10 fős csoportokban kéthetente, szakértő moderálásával megbeszéljük a szoptatással, mosdatással, etetéssel stb. kapcsolatos korszerű ismereteket⁶⁶⁸; eredmény: az anyák nem hagyják pár percnél hosszabb időre magukra a gyermeket, és tudatosan nem hagyják sírni stb.

13. A megvalósítás módszertana

„Ha egy ebet bottal hajtanak a nyúl után, nem fogja az meg.”

A jövőkép, a nemzetstratégiai célok és feladatok kialakításához és annak területi lebontásához, újraalkotásához és megvalósításához alkalmazott módszertanok kiválasztása kulcskérdés.⁶⁶⁹ **Csak akkor lehet sikeres, ha megfelelően érzékeny, intelligens, területenként, régióként differenciált, életkori kohorszontként, célcsoportonként⁶⁷⁰ specifikus, kutatás és kommunikáció alapú beavatkozási rendszer épül ki, komplex és indirekt hatásrendszerrel.** Ellenkező esetben – ha a döntések ellenérdekeltséget teremtenek, vagy nem kellőképpen érthetőek és indokoltak, vagy egyszerűen nem tudnak az érintettek azonosulni velük – hatástalanok maradnak, sőt akár szembefordíthatnak egymással a különböző háttérű társadalmi rétegeket, és egy stratégiaileg helyes döntés is a célok megvalósításával szembeni „védőoltásként” fejtheti ki hatását.

„Ha azon az úton járunk, ahol eddig jártunk, oda jutunk, ahova eddig jutottunk.”

ne legyen ilyen csendes. Megpróbálok jobban nyitni az emberek felé, többet megtudni róluk, helyes kérdéseket feltenni, amelyek elindíthatnak akár egy hosszabb beszélgetést is.”

- „A tréning óta sokkal vidámabbnak érzem magam, már nem úgy indulok el a főiskolára, hogy »Jaj, már megint be kell menni!«. Igyekszem minél több emberrel beszélgetni és összeismerni. Önbizalmam nincsen sok, de már sokkal bátrabban viselkedem.”

- „A tréning kezdetén még elég távolságtartó voltam, de idővel ez is megváltozott. A második nap végére már úgy éreztem, mintha már sokkal régebb óta ismerném a többieket.”

- „A tréning óta még két hét sem telt el, mégis észrevettem magamon, hogy már azóta is változtam, pozitív irányba. Erre mondanék egy konkrét példát: foci után van úgy, hogy egy trolival megyek egy sráccal, de eddig nem hogy oda se mertem menni hozzá, hogy beszéljünk, hanem úgy tettem, mint aki észre sem veszi őt. Nem éreztem csúnya dolognak, mivel ő sem mutatott különösebb érdeklődést irányomba. A tréning után stratégiát változtattam: megszólítottam és beszélgettünk is. Jól éreztem magam, és büszke is voltam magamra..”

A tanulmány itt olvasható: dr. Benda József: Szervezetfejlesztés tantárgyi keretben a felsőoktatásban

<http://www.ofi.hu/publikacio/szervezetfejlesztes-tantargyi-keretekben-felsooktatásban> letöltés: 2015. január 2.

⁶⁶⁸ 1956-ban alakította meg 7 kismama a *La Leche Ligát*, hogy választ adjanak a szoptatással kapcsolatos kérdésekre. Ma ez már nemzetközi mozgalommá vált, Magyarországon egyesületi keretek között terjesztik magas színvonalú szaktudásukat, és támogatják országsszerte a kismamákat. „Felfedeztük, hogy a szoptatás sikere azon múlik, rendelkezünk-e a helyes információkkal, és van-e egy másik szoptató anyja, akihez tanácsért és biztatásért fordulhatunk.” <http://www.lll.hu/>

⁶⁶⁹ Nem szabad megállni a szokásos eljárások és keretek határán. Ha abból indulunk ki, hogy „a szülések elmaradásának okai jórészt magánjellegűek, az értékrendbe nem szólhat bele az állam, csak az akadályokat bonthatja le”, nézetünk szerint tévúton járunk (Élő Anita: Pánikriadó a 35 év felettieknél. Interjú Spéder Zsolttal, 2014.06.02., <http://valasz.hu/itthon/panikriado-a-35-ev-felettieknel-100218>).

⁶⁷⁰ A katolikus egyház például sikeresen támogatja a különféle szükségleteket a párkereséstől a családalapításon, házasságon át a kommunikációs, konfliktuskezelő, gyermeknevelési szükségletekig. Egyes plébániák tapasztalata mind tartalmi, mind módszertani szempontból kiváló forrás lehet programok, sőt az országos hálózat kialakításához.

*Nemcsak a jogszabályi keretek átalakítására van tehát szükség, hanem mélyreható társadalmi implementációra is, fölvállalva annak lassú, de a jogalkotásnál lényegesen komplexebb, eredményesebb és hatékonyabb folyamatait.*⁶⁷¹

Ezért a megvalósítás folyamatában kívánatos messzemenően figyelembe venni az érintettek széles körét (minőségbiztosítás),⁶⁷² a kívánt hatás eléréséhez szükséges strukturális-szervezeti kereteket (hatásköröket, a környezeti, területi, közösségi meghatározottságot); a folyamatok végigvitelének lépéssorait, dinamikáját (biztosítva az irányítás és az önkéntesség finom egyensúlyát), és az eredményességi indikátorokat (az egyes célcsoportok mérhető nyelvi, érzelmi, kognitív, spirituális, fizikai, egészségi és közösségi [szocializációs] fejlődését).⁶⁷³

Már a **központi célok**⁶⁷⁴ **kialakításakor**, illetve azt követően is, minden megyére kiterjedten, területi szinten **oldjuk meg, hogy a folyamatban részt vevők olyan módszertannal dolgozzák ki a célstruktúrát, amely biztosítja minden ágazati, szakterületi érdek konszenzusos érvényesülését.**⁶⁷⁵ A célrendszereket hasznos összehangolni a már sikeresen működő szervezetekkel és folyamatokkal, a képzési igényeket később megvalósító vállalkozásokkal, a magánkezdeményezésekkel, közösségekkel.

⁶⁷¹ Ebből a gondolatból kiindulva javaslataim csupán vitaindító jellegű adalékok további feldolgozásra.

⁶⁷² A modern és hatékony szervezetekben a „minőséget és a megbízhatóságot garantáló szabályok kidolgozásába egyre nagyobb mértékben bevonják a munkahelyi kollektívákat. Tudatosan törekednek arra, hogy a magas szintű szervezettség ne válhasson öncéllá, és hogy ezzel egy időben a szervezeti környezetben erősítsék az egyéni igények, ezen belül az érzelmi szükségletek figyelembevételét, azaz mindent megtesznek annak érdekében, hogy e környezet humanizált maradjon. A munkaszervezésre nemegyszer az a jellemző, hogy kisebb közösségek teljes felelősséget kapnak egy-egy termék előállításáért, ami gyakran kiterjed akár a beszerzés és az értékesítés mozzanataira is. Ez azonban csak akkor alakulhat így, ha az emberek nem veszítik el a munkájukat meghatározó folyamatok ismeretére és ellenőrzésére való igényüket, ha be tudnak és be akarnak kapcsolódni a munkahelyi döntések demokratikus ellenőrzésébe oly módon, hogy eközben nem feledkeznek meg arról, hogy a legfontosabb közös céljuk a munka eredményességének javítása.” Halász Gábor: *A magyar közoktatás az ezredfordulón*. Budapest, 2001, OKKER, <http://halaszg.ofi.hu/download/Ezredfordulo-1.htm>, letöltés: 2015. április 1.

⁶⁷³ Török Balázs előadása: A minőség előtérbe-kerülése a koragyermekkori nevelésben és gondozásban, OFI konferencia 2014. december 2., kézirat.

⁶⁷⁴ Öröndetes, hogy 2013. március 20-án megalakult az Ifjúsági Szakértői Egyeztető Fórum, amely az ágazatközi együttműködés irányító fórumává válhat.

⁶⁷⁵ Erre a csoportos alkotótechnikák a leginkább alkalmasak. Ezek között például egy kiváló módszer a Nemzeti Innovációs Hivatal által ajánlott S3 modell (Smart Specialisation Startegy). A stratégia alkotás nem csak egy dokumentum elkészítését jelenti, hanem a résztvevők számára is egy tanulási folyamat, amely hatására mindenki fejlődik.

Célja a kiválóságra épülő jövőkép meghatározása, a helyi szereplők és erőforrások felsorakoztatásával; a versenylőnyök feltárása; a tudásáramlás maximalizálása; a már működő területi megoldások megerősítése; az előnyök elterjesztése a területen. Feltétele az érintett döntéshozói és érdekcsoportok (üzleti szféra, a kutatási és oktatási intézmények, a közigazgatás, a civil szervezetek és állampolgárok) együttműködése.

A folyamat 6 lépése: (1.) A területi összefüggések és a megoldási lehetőségek elemzése. (2.) Egy megbízható és befogadó irányítási struktúra (governance structure) felállítása. (3.) Egy közös szemléletmód (shared vision) kidolgozása a terület jövőjét illetően. (4.) Korlátozott számú prioritások kiválasztása a területi fejlesztéshez. (5.) A jövőkép megvalósítására alkalmas szabályozás rendszer (policy mixes) kialakítása. (6.) Monitoring és értékelési rendszerek beépítése.

A workshopok munkamódszere, felépítése: 8-10 fős csoportokban, csoporton belül lehetőleg minden területet képviselők ülnek együtt; A bevezető után az első csoportmunka: az elemzésekre és tapasztalataikra alapozva a csoport megfogalmaz 3-4 prioritást; az összesített csoport javaslatok áttekintése után a második csoportmunkában, a felmerült szempontokat beépítik a prioritásokba; összesítés, összefoglalás, döntések (forrás: Nemzeti Innovációs Hivatal).

Konszenzusteremtő stratégiák

A célok konszenzusra épülő kitűzésével lehetővé válik a különböző szervezetek, intézmények és személyek között az egymással való törődés szinergikus, szerves folyamatainak kiépülése, illetve működése, és elkerülhetővé válik, hogy a gyermekvállalás állami és/vagy egyéni, személyes, esetleg szűk családi érdek vagy vállalat legyen. Vagyis a folyamat sikere, eredményei nem csak a konkrét célok elérésében mutatkozhat meg, hanem a szélesebb körű társadalmi konszenzusteremtődésben is. A célok megvalósításához indikátorokat és forrásokat célszerű rendelni.

Bizonyos mértékű hatást ki tudunk fejteni a törvényalkotás eszközrendszerével is (ennek eredményességét már eddig is megtapasztalhattuk), azonban igazi változás, **társadalmi összefogás csak a magatartástudományi alapú szervezetfejlesztés legkorszerűbb módszertanának alkalmazásával jöhet létre. Ennek egyik fontos kiindulópontja, hogy a program érintettjeinek (a stakeholdereknek) tanácsos részt venni az egész folyamatban: a jövőkép kidolgozásától kezdve a stratégiai célok megfogalmazásán át egészen a feladatok elosztásáig, megvalósításáig, illetve a folyamat értékeléséig és irányításáig.**

13.1.1. Szervezeti megoldások

„Ha begyógyul is a seb, megmarad a helye.”

A személyiség- és készségfejlesztő tréningek, a differenciált, életkorspecifikus, területi beágyazottságú képzési programok kidolgozása többféle szakértelmet és jelentős kapacitást igényel, amelyek részben az egyetemeken, a kutatóintézetekben, illetve civil szervezeteknél találhatók meg. *Mivel lényegét tekintve egy felnőttképzési, pedagógiai funkció ellátásáról van szó, egy olyan szervezet volna a leginkább alkalmas a koordináló szerep betöltésére, amely országos kiterjedtségű továbbképzési, kutatás-fejlesztési és koordinációs tapasztalatokkal rendelkezik.*⁶⁷⁶

Ugyanakkor a központi irányítású, Budapest fókuszú tantervezés veszélyeket is rejt magában. Ha a tervezési folyamatban az irányító szerv nem konszenzusorientált módszertannal építi föl a folyamatot, akkor a végeredmény, vagyis a képzési anyagok és a képzési struktúrák felerősíthetik a felülről irányított szabályozási megoldásokat. Ennek közvetlen következménye a regionális és rétegérdekek figyelmen kívül hagyása, ami a folyamat sikerességének legnagyobb kockázati tényezője. Ha egy központi hatalmi tényező az elvont társadalmi érdekek erőltetése nyomán elvi-szervezeti-hatalmi okokból elszakítja a célokat a személyes, helyi és csoportfolyamatoktól, azok elveszítik eredeti funkciójukat, értelmüket, illetve az egyéni

⁶⁷⁶ Erre ma az Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet tűnik a legalkalmasabb szervezetnek.

ambíciók érvényesülése szembefordulhat a közösség érdekeivel, így a kívánt hatás elmarad a lehetőségektől.

Az eredményességet tartva szem előtt egyfelől rugalmas szervezeti keretek és megoldások kialakítása célszerű, és fokozottan figyelniük kell azokra a módszerekre is, amelyek lehetővé teszik a szélesebb körű konszenzusképzést.⁶⁷⁷ A központi akarat érvényesülése érdekében szükség van tehát az országos hatáskörű és a helyi szervezetek, civil szervezetek megerősítésére vagy létrehozására, melyek kapcsolódhatnak egyetemekhez, egészségügyi intézményekhez, egyesületekhez, iskolákhoz, egyházakhoz, helyi igények és lehetőségek szerint.

Az egyházak által képviselt értékeknek és az általuk irányított folyamatoknak kiemelt szerepet kellene biztosítani a megoldások kidolgozásában,⁶⁷⁸ hiszen „a 2011-es népszámlálás adatai is rámutattak arra, hogy a vallásnak pozitív szerepe van a népesség növekedése szempontjából. **Azoknál a családoknál, akik valamilyen vallási közösséghez sorolták magukat, szignifikánsan magasabb a gyermekek száma.**”⁶⁷⁹ Sajnálatos ugyanakkor, hogy jelentős mértékben csökkent a nagy történelmi egyházakhoz tartozók száma, emiatt a szerepvállalási lehetőségeik korlátozottak (31. ábra).

Személyiségfejlesztő Központ

⁶⁷⁷ A hagyományos konferenciák vezérelőadásait követő szokásos szekcióülései alkalmatlanok arra, hogy a résztvevők széles köre megfogalmazhassa nézeteit, és azok megfelelő mélységben megvitatásra kerüljenek. Sokkal inkább egy központi koncepció megfogalmazását és annak esetleges kiegészítését támogatják, amelyben a résztvevők többsége csak a hallgatóság szerepét tölti be. Ezért másféle megoldásokra, sokkal inkább kooperatív és interaktív módszertanok, csoportos alkotótechnikák alkalmazására, brain stormingra (world café, open space, 3S, NCM, stb.) van szükség. Kiváló összefoglalója olvasható több hasonló módszertannak, csoportos alkotótechnikának: Ruzsa Ágota – Szentirmai Judit: A társas teremtő dialógusok c. módszertani kiadványban. Budapest, 2014, SOL Intézet.

⁶⁷⁸ „A keresztény erkölcsi értékek és a keresztény életmód szellemében arra törekedtek a Kolping-ifjak, hogy 1. példamutató családapák legyenek, mivel az alapító szerint a család az a gyökér, amelynek segítségével a társadalom lelki megújulása bekövetkezhet; 2. iparosként szakmájuk mesterei legyenek, akik képesek a szakmai újításokra, a folyamatos továbbképzésre, valamint arra, hogy az emberséget is mesterfokon műveljék; 3. ezekből az erőforrásokból merítve szerezzenek igazi polgári erényeket, amelyek a hazához és a néphez kötik őket, megóvnak a gyökértelenség érzésétől és a materializmus, az osztályharc ideológiájától.” Pukánszky Béla – Németh András: *Neveléstörténet*. Budapest, 1996, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt.
<http://mek.oszk.hu/01800/01893/html/08.htm#Heading30>

⁶⁷⁹ Németh Zsolt: Búcsúkeringő? <http://ujvaros.eu/post/12382>

14. Az iskolarendszer szerepe a demográfiai egyensúly helyreállításában

„Kész csoda, hogy az oktatási módszerek nem ölték ki teljesen az áldott kíváncsiságot és az érdeklődést a gyermekekből.”⁶⁸⁰

Az iskolarendszer az egyik legkomplexebb társadalmi alrendszer. Működési eredményeinek és anomáliáinak részletes bemutatása nem fér e tanulmány kereteibe. Csak azokra a működészavarokra világítunk rá, amelyek a népességfogyással szorosabb kapcsolatba hozhatók (és mellesleg kihatnak az iskolák tanulmányi eredményességére is), majd felvázolunk egy jövőképet, kijelöljük a hozzá vezető stratégia lehetséges irányát, és meghatározunk néhány feladatcsoportot, amelyek bizonyos részterületeken középtávon megalapozhatják a sikeres irányváltást, átalakítást.

Az iskolák többségében ma uralkodó kapcsolati kultúra átalakítása nélkül, meggyőződésünk szerint, nem lehetséges sem eredményes népesség-,⁶⁸¹ sem iskola-, sem társadalompolitikát megvalósítani.⁶⁸² Ennek okait az iskolai szocializáció fejezetben elemeztük. Bemutattuk, hogy az iskolák törvényben elfogadott tanterve mellett érvényesülő „rejtett” tantervnek óriási szerepe van abban, hogyan indítja útjára a felnövekvő generációt (miként viszonyulnak a gyermekek társaikhoz, környezetükhöz, családjukhoz, kortársaikhoz). Láttuk azt is, hogy kölcsönös meghatározottságról van szó: az iskolák rejtett tanterve eltorzítja, deviancia felé tereli a diákság kapcsolati kultúráját, miközben – a leszakadó rétegek hátrányait növelve – felerősíti a családi háttér esélycsökkentő hatásait.

Évtizedekkel ezelőtt a szociológusok sokat vitatkoztak azon, hogy az iskola teremti a társadalmat, vagy a társadalom működése képeződik le az iskolákban.⁶⁸³ Az utolsó másfél évtized nemzetközi vizsgálatai bizonyították, hogy az iskolák társadalmi meghatározottsága jelentős mozgásteret biztosít a döntéshozók számára. A felmérések megmutatták, hogy vannak olyan iskolarendszerek, olyan szakpolitikák, amelyek – évtizedes távlatokban – képesek a társadalmak működésének átalakítására. Nem kérdés ma már a tervezés és előre látás szükségessége. Ha sikeresen alakítjuk ki a „szeretet iskoláit”, 20 év múlva biztos számíthatunk arra, hogy az ott működő értékrend meg fog mutatkozni társadalmunk működésében: egészségi állapotában, a népesedési mutatókban, az elvándorlás csökkenésében, a társadalom összbizalmi

⁶⁸⁰ Albert Einstein

⁶⁸¹ Az egészséges élet alapja, hogy szeretetben éljünk, és úgy valósítsuk meg önmagunkat, hogy „ajándékoljunk másoknak”. Az egymás nevelésének folyamatában megvalósuló önatadás örök és termékeny mintát ad a következő nemzedékek számára, míg az önmagunkra, saját kiteljesedésünkre vagy érdekeinkre való fókuszálás már közép távon is blokkolja az értéktáadásban sokszorozódó egyéni teljesítményeket is. Az egymás általi szeretetben továbbfont életfolyamat Isteni megvalósulása szövetévé válik nemzedékek egyéni éltfonatának, az egyéni szándékoknak. Várnai Péter: Jegyeseknek a családról a Zsinat után. In Pákozdi István (szerk.): *Öt évtizeddel a zsinat után*. Budapest, 2013, Vigilia, 137. o.

⁶⁸² A tudásgazdaságban a tudás- és társadalmi tőkét (social capital) tőkét tekintik a növekedés és a versenyképesség meghatározójának. „Ha figyelembe vesszük az emberek közötti kapcsolatok, a kommunikáció, a bizalom és a társadalmi tőke egyéb alkotóelemeinek jelentőségét, akkor az információs társadalom és gazdaság fogalmait nyugodtan kiegészíthetjük a kommunikatív vagy kooperatív gazdaság és társadalom fogalmaival is. Ezek ugyanis a modern gazdaságban olyan meghatározó növekedési és versenyképességi tényezőknek tűnnek, amely nélkül a szűkebb értelemben vett tudástőke sem érvényesülhet.” Az erre vonatkozó közösségi politika fogalmazódott meg abban a ma már közhírt uniós dokumentumban: „Tanítás és tanulás: útban a tanuló társadalom felé”, European Commission, 1995. In Halász Gábor: *A magyar közoktatás az ezredfordulón*. Budapest, 2001, OKKER, <http://halaszg.ofi.hu/download/Ezredfordulo-1.htm>, letöltés: 2015. április 1.

⁶⁸³ Kozma Tamás: *Bevezetés a nevelésszociológiába*. 1996, Tankönyvkiadó.

szintjében, a gazdasági eredményességben, a politikai cél- és eszközrendszerekben, életünk minőségében egyaránt.

Az iskolák kapcsolatkultúrájának és értéktudatának fejlesztése

14.1. Kritikus tényezők, fejlesztendő területek az iskolák működésében

„Amikor a változás még egyszerű, szükségességét nem látjuk. Amikor már létfontosságú, akkor drága, nehéz végrehajtani és időigényes.”⁶⁸⁴

14.1.1. A rejtett tanterv átalakítása, nevelő iskola

„Nem az számít, mennyit adunk, hanem hogy mennyi szeretettel tesszük.”⁶⁸⁵

A kiemelkedő színvonalú, megjegyzésre érdemes pedagógiák és iskolák működésének titka és alapja minden esetben a tanár-diák közötti szeretetkapcsolat volt. Erre épült föl a magas szintű tudásátadás. Ennek nincs alternatívája. Sok iskolában azonban a tömegoktatásban eluralkodó eltorzult értékrend miatt a szeretetkapcsolatot az elszemélytelenedett intellektualizáló oktatás váltotta föl. A dogmatikus megközelítés és a merev szabályrendszerek csak a szavak szintjén engedik érvényesülni a szeretet mindent átható isteni parancsát, az nem tud beépülni a szervezetek működésébe. Magyarországon ez alól csak az egyházi és a reformiskolák *némelyike* jelent kivételt. Azt tapasztaljuk, hogy minden tanterv és jelszó, célkitűzés és törvény ellenére hol a szeretetkapcsolatokra épülő nevelés, hol a tudásátadás, hol mindkettő hiányzik az iskolákból. Az „iskolagyárakban”, a bürokratikus-hatalmi szervezetek darálójában eltűnik a szeretetkapcsolatok hálózatába formálható személyiség. Szenvednek tőle pedagógusok, vezetők, gyermekek, szülők egyaránt. Végző következményeivel pedig kénytelen-kelletlen szembesülünk a korábban elemzett társadalmi devianciák sokaságában.

⁶⁸⁴ David Collingridge: The social Controll of Technology, London, Frances Pinter, 1980, 11. o.

⁶⁸⁵ Teréz anya (1920–1997) Nobel-békedíjas misszionárius.

De vajon meg lehet-e valósítani a „szeretetközpontúság” eszméit a tömegiskolákban is, vagy csak egy ábrándról, álomképről beszélünk?

Az elmúlt évszázad reformerei számtalan építőelemét kidolgozták az új nevelési rendszernek (erkölcsi célok, gyermekközpontú, aktív nevelés, a száraz intellektualizmus meghaladása, az életkori sajátosságok figyelembevétele stb.). Ehhez a XX. század végén az elemzett kötődéelmélet, a fejlődéslélektan, a szociálpszichológia, a tudás- és a szervezetszociológia hozzájárult a csoportokban és szervezetekben való viselkedés megváltoztatásának szaktudományát, a legutóbbi évtizedekben pedig mindez kiegészült a szociális neuronelmélettel, illetve a hálózatkutatások eredményeivel is.

Ma már sokak számára egyértelmű, hogy a fejlett és értelmes személyiség kialakulásához mind a pedagógusok, mind a diákok számára a naponta megélhető inspiráló kapcsolatok mellett olyan támogató csoportfolyamatokra van szükség, amelyeket a csoportlélektan és a szervezetfejlesztés szaktudománya tehet hozzá a pedagógiához. Ezzel a szaktudással széles körben hozható létre és terjeszthető el a „Szeretet Iskolák” hálózata, amelyeknek működését a ma legkorszerűbb eredményorientált csapatmunka biztosíthatja, amely egyben a tudásgazdaság kifejlesztésének az alapja. A „csoporthelyzetben nemcsak az egyén tanul, hanem a csoport egésze is. Ilyenkor maguk a csoportfolyamatok fejlődnek, új kollektív tudás jön létre, amely lehetővé teszi a csoportban, azaz az emberi kapcsolatokban az együttműködésben rejlő potenciál kibontását. A tanuló csoport vagy *tanuló szervezet* azt feltételezi, hogy az egyén képes a tanulás során saját tudásának megosztására, illetve mások tudásának az átvételére, a tanulás során a csoportban jelentkező dinamikus folyamatokhoz való alkalmazkodásra. Mindezek fényében nem meglepő, ha sokan az iskolák által leggyakrabban követett hagyományos individuális tanulásszervezési modell radikális újraértékelését és átalakítását javasolják.”⁶⁸⁶

Fejlődőképes intézmények kialakítása

Azért hiszünk tehát mélyen a tömegesen megvalósítható és elterjeszthető „Szeretet Iskolákban”, a harmadik évezred pedagógiájában, mert egyfelől a szaktudományok fejlődésével egyre pontosabb technológiát tudunk a szeretet isteni parancsa mellé rendelni, és egyre jobban látjuk, mitől függ az

⁶⁸⁶ A gazdasági-társadalmi környezet változásai és a kihívások elemzése nyomán sokan jutottak olyan következtetésekre, hogy „elkerülhetetlen az oktatás hagyományos rendszereinek radikális reformja. Chisholm (2000) az Európai Bizottság jövőkutató szervezete számára készített tanulmányában azt fogalmazta meg, hogy az oktatás struktúráinak, tartalmainak és folyamatainak teljes körű átalakítására van szükség. Olyan változásokra, amelyek kihívást jelentenek a tudás társadalmi termelésére és átadására kialakult és intézményesült rendszere számára, beleértve ebbe a hatalmi és tekintélyi viszonyokat is. Mindezek „szükségessé teszik az oktatás és a képzés társadalmi ellenőrzésének átstrukturálását oly módon, hogy egy differenciáltabb és nyitottabb – ugyanakkor komprehenzívebb és koherensebb – elrendezés és partnerségi kapcsolatrendszer jöjjön létre, melynek minden állampolgár értelmes és önmaga által irányított része lehet.” Idézi: Halász Gábor: *A magyar közoktatás az ezredfordulón*. Budapest, 2001, OKKER, <http://halaszg.ofi.hu/download/Ezredfordulo-1.htm>, letöltés: 2015. április 1.

eredmény, másfelől már évtizedekkel ezelőtt létrehoztuk ennek ma is eredményesen működő prototípusait.⁶⁸⁷

Egy ilyen megoldás kifejlesztésére vállalkozott az 1982-ben elindított HKT-program is,⁶⁸⁸ amely ötvözi az újszövetségi szentírás krisztusi szeretetparancsát a ma is legkorszerűbbnek tekintett szociológiai, szociálpszichológiai, fejlődés- és csoport-lélektani, reformpedagógiai stb. elméletekkel. Olyan iskola- (és közösség-) szervezési paradigmáról van szó, amely sok osztályban képes hitelesen megvalósítani a szeretetkapcsolatokra épülő nevelés eszményét. Ezáltal egyszerre képes a nevelés és a hatékony tanulás megvalósítására.

Az eltelt több mint 30 évben felhalmozott tudás alapján – (sok ezer szülő, gyermek, pedagógus, kutató véleménye és tudományos vizsgálatok, iskolai versenydíjak, társadalmi elismerések stb.) – egyre inkább igazolni látjuk a program eredményeit.⁶⁸⁹ Egy szülő így ír: „egy nagyon fontos, ősi felfedezés van ebben a

⁶⁸⁷ 2015. június 4-én Balogh Zoltán miniszter úr négy HKT-programmal dolgozó pedagógusnak nyújtotta át a Németh László-díjat.

⁶⁸⁸

Dr. Benda József: A harmadik évezred pedagógiája. *Mester és Tanítvány*, 2010/25. sz.; dr. Benda József: *Örömmel tanulni*. Budapest, 2007, Agykontroll; Dr. Benda József: A kooperatív pedagógia sikerei és szocializációs lehetőségei Magyarországon I–II. *Új Pedagógiai Szemle*, 2002/9–10. 26–38; 21–34. o.; Benda József: *A HKT innovációs program hatásvizsgálata*. Budapest, 1994, Humanisztikus Iskola Alapítvány; Benda József: Lépések egy humanisztikus iskola felé, *Új Pedagógiai Szemle*, 1993/9.; Benda József: Humanisztikus Kooperatív Tanulás. In Kereszty Zsuzsa (szerk.): *Alternatív iskolák*. Budapest, 1991, OI.; Benda József: Miért humanizáljuk az iskolát? *Valóság*, 1990/9.; Benda József: Személyiségfejlesztés az alsó tagozatos tanítási órákon. In Vitéz János IKF, Esztergom, 1990; Benda József: Kooperation in der Schulklasse – ein neues Modell der Lernorganisation. *For.Pad.*, 1990/2. Stuttgart, 66–72. o.; Benda József: Egy új tanulásszervezési modell. *Pedagógiai Szemle*, 1987/7–8, 673–685. o.; Benda József: Szervezetfejlesztés az iskolai osztályban. *Budapesti Nevelő*, 1987/2, 65–68. o.; Benda József: *Kiscsoportos tanulásszervezési modellkísérlet*. Budapest, OPI, 1986, Kutatási beszámoló; Benda József: A kiscsoportos tanítás szerepe az iskolában. *Pedagógiai Szemle*, 1985/3, 260–268. o.; Benda József: *Nondirektív irányítású szimpátia csoportok tanításának elmélete és módszertana*. Budapest, 1984, OPI; Benda József (szerk.): *A személyiséget formáló iskolarendszer*. Budapest, 1982, ELTE, Acta Iuvenum.

⁶⁸⁹ A visszajelzések áradatából néhány idézet: „A bizalomra, együttműködésre épülő kis csoportos tanulásszervezéssel szinte játszva sajátították el a gyermekek a tananyagot, sokat fejlődött önbizalmuk, önértékelésük. Megtanultak kulturáltan véleményt nyilvánítani, egymásra figyelni és elfogadni mások véleményét. Érezhetően javult beszédképességük. A módszer a nehezen nevelhető gyermekek problémáit is hatékonyan oldotta meg.” Szabó Jánosné, iskolaigazgató, Keszthely.

„Az osztályukba mindig jó bemenni felnőttként, igazgatóként is. Szeretettel, nyugodt légkör fogad a teremben, a gyerekek mosolygósak, szeretnek iskolába járni és tanulni. Alsóban a legkiválóbb tanulmányi átlagú osztály címet felső tagozaton is végig megtartják. Kiváló alapokat kapnak ahhoz, hogy a felsőbe történő átmenet zavartalan legyen. A tanítónő magyar nyelv, magyar irodalom, valamint természetismeret tantárgyból kiemelkedő tehetséggondozó munkát végez. Tanítványai megyei, országos megmérettetéseken sikeresen szerepelnek, és szereznek dicsőséget nemcsak önmaguknak, hanem iskolájuknak és Keszthely városának is.” Földesi Judit, iskolaigazgató, Keszthely.

„Tanulás terén a legnagyobb érdemnek azt tartom, hogy tanítványai nagyon jól megtanulnak tanulni. Az osztály kb. kétharmada nem kiváló képességeinek köszönhetően ér el jó eredményeket, hanem nagy szorgalmának, a sok gyakorlásnak, a kialakult jó tanulási technikáknak köszönhetően. Nekünk, felsős tanároknak már könnyű dolgunk van ezekkel a gyerekekkel, mert csak fenn kell tartani, esetleg megerősíteni a jól bevált tanulási rendszerüket. Osztályaim ötödiktől nyolcadik osztályig minden évben az iskola legjobb tanulmányi eredményt elért osztályai voltak. Akik ebben a közösségben kezdtek, és eljutottak a felső tagozatba, azok között már nincsenek lemaradók, tanulmányaikban sikertelenekek: egymást húzzák fel a gyermekek. Az alsóban jól bevált »Öröm a tanulás« jelmondat felsőben »Érdem a tanulás«-ra változik.” Kissné Varga Erika, biológia–kémia–technika szakos tanár, osztályfőnök.

„Határozottan érzem ma is az alsóban szerzett tapasztalatok hatását lányom önismeretében, önértékelésében, társas kapcsolataiban. A mai napig könnyen megtalálja a hangot különféle emberekkel, könnyen beilleszkedik társaságokba. A csoportmunka »továbbéléseként« tartom számon a konfliktuskezelő képességét, valamint hogy sikeresen tudja mások érdekeit közös mederbe terelni. A csoportmunka hatására a gyerekek megtanultak egymásért kiállni, tenni, mások sikereinek örülni. Kata ma is könnyen észreveszi társaiban az értékeket. Igazi »csapatjátékossá« vált. Keresztény családjukban fontos érték az emberi méltóság, a tolerancia, az együttérzés. Az itthoni mintát erősítette az iskola alsó tagozata. Talán az sem véletlen, hogy a sok-sok tanítványon kívül még egy »elhagyott bárányka« felnevelését is Hédire (és férjére) bízta a Jóisten. Gyermekeink könnyed légkörben, stressz mentesen tanultak. Ebben komoly szerepe volt a választott módszernek, és a tanítói páros rivalizálásmentes, közös célokra való és szoros együttműködésének. A szóbeli kifejezőképessége olyan mértékben fejlődött, hogy a későbbi tanulmányai során megtapasztalt romboló időszakokat is túlélve, ezek emlékéből újra tudott építkezni. Megmaradt tanulási kedve, megtanult önállóan tanulni.” Bene Adrienne, szülő.

módszerben: a szeretet és a megértés, amelynek megzabolázó ereje van: javít, korrigál, szeretetre méltóvá tesz. A már-már elveszettnek tűnt egyéneket, az elvadult problémás jellemeket is átalakítja, helyre billenti. Van ebben a módszerben – úgy gondolom – egy megkérdőjelezhetetlen, erős hit, amely szeretettel párosulva hihetetlenül nagy dolgokra képes.”⁶⁹⁰

Az iskolák többségében ma nem fontos, hogy a gyermek „egy fejlődő ember”, aki családtagként (később édesapaként és édesanyaként) éli az életét, hanem egyszerűen „csak tanuló”. Mindazokat a hatásokat, amelyek otthonról érhetik a gyermeket, igyekeznek kizárni.⁶⁹¹ Csak a tanulói identitását erősíti: személyes problémáival, életvitelével, hátterével – mint zavaró tényezőkkel – csak a legszükségesebb mértékben foglalkozik. Nem törődik azzal, hogy alkalmassá tegye a családi szerepekre, a társadalmi beilleszkedésre, kapcsolatok kialakítására, együttműködésre. Azokat pedig, akik személyes adottságaik vagy családi hátterük miatt nem alkalmasak az iskolarendszerben való előrehaladásra, önbecsülésükben és társas kapcsolatrendszerükben megroppantva magára hagyja nehézségeikben, majd fokozatosan megválnak tőlük.⁶⁹²

Az iskolarendszerben való továbblépésből ezek a fiatalok ugyan „felmentést kapnak”, de senki nem kaphat felmentést az alól, hogy családtagként, unokaként, testvérként vagy szülőként, feleségként vagy férjként helytálljon. Ezeket az ismereteket azonban – ahogy a statisztikai adatok mutatták – már otthon sem lehet

„A HKT-programnak köszönhetően a gyerekek megtanulják, hogyan kell csoportban dolgozni, egymást segíteni és egymásra figyelni, ami a mai rohanó világban előnyhöz juttatja őket. Ez által olyan összetartó közösségek jönnek létre, melyek a további években sem bomlanak fel. A tanulmányi eredmények kimagaslóan jók. Számos megyei, országos versenyen indított csapatai elhozzák a legrangosabb díjakat. A gyerekek olyan alapokat kapnak általa, hogy a felsőbb osztályokba kerülve is a legmagasabb osztályátlagokat éri el. A végzett diákok (gimnazisták, szakközépiskolások, egyetemisták, főiskolások stb.) közül a mai napig többen visszajárnak köszönetet mondani.” Szülői Munkaközösség.

⁶⁹⁰ Rövidfilm egy iskolai osztályról az OFI „jó gyakorlatai” között: <http://www.ofi.hu/produktumok>

⁶⁹¹ Az iskolák többségébe a szülők be sem mehetnek.

⁶⁹² Az új köznevelési törvény alapján készültek már olyan programok, amelyek segítik a kimaradókat a továbbtanulásban (pl.: Híd program), és az alternatív kerettantervek lehetővé teszik az alkalmazkodást bizonyos helyi igényekhez. A megoldandó fő feladat azonban a módszertan, a rejtett tanterv átalakítása.

elsajátítani: egyre kevesebb család tud sikeres mintát nyújtani a gyermekek megszületéséhez és felneveléséhez.⁶⁹³

A tanítás mai gyakorlata, a kereteit meghatározó módszertan, ethosz, a tanulási folyamat felépítése, ütemezése, technológiája, szervezeti kerete, az emberformálás csatornáinak írott és íratlan szabályai a múlt század óta szinte változatlan formában öröklődtek át és szilárdultak meg, nagyjából amióta a népességfogyás megfigyelhető (5. ábra). Az iskola a 6 éves, első osztályos tanulókat gyakorlatilag ugyanolyan módszerekkel⁶⁹⁴ tanítja, mint a 18-20 éves fiatalokat, ami azt mutatja, hogy egyrészt nem igazodik a gyermekek fejlettségi szintjéhez,⁶⁹⁵ másrészt infantilizálja, lebutítja a fiatalokat, akik sokkal többre lennének képesek.

Eközben az eltelt évszázadban, de különösen az utóbbi 20 évben gyökeresen megváltozott az iskola körül a társadalom, ám a magyar iskolák többségében a tanítási módszereket illetően lényeges változás nem történt.

Az iskolák társadalmi környezetének változásai ma sem állnak meg. Az előrejelzések szerint egyre nagyobb szerepet kapnak a bizalmi kapcsolatokra építhető társadalmi folyamatok, több helyszínen, párhuzamosan folyó tanulás és hasonló kombinált megoldások, rendszerek amelyekben növekvő igény van a hálózatos kapcsolatrendszerekre. Megnő a csoportteljesítmény szerepe, kibővülnek a forrásai (infokommunikáció) stb.,⁶⁹⁶ amelyek a hagyományos kontrollmechanizmusokkal már nem is ellenőrizhetők.

14.1.2. Szervezeti felépítés

Az iskolák tanítási folyamatainak és kapcsolatcultúrájának problematikáját – nézetünk szerint – annak évszázados, megmerevedett szervezeti felépítése okozza.

Az iskolák szervezetének – személyiségfejlesztési szempontból – kritikus pontja, hogy a szervezeti felépítés nem a diákok folyamatos fejlődésének biztosítására optimalizált.⁶⁹⁷ A hagyományos szervezeti felépítésben az iskolák többségében 1 igazgató, mérettől függően 1-3 helyettes vezető van. A munkaközösség, a vezetők és az osztályfőnökök kiemelt szakmai feladatot végeznek, de jogosítványaik lényegében azonosak a többi pedagóguséval.

⁶⁹³ Addig ez a feladat föl sem merült, amíg az ösztönösen működő anya-gyermek kapcsolatok egészséges mintát nyújtottak a felnövekvő nemzedékeknek. Azóta vált ez problematikussá, amióta elszakítják a gyermeket édesanyjától, és állami intézményben (bölcsődében) tölti gyermekkorát.

⁶⁹⁴ Előadás, szóbeli és írásbeli számonkérés, fegyelmezés, közvetlen és direkt utasítás.

⁶⁹⁵ Az elmúlt évtizedekben készült országos és nemzetközi teljesítményvizsgálatok szinte egyöntetűen megállapítják, hogy az iskolai évek alatt a szocializációs kudarcok mellett egyre növekvő teljesítménydeficit az iskolával kapcsolatos viszony romlására vezethető vissza, és azt mutatja, hogy az iskola – a kivételes eseteket nem számítva – rendszerszinten nem képes megfelelni a vele szemben támasztott társadalmi igényeknek.

⁶⁹⁶ Aalst, 1998b. In Halász Gábor: *A magyar közoktatás az ezredfordulón*. Budapest, 2001, OKKER, <http://halaszg.ofi.hu/download/Ezredfordulo-1.htm>, letöltés: 2015. április 1.

⁶⁹⁷ Az osztályrendszerű tanítási struktúra, úgy tűnik, a szocializációs feladatokat nem teljesíti. Többek között ezért nem véletlen, hogy a századforduló óta megindult iskolamegújítási kísérletek kivétel nélkül ennek a meghaladását is megcélolták (Jena-plan, Freinet-mozgalom, team teaching, projekt-módszer, Új iskola, Zsolnai-program, HKT stb.).

A diákok életkor szerint osztályokba vannak sorolva, 20-30 fő tartozik egy szervezeti alapegységhez. A rendkívül rossz hatékonysággal működő osztályokon belül formálisan minden diák azonos státuszban van. Egyszerre egy vezetőhöz, mint láttuk, 20-30 beosztott (diák) tartozik. Így a vezető képtelen átlátni, hogy ki hol tart, kinek milyen erősségei vagy nehézségei vannak. Az ilyen létszámú csoport nem alkalmas sem a személyiségfejlesztésre, sem a hatékony tanulásra. Ez a comeniusi időkre visszatekintő szervezeti keret, az erre épülő frontális oktatás és irányítási rendszer az egyik fő oka az iskolák diszfunkcionális működésének.⁶⁹⁸ Az iskolán kívül, más társadalmi, termelési szervezetekben hasonló méretű szervezeti konstrukciót nem is találunk. Egy olyan szervezet, amelyben egyetlen vezetőhöz 20-30 egyenrangú beosztott tartozik, nem tud hatékonyan működni.⁶⁹⁹ Az ekkora létszámú csoportban ugyanis az egyes személyek tevékenységét sem átlátni, sem hatékonyan irányítani, ellenőrizni nem lehet.⁷⁰⁰

A tanár a szervezeti felépítés miatt arra kényszerül, hogy a tantervi menetrend alapján felmondja a soron következő leckét, és azok visszamondását vagy bizonyos kiragadott elemeinek ismeretét diákjaitól írásban számon kérje és ellenőrizze. A diákok szocializációjáért, személyiségének fejlődéséért, társas kapcsolataiért, az osztály érzelmi integrációjáért, de még a tanulmányi előrehaladásáért (vagyis a „munka eredményes elvégzéséért”) sem felelős sem a szaktanár, sem az osztályfőnök, sem a munkaközösség vezetője, sem az igazgató. Felelősséggel csak az osztályzásért és a gyermekmegőrzésért tartoznak. A lassabban haladók lemaradása évről évre nő, annak minden további személyiség- és közösségromboló hatásával. Aki lemarad, az kimarad. Mindenki annyira válik sikeressé, amennyire azt családjának társadalmi háttere lehetővé teszi számára. Ennek a szervezeti működésnek az eredményeit mutatják és bírálják a hazai és nemzetközi teljesítménymérések.⁷⁰¹

Ez az osztályszervezet ugyanakkor meghatározza az egész tanítási-tanulási folyamatot, annak figyelembevételével alakítják ki a tárgyi tényezőit (mint például az iskola épületét, a tankönyveket, munkafüzeteket, az osztályok méretét stb.). Erre építették föl az elmúlt évszázadban az ismert tanítási technológiát (ezért uralkodó a frontális tanítás módszere az iskolák többségében), a nevelés elméletét és didaktikáját. De meghatározza a folyamat szubjektív tényezőit is, mint a pedagógus viselkedését, tevékenységét, tulajdonságait, hanghordozását, személyiségét, a gyermekekhez, a csoporthoz való viszonyát, élményeit, illetve a másik oldalról a gyermekek fejlődési-kibontakozási lehetőségeit, kultúráját.

A másik közismert anomáliája az osztálytanítás (alsó tagozat) és a szaktanítás (felső tagozat) közötti folyamatosság biztosításának hiánya.⁷⁰² A tanórákon egy pedagógus van egy időben vezetői szerepben, de az osztályoknak (a felső tagozatban és a középiskolákban) akár 10 vagy több egyenlő jogosultságú vezetője is lehet egymást követően, a tantárgyak központilag meghatározott időtartamától függően. A pedagógusok (vezetők) ritkán egyeztetik egymás között a folyamatokat, mert mind más területen (tantárgyakban)

⁶⁹⁸ Nem véletlen, hogy szinte az összes iskolareform-koncepció megváltoztatja a tanóra-osztály rendszerű működést, amelyek a rejtett tanterv alappillérei.

⁶⁹⁹ A katonai szervezetek dolgoznak hasonlóan strukturálatlan (szereprendszeren kívüli) beosztottakkal, de ott sem tartozik 9 főnél több 1 altiszt hatáskörébe.

⁷⁰⁰ A vezetés legfontosabb funkciói (tervezés, szervezés, irányítás, ellenőrzés) ilyen létszámmal, személyre szólóan, minőségbiztosítással nem oldhatók meg.

⁷⁰¹ PISA 2009, Összefoglaló jelentés, OH, 2010, 76. o.

⁷⁰² Az egyik közismert anomália az alsó és felső tagozat váltásakor bekövetkező törés a diákok eredményességében. Amíg az alsó tagozatban a pedagógusok évekig kísérik nagy óraszámban a diákokat, a felső tagozatban átvezetés nélkül egyszerre több tanár kevesebb óraszámban tanítja őket. Ezt a közismert szervezeti problémát mint „nehézséget” veszi tudomásul a szakma, holott a teljesítményvizsgálatokban ennek a problémának a megoldatlansága ismételtelen visszaköszön.

illetékesek. A diákok így egyfelől teljesen különböző stílusú, felkészültségű, elkötelezettségű, szakértelmű befolyás alatt állnak, másfelől a szervezet felépítése diszfunkcionális.

Az iskolák működésének átalakítása demográfiai és hatékonysági, versenyképességi szempontból megkerülhetetlen, másfelől érzékeny terület. **Amennyiben** csak a tűzoltásra, az azonnali látványos eredmények kikényszerítésére kerül a hangsúly, és **a főirány nem a mély folyamatok átalakítását célozza meg**, vagyis nem vesszük figyelembe a stakeholderek igényeit, **csak látszateredményeket fogunk elérni.**

*„Ha a »zabolátlan erőszak« kultúráját
felcseréljük a bizalom és alkotás kultúrájával,
megnyílnak a kollektív intelligencia csatornái.”⁷⁰³*

Alakítsuk az iskolai osztályokat szeretetközösségekké.

A demográfiai trend megfordításához a szervezeti kultúra átalakítására, a résztvevők attitűdjének megváltoztatására van szükség, amely hosszan tartó, azonos irányba történő, céltudatos beavatkozást igényel. Ennek a fő iránya a kliensorientált, funkcionális szervezetfejlesztés, a hatékonyan működő csoportok felépítése.

Az iskolákban tapasztalható makro- és mikroszervezeti működés egy kb. két évszázados merev iparszervezeti modellen alapul, amely a mai dinamikusan változó, folyamatosan átalakuló társadalmi környezetben már nem működik megfelelő hatékonysággal. Mint korábban láttuk, sem társadalmi, sem családi szerepeik betöltésére nem készíti fel a fiatalokat. Mivel azonban a szervezeti felépítés meghatározza az intézményben működő folyamatokat, a folyamatok átalakítása nem lehetséges a szervezeti struktúra átalakítása nélkül. A gyermek- és családbarát kultúra kialakításához kívánatos hozzájárulni a szervezeti struktúrához is, iskola- és osztályszinten egyaránt.

Szükség van tehát mind az *iskola szervezeti működésének, belső világának, rejtett tantervének átalakítására, mind pedig az egyirányú, felsőoktatásba torkolló zárt rendszerének újragondolása, hogy*

⁷⁰³ Erich Fromm

jobban érvényesülhessenek a területi, helyi igények, és a többféle életpályára felkészítő, a családi életet, a személyiség fejlődését jobban támogató érdekek.⁷⁰⁴

14.1.3. Jövőkép: család- és gyermekbarát iskolák

*„A fiatalok sokasága láthatatlan elfekvőkben szenved.
A szeretethiány, a kapcsolatok szétesése
megsebezte bennük a gyermeki ártatlanságot.”⁷⁰⁵*

A magyar nemzet kapcsolati kultúrájának újjáépítéséhez, amennyiben az iskolarendszer működése nem támogatja a célkitűzéseket, vagy ha éppen az ellenkező irányba fejti ki hatását, vagy ha a pedagógus társadalom nem azonosul a célokkal⁷⁰⁶ –, nem lesz elegendő sem az állam törvényalkotó tevékenysége, sem az egyházak és civil szervezetek erőfeszítései.

Megfelelő felkészítés után a **pedagógus társadalom legképzettebb** rétegeivel⁷⁰⁷ együtt építhető fel a nemzeti gondolkodás, nevelhetjük föl a **jövő társas-együttműködő generációit**, a növekvő **kulturális és gazdasági tőke forrását**.⁷⁰⁸ Szükségszerű a pedagógustársadalom java részének és az intézményrendszernek alkalmassá tétele arra, hogy a szűk spektrumú tantárgytanítást a széles spektrumú, gyermekorientált embernevelésre váltsák. A pedagógustársadalom – megfelelő irányítás mellett – képessé tehető erre, a képzés-fejlesztés intézményrendszere az elmúlt években kiépült ehhez.

„A nép szava Isten szava.”

A gyarapodó népességhez, a társadalom összbizalmi szintjének emeléséhez, a kulturális felemelkedéshez, a gazdasági stabilitáshoz a pozitív gondolkodású, együttműködésre, csapatmunkára alkalmas állampolgárok, családok, nemzetségek, közösségek együttesének kinevelésére van szükség.⁷⁰⁹ Csak a

⁷⁰⁴ Vannak például olyan szociális és érzelmi intelligenciakompetenciák, amelyeknek fejlesztése erőteljesebben tudná támogatni a demográfiai és más társadalompolitikai célkitűzéseket, mint bizonyos „kőbe vésett” elméleti tantárgyak tartalmait.

⁷⁰⁵ Teréz anya

⁷⁰⁶ „Esendő az a nemzet, melynek állama mögött nincsen egységes és aktív társadalmi lélek. Ez nálunk hiányzik. A magyarságnak legfeljebb csak hangulata van, de nincsen sem ösztönös, sem tudatos nemzeti programja.” Korniss Gyula: *Nemzeti megújulás*. Budapest, 1929, Eggenberger, 9. o.

⁷⁰⁷ mesterpedagógus, kutató pedagógus

⁷⁰⁸ „A nemzet vagyonosodásának vannak lelki feltételei is, melyek megszerzésére tudatosan kell ránevelnünk az új nemzedéket. Ezek oly erények, melyek hiánya országunkban különösen szembeszökő: a szorgalom és szívós kitartás, kezdeményező erő és elhatározó képesség, tárgyyszeretet és alkotóvágy, üzleti morál és takarékoság.” Korniss Gyula: *Nemzeti megújulás*. Budapest, 1929, Eggenberger, 14. o.

⁷⁰⁹ Életünket a jövőben szüntelen kísérő „struktúráváltásra”, a termszervezet folyamatos átalakítására, egyes ágazatok gyors kiugrására és teljes leépítésére is célszerű felkészíteni. Ez a folyamat pedig hosszú távú, állandó társadalomátalakulási esemény lesz, amely évtizedek múlva valószínűleg a mainál is több ember bevonásával fog végbemenni. Ahhoz, hogy ilyen – az ország előrehaladása szempontjából meghatározó – iparpolitikai, társadalompolitikai döntések egyáltalában levezényelhetők lehessenek társadalmi fölindulás és konfrontáció nélkül, alapvetően fontos a folyamatban részt vevő személyek átalakulási készsége. Az életmód, szakmai, társadalmi környezet rugalmas megváltoztatásának az egyik tényezője az egyes ember akarata, tudása, rugalmassága. A másik az, hogy képes-e mindezt a személyes szabadsága, biztonságérzete megőrzésével megtenni. Az iskolának tehát a rugalmas személyiségek és intézményi struktúrák kialakításában fontos szerepe van. Egyik kérdés ezen belül a személyek rugalmassága, a másik pedig a szervezeteké, csoportoké, intézményeké. A szervezetek sokkal merevebben állnak ellen az átalakulásnak, mint az egyének. Az érték-, norma- és szereprendszerek által tagolt szervezetek egyik jellegzetessége éppen a tartós, a személycseréktől független, merev funkcionálás, ami – más szempontból – hatékonyságuk nélkülözhetetlen feltétele. Az iskolaszervezetek – mint köztudott – éppen a legmerevebbek, a legkevésbé változéképesek, és ezt a tulajdonságukat évszázados távlatokban is képesek voltak átörökíteni. A szervezetek rugalmassá tétele együtt valósítható meg a benne dolgozó

művelt, céltudatos, egymásra odafigyelő, az életterületeken egymást támogató emberek tömege lesz képes elhárítani a fenyegető demográfiai krízis következményeit, ügyesen kiaknázni az erőforrásokat, a nemzetközi versenyben eredményesen helytállni.⁷¹⁰ Az iskolafejlesztési kísérletekkel eltöltött évtizedek alapján bátran állíthatjuk, hogy ez nem vágyálom, hanem reális lehetőség.⁷¹¹

Csak az iskolák tömegeket formáló tudásbázisa alkalmas arra, hogy a szükséges és kívánatos irányba terelje az ifjúság és a felnőtt korosztályok gondolkodását, lelki beállítódását, társadalomépítő energiáit és szándékait. **Ha az intézményrendszer irányítása** megfelelő értékrendre,⁷¹² jövőképre és stratégiákra alapozva, jól szervezeten, módszertanilag felkészülten és évtizedeken keresztül állhatatosan képviseli a nemzetünk újjáépítése szempontjából legfontosabb értékeket, hosszú távon képessé tudja tenni az (alsó-, közép- és felsőfokú) iskolákat arra, hogy nemzetközi mércével is kiemelkedő eredményeket mutassanak fel.⁷¹³

14.1.4. A szükséges átalakítások stratégiai prioritásai

„Se el ne bízd magad, se kétségbe ne essél!”

1. **Váljanak az iskolák** gyermek- és családbarát intézményekké, ahol a tanulási eredmények mellett egyenrangú cél a saját fejlődésükért, társaikért és a környezetükért felelősséget vállaló személyiségek kialakítása.⁷¹⁴
 - Az iskolák rugalmas, kooperatív „tanuló szervezetként” kövessék nyomon a gyermekcsoportok fejlődését, és a legújabb tudáselemeket integrálva **váljanak a helyi társadalom tudás-, innovációs és közösségfejlesztő központjává.**

személyiségek fejlesztésével, fejlődésével. Dr. Benda József: A Népeségfogyás ontogenezise. In Róka Jolán (szerk.): *Annales*. Budapest, 2007, BKF.

⁷¹⁰ Ha nem élnek a nemzeti köztudatban szilárd és megsérthetetlen erkölcsi eszmények és normák, akkor a köznapi élet pillanatnyi szükségletei válnak egyedül irányadóvá s az élvezet kizárólagos céljá. Akkor hiányzik minden elvszerű mérték a nemzet közügyeinek megítélésében, s a nemzeti közösség tagjainak viselkedését pusztán a pillanatnyi rokon- vagy ellenszenv, az önző pártos cél irányítja. Korniss Gyula: *Nemzeti megújulás*. Budapest, 1929, Eggenberger, 34. o.

⁷¹¹ Már évtizedekkel ezelőtt megvalósítottuk olyan, ma is működő iskoláinkat, osztályainkat, ahol a diákok motiváltsága, tanulási kedve kiemelkedő eredményeket mutat. A tanulmányi eredményesség mellett azonban biztonságban érzik magukat az iskolában, szívesen járnak oda. A korábban kezelhetetlennek tűnt gyermekek megszelídülnek, az agresszió megszűnik. Erős társas kohézió alakul ki az osztályokban, a gyermekek között eltűnik a kirekesztés. A pedagógusok hatékonysága növekszik, kevésbé fáradnak el, sikeresebbek és elégedettebbek lesznek, szívesen járnak be dolgozni. A konfliktusos helyzetek, a tanító-diák szembenállás megszűnik, örömtelivé, együttműködéssé válik a légkör, a bizalmi szint erősödik, stb. Dr. Benda József (2002): A kooperatív pedagógia sikerei és szocializációs lehetőségei Magyarországon I–II. *Új Pedagógiai Szemle*, 2002/9–10. 26–38; 21–34. o.

⁷¹² „A nemzet céltudatos újjáépítése csak úgy lehetséges, ha az új magyar szellem, amely a nemzet legjobbjainak lelke mélyén lappangva él, az öntudat világosságára pattan s szilárd célkitűzéssel közös munkában gyakorlatilag is hatékonyvá válik... Öntudatos összefogásra van szükség a kritika túltengéseivel, a hiperkritikával s általában a negatív emberekkel szemben.” Korniss Gyula: *Nemzeti megújulás*. Budapest, 1929, Eggenberger, 4. o.

⁷¹³ A közoktatás-politika legfontosabb eszközei a célok megvalósításához a nemzetközi és hazai tapasztalatok alapján: (1) a jogalkotás, (2) az ösztönzés, (3) a kompetenciaépítés és (4) a szervezeti változtatás, és (5) a kommunikáció. McDonnell – Elmore, 1987. In Halász Gábor: *A magyar közoktatás az ezredfordulón*. Budapest, 2001, OKKER, <http://halaszg.ofi.hu/download/Ezredfordulo-1.htm>, letöltés: 2015. április 1.

⁷¹⁴ A punk-, skinhead-, csöves-, rocker-, heavy metalos, sátánista, dark-, szub- és ellenkultúrák résztvevői „elmondták, hogy a gyermekkorunkban nem alakult ki bennük biztonságot nyújtó azonosságérzés, nem érezték, hogy valamilyen közösséghez tartoznának. Ha volt is ilyen, azt titkolni kellett. Ilyen háttér mellett meghatározó csoportélményt jelentettek a »más«, a »deviáns« emberekkel kialakuló kapcsolataik.” Rácz J.: A 80-as évek ifjúsági szubkultúrái Magyarországon. *Valóság*, 1990/11., 78. o.

2. **A pedagógusok** ne csak oktassanak, hanem szeretettel vezessék, irányítsák, támogassák a gyermekek, a társas kapcsolatok és a csoportok fejlődését, és kollégáikkal együttműködve folyamatosan fejlesszék önmagukat és intézményüket.
3. **Az osztályok és csoportok** váljanak együttműködő szeretetközösségekké, ahol a proszociális, segítőkész, értékközpontú, toleráns magatartás a norma, biztonságos mikrokörnyezetet nyújtva minden gyermeknek.⁷¹⁵

14.1.5. Konkrét célok, kitörési pontok

Az iskolarendszer működésének legfontosabb meghatározói közül most csak néhány, a témánkat érintő kulcsterületről szólnunk, ezek:

- **az egyes intézmények, illetve**
- **az iskolai osztályok szervezeti működése,**
- **az osztályokban folyó tanítási-tanulási folyamatok,**
- **valamint a pedagógusképzés és továbbképzés.**

14.1.5.1. Szervezetfejlesztés, szervezeti kultúraváltás

„Könnyű sebet ejteni, de nehéz gyógyítani.”

Bölcs megoldás volna az iskolák szervezeti felépítését és működési folyamatait alkalmasabbá tenni a személyiségfejlesztő funkciók ellátására.

Ennek az egyik lehetséges, megfelelő előkészítéssel viszonylag gyorsan eredményt felmutató lehetősége az iskolák belső szervezeti felépítésének fejlesztése – az alsó/felső tagozatok között feszülő ellentétes hatású folyamatok kiegyenlítésére. Erre számtalan megoldás, jó gyakorlat áll mintaként rendelkezésre, melyeket csak össze kell gyűjteni és kodifikálni. Ha lehetővé tesszük, hogy a gyermekeket egy továbbképzéssel megtámogatva egyetlen tanár/tanító vezessen végig iskolájában (6-12 évig) pályafutása során azonnal eredményesebbé tehetjük a felső tagozat működését. Az alternatív iskolákban is elterjedt, 'osztályfőnöki' funkciók erősítése mind demográfiai, mind tanulmányi-szocializációs okból indokolt. Azáltal, hogy ugyanazt a gyermekcsoportot az osztályfőnök egész iskolai pályafutása alatt végigkíséri, a gyermekek és a vezető között az évek során egy családi, kölcsönösen előnyös kapcsolatrendszer alakulhat ki, ami már önmagában is eredményeket hozhat. A felnőtt „pótszülővé” válik, aki diákjainak megismerheti erős és gyenge pontjait, és személyesen tudja őket támogatni felnőtté válásukig.

⁷¹⁵ Amelyik gyermek számára a család nem tudta kialakítani a biztos kötődési mintát, az iskolák ilyen módú átalakítása esélyt adhat az átöröklődő ördögi körből való kijutásra, és egyben iskolai teljesítményük és életpályájuk kiegyenesítésére. „A biztos kötődést nyújtó anya-gyermek kapcsolat pozitívan befolyásolja a gyermek szociális fejlődését. Ezek a gyerekek pozitív énképpel, magas motiváltsággal és teljesítménnyel rendelkeznek, szociális kapcsolataikban pedig sikeresek” (144. o.). Ezért Zsolnai Anikó szerint különösen fontos a kötődési háló fejlesztése, a kötődési lehetőségek támogatása a pedagógiai munkában. Zsolnai Anikó: A gyermekkori kötődések szerepe a szociális kompetencia fejlődésében, in: *Neveléstudomány az ezredfordulón*. Budapest, 2001, Nemzeti Tankönyvkiadó, 151. o.

Az osztályfőnöki szerepkör további szervezeti-jogi-pénzügyi megerősítése alkalmas lehet további szervezeti anomáliák kiküszöbölésére is. Egy középvezetői hatáskör feljogosítja az osztályfőnököt arra, hogy – diákjainak fejlődése érdekében – az osztályában tanítókat kiválaszthassa, munkájukat koordinálhassa és értékelhesse, ellenőrizhesse;

- illetve hogy elegendő heti óraszámmal biztosíthassa számukra a megfelelő mennyiségű befolyás érvényesítését;
- valamint lehetőségében áll speciális csapatvezetői képzést, felkészítést, illetve továbbképzést biztosítani számukra, hogy a személyiség- és szervezetfejlesztés szakértőivé válhassanak.⁷¹⁶

Ez a megoldás az iskola szervezetét olyan módon alakíthatja át, amelyben az egész intézményt átfogó funkcionális szervezeti működést kisebb „projektszervezetekké” differenciáljuk, amelyek rugalmasabban tudnak alkalmazkodni a belső és külső kliensek igényeihez egyaránt. Az együttműködő és versengő szervezetek, csapatok folyamatosan változó szövetsége alkalmazkodóképesebb és rugalmasabb keretet tud biztosítani mind a környezethez, mind a gyermekek világához. A vezetés ilyen módon megoszthatóvá válhat az igazgató, helyettesei és az osztályfőnökök között.

14.1.5.2. Az iskolaszervezet fejlesztése⁷¹⁷

„Üres hasnak nem elég a szép szó.”

Mint ahogy nincs jól működő, eredményes szervezet fejlett személyiségek együttműködési kultúrája nélkül, úgy nincsenek fejlett, hatékony, eredményes személyiségek jól működő szervezeti háttér nélkül. A szervezet- vagy intézményfejlesztés így az oktatáspolitikai másik beavatkozási kulcsterülete lehet. A magatartástudományi alapú szervezetfejlesztés minden résztvevő fejlődésének támogatását jelenti.

A szervezetfejlesztés, a „tanuló szervezetté válás” hosszú, minimum 2 éves időtartamú folyamat, amely komoly pedagógiai és szervezeti szakértelmet igényel, mérettől és kiindulási állapottól függően. A szervezet folyamatos fejlődése, fejlesztése adja később a hátteret a „Life Long Learning” koncepció és a pedagógus-életpályamodell számára egyaránt.

Számoljunk azzal is, hogy egy **intézmény nem lehet jobb, mint a vezetője**. A vezető akarata, fejlesztése-fejlődése, együttműködő változása nélkül nem lehet sikeres a folyamat, ezért a szervezet fejlesztése – egy coaching folyamatban – együtt jár a vezetők képzésével is.

Az iskolák akkor tudják betölteni társadalmi szerepüket, ha a belső fejlesztések mellett képesek felismerni és reflektálni is tudnak a helyi társadalmi környezet igényeire is.⁷¹⁸ A vidék megtartóerejének növelése érdekében az iskoláknak kiemelkedő szerepe lehetne a helyi közösségek fejlesztésében is.

⁷¹⁶ Ennek részletes kifejtése nem tárgya a tanulmánynak, részben továbbképzésről, részben – egyetemi keretek között – egy „középvezetői” szak kialakítását tartanánk jó megoldásnak.

⁷¹⁷ *Két erősen elkülönülő irányzata van:* az egyik az adminisztratív jellegű, felülről vezérelt „átszervezést” takarja, amely lényegében a vezető által látható gyenge pontok kijavítását szolgálja, leginkább krízisintervenciót jelent. A másik *a magatartástudományi alapú szervezetfejlesztés*, amely figyelembe veszi a szervezetben dolgozók teljes körének (külső és belső kliensek, ahogyan a TQM fogalmaz) meglátásait, és a tanuló szervezetté válás folyamatában, *tartós, preventív jellegű beavatkozásokat, jelentős teljesítményjavulást ígér*. A szaktudománynak és fejlesztői módszertannak már Magyarországon is megvannak az egyetemi, főiskolai, tanácsadó cégekkel együttműködő bázisai, ahol többéves képzések keretében lehet elsajátítani a vonatkozó elméletet és gyakorlatot (például: Corvinus, Szent István Egyetem, BKF, Concordia Kft., Flow csoport, Grow csoport). A Szervezetfejlesztők Magyarországi Társaságában részt vettünk ilyen képzési folyamatokban, és egy könyvsorozatot adtunk ki e témakörben: dr. Benda József (főszerk.): *Humán Erők – Vezetői Tudás Évkönyvek, 2000–2007*. <http://www.humanerok.hu/page1.php>

⁷¹⁸ Például: házasságra felkészítő tanfolyamok, terhesgondozás, kismamakörök szervezésével stb.

A magatartástudományi alapú szervezet/intézményfejlesztés folyamata:⁷¹⁹

- a. **Diagnózis, helyzetértékelés** (SWOT, eredménymutatók, neveltségi szint, működési folyamatok, szabályzatok, kommunikáció, klíma, elégedettség vizsgálat stb.)
- b. **Beavatkozások** a továbbfejlődés érdekében (cél- és stratégiaalkotás, vezetésfejlesztés, változáskezelés, folyamatfejlesztés, szaktanácsadás, személyiség- és készségfejlesztő tréningek (például: kommunikáció, konfliktuskezelés, pszichodráma, csapatépítés, csoportfejlesztés stb.)
- c. **Értékelés, elemzés**, következtetések levonása, továbblépés

Ezeknek a változtatásoknak az elindításához természetesen szükség van a szakmai támogató- és szolgáltatórendszerek kialakítására (kutatás-fejlesztés-szolgáltatás).

14.1.5.3. Az osztályok átalakítása

„Jöjjön, aminek jönni kell.”

Az osztályok a gyermekek számára a másodlagos szocializáció kereteit adják. Kulcskérdés tehát, hogy ezek olyan keretek között működjenek, hogy a gyermekek egymás személyes erőforrásaiként lehessenek együtt, hogy kapcsolataikban támaszt és inspirációt találjanak, hogy olyan, kibontakozásukat és fejlődésüket elősegítő, stabil és megbízható oszlopoknak érezhessék egymást, amelyekre egész életük során számíthatnak. Ehhez kívánatos mintegy **nagy családdá, szeretet-közösségekbe formálni minden iskolai osztályt.**⁷²⁰

„Egy nagyon fontos és ősi felfedezés van ebben a módszerben: a szeretet és a megértés, amelynek megzabolázó ereje van: javít, korrigál, szeretetre méltóvá tesz.”⁷²¹

Erre az egyik bevált megoldás a több évtizedes kutató-fejlesztő munkával kialakított tanulásirányítási paradigma, a HKT-program, amely a legkorszerűbb szociológiai, fejlődés-lélektani, szociálpszichológiai kutatásokra és reformpedagógiai tapasztalatokra építve a személyiségfejlesztés céljának rendeli alá az iskolai folyamatokat.⁷²² A fejlődési trendeket évtizedekkel ezelőtt érzékelve kutatócsoportunk megfogalmazta és a gyakorlatban is kialakította a kultúraváltás alapmintáit.⁷²³ A komplex *iskolai nevelési rendszer* az osztályok szervezetét kiscsoportokra bontó, rugalmas, erőszakmentes szervezeti kultúrába

⁷¹⁹ A fejlesztés csapatomunkában végezhető eredményesen, és *képzett szakembercsoportot igényel*. Ilyen csoportok létrehozásával egy meghatározott algoritmus szerint biztonságosan fejleszthető minden szervezet. A szervezetek fejlesztése megrendelői igény szerint, önkéntes alapon, fokozatosan történhet meg. Célszerű néhány mintaintézmény kiválasztása, fejlesztése útján megfelelő disszeminációs folyamatokkal támogatva tervezni.

⁷²⁰ Ma már rendelkezésre állnak az ehhez szükséges technológiák, például az Erkölc 5. kísérleti tankönyv (dr. Benda József, Csirmaz Mátyás, Kovács Timea, OFI, 2014).

⁷²¹ Bölcs Istvánné szülő véleménye egy veszprémi osztályból, 1990.

⁷²² „Akciókutatásról van szó, elképesztően széles körű, alapos vizsgálati anyagokkal... A HKT-módszer más alternatív programokkal összevetve is megállja a helyét (Jena Plan, Waldorf iskolák)... Nagyon jó alternatív programnak tartom.” dr. Andok Ferenc, szociológus, kézirat.

⁷²³ Dr. Benda József: A kooperatív pedagógia szocializációs sikerei és lehetőségei Magyarországon I–II., 2009. június 17. <http://www.ofi.hu/tudastar/kooperativ-pedagogia>, letöltés: 2014. március 4.

illesztett pedagógiai technológia, amely alkalmazkodni tud az eltérő társadalmi háttérű személyek igényeihez, ezért képes a társadalmi különbségek bizonyos mértékű kompenzációjára is. A társadalmi esélyegyenlőtlenség csökkentését⁷²⁴ és a tehetség gondozás eredményességét tudományos kutatások, hatásvizsgálatok, országos tanulmányi versenyeredmények igazolják.⁷²⁵ Több ezer oldal publikáció, tanterv, továbbképzési anyag, egy sikeresen működő technológia évtizedek óta vár arra, hogy közoktatási mértékben is hasznosulhassanak eredményei. A program néhány iskolában, osztályban ma is prosperál. A sok száz osztály gyakorlatában kiértékelt technológia⁷²⁶ demográfiai szempontból lényeges eleme a társas környezet kialakítása:

- Az osztályokon belüli 3-5 fős csoportokat alakítunk ki, amelyben a diákok szabadon választhatják meg társaikat.⁷²⁷ Minden tanuló választhat, és őt is választhatják, egyetlen megszorítással:

⁷²⁴ Benda József: *A HKT innovációs program hatásvizsgálata*. Budapest, 1994, Humanisztikus Iskola Alapítvány, <http://www.hktprogram.hu/page44.php>

⁷²⁵ Az Egry József Általános Iskola Keszthelyen több mint 25 éve ad otthont a HKT-programnak. Egyik kiemelkedő tanítónőnk, Katonáné Rosta Hedvig diákjai évről évre sikert sikerre halmoznak a megyei és az országos versenyeken. A 2012/2013-as tanévben, egyetlen harmadikos osztály, 14 országos díj 1-5 helyezését vitte el egyéni és csapatversenyeken (matematika, anyanyelv, természetismeret tantárgyakban), a következő tanévben 24 országos díjat nyertek. <http://www.hktprogram.hu/page41.php>, Dr. Benda József: *Örömmel tanulni*. Budapest, 2007.

⁷²⁶ Az itt hivatkozott technológia fejlesztése 1982–1997 között folyt az Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet elődeiben, országsszerte több száz osztályban, illetve egy alapítványi iskolában. 1987 és 2007 között mintegy 2000 pedagógust képeztünk ki a technológia alkalmazására. Az eredményeket részben az óriási érdeklődés, a ma is működő osztályok sikerei és a longitudinális vizsgálatok következtetései mutatják, melyek több tanulmányban, kötetben is megjelentek. Itt csak a demográfiai vonatkozású eredmények egy részét mutatjuk be.

A gyerekek számszerűen is megragadható személyiségváltozásokon mentek keresztül. Vizsgálatunkban – a kontroll- (normál iskolai) csoportokkal szemben – a kísérleti osztályokban tanulóknál azt tapasztaltuk, hogy a gyerekek társas kapcsolatai a társadalmi háttértől függetlenül dinamikusan fejlődnek, nem kell félniük a perifériára szorulás személyiségromboló hatásától. Az iskolához, a tudásértékekhez jobban kötődnek. Énképük, önbizalmuk erőteljesen javul, és jobban összhangba kerülnek mind a társaikkal, mind a pedagógusokkal, mind pedig a szüleik véleményével. Elfogadottabbnak, kiegyensúlyozottabbnak érzik magukat. A csoportok integrációja erősödik, a kölcsönös bizalom szintje emelkedik, egymás megismerése, megértése, a „társadalmi szövet” kialakulása felé haladnak. Még a hátrányos szociokulturális helyzetű gyermekek is társra találnak, és ezzel egyidejűleg a tanulmányi eredményeken is javítanak. Egyértelművé vált, hogy a gyermekek számára biztosított rugalmas szervezet, a stabil kapcsolatok, elfogadó légkör stb. növeli a tanulási folyamat eredményességét, a rosszabb társadalmi helyzetű gyermekek esetében pedig esélyt adhat a felzárkózásra. A program elősegíti a tolerancia, az egyéni és közösségi felelősségvállalás, a kötődési és az önirányítási képesség kialakítását. A kapcsolatok átstrukturálódnak, érzelmileg gazdagabbá és mélyebbé válnak, ami a gyermekek személyiségének stabilitásához, kiegyensúlyozottabbá válásához is hozzájárul. Ez a folyamat abban az osztályban mutatkozott meg különösen, amelyikben a legnagyobb létszámban fordult elő a családban válás, és a szülők a legkevesebb időt töltötték gyermekeikkel.

Bebizonyosodott, hogy az intenzív személyes kapcsolatokra épített tanulási folyamat kikényszeríti a pozitív gondolkodás, attitűd és magatartás kialakulását. Ha a gyermekek megélik, hogy szükség van rájuk, és számítnak az erőfeszítéseikre, az eredmények minden résztvevő számára jobbak lehetnek.

A bizalom, az együttműködés és a teljesítményértékek mentén kidolgozott HKT-technológia egy kipróbált és eredményes szervezetet, szemléletet, kidolgozott módszereket és eljárásokat kínál az eltérő személyiségek eltérő irányú fejlődési szükségleteinek a hagyományosnál nagyobb mértékű kielégítésére. Hatásmechanizmusa – amennyiben a leírt feltételek adottak – a személyközi kapcsolatok rendezésével és kezelésével a latens, mély folyamatokra koncentrál. Benda József – Magyar Judit – Könyves Tóth Előd: *A Humanisztikus kooperatív Tanulás innovációs program hatásvizsgálata (tanulmányi eredményesség, szocializáció)*. Budapest, 1994, Humanisztikus Iskola Alapítvány.

⁷²⁷ Ennek legfontosabb okai:

- Az önkéntes csoportosulás biztonságérzetet, nyugalmat teremt, amelyben a gyerekek ki tudják számítani egymás reakcióit, és ez lehetőséget ad a megnyílásra, a félelem nélküli, őszinte eszmecsere. Az első pillanatban a még csak „érzés” szintjén meglévő gondolatok egy elutasító környezetben a neveltségessé válástól, a kiszolgáltatottságtól való félelem miatt nem tudnak megjelenni. Az elfogadó társak viszont támogatják az eredetiség kifejlődését, a merész asszociációk születését is. Ez a légkör különösen jelentős a problémamegoldás pillanataiban, az alkotóképesség kialakításának folyamatában. Nemcsak egy kibontakoztatási lehetőségről van szó, hanem arról is, hogy ez a folyamat nem indul meg szükségszerűen, tehát támogatni kell. Támogatás híján csak a jó családi háttérű gyerekek lesznek rá képesek; a hátrányos helyzetűek szorongásait a jelenlegi iskolarendszer keretein belül soha nem fogjuk tudni feloldani.

mindössze 3-5 fő ülhet csak egy csoportban. A kötött létszámra azért van szükség, mert ez teszi lehetővé a csoporttagok aktivitását. (Ha hatan vannak, gyakran előfordul, hogy egyesek kiszorulnak, vagy a csoport kisebb egységekre bomlik föl.⁷²⁸)

- A társválasztást a szociális kompetenciák elsajátításával egyre inkább a hatékony feladatvégzés határozza meg. Más-más csoportszerkezet alakulhat ki a különböző tantárgyi feladatok esetén, vagy játékok, sport, spontán összejövetel stb. alkalmából, miközben a csoportok értelmi képességek szerint is differenciálódnak.
- Az idő előrehaladtával egyre több erős kötődés és munkakapcsolat alakul ki az osztályban, amely segíti a gyerekeket problémáik folyamatos megoldásában, biztosítja továbbfejlődésük lehetőségét, és kiegyensúlyozottá, harmonikussá teszi az osztály egészének működését.

Szervezeti kultúrafejlesztő program

*„Ha a gyerekek elfogadva és barátságban élnek,
Megtanulják megkeresni a szeretetet a világban.”⁷²⁹*

A családi szocializációjukban sérült gyermekekre külön oda kell figyelni. A probléma, ahogy korábban láttuk, általában csecsemő- vagy kisgyermekkorban keletkezik, és generációkon keresztül is továbbörökíthető. A legtöbb konfliktust és nehézséget ők jelentik. Beilleszkedésük lassúbb és útvesztőkkel teli, bár tapasztalataink szerint kb. 6-8 hónap alatt a legproblémásabbak is megtalálják az őket elfogadó társakat. Ez az útkeresés nélkülözhetetlen ugyanakkor ahhoz, hogy megoldják beilleszkedési nehézségeiket, amelyek később párkapcsolati készségeik fejlődésére is kihat.

A feladat részükre nemcsak egy-két időleges kapcsolat szerzése, hanem az is, hogy elsajátítsák a kötődéshez, a kapcsolatok menedzseléséhez szükséges alapélményeket és kompetenciákat. A többieknek nemcsak egyszerűen segíteniük kell őket, hanem integrálniuk is, ami kölcsönösen meglévő társas

- Az együttműködés szerteágazó kompetenciának elsajátítása kis lépésekben a legeredményesebb. Amikor egyszerűbb esetekben már sikerül a gyerekeknek kialakítaniuk a kapcsolat menedzselésének kompetenciáit, bővíteni konfliktusmegoldási repertoárjukat, akkor kerülhetnek csak sorra a számukra nehezebb feladatokat jelentő, funkcionális, feladatorientált csoportalkotások.

- A szabad választás alapján történő csoportalkotás energiákat von be és működtet a tanulási folyamatban. Az egymást jól megtalált csoporttagok munkavégző képessége megsokszorozódik, és öngerjesztő mechanizmusként működik, amelyhez nincs szükség külső motivációra, csupán feladatokra.

⁷²⁸ Kutatásaink során megvizsgáltuk a szabad választások folyamatát. Néhányan azonnal megtalálják hosszú időre szóló társaikat, mások vándorolnak, és több csoportot is kipróbálnak. Így az első nap kialakuló csoporthelyzet átalakul. Ez az átalakulás az egyes gyerekeknek ismételt próbatételt jelent más-más társak között, miközben megismerik saját erősségeiket és gyengeségeiket, mások értékes tulajdonságait, és ez hozzájárul az osztály egészének kölcsönös megismeréséhez is. A gyerekek intenzív együttléte önmagában is óriási lehetőséget teremt a kölcsönhatásokra. A vándorlás hasznos tapasztalatok gyűjtését, új és új kompetenciák megszerzését, személyiségük lassú átalakulását eredményezi. Fokozatosan képessé válnak arra, hogy bármelyik társukkal együttműködjenek, kialakul a másokra való odafigyelés képessége. Fél-egy év alatt a gyengébbek is elsajátítják a kooperatív magatartás legszükségesebb kompetenciáit.

⁷²⁹ Dorothy Law Holtz: Egy élet a kezdedben.

kompetenciák egész sorát feltételezi. Így hosszabb időre van szükség ezek elsajátításához. Ha ez nem történik meg 9-11 éves korig, kamaszkorban már sokkal több időt igényel, és az iskolából való kilépésük után a társas kapcsolataik megoldatlansága deviáns vagy antiszociális magatartásra kényszerítheti őket, amit a gyermekvállalási hajlandóság deficitjét elemezve már tárgyaltunk.

Bizonyos idő (kb. egy év) elteltével, amikor már az alapvető kooperációs technikákat ezek a gyermekek is elsajátították, lehetővé válik az is, hogy a pedagógus szándéka szerint bármilyen csoportalkotási módszerrel éljen. Ilyenkor alakíthatók ki a differenciált képesség- vagy feladatorientált csoportok.

A röviden bemutatott módszertan tehát alkalmas a tanórák vezetésében az eddig túlnyomó részben frontális óravezetési gyakorlat felváltására.

14.1.5.4. Pedagógusképzés és továbbképzés⁷³⁰

„Jó szerszám, fele munka.”

A modern pedagógustársadalom és iskola megteremtéséhez az elmúlt pár évben megtettük az első lépéseket: a pedagógus-életpályamodell és a minősítési rendszer alkalmas lesz ennek támogatására.

⁷³⁰ A pedagógusképzés alkalmassá tétele a társas tanulásra önmagában egy külön tanulmányt igényel, itt csak az általunk javasolt fejlesztés fő irányairól szólnunk, mert a továbbképzés megoldását – időzítés szempontjából – sürgetőbbnek tartjuk.

A demográfiai és a versenyképességi szempontok érvényesítéséhez szükséges személyiség-, szervezet- és folyamatfejlesztő háttérintézmény, valamint ennek országos hálózatának kialakítása azonban még előttünk áll.

Ahogy a szervezetfejlesztési kérdéskörben kifejtettük, az iskolák szocializációs funkciójának betöltéséhez két fő feladatot kell véghezvinnünk: **egyfelől szükséges az osztályfőnöki középvezető „beosztás” létrehozása**, és a szerepkörben alkalmazott pedagógusok szaktudásának bővítése, másfelől ugyanilyen fontos a **pedagógusok tömegeinek felkészítése a társas tanulási technológiák alkalmazására**.⁷³¹

Az osztályfőnök csak akkor válhat a gyermekek, az osztályok és a pedagógusok igazi vezetőjévé, ha – a felelősség és a jogosítványok mellé – megkapja a középvezetői feladatok ellátásához szükséges képzéseket.⁷³²

A továbbképzési rendszer – a demográfiai szempontokra fókuszáló – fölépítése és működtetése ugyancsak részletekbe menő speciális megközelítést igényel, és a célok eléréséhez csak részben alkalmasak azok a módszerek, amelyek ma a pedagógus-továbbképzések java részére jellemzők. A továbbképzések tartalmi és módszertani felépítésének részleteire itt nem térnénk ki, csak megfogalmazunk néhány tényezőt, amelyek az eredményességet meghatározzák.

- A képzések módszertanában a saját élményű tanulás kell legyen meghatározó. A társas kapcsolatok építésének kompetenciája nem fejleszthető ki frontális előadásokkal. A pedagógusok akkor lesznek képesek a nevelési funkciók ellátására, ha maguk is részt vesznek ilyen irányú továbbképzéseken. **Vagyis csak akkor, ha a személyes-csoportos szaktanácsadás célkitűzése, szervezeti struktúrája, megszervezése, felépítése, tartalma, értékelése egyaránt tartalmazza a nevelési súlypontokat.** Ha ezek a folyamatok kizárólag a tantárgyi oktatásra szűkülnek, nem is várhatnánk elmozdulást a pedagógusok osztálytermi munkájában.
- A pedagógusok beiskolázási folyamatában az önkéntességet kell szem előtt tartani. A hivatali, bürokratikus, államhatalmi utasítások helyett **marketingeszközökre építve terjeszthető el eredményesen, a legkisebb ellenállással**,⁷³³ például:
 - o hirdetéssel szervezett tematikus **tanfolyamok, képzések, tréningek**,
 - o **konferenciák, kiállítások, módszertani vásárok**, bemutatók,⁷³⁴
 - o szupervízió, **esetmegbeszélő csoportok** (Bálint-csoport) stb. segítségével.
- Felmerül a kérdés azonban, hogy **milyen módon irányíthatók azok az intézmények és személyek, amelyek marketingmódszerekkel nem motiválhatók a továbbképzésben, és emellett eredménytelenek?** Ennek a körnek a kezelése más eszközökkel oldható meg,⁷³⁵ például:

⁷³¹ További, itt nem elemzett feltételek közé tartozik az irányítás módszereinek korszerűsítése, a tantervek és a tankönyvek demográfiai szempontú lektorálása.

⁷³² Az osztályfőnökök jelenlegi képzettségi szintjéhez delegált jogosítványok többet ártanak, mint használnának, mert a vezetés egy rendkívül összetett, interdiszciplináris szaktudomány, aminek az elsajátítása megfelelő színvonalú továbbképzések nélkül nem várható. A vezetőképzés tartalmához ajánlások kidolgozása nem tárgya dolgozatunknak.

⁷³³ Az OECD-országok egy részében a sikeresen működő iskolafejlesztési minták kutatásai szerint az iskolarendszerek jobbá tétele a különböző fejlettségi szinteken más-más módszertannal valósítható meg. Szintváltás a „jóról a magas színvonalúra” a pedagógushivatás megerősítésével, a „magas színvonalúról a kiemelkedőre” a szakértői együttműködésre és innovációra épülő fejlesztéssel lehetséges. Forrás: Mourshed–Chijioke–Barber, 2010. In Jelentés, 2010, OFI, Budapest.

⁷³⁴ Az ilyen alkalmakkor történő találkozások és kölcsönös elköteleződések teremthetik meg a személyes nyitottságot, a továbbfejlődés iránti vágyat, és motiválhatják a pedagógusokat, amely nélkül eredményes tanulás elképzelhetetlen.

⁷³⁵ Ahogy az elemzések mutatják: egy alacsony fejlettségű szinten, ahol az elkötelezettség nem alakult ki a szereplők körében, alkalmas eszköz lehet bizonyos mértékű kényszerintézkedések bevezetése, azonban rendkívül fontos az, hogy ne ugyanazzal a

- törvényi szabályozással (például: bizonyos évenkénti személyes **továbbképzési pontszerzés**);
- minősítési kritériumokkal (életpályamodell); vagy
- az intézmények nyilvános **eredményességi besorolásával** (az alsó 10% számára megállapítandó automatikus kötelezettségi előírás).

Egy eredményes és gazdaságos továbbképzési rendszer felépítésében, a csapattanítás (team teaching) módszertanára tudunk támaszkodni. Egy ilyen rendszert 1985–1996 fejlesztettünk ki.⁷³⁶ Működésének főbb elemei:

1. Kétnapos bevezető tréning záró mozzanataként a pedagógusok 6-10 fős csapatokat alkotnak.
2. **A csapatok az első évben** – a tanácsadó-vezető irányításával – **körbelátogatva egymást havonta** óralátogatáson **találkoznak, megnéznak és elemeznek 2 órát.** Az elemzésekben **megerősítik tantárgyi felkészültségüket, a metakogníciós készségüket, képesekké válnak az önfejlesztésre, miközben hálózatot, kapcsolatot építenek, és fejlesztik egymást.** Alkalmanként a vezetők előadásában tájékozódhatnak az aktuális trendekről, innovációkról, szakmai és szervezeti hírekről.
3. **A tanév lezárultakor** a pedagógusok workshopon dogozzák fel az éves tapasztalatokat, záró **dolgozatot írnak.**
4. **A második évben** (a módszertan szókincsének, kompetenciáinak elsajátítását követően) maguk is **aktív, tanító csapattagokká válnak,** és a szakirodalom tanulmányozásával, előadásával erősítik felkészültségüket.
5. **A harmadik évtől a legjobbak teamvezetői megbízást kaphatnak,** taneszközkészítőkké, előadókká válhatnak, bemutató órákat tarthatnak.
6. Ezt a folyamatot a kiválóbbak hamarabb is elvégezhetik, folyamatos utánpótlását adva így a növekvő szaktanácsadói hálózatnak.

Egy-egy ilyen csapat egy év leforgása alatt önfejlesztő csoporttá válik. **Kialakulnak a bizalmi kapcsolatok, a kölcsönös támogatás, életre szóló tanulási motiváció, fejlődési késztetés.** Kimagasló eredményeket érnek el környezetükben, és az iskolák (kollégák, gyermekek, szülők) fejlesztő motorjaivá válnak. A módszer **költséghatékonysága** – az egyéni tanácsadáshoz képest – **szembetűnő,** hiszen egy délelőtti folyamán mindössze egy szaktanácsadó 8-10 pedagógus munkáját támogatja személyesen, egy időben.

A rendszer működését a szaktanácsadók hasonló keretekben történő folyamatos képzése egészíti ki, amelynek tematikáját a szakmai alapismeretek, újdonságok és a gyakorlatban keletkező problémák megoldása adja (például: pedagógiai szociálpszichológia, a csoportok kezelése, szociometria, coaching- és tréningtechnikák, konfliktuskezelés, kommunikáció stb., amelyek természetesen szintén csapattanítás formájában, „témacentrikus csoportfolyamatban”⁷³⁷ történnek.

hatalmi-irányítási eszköztárral kezeljük a kiemelkedő, az átlagosan teljesítő, illetve a leszakadó rétegeket, mert ez egy átlagos eredményre való nivellálódáshoz, teljesítmény-visszatartáshoz, szembenálláshoz vezet.

⁷³⁶ A továbbképzési rendszer olyan hatékony és eredményes volt, hogy 20 évig működött önköltséges alapon, és mintegy 2000 pedagógust érintett.

⁷³⁷ Themaorientiert Gruppenwork, G. L. Huber, Tübingen, 1989.

14.2. Időterv

Az iskolákra vonatkozó időterv azért lényeges, mert a program bizonyos elemei más népesedéspolitikai intézkedésekkel együtt alkalmazva már néhány év alatt eredményeket hozhatnak (pl.: a társas tanulási módszerek elterjesztése a felsőoktatásban), míg mások csak 5-15 év távlatában mutatják meg a gyermekvállalásban elérhető eredményeket, bevezetésük, elterjesztésük infrastrukturális feltételeinek kialakítása csak többéves folyamatban képzelhető el. Ezért egy ilyen időtávra kidolgozandó cselekvési program sikeres megvalósításához különösen nagy szükség van már a tervezés időpontjától kezdve arra, hogy megteremtődjék a széles körű konszenzus a támogatására.

Fejlesztési terv kidolgozása és megalapozása, első szakasz.

- A fejlesztői csapat felállítása
- Háttér tanulmányok készítése
- A program részletes megtervezése
- Helyzetfelmérés, helyzetelemzés, kiinduló adatfelvételek
- Közös kialakított cselekvési stratégia
- A szervezet felállításának első üteme
- A továbbképzések első üteme
- Dokumentáció, megvalósítási háttér tanulmányok
- A jogszabályi keretek átvilágítása, javaslattevél

15. Összefoglalás

Az ország lélekszáma megállíthatatlannak tűnő módon – kisebb-nagyobb hullámmal – több mint egy évszázada fogyásban van, és ez a negatív trend az utóbbi 40 évben a korábbinál is sokkal erőteljesebb. Bár ez a jelenség más országokat is érint, Magyarország népessége európai és nemzetközi összehasonlításban is a leggyorsabban fogyatkozó közé tartozik. Társadalmunk egy beláthatatlan következményekkel fenyegető krízis küszöbére érkezett. Ha nem tudjuk megállítani a tendenciát, pár éven belül felborul az egyensúly, és veszélybe kerül a nyugdíjrendszer, az egészségügy, a közoktatás.

Demográfusaink évtizedek óta jelzik a veszélyeket, de az – elsősorban gazdaságpolitikai jellegű – **beavatkozási kísérletek csak lelassították a folyamatot, a trendet azonban sem megállítani, sem visszafordítani nem tudták.** Tanulmányunkban azt vizsgálva, hogy milyen más, eddig feltáratlan okai lehetnek a folyamatnak, rámutattunk, hogy a lélekszám fogyatkozásának elsősorban nem pénzügyi okai lehetnek, ezért gazdaságpolitikai eszközökkel való kezelésük csak korlátozottan lehet eredményes.

A születések számának évszázada kezdődött folyamatos csökkenése – az adataink és megfigyeléseink szerint – elsősorban az iskoláztatás kiterjesztésével látszik leginkább összefüggést mutatni.

Álláspontunk szerint az iskolarendszer kiterjesztésének hatása nem (csak) azért csökkentette a gyermekszülési kedvet, mert hosszabb időt töltenek a fiatalok az oktatási rendszerben, hanem (főként) azért, mert az iskolák működése, értékrendje, az ott alkalmazott módszertan (a rejtett tanterv) gyermek- és családellenes. Ennek anomáliáival és következményeivel más összefüggésben a XX. század reformpedagógiai mozgalma több oldalról foglalkozott; eredményei a nyugat-európai iskolarendszerekbe már évtizedek óta be is épültek, demográfiai eredményei is láthatók.

A tényezők mélyebb feltárása érdekében a másik jelenségkör, amivel foglalkoztunk, az a születésszám 1975 óta tartó még erőteljesebb csökkenése. Ennek okát a múlt század közepétől (1950–1970) végrehajtott erőltetett iparosításban látjuk, amikor az anyákat, a csecsemőktől elszakítva, „államosították”. Fejlődés-lélektani és neurológiai kutatások alapján állítható, hogy **a kora gyermekkori anya-gyermek kapcsolat minősége meghatározza a felnőttkor érzelmi stabilitását, intellektuális teljesítő képességét, szociabilitását.** Mivel az ötvenes évektől – a statisztikai adatok szerint – *a magyar nők tömeges munkába állítása megfosztotta a csecsemőket a harmonikus anya-gyermek kapcsolatokról, ez a generáció pszichés sérülésekkel, kapcsolati problémákkal küzdött élete során, amit gyermekeiben is továbbörökölt.* **Vizsgálatunk szerint ez folyamat (az iskolák rejtett tanterve mellett) a népesség csökkenésének másik legfontosabb tényezője.** Az elsődleges és másodlagos szocializáció anomáliáira visszavezethető sérülések nemcsak a népességfogyásban mutatkoznak meg, hanem – a hazai és nemzetközi kutatásokból is kiolvasható – érték- és kapcsolati válságban, az együttműködési kultúra, a társadalom összbizalmi szintjének alacsony fokában, a kirekesztő, szélsőséges gondolkodásban, az általános elégedetlenségben is. Tanulmányunkban nem elemeztük a fiatalok elvándorlásának kérdését, a népegészségügyi mutatók állását, a diákok tanulmányi eredményességét és más olyan részterületeket, amelyek összefüggésbe hozhatók a szocializációs folyamattal. Ennek ellenére ezeket fontos indikátoroknak tartjuk, és bízunk abban, hogy az ezzel kapcsolatos feladatot mások el fogják végezni.

A kiadványban megállapítjuk, hogy **a népesség gyarapodásához és társadalmunk egészségesebb mentális működéséhez (gazdasági téren a nemzetközi versenyképesség növeléséhez) egyetlen út vezet: egy család- és gyermekbarát társadalom kialakítása, kapcsolati kultúránk rehabilitációja, társadalmunk bizalmi szintjének emelése.** Ez egy komplex, sokirányú állami feladat. Nem állunk meg a következtetések levonásánál, megjelöljük a célcsoportokat, és – a véleményünk szerint – legfontosabb kitörési pontokat, módszereket, amelyekkel a kitűzött célok megvalósíthatók.

A kapcsolatcultúra átalakításának terve minden korosztályt, intézményt és települést érint. A feladat léptéke miatt a konkrét célkitűzésekbe és a megvalósítási folyamatba, az államigazgatási-jogalkotási megoldások mellett nélkülözhetetlenül szükséges az érintettek (közüzmények, egyházak, települések, helyi közösségek, civil szervezetek és népességcsoportok, magánszemélyek stb.) bevonása.

A kapcsolatcultúra fejlesztésében az iskoláknak meghatározó szerepük van. **Fel kell erősítenünk az iskolák személyiségformáló, nevelő funkcióját, gyermek- és családbaráttá kell tennünk az intézményeket.** Az iskoláztatás jelenlegi szintjén a pedagógia tudomány fejlettsége ma már lehetővé teszi, hogy ne csak tűzoltómunkát végezzünk, hanem figyeljünk a mélyebben zajló folyamatokra is, és hosszú távra tervezzünk. A problémák gyökereinek feltárásával sürgető szükségszerűséggé válik az iskolák rejtett tantervének „újraírása”. Ehhez egyfelől a szervezetek fejlesztésére, másfelől az iskolák értékrendjének, rejtett tantervének átalakítására van szükség, amelynek legfontosabb eszköze a pedagógusképzésben és továbbképzésben a társas tanulási formák elterjesztése.

Mindössze 2-3 év áll rendelkezésünkre, hogy a népes Ratkó-korosztály gyermekeinek (ma 32–40 éves korosztály) együttműködését megnyerve, a születések zuhanó trendjét megfordíthassuk, mert az őket követő nemzedékek létszáma már harmadával kisebb, így velük a fordulat már nem érhető el, és a krízis kezelhetetlenné válik. A feladat elvégzését ezért sürgetőnek tartjuk.

A rabbi ajándéka (metaforikus befejezés) 738

A történet egy szerzetesrendről szól, amelyre nehéz idők jártak. Valamikor virágzó élet folyt a kolostor falai között, de az üldöztetések miatt végül csupán öt szerzetes maradt a hanyatló házban: az apát és négy másik, valamennyien a hetvenen túl. A kolostort körülvevő sűrű erdőben állt egy kis remetelak, amiben egy rabbi élt. Egy nap az apát fejében szöveget ütött a gondolat, hogy meg kell látogatnia a rabbit. Azt remélte ugyanis, hogy az talán tud olyan tanáccsal szolgálni, aminek segítségével megmenthetik a kolostort. A rabbi szívesen látta az apátot a kunyhójában. Amikor az apát elmondta látogatása okát, a rabbi széttárta a karját, és így válaszolt:

– Ismerem a bajt, de nem tudok segíteni. A szellem elhagyta az embereket. Az én városomban is ugyanígy van: már alig jár valaki a zsinagógába.

Úgyhogy az idős apát és az idős rabbi együtt szomorkodtak. Amikor az apátnak indulnia kellett, megölelték egymást.

– Nagyszerű volt újra találkozni ennyi év után – mondta az apát, majd elkomorodott. – Tényleg nem tud nekem mondani semmi okosat, ami segítene megmenteni a rendünket?

– Sajnálom. Nincs semmi, amit mondhatnék – válaszolta a rabbi. – Bár talán mégis – folytatta –, tudnotok kell, hogy közületek az egyik a Megváltó.

Amikor az apát visszatért a kolostorba, szerzetes társai összegyűltek, hogy megkérdezhessék, mit tanácsolt a rabbi.

– A rabbi nagyon titokzatos dolgot mondott – kezdte az apát –, ami egyúttal nagyon talányos is. Azt mondta, hogy ötünk közül az egyik a Megváltó. Magam nem értem, mit akart ezzel mondani.

Az öreg szerzetesek azon tűnődtek, hogy lehet-e valami jelentősége a rabbi szavainak. Ha pedig valóban egyik társuk a Megváltó, akkor vajon melyikőjük lehet az?

– Azt gondoljátok, hogy az apátra gondolt? – kérdezte az egyik. – Igen, ha bárkire is gondolt, az valószínűleg az apát atya lehetett. Hosszú évek óta ő a mi vezetőnk.

– Érthette Tamás testvért is – vitatkozott a másik –, Tamás testvér szent ember. Mindenki tudja, hogy Tamás a világosság embere. Biztos, hogy nem Elek testvérré gondolhatott, mert ő sokszor hajthatatlan, makacs. Bár, ha jobban belegondolunk, Eleknek mindig igaza van. Még akkor is, ha viselkedése szálka az emberek szemében, gyakran nagyon is igaza van.

– Lehet, hogy a rabbi tényleg Elek testvérré gondolt – elmélkedett a harmadik szerzetes.

– De talán nem inkább Fülöp testvérré? – kérdezte az apát. – Fülöp testvér nem sok vizet zavar, de ha szükséged van a segítségére, rá mindig számíthatsz.

⁷³⁸ Ez a történet a *The Different Drum* című könyvből származik. Ez annak is a 25%-kal lerövidített magyar változata, a szerző ismeretlen, de több változatban is létezik. <http://www.igazikozosseg.hu/rabbi.html>

– Nyilván, hogy a rabbi rám nem gondolhatott – ijedt meg Fülöp. – Lehetetlen, hogy rám gondolt volna. Én egy gyalgó ember vagyok. Jaj, Istenem, nem én vagyok a Megváltó. Én nem jelenthetek a számodra olyan sokat, ugye nem?

Ahogy ezen tanakodtak, az agg szerzetesek rendkívül tiszteletteljesen kezdtek viselkedni egymással, arra gondolva, hogy esetleg valamelyik társuk a Megváltó. És magukra is rendkívüli tisztelettel kezdtek gondolni. A környéken lakó emberek még nem felejtették el egészen a szerzeteseket, a szép erdőt, a kápolnát. És ahogy a kolostort övező keskeny ösvényeket rótták, találkoztak a testvérekkel, és megérezték azt a rendkívüli tiszteletet, ami immár körüllegte az öt szerzetest. Az emberek, bár nem tudták pontosan, miért, de egyre gyakrabban keresték fel a kolostort. Néha imádkozni jöttek, néha csak elsétáltak a tisztásra és megpihentek. Később magukkal hozták a barátaikat is, és a barátaik is elhozták a barátaikat, és beszédbe elegyedtek a szerzetesekkel. Voltak, akiket annyira megragadott a magasztos légkör, a testvérekből áradó szeretet és nyugalom, hogy felvételüket kérték a rendbe. A látogatók és zarándokok ettől kezdve már nem maradtak el. A kolostori élet – köszönhetően a rabbi ajándékának – újra virágzásnak indult.

Utószó: Varga Csaba (Van megoldás, de örömet szerez majd)

A könyv címéhez (A szakadék szélén) két reflexiót fűzhetünk. Először is azt a reményt, hogy van megoldás a szakadék elkerülésére, ám ez meglehetősen fájdalommal jár majd, mert önmagunkkal ütköztető generális szemlélet- és programváltást követel. Másodszor viszont azt üzenhetjük, s egyben talán ez lehet a hitelesebb hozzáfűznivaló, hogy feltehetően van megoldás, sőt hogy ez a gyökeres szemlélet- és cselekvésváltás később örömet okoz.

Benda József vitairata, pontosabban gondolkodásmegújítási kísérlete mindenekelőtt bátorító méltatást követel. Egyrészt mindjárt azért, mert a nemzet lélekszámának fogyását nem felületes, másodlagos, felszíni okokkal értelmezi, hanem a tényleges okrendszer számos alapvető elemének feltárásával eljut a megértésig; másodszor azért, mert ennek érdekében az elkerülhetetlen paradigmaváltások közül sokat felismer, képvisel, és harmadszor ezzel az emelkedettséggel lehetővé teszi, hogy az ország vezetői és gondolkodói, s persze mindnyájunk számára, hogy egy átfogó programvitairatot fogalmazzon meg. A „van megoldás” következtetés a legjelentősebb gondolat.

Az új (és felkavaró) paradigmák nem egyszerűen gondolkodás- és elemzésváltások, mert a drámai okok tényleges megnevezésével új nemzetfejlődés stratégiát inspirálnak. Maga a problémadefiniáló alapszó is nyelvi paradigmaváltást követel: a társadalom ugyan is nem népesség, hanem emberi lelkek érzelmi, lelki, szellemi, sőt tudati kohéziója (kohéziócsökkenés esetén is), így ez a könyv népességfogyás helyett a nemzet lélekszámának és lélekminőségének, sőt közösségminőségének problémáit tárgyalja. A lélekszámcsökkenés ténye egyébként hatalmas panorámatükör, amelyben az elmúlt évtizedek teljes krízispanorámája feltárul. Ezt tekintsük nagy, komoly, és ösztönző lehetőségnek.

A tükörben nemcsak a magyarországi vagy a Kárpát-medencei, hanem minimum az európai korszakdráma rejtett, mögöttes okcsoportjai is felsejlenek. A bajok nem most kezdődtek. A poszt-posztmodern korszak csak a korábbinál élesebben nyilvánvalóbbá tette a jelenlegi, már-már szélsőséges, katartikus szeretetlenség-civilizáció jellemzőit. Régóta nem csak arról van szó, hogy az önző, pusztító újkapitalista pénzgazdaság mit és hogyan művel, hiszen a drámai világfolyamat abban csúcspontodik ki, hogy a mai világállapot egyre jobban rombolja az ember lelkét, s például a társadalmak életképességét veri szét. Sokan látják mindezt, de kevesen ismerik be.

Ez az aligha bekalkulált és jelenleg már elháríthatatlan keserves tapasztalat nemcsak a globális-kontinentális gazdaság uralkodó csoportjait éri, hanem többek között a mai világhatalmat s vélekedéseiket – gyakran akaratlanul is – támogató szellemi irányzatokat, vagy a jobb sorsra érdemes, még megmaradt közösségi intézményeket. Érdekes megfigyelni, hogy a gazdaság és társadalom belső, ugyanakkor elfojtott feszültsége miként hullámoz át az oktatási intézményekre vagy a szellemi műhelyekre is.

A család vagy az iskola válsága tehát alapvetően következmény, amelynek a kiinduló krízise az ember (avagy az emberi lélek) válsága, amelynek csak másodlagos oka, hogy az európai vagy a hazai köz által elfogadott emberkép jórészt üres, zavart, téves és ezért válságerősítő. Nincs ebben semmi új. Ez a rosszul rejtgetett korszakdráma okozza többek között, hogy a családból fogyasztói mikrocsoport lett, amely érthetően alapvetően a közös (lecsökkent) jövedelem beosztására, elköltésére koncentrál, vagy ugyanez az oka annak, hogy különösen az alap- és középfokú iskola szükségképpen a nyílt és rejtett agresszió csapdájába került. Szintén másodlagos következmény, hogy a jelenlegi tömeg-„kultúra” a szabadság és őszinteség mímelésével, ám médiagazdaságként a profit minden áron való növelésével arra törekszik, hogy a korszakdrámát nehezen kezelő egyéneknek gyakran olyan lelki-szellemi – alacsony minőségű – lélek- és életpótszereket szolgáltatson, amelyekből az egyén belső és külső krízise tovább növekszik.

Ez az egyszerű régi-új paradoxon, de nézzük a lényegi paradoxon mintáját. Az egyértelműen többszörös, s ma már egyszerre közvetlen és áttételes elidegenedés miatt az emberek, különösen a fiatal nemzedékek az önromboló, önpusztító pótszerek felé fordulnak, s a tömegkommunikáció pedig erre a felfokozott „társadalmi igényre” alapozva a pótszereket szentesíti és tömegáruvá teszi. Ez ugyanaz a paradox folyamat, ahogy a posztmodernt is leromboló új önző és önégető világmodell végleg „feldarálja” a családokat, miközben a családok konfliktusaira hivatkozva az új, kulturálatlan tömeg-„kultúra” jobbára a szerelmet, a házasságot, a családot (stb.) megtagadó, ezektől elforduló életmintákat idealizálja és

legalizálja. Már-már mosolygató, hogy az emberek nyelvileg is alkalmazkodnak a láthatatlan lefokozáshoz, mert például nem szerelemről beszélnek, hanem csak praktikus kapcsolatokról, amelyekben szerintük csak addig érdemes maradni, amíg az kiszolgálja aktuális testi, fogyasztói és életviteli igényeiket. Ezért tehát abban egyáltalán nincs semmi meglepő, hogy az iskola rejtett tanterve gyermek- és családellenes.

Nem nehéz tehát felismerni, hogy az egész korszakunk pontosan ugyanígy jellemezhető, mert a földbolygó jelenleg uralkodó, generális rejtett „tanterve” minden területen – irányát tekintve – gyermek- és családellenes, vagy tágabban ember- és közösségellenes. Benda Józsefnek abban is igaza van még, hogy ez a makro- és mikro-világállapot szükségképpen rombolja a kapcsolati kultúrát, roncsolja a közösségi szöveteket.

A magyarság lélekszámának – különösen az elmúlt négy évtizedben látható – radikális csökkenése ezért többszörösen okozat, s ugyanígy egyben fontos gyökérok is. A csökkenést egyaránt gerjesztették külső és belső folyamatok, ám ez mindenekelőtt a szükségképpen feszült lelkek belső drámájának kivetülése. A demográfiai romlás megértéséhez nem csak azt érdemes tudni, hogy jelentősen csökkent a szülőképes korú nők száma, vagy ugyanígy visszaesett a kétszülős házasságok-családok száma, mert például a kora gyermekkori anya-gyermek kapcsolat minőségének romlása mind-mind jele csak egy statisztikákkal nehezen megragadható, átfogó, rejtett alapfolyamatnak.

A már tisztán látható háttérokok is tételesen felsorolhatók: a szeretetlenségben (bizalomhiányban, kötődéshiányban stb.) élő ember, a szeretetlenségtől szenvedő-vergődő család, a szerelemre és szeretetre egyre képtelenné váló egyén, a szeretetlenséget felerősítő társadalmi klíma és rideg életgyakorlat, vagy az emberek Istentől való elszakítása és/vagy elfordulása. Hosszan jelezhetnénk még az egyszerre általános és konkrét további okokat.

Ezt a mindenek feletti korszakdrámát sokáig elfedte a látvány-fogyasztást szuggeraló kereskedelem világhálózata, vagy a fogyasztásra kondicionáló jóléti euroatlanti államok sora, amelyeknek pénzügyi-gazdasági feltételeit a legtöbb helyen a földbolygó rejtett, s már nem direkt kizsákmányolása tette lehetővé. Magyarországnak ilyen típusú pluszforrása nem lehetett. Aztán ezt a látszatbékét, látszatboldogságot kibillentette egyrészt a kirobbanó gazdasági világválság, másrészt az új típusú kizsákmányolást egyre jobban nehezítő harmadik világ, a harmadrészt a neoliberais illúzióbuborékok szaporodó szétpattanása, vagy többek között a szociális jólét általános, széles körű zuhanása, ám ugyanígy az okok közé sorolható az is, hogy a fejlett társadalmakban a látszatjólét „csokoládéi” egyre inkább íztelenné váltak.

A legfontosabb okcsoport tehát nem (csak) az egyéni és állami elszegényesedés vagy szintén nem csak a lakosság magas arányát érintő szociáliséletszínvonal-esés. Ez Európán belül leginkább és különösen a peremországokban mutatkozott meg.

Azzal sem magyarázhatunk minden folyamatot, hogy a szociális válság mögött a globális gazdasági-politikai háttérhatalmak egyre durvuló érdekérvényesítése áll. A valódi végső ok tehát elsősorban az, hogy ez a globális dráma már ismét az emberen belülré került, amint ez egyébként az elmúlt századok traumái miatt már ott is volt, s az egymást követő lelki-tudati, s egyben érzelmi ziláló világfolyamatok felerősítették egymást, miközben a család, az iskola vagy az egyház már képtelenné vált az egyének belső megerősítésére. Az egyensúly már csak remény maradt. A kor emberének így belül jórészt mindebből elege volt és van, még akkor is, ha ezt nem demonstrálja hangos-zajos gigászi felvonulásokkal. Egyszerűen csoda, hogy a világban egyáltalán még bármilyen harmónia vagy társadalmi béke van.

Ha mindezeket a látható-láthatatlan és összetett folyamatokat feltárjuk, megfigyeljük, s mélyebben megértjük, akkor jutunk el a nemzeti lélekszámok csökkenése európai és/vagy magyarországi okainak feltérképezéséhez.

A nálunk születőben lévő új és átfogó jövőstratégia viszont, amely már csak a szellemi és gyakorlati paradigmaváltásokból indulhat ki, kezdetnek szükségképpen örömmel nyugtázhatja, hogy jelenleg a világtársadalom fontos tömbjei, az európai kontinens népeinek széles körei, vagy éppen a magyarság növekvő többsége nemet mond erre a drámai korszakállapotra. Ez a spontán társadalmi „megvilágosodás” az a fejlesztő erőforrás, amellyel az egyének és informális közösségeik a megtartó-átformáló változások résztvevőivé válhatnak. Már nincs esély önmagában sem politikai, sem gazdasági, felülről vezérelt átalakító nagyfolyamatok generálására.

Az új európai nemzetesedés egyik kulcsmozzanata éppen ezért az lesz, hogy az új lelkiületet vagy a hiteles kohéziót csak a felülről megtámogatott nagy többség tudatos részvétele hozhatja.

Szeretném jelezni, hogy ezeknek a folyamatoknak a kimondása régen nem politikai vagy politikaideológiai tét, amint régen nem (csak) család- vagy iskolapolitikai feltárás. Ma a mélyben sokkal fontosabb és perdöntőbb tétek és követelmények válnak ismertté. Nagyon egyszerű ugyanis a tényleges tétek, s felrázó felismerések megfogalmazása, amelyeket Benda József a könyvében sorozatosan megtesz. A szerző kiemelése jogos: az utolsó órában vagyunk.

Ahhoz azonban, hogy a tényleges változások elinduljanak, a társadalomnak sajnos legalább ilyen mélyre kellett süllyedni, mert csak ez a kollektív drámafájdalom kényszeríti ki a döntéshozók és a hivatásos közösségépítők elkerülhetetlen szemlélet- és cselekvésváltását. Mindez azonban jórészt csak külső (a társadalmi struktúrában felső) változtatási tényező, mert várhatóan az egyedül sikeres kríziskezelés a nemzetpolgárok tömeges gondolkodás- és létezésváltása, avagy a magyarság új lelki és szellemi szeretet- „forradalma” lesz. Ezért talán az egyik legizgalmasabb kérdéskör, hogy a politikai-állami döntéshozók – az új paradigmák elfogadása után – milyen új típusú lokális intézményekkel s serkentő közcselekvésekkel támogassák az embereken belüli újjászületést. Ebben sincs még kiérlelt válaszgyűjtés.

Nagyon távlatos s erkölcsös Benda Józsefnek az a válasza például, hogy az iskolai osztályok szeretetközösségek legyenek. Ha ezt a ma meglepő felismerést békésen kiterjesztjük, akkor nyomban felfedezhetjük a nemzetfejlesztés egyes számú új paradigmáját. A közeljövő sem lehet más, minthogy az iskolák mellett a családok, a helyi közösségek vagy általában a magyarság társadalma szeretet-központúvá váljon.

Mindezt a kardinális felismerést lehet azzal gyengíteni, hogy ez az irány valamilyen régi programdogma, vagy szintén lehet azzal, hogy ez a kereszténység eredeti ideológiája, vagy különösen lehet azzal, hogy az emberek ma tömegesen csak önző „szeretetre” képesek. Mindegyik cáfoló szándék azonban csak vélt kifogás vagy fellépési ürügy lehet, mert a jövő egyébként is csak részben függ a múlttól-jelentől. Ezt a szintén új és domináns paradigmát a negatív trendekben érdekeltek sem szívesen hallgatják.

Magyarországon vagy tágabban a Kárpát-hazában az egyetlen reális és pragmatikus jövőcél vagy generális programcsúcs az, hogy a részletesen megtervezhető szeretetország, az életerősítő szeretettársadalom megszülessen, avagy az a valódi létezésváltozást hozó lélekminőség és életgyakorlat minden irányú teremtése elkezdődjön, amelyben a ma embere végre egyedül jól és otthon érzi magát. E nélkül illúzió a népesség csökkenésének megállítása vagy az iskola paradigmaváltó szellemi és intézményi reformja.

Benda József tételeken felsorolja a fontosabb megoldandó problémákat, kezdve a népegészség javításától a fiatalok emigrációjának csökkentéséig, a gazdasági paradigmák és folyamatok megváltoztatásától a nemzeti gondolkodás fejlesztéséig, vagy az iskolarendszer tartalmi-módszertani átalakításáig. Ne felejtsük el, hogy ezeknek a stratégiai törekvéseknek külön-külön nincs sikeres végigvitele, mert csak az egész világállapot, a szellemi-lelki, gazdasági-társadalmi rendszer gondos, világos átalakítása a feladat. Az új folyamatra még találó fogalmunk sincs, ezért jobb híján mondunk változtatást, átalakítást.

A halál kultúrája helyett a jövő valóban csak az élet kultúrája lehet. A fájdalom-, a szenvedésközpontú élet helyett csak a szeretet és az együttérzés életminősége a megoldás. Ezért a szerzőnek igaza van, hogy az egyik kivezető út a bizalom, a szeretet és a kapcsolati kultúra átalakítása. A könyvben némileg túl nagy teret és figyelmet kap ugyan a családi-iskolai szocializáló javítása, ám ennek ellenére valóban az egyik elemi társadalmi és kulturális lecke a kapcsolati kultúra és gyakorlat emberibbé tétele. Már ezért sem lesz jó, ha a természetes kapcsolatokat, a normális kötődéseket, az odaadó szeretetmintákat valamilyen általános függőségkritika keretében továbbra is elutasítjuk.

Az izolált ember, az elszakított lélek, a kiszorított egyén, a magányra kényszerített ember, vagy az elforduló személy egyaránt élhetetlen életforma. Mindegy, hogy az ember önmagát zárja ki, vagy a külső erők kényszerítik izolációra. Ne legyen félreértés: nem a befelé fordulást, a belső csendet, a belső vezettetést bíráljuk, éppen ellenkezőleg, a külső harmónia és szeretetélet feltétele (és részben következménye) az egyén belső újjászületése.

A „Ne bízz senkiben” nemzedék lassan felismeri, hogy jelentős külső erők szeretnék a reménytelen lelkiállapottal kiszolgáltatottá és kihasználhatóvá tenni. A kötődési képesség- és gyakorlathányos

társadalom elkerülhetetlenül vezet önmaga további leépítéséhez, amelynek csak az egyik drasztikus jele, hogy a gyermeklelkek születése (amit a demográfia furcsa módon termékenységnek nevez) a kritikus küszöb alá esett. Helyesen idézi Benda József ezt az ígét: „Minden önmagában meghasonlott ország elnéptelenedik” (Máté, 12/25).

A könyv befejező része konkrét javaslatokat fogalmaz meg, amelyek a változás irányát helyesen és kendőzetlenül mutatják. A normál család nem maradhat csak szolgáltató „fogyasztói kiscsoport”, vagy az iskola minden szinten nemcsak ismeretközlő „intézmény”, hanem alapvetően tudás- és tudatfejlesztő program és szeretetalapú életteremtés.

A stratégiai gondolkodás ebben a tekintetben most még markáns falakba ütközik, mert az elmúlt századok neveléstörténete és a materialista tudomány egyaránt képtelen volt az új emberkép vagy az egyedül valóságos emberrealitás megfogalmazására. Mindenesetre annyit provokálás nélkül jelezhetünk, hogy a jelenlegi személyiségfejlesztés tartalma és módszertana (minden biztató belső fordulat ellenére) gyökeres paradigmaváltásra szorul. Egyelőre nem adottak a szellemi, szakmai feltételek ahhoz sem, hogy megszülessen a nemzeti személyiségfejlesztés (helyesebben az ember lelki, szellemi, tudati fejlesztésének-önfejlesztésének) iskolai, egyetemi és felnőttképzési új programja, amely szerint majd minden szinten, minden képzési típusban rögtön tanítható és támogatható az ember belső útja, hogy ennek eredményeképpen a polgárok és közösségeik újraterezhessék „külső” világukat.

Mindebből az is következik, hogy akár boldog korszak előtt is állhatunk, ha sok-sok évtized után a változások valódi változások lesznek. Ezek jó része ráadásul nem függhet a globális, kontinentális vagy lokális erőter ellenerőinek barátságtalan játszmáitól sem.

Minden érdekelt hálás lehet, hogy ez a helyzetelemző és programadó könyv megszületett. Van megoldás és így esély arra, hogy a magyarság lélekszámának kritikussá vált csökkenése megálljon, s az idő rövidsége ellenére a visszaemelkedés elinduljon. Ma szinte minden azon múlik, hogy a tényleges okokat hajlandók vagyunk-e végre megérteni, s éppen az okok szigorú értelmezése és a széles körű értéktabilizálás alapján békésen az új nemzet- és lélekfejlesztő program mellett döntünk-e.

Ha nem akarunk a szakadékba zuhanni, változtassuk meg a világot és a létezés lelkiségét, először belülről a szenvedő embert, majd ezzel párhuzamosan az elsők között a családot és az iskolát. A feladat mindenkit megtalál.

Varga Csaba
szociológus
Stratégiautató Intézet
www.vargacsaba.hu

A könyv szerzőjéről

Három gyermeke van. Legfontosabb erőssége a komplex látásmód. Nem áll meg egy-egy tudományterület határánál, az összefüggéseket kutatja. Nem áll meg az összefüggések felfedezésénél, az elvek gyakorlati hasznosulása érdekli igazán. Az összefüggések feltárása, az alkotás és a megvalósítás az egyik vezérmotívuma. Emellett a társadalmi felelősségvállalás kíséri végig életét a tanításban, a tréningezésben, a szervezet- és személyiségfejlesztésben egyaránt.

Holisztikus szemléletét annak köszönheti, hogy mintegy húszéves iskolafejlesztő munkája mellett ugyanennyi időt dolgozott az iskolákon kívül: alkalmazottként, vezetőként, vállalkozóként– hazai és nemzetközi vállalatoknál. Tapasztalatait iskola- és társadalom-elméleti kutatásokban szintetizálta.

Már az egyetemre kerülése előtt dolgozott: volt postás, vagonkirakó, gyári segédmunkás, újságárus, filmrendező-asszisztens, nyomdász, fényképész, sorkatona, könyvtáros, nevelőtanár. Így amikor az ELTE BTK olasz–pedagógia szakán tanulni kezdett, már sejtette, mit akar tudni és miért. Megélve az egyetem személyiséget felőrlő szervezeti működését, szociálpszichológiai, szervezetszociológiai és reformpedagógiai kutatásokban tanulmányozta, hogyan lehetne emberibbé tenni az iskolákat.

Diplomázása után 1982-ben az Országos Pedagógiai Intézetben lehetőséget kapott elméleti kutatásainak gyakorlati kipróbálására. Az általa kidolgozott HKTTM-program túl gyors sikert aratott: az alkotót elbocsátották állásából. Ekkor olasz marhakereskedőkkel üzletelve kereste kenyerét, és saját jövedelméből folytatta az iskolafejlesztést. Később a Magyar Tudományos Akadémia Tudományos Minősítő Bizottságának ösztöndíjasa lett.

1985–1997 között Pest, Zala, Veszprém, Szolnok, Szabolcs és Baranya megyében több száz iskolai osztályaiban végzett kísérleteket, és dolgozta ki részleteiben is a HKTTM-programot,⁷³⁹ és annak ma is korszerű továbbképzési rendszerét. Az elsők között hozott létre alapítványi iskolát (1992, Újpest: Humanisztikus Iskola), és szerte az országban, az állami iskolákon belül, alapítványi osztályokat indított. A program úttörően komplex, projektpedagógiára épített kerettantervét a minisztérium elfogadta alternatív kerettantervnek. Több ezer pedagógus sajátította el a Továbbképző Központban a korszerű tanulásszervezési módszereket.

Folyamatosan tanul. Többféle személyiség- és csoportfejlesztő módszert sajátított el (Rogers, pszichodráma, relaxáció, hipnózis, imagináció, autogén tréning, T-csoport, bioenergetika, pszichészet, pránanadi), vezetőképző programokon vett részt (vezetői eredményesség tréning, helyzetfüggő vezetés, időgazdálkodás, SHL), képzett tranzakció-analitikus (TA); 'Master' fokozatot szerzett az egyik legkorszerűbb kommunikáció és személyes hatékonyság fejlesztő programból (neuro-lingvisztikus programozás (NLP). Elvégezte a marketing kiegészítő szakot (European Distance Education). Tanított minden iskolafokozaton az alsó tagozattól az egyetemig. Tréneri szakterületei: jövőkép- és stratégiaalkotás, vezetőképzés, kommunikációfejlesztés, tárgyalástechnika, kooperatív tanulás, coaching, csapatépítés, együttműködés fejlesztés, konfliktuskezelés.⁷⁴⁰ Tanulmányúton hosszabb időt töltött Németországban, Olaszországban, Angliában.

⁷³⁹ A program alapján dolgozó pedagógusok közül 2015 júniusában négy pedagógus kapott Németh László-díjat.

⁷⁴⁰ www.humanerok.hu

Kísérleti osztályaikban már 1987-től alkalmaztak minőségbiztosítási rendszert, tartottak (az iskolarendszerben elsőként) tréningeket, szupervíziót, mentorálást, személyes coachingot, blended learninget és projekttanítást. A neveléstudományi kutatásokban egyedülállóan komplex, longitudinális nevelési eredményvizsgálatokat végeztek, ötvözve a szociológiai, pszichológiai, szociálpszichológiai, neveléstudományi módszereket.⁷⁴¹ Kandidátusi (PhD-) fokozatát a neveléstudományokból szerezte. Dolgozatának témája a HKTTM-program elmélete és gyakorlata. Több mint 5000 oldalt publikált, több ezer pedagógus és vállalati szakember vett részt képzésein.

1997-ben, az iskolák megújításáért való kilátástalan küzdelemben belefáradva, egy búcsúlevelet publikált,⁷⁴² és „szebb időkre várva” felfüggesztette az iskolafejlesztést. Az innováció sikerességét mutatja, hogy távozását követően a program tovább fejlődött, megerősödött és új elemekkel bővült.

1997–2007 között a forprofit szférában egy olasz-magyar közös vállalat (Golinda) ügyvezető igazgatójaként dolgozott, majd a Humán Erők Kft.-ben könyvkiadással, szervezetfejlesztéssel, vezetési tanácsadással, tréningezéssel, személyiség- és csoportfejlesztéssel foglalkozott.⁷⁴³

A szervezetfejlesztők Magyarországi Társaságának alapító és tiszteletbeli tagja, valamint tagja a Magyar Pszichológiai és a Szociológiai Társaságnak.

Az iskolalátogatásai közben, a nyolcvanas évek derekán figyelt fel arra, hogy egyre több nehezen kezelhető és sérült gyermek került az iskolák első osztályaiba. Mivel a jelenség kezdett tömegessé válni (az 1986-ban elfogadott közoktatási törvény 6 éves életkorról 7 éves korra emelte a beiskolázási korhatárt), kutatni kezdte, mi lehet ennek hátterében. Akkor vélte felfedezni, hogy a kisgyermekkori anyagyermek kapcsolatok sérülése állhat a jelenség mögött. Meglátásait több folyóiratban publikálta,⁷⁴⁴ de tizenöt évvel ezelőtt ez a téma még nem kapott kellő társadalmi figyelmet.

Az összefüggések feltárására és mélyebb elemzésére az Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet főigazgatójának támogatásával napjainkban nyílt újra lehetősége.

Dr. Benda József
Szocializáció kutató, társadalompedagógus
www.plusz1baba.hu
bendaj100@gmail.com

⁷⁴¹ <http://www.hktprogram.hu/page44.php>

⁷⁴² Már 1984-ben felhívta a figyelmet a várható jelentős teljesítményromlásra, amit ma már nemzetközi mérések is bizonyítanak. „Megrökönyödve láttam, hogy bánnak a gyerekekkel az iskolákban: nem szabad beszélni, felállni, mozogni, semmit, engedély nélkül. Döbbenetes, hogy a legalapvetőbb emberi jogfosztottság és elnyomatás állapotában nevelődnek fel hazánkban nemzedékek a »szakmaiság«, a »didaktikai szabályok betartása« és a szokásjog álarcá mögé rejtve.”

„A magyar iskolarendszer negyven éve távolodik a nemzetközi tendenciáktól. Tévfúton jár. A helyes irányt megcélzó kutatások és fejlesztések rendre kudarccal végződtek, és garanciái vannak, hogy ne is maradhassanak a felszínen, mert a standard mérési módszerek a látszateredményekkel fedik el a valóságos folyamatokat.” Benda József: Palackposta. *Új Pedagógiai Szemle*, 1998. november, <http://epa.oszk.hu/00000/00035/00021/1998-11-mu-Benda-Palackposta.html> letöltés: 2015. július 6.

⁷⁴³ Néhány kliense (Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztérium), valamint hazai és nemzetközi nagyvállalatok (VATI, EGIS RT., Richter Gedeon RT., Intercom Rt., Fővárosi Gázművek, Danubius Rt., Henkel, Eural Trans Gas, stb.).

⁷⁴⁴ Dr. Benda József: Népeségfogyás és iskola. *Válasz*, 2002. 01. 25.; Népeségfogyás és szocializáció. *Valóság*, 2002/8. 69–75. o.; *Kapu*, 15. 2002. 6–7.; A népeségfogyás ontogenezeise. *Új Pedagógiai Szemle*, 2003/12. 62–78. o.; (2007) *Annales*, Budapest, BKF, stb.